ИЗСЛЕДВАНИЯ
ПО БЪЛГАРСКА ИСТОРИЯ

ЕЛЕНА СТАТЕЛОВА

ДИПЛОМАЦИЯТА НА КНЯЖЕСТВО БЪЛГАРИЯ 1879–1886

ИЗСЛЕДВАНИЯ ПО БЪЛГАРСКА ИСТОРИЯ

4

ETUDES D'HISTOIRE BULGARE. IV

ACADEMIE BULGARE DES SCIENCES
INSTITUT D'HISTOIRE

ELENA STATELOVA

LA DIPLOMATIE DE LA PRINCIPAUTE DE BULGARIE (1879—1886)

Sofia, 1979
EDITIONS DE L'ACADEMIE BULGARE DES SCIENCES

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

ИНСТИТУТ ЗА ИСТОРИЯ

ЕЛЕНА СТАТЕЛОВА

ДИПЛОМАЦИЯТА НА КНЯЖЕСТВО БЪЛГАРИЯ 1879-1886

София, 1979

ИЗДАТЕЛСТВО НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

Редакция

ст. н. с. В. ВАСИЛЕВ (гл. редактор), ст. н. с. Н. ЖЕЧЕВ (зам.-гл. редактор),
ст. н. с. Р. ПОПОВ

© Елена Стателова
1979
c/o, Jusautor, Sofia

ПРЕДГОВОР

Проблемите на изграждането и първите стъпки на една новообразувана държава представляват безспорен интерес за историческото познание. Важно място сред тях се пада на оформянето на външната политика. Като органическо продължение на вътрешната политика тя има както характерните черти на общото развитие, така и свои специфични особености. Пълното ѝ разкриване спомага за изясняване на състоянието, развитието и перспективните цели на една млада държава.

В този смисъл изследването на външната политика на създаденото през 1878 г. Княжество България е значима задача на историческото търсене. Нейните основи се полагат още в първите години на самостоятелното съществуване на държавата. Трудно могат да се разберат целите, проявите и методите на тази политика през следващите десетилетия, ако не се знае нейното начало. През 80-те години на XIX в. в бурите и перипетиите на строящата се млада държава се очертава стратегията и тактиката на българската външна политика, следвана в общи линии до Първата световна война.

Дипломацията на новообразуваното княжество прави своите първи стъпки в сложна международна обстановка. Съперничеството между европейските сили на Балканите дава решително отражение върху характера и основните насоки на външнополитическата дейност на първите български правителства. Успехите и неудачите на българската дипломация през началния период имат определящо значение за мястото и ролята на страната в балканската политическа система, за нейната относителна самостоятелност, държавен живот и пр.

Международното санкциониране на роденатa от Руско-турската война (1877—1878 г.) държава предопределя намесата на капиталистическите сили в нейното изграждане и развитие. Това превръща почти всеки въпрос на вътрешната политика във външнополитически проблем. Би било неправилно, а и невъзможно да се проследи исторически вярно икономическото и политическото развитие на българската буржоазна държава в края на XIX в., без да се отчитат взаимоотношенията ѝ с европейските държави в техните различни форми и проявления.

Важността на точното пресъздаване на ранната българска дипломатическа история се определя не на последно място от интереса към общата политическа съдба на народите на Балканския полуостров. Княжеството играе активна роля в развоя на балканските взаимоотношения и е обект на дипломацията на съседните страни. Неговото държавно

развитие е тясно свързано още от 1878 г. с това на останалите народи на полуострова. Мястото на балканската политическа система в международните отношения не може да се изясни без познаване на генералните насоки и конкретните ходове на българската външна политика.

Проблемите на външната политика на Княжество България в периода след Освобождението са незаслужено пренебрегвани в историческата литература. Няма нито едно по-крупно и цялостно изследване специално посветено на българската външна политика. Съчиненията, третиращи историята на България през първите осем години от съществуването ѝ, разглеждат преди всичко проблемите от вътрешнополитическо естество. Това се дължи на обстоятелството, че през посочения период страната е разтърсвана от остри вътрешни борби и става арена на драматични сблъсъци по въпроса за характера на държавното управление, правата на короната, борбата за властта между едрата и дребната буржоазия и пр., което естествено привлича на първо място вниманието на изследователите. Дейността на българската дипломация остава в сянката на ярките и забележителни прояви на вътрешнополитическия живот в Княжеството. Обикновено тя се третира накратко, по-общо и подчинено на проблемите на вътрешното изграждане, устройство и стабилизиране на държавата. Маркират се само по-важните моменти от външнополитическата история на България. По-голямо внимание се отделя преди всичко на Съединението. И това е основателно, като се има пред вид изключителното значение на посоченото събитие, което превръща страната в значителен фактор на Балканския полуостров. Защитата на Съединението като най-крупна проява на българската дипломация обаче трудно би могла да се разбере, ако не се проследи формирането на българската политика по въпроса за националното обединение още от създаването на младата държава.

За българската и чуждата буржоазна историография за периода на князуването на Александър I дотолкова, доколкото тя засяга външнополитически събития, е характерно акцентуване на българо-руските отношения. Трябва да отбележим, че някои съчинения дават доста цялостно изложение на отделните прояви на българската дипломация през разглеждания период. Те биха могли да се ползуват, но твърде критично поради неприемливата за нас методология на авторите. Работата на С. Радев е първото по-сериозно изследване на историята на Княжеството от 1878 до 1886 г. Авторът е използувал материалите на Министерството на външните работи и на изповеданията, съществуващите тогава документални публикации и спомени на политици и дипломати. Но участието му в обществено-политическия живот на страната, активното му сътрудничество в партия с антируска ориентация и идеалистическото му разбиране на историята са се отразили върху неговите концепции за вътрешно- и външнополитическия живот на България след Освобождението. В резултат на това руската политика на Балканите е представена тенденциозно, а дейността на русофилите и техните водачи е характеризирана твърде пристрастно и неточно.[1]

[1] С. Радев. Строителите на съвременна България. Изд. II, Т. I, С., 1973. Отделни изследвания са посветени на Дунавския и железопътния въпрос, Съединението и Сръбско-българската война. Към тези разработки се взема отношение в съответните части на настоящото изследване.

В редица буржоазни изследвания на българската история след Освобождението е широко разпространена тезата, че България през първите години от съществуването си поради силното руско влияние в страната няма самостоятелна външна политика. По този начин се правят неверни заключения за същността на българо-руските отношения. Акцентът се поставя върху конфликта Ал. Батенберг — император Александър III и на тази база се подценява значението и ролята на руската дипломация в оформянето и действията на българската външна политика.[2]

В друга част от изследванията на буржоазните автори се прави опит да се преувеличи ролята на княз Ал. Батенберг във външната политика на страната. Неговото участие при решаване на различните външнополитически проблеми се надценява и представя в изключително положителна светлина и главно като стремеж за независимост по отношение на Русия. Вследствие на това се пренебрегва ролята на българските кабинети във външнополитическия живот на страната.[3]

В българската и чуждата марксическа историография е постигнат значителен успех за принципното поставяне на проблемите на външната политика на Княжеството. Направено е, макар и най-общо, очертаване на тяхната същност и характер.[4] По-подробно са осветлени отношенията между България и великите сили. Особено внимание заслужава съчинението на съветския историк акад. С. Сказкин, което дава исторически правдива картина на международната обстановка, в която действува българската дипломация, ролята на княза и помощта на Русия за външнополитическото укрепване на страната.[5] Някои аспекти на австроунгарската политика към България от 1878 до 1909 г. са изложени от Цв. Тодорова.[6] Задълбочено е разкрито и отношението на Англия към България и нейните външнополитически проблеми през интересуващия ни период в излязлата напоследък работа на А. Пантев.[7] Марксическата историография направи и редица успешни опити за детайлно осветляване на отделни въпроси от българската външна политика — железопътен, бежански, Съединението, Сръбско-българската война и др. Постиженията на тези изследвания на частните въпроси на българската външна политика от 1879 — 1886 г. конкретно се разглеждат в отделните глави на изложението. Заслужава да се отбележи книгата на югославския историк Вучкович, ко-

---

[2] A. Hyde-May. A Diplomatique History of Bulgaria, 1870—1886. University of Illinois. Studies in the Social Sciences, vol. III, 1928; E. C. Black. The Establishment of Constitutional Government in Bulgaria. Princeton, 1943; Ch. Jelavich. Tsarist Russia and Balkan Nationalism. University of California Press, 1958.

[3] E. C. Corti. Alexander von Battenberg. Wien, 1920; The Downfall of the Three Dynasties. London, 1934; A. Hajek. Bulgariens Befreiung und Staatliche Entwicklung unter seinem ersten Fürsten. München, 1939; E. C. Corti. Leben und Liebe Alexanders von Battenberg. Graz — Salzburg — Wien, 1950.

[4] История на България. Т. II, София, 1962; В. М. Хвостов. История на дипломацията. Т. II. С., 1965; Дипломацията в ново време 1871—1914. С., 1965.

[5] С. Д. Сказкин. Конец австро-русско-германского союза. Т. I. 1879—1884, М., 1928. По тези въпроси вж. също А. С. Бейлис. Русско-болгарские отношения после Берлинского конгресса (1878 — 1886). — Доклады и сообщения Львовского Гос. у-тета им. Ив. Франко, вып. II, история, 1949.

[6] Zw. Todorowa. Österreich-Ungarn und bulgarische Unabhängigkeitsfrage (1879—1909).— Etudes historiques, t. II. 1965. S. 283 — 300.

[7] А. Пантев. Англия срещу Русия на Балканите 1879—1894. С., 1972.

ято осветлява развитието на българо-сръбските отношения от 1878 г. до сключване на Букурещкия мирен договор (1886)[8].

Настоящото изследване си поставя за задача да изясни характера, тенденциите и основните прояви на българската външна политика през първите осем години от съществуването на самостоятелната държава. Хронологическите рамки 1879—1886 г. определят началния период от историята на Княжеството — от избора на княз Ал. Батенберг и създаване на първото българско министерство до детронацията на българския монарх чрез августовския преврат. През този период българската дипломация пристъпва към разрешаване на първите и свързани с изграждането на държавата външнополитически проблеми и набелязва програмата на своите перспективни цели. Свалянето от престола на Ал. Батенберг предизвиква остри вътрешно- и външнополитически усложнения със сериозни последици за по-нататъшното историческо развитие на страната.

В работата е анализирано решението на конкретните задачи на българската външна политика — Дунавското корабоплаване, железопътното строителство, определянето на държавните граници, сключването на пощенски и други конвенции и пр. Последователните стъпки на младата българска дипломация, насочени към утвърждаване на националната независимост се разкриват на фона на острите борби между империалистическите сили за налагане на политически и икономически контрол на Балканите и в Княжеството. Специално внимание е отделено на проблема за мястото на България в системата на балканските взаимоотношения и за ролята на монарха и правителствата при изграждане и провеждане на външната политика на страната. Засегнати са и вътрешнопартийните борби по въпросите на външната политика и изграждането на външнополитическите концепции на двете партии на българската буржоазия — консерватори и либерали. Успоредно с разрешението на непосредствените си задачи българската буржоазна държава се подготвя за бъдещото изпълнение на основната цел на своята външна политика — обединението на българския народ. В хода на изложението е показано в какво се изразява и при какви условия се формира тактиката на Княжеството по този въпрос.

За по-голяма яснота и завършеност посочените въпроси се разработват в отделни глави, изградени на тематично-хронологичен принцип. През целия осемгодишен период пред Княжеството стоят едновременно много и различни по важност и характер външнополитически въпроси. Но тяхното съвкупно хронологично разглеждане би довело до заплитане на събитията, разпокъсаност и неяснота в изложението. Затова се наложи тематично-хронологичното им изследване, което позволява да се проследи тяхното развитие и разрешение. Това, разбира се, не означава, че отделните събития са разгледани съвсем изолирано едно от друго. На места са направени паралелни изложения, за да се види взаимната обвързаност на различните външнополитически събития.

В работата не е направена специална разработка на външнополитическите проблеми на Източна Румелия. Макар че се ползува с извест-

[8] В. Вучковић. Дипломатска историја Српско-бугарског рата (1885—1886). Београд, 1956.

на самостоятелност, тази част на България влиза в пределите на Османската империя като автономна провинция. Нейното политическо развитие трябва да бъде обект на самостоятелно проучване. Тук ние сме се постарали да проследим само връзките между Княжеството и Източна Румелия като момент от подготовката на Съединението.

Разработката на изложените по-горе проблеми е направена въз основа главно на архивни материали. Като основен източник послужиха преди всичко българските документи от ф. 176 (Министерство на външните работи и на изповеданията), в голямата си част неизползувани досега, ф. 321 (БДА в Цариград), ф. 327 (БДА в Букурещ), ф. 284 (Министерски съвет) и много други обществени и частни фондове, съхранявани в Централния държавен исторически архив, Български исторически архив при Народна библиотека „Кирил и Методий", Архив при Българската академия на науките, Централен военен архив — гр. В. Търново, Архив на Църковно-историческия и архивен институт. Използувани са твърде много материали от богатите съветски архивохранилища — Архив внешней политики России, Центральный государственный исторический архив в Москва. Привлечени са и документи от румънски, френски, английски и други архиви. Една част от тях се съдържат в колекциите от микрофилми на Архива в Института за история при БАН. Наред с тях голямо внимание е отделено на официалните и неофициалните български и чужди документални публикации.

Изясняването на различните въпроси на българската външна политика бе улеснено от запознаването с пресата от разглеждания период и Дневниците на Народното събрание. Изобилният изворов материал е обработен и съчетан със съществуващата мемоарна и друга литература от български и чужд произход, посветена на историята на Княжеството, балканските взаимоотношения и международната обстановка през 80-те години на XIX век.

София, декември 1975 г.

УВОД

Руско-турската война (1877—1878 г.) и последвалият я Берлински конгрес (1878) дават сериозно отражение върху развитието на международните отношения. Постановленията на Берлинския договор ограничават резултатите от руските победи във войната и осигуряват редица икономически и политически привилегии на империалистическите държави на Балканите. Създават се условия за изостряне на европейското съперничество и на първо място борбата между най-заинтересуваните в близкоизточните работи държави — Англия, Русия и Австро-Унгария.

Заграбила остров Кипър, Англия укрепва позициите си в Средиземно море и влиянието си в Турската империя. Защитата на британските завоевания в Азия и Африка определя важността на Балканите и Проливите като главен път към Средиземно море и Азия в плановете на английската дипломация. Австро-Унгария получава правото да окупира Босна и Херцеговина, което създава условия за по-нататъшното придвижване на монархията на юг, визиращо в крайната си точка Солун. В настъплението си на Балканите, щедро поощрявана от Германия, Виена вижда единствена възможност за икономическа и политическа агресия. Непосредствената близост и икономическото развитие на монархията улесняват нейната балканска политика.

Не по-малка е заинтересоваността на Русия от положението в Европейския Югоизток. Проливите остават една от главните цели на руската политика поради значението им на стратегически и търговски път към Средиземно море, а оттук и към Централна Азия и Далечния Изток. Тяхното владение осигурява не само настъпателните, но и отбранителните планове на царизма. При липсата на военен флот в Черно море завладяването на Цариград и Проливите можело да се осъществи главно през Балканите. С улесненията, които предоставя на Австро-Унгария и Англия, Берлинският договор застрашава руското влияние в този район и реализирането на балканската политика на империята.

Значително се променя и положението на Балканите след Берлинския конгрес. Създава се една нова държава — България, която, макар и твърде умалена и васална, започва самостоятелен политически живот. С нейното съществуване трябва да се съобразяват както балканските страни, така и великите сили. При това извоюваната с руско оръжие българска държавна самостоятелност означава успех на петербургската политика на придвижване към Проливите. Русия завоюва опорни позиции на Балканите и центърът на борбата на западните държави срещу нея се премества в Княжеството.

Берлинският договор оставя част от християнското население на полуострова под турско владичество. Обстоятелството, че той не разрешава националния въпрос, превръща Балканите в огнище на бъдещи конфликти и усложнения в международните отношения. Стремежът на балканските народи към национално обособяване и еманципиране спрямо великите сили се проявява скоро след Берлинския конгрес и става постоянен коректив на европейската политическа обстановка.

Дипломатическите неуспехи, които претърпява Русия на Берлинския конгрес, отслабват позициите ѝ на международната арена. Откритата опозиция на Англия и Австро-Унгария и влошените отношения с Германия поради двуличното ѝ поведение на конгреса поставят царизма в политическа изолация. При финансовото изтощение на страната и вътрешната неустойчивост руското правителство трябвало за известно време да се откаже от своята настъпателна политика. За да не загуби и минималните придобивки от войната, то трябвало да потърси външна опора и да не допусне оформяне на антируската европейска коалиция.[1] Голямо безпокойство в Петербург създават агресивните намерения на Англия по отношение на Проливите. Предотвратяването на евентуално британско настаняване в Босфора и Дарданелите остава главна грижа на царската дипломация.

Постоянният англо-руски антагонизъм тласка Петербург към сближение с Германия. В подкрепа на това основно съображение са и редица други фактори — непосредственото съседство със засилилата се Германска империя, икономическите интереси на руските помещици, свързани с германския пазар и „монархическата солидарност" на двата двора. След Берлинския конгрес Германия сериозно затвърдява международните си позиции. През 1879 г. Бисмарк сключва с Австро-Унгария съюзен договор с антируска насоченост. С обещаната помощ срещу Русия Германия привързва двуединната монархия към себе си и я спечелва за съюзник. В същото време, отчитайки затрудненията на царизма, тя се стреми да го привлече чрез възобновяване на съглашението на „трите императори". По този начин щяло да се предотврати евентуално френско-руско сближение, за което Бисмарк зорко следи. Австро-руските и англо-руските противоречия дават възможност на канцлера да повиши цената на германското приятелство в очите на Австро-Унгария и Русия.[2]

Така се стига до възстановяване на съюза на „трите императори" в 1881 г. Новият австро-руско-германски договор гарантира неутралитета на трите държави в случай, че една от тях воюва с четвърта сила. Той поставя всякакви промени на териториалното статукво на Европейска Турция в зависимост от взаимното им съгласие и потвърждава

---

[1] Ф. А. Ротщтейн. Международные отношения в конеце XIX века. М — Л., 1960, с. 86 — 96; В. П. Бовыкин. Очерки истории внешней полнтики России конца XIX века — 1917. М., 1960, с. 7 и сл.; В. М. Хвостов. История на дипломацията. Т. II, с. 135 — 149.

[2] Ф. А. Ротштейн. Пос. съч., с. 91—92; Fr. Schnabel. L'Allemagne et l'Europe. — In: L'Europe du XIX et XX siècle (1870—1914), v. III. Problèmes et interprétations historiques. Milan, 1960, p. 445—476; Fr. Haselmayer. Diplomatische Geschichte des zweiten Reiches von 1871—1918. Bd. V. München, 1962, S. 101—110; В. А. Глебов. Основные черты и приемы германской политики на Балканах в конце XIX — начале XX в. — В: Германская восточная политика в новое и новейшее время. М., 1974, с. 75 — 83.

принципа на затваряне на Проливите за военни кораби. Съответен протокол, приложен към договора, засяга някои балкански проблеми. Според него Австро-Унгария си запазва правото в удобен момент да анексира Босна и Херцеговина, а Русия си издейства дипломатическа помощ срещу настаняване на турски войски в Източна Румелия. Специален пункт установява съгласието на трите държави за евентуално съединение на България с Източна Румелия и съвместно отклоняване на българите от действия към Македония.[3]

Договорът между трите империи дава гаранции на Русия срещу Англия в случай на нова източна криза и означава временно смекчаване на австро-руските противоречия на Балканския полуостров. Той презастрахова двете държави от взаимни изненади, но не прекратява съперничеството между тях. За Австроунгарската империя Балканите представляват единствената възможна посока за икономическа и политическа експанзия. Главно препятствие за осъществяване на плановете си виенската дипломация среща от страна на Русия, чиито балкански интереси се определят от стремежа ѝ към Проливите. Така независимо от договора австро-руското съперничество за влияние в този важен пункт на Европа продължава: Подкрепяна от Германия, Австро-Унгария постепенно укрепва положението си чрез сключване на съюз със Сърбия в 1881 г. и с Румъния в 1883 г., към който се присъединява и Германия. Това усилва позициите на австро-немския блок, в който през 1882 г. се включва и Италия.[4]

Сключването на съюза на „тримата императори" дава възможност на Русия да насочи вниманието си към Средна Азия. Възползувайки се от нейната заангажираност, Австро-Унгария упорито следва политиката си на подриване на руското влияние на Балканите. Отношенията между двете държави отново се изострят и заплашват с разрив. За Германия, намираща се в конфликт с Англия заради колониалната си експанзия в Африка, запазването на съюза на „тримата императори" е от значение. Той предотвратява възможността за англо-руско или френско-руско разбирателство и осигурява по-нататъшната заангажираност на Русия в Средна Азия. Нежелателно е за Бисмарк и изтласкването на Русия от източната половина на Балканите, към което се стреми виенската дипломация. Колкото по-зает е царизмът в балканските работи, толкова по-малко внимание той може да отделя на Европа, а следователно и да подкрепя Франция в съперничеството ѝ с Германия. Докато Австро-Унгария и Русия се състезават на Балканите, всяка от тях щяла да се надява на помощта на Германия и да държи на нейното приятелство. През 1884 г. австро-руско-германският съюз е подновен за още три години.[5]

---

[3] С. Д. Сказкин. Пос. съч., с. 132—174.

[4] J. Larmeroux. La politique extérieure de l'Autriche-Hongrie 1875—1914. T. I. La marche vers l'Orient (1875 — 1908). Paris, 1918, p. 242—276; F. Fellner. Der Dreibund. Europäische Diplomatie vor dem Ersten Weltkrieg. Wien, 1960, s. 9—15; H. Hantsch. L'Autriche et l'Europe. — In: L'Europe du XIX et du XX siècle (1870—1914), vol. IV. Problèmes et interprétations historiques, Milan, 1962, p. 591—693; A. Torre. L'Italie et l'Europe, ibidem, p. 667—693.

[5] С. Д. Сказкин. Пос. съч., с. 333—355; Ф. А. Ротштейн. Пос. съч., с. 122—124, 174—175.

Това дава отражение върху по-нататъшния развой на англо-руските отношения. Осигурила до известна степен тила си, Русия продължава придвижването си в Средна Азия. Акцията на царските войски в Пенденската долина (Афганистан) в началото на 1885 г. предизвиква сериозен англо-руски конфликт, който изправя двете страни на границата на войната. Но Англия трябва да се откаже от намеренията си за военни действия в Черно море поради активната намеса на Бисмарк. Канцлерът подкрепя Русия, защото се страхува, че изоставена, тя може да се разбере с Англия и да се насочи против бившата си съюзница — империята на кайзер Вилхелм. По настояване на Германия, Австро-Унгария и Италия Високата порта е принудена да затвори Дарданелите за английския флот. Спорът в Средна Азия трябвало да се уреди чрез преговори.[6]

Твърде скоро настъпва ново усложнение в международните отношения. Провъзгласяването на съединението на България и Източна Румелия в 1885 г. премества центъра на световните противоречия в Европа. Противно на очакванията Русия се обявява за възстановяване на статуквото на Балканския полуостров. Провъзгласяването на Съединението в този момент предизвиква недоволството на царизма, чието влияние в България е отслабено поради избухналия конфликт между Александър Батенберг и император Александър III. Съединението на Княжеството и Източна Румелия би довело до закрепване на българския княз, а това е недопустимо за царската дипломация, решила вече неговото отстраняване. Германия открито и активно подкрепя руското становище по този въпрос. Приятелството на Петербург става все по-необходимо за германските управляващи среди, възприели агресивен курс спрямо Франция.[7]

По-разположена към Съединението се оказва Австро-Унгария, която има само полза от една уголемена и враждебно настроена към Русия държава. Но под натиска на Германия и унгарското дворянство виенската дипломация е принудена да действува в съгласие с Петербург, който получава известно съдействие и от страна на Франция. Сближението с Русия става за републиката спасителна възможност при враждебното обкръжение на Англия, Италия и Германия. То можело да се постигне чрез зарегистрирване на подкрепа на Русия в балканските работи, в които Франция е най-малко заинтересована.[8]

Възстановяването на статуквото обаче се оказва невъзможно поради отношението, което взема Великобритания към Пловдивските събития. Влошаването на българо-руските отношения и враждебната позиция на царизма към Съединението предоставя възможност за засилване на английското влияние в България чрез съдействие за признаване на обединението. Една уголемена и приятелски настроена към Лондон България означавало изтласкване на Русия от Балканите. Изходът от Сръбско-българската война и намесата на британската дипломация спомагат за признаване на Съединението от Турция.[9]

---

[6] В. М. Хвостов. Пос. съч., т. II. с. 217—220.

[7] А. З. Манфред. Образование русско-французского союза. М., 1975, с. 198—201.

[8] А. З. Манфред. Внешняя политика Франции 1871—1891. М., 1952, с. 370; J. Droz. La France et l'Europe. — In: L'Europe du XIX et du XX siècle (1870—1914), vol. III. Problèmes et interprétations histroriques. Milan. 1962, p. 506—511.

[9] N. Medlicott. La Grande-Bretagne et l'Europe, ibidem, vol. III, p. 544—549; А. Пантев. Англия срещу Русия на Балканите 1879—1894, с. 68—130.

Резултатът от Пловдивските събития е в полза на Австро-Унгария и Англия, чието положение в балканските страни укрепва за сметка на руския престиж. Последвалата детронация на Ал. Батенберг не довежда до положителни промени в усилията на царизма да възстанови влиянието си в България. Това още повече задълбочава кризата в съюза на „тримата императори", изостря англо-руските отношения и довежда до сериозни изменения на европейската политическа арена.

Такава е в общи линии картината на международните отношения в първите години след Берлинския конгрес. Като важен стратегически район за осигуряване на господството в Близкия и Средния Изток Балканите заемат видно място в политиката на великите сили. Позициите на всяка от тях на полуострова се обуславят от положението ѝ на международната арена. Общата тенденция е изостряне на австро-руското съперничество, засилване на позициите на Дунавската монархия в ущърб на тези на Русия и постоянно английско противодействие на опитите на царизма да засили влиянието си в източната половина на Балканския полуостров с оглед намеренията си към Цариград и Проливите. Всяко усложнение в Балканския район разкрива нестихващото съперничество между европейските държави тук независимо от честата смяна на центровете на световни конфликти. Наред с постоянните интереси, които силите имат в Европейския Югоизток, той служи и като компенсационна монета с оглед господството им в други райони на света.

Борбата за надмощие на Балканите като важна страна на международните отношения след Берлинския конгрес твърде пряко засяга новообразуваната българска държава. Поради централното си географско положение и близост до Проливите тя представлява безспорен интерес за великите държави. Този интерес се изразява в осигурената от Берлинския договор непрестанна намеса в държавно-политическия живот на страната, използуване на слабостта ѝ за икономическо заробване, противопоставянето ѝ на другите балкански държави и пр. Това поставя нейното вътрешно- и външнополитическо устройство и стабилизиране в пряка зависимост от политиката на европейските държави.

Постоянно действуващ фактор в отношението към България е преобладаващото руско влияние в страната, което я прави главна опорна точка на близкоизточната политика на Русия. Провалянето на плановете на царизма по отношение на Проливите и Цариград се свързва с изтласкването му от България. Усилията на двата главни балкански съперника на Петербург — Австро-Унгария и Англия, се насочват към спечелване на позиции в новата държава и откъсването ѝ от руската сфера на влияние. Прийомите за осъществяване на този стремеж са най-различни и често пъти коренно противоположни един на друг. Те изправят младата държава пред редица трудности, преодоляването на които поставя на изпитание преди всичко външната политика на българските правителства.

За съперничещите помежду си велики сили външната политика на България е предмет на зорко наблюдение и въздействие. Това прави нейните цели, средства и отделни прояви въпрос на цялата европейска дипломация. За великите сили е от значение преди всичко генералната външнополитическа ориентация на страната. Решаването на частните въпроси на българската външна политика ги интересува дотолкова, доколкото то можело да повлияе върху нея. Тъй като България през първите години

от съществуването си се намира изцяло под покровителството на Русия, усилията ѝ за уреждане на конкретните външнополитически проблеми (с изключение на Съединението) срещат подкрепа само от руска страна. Разбира се, това не изключва възможността чрез намеса в отделните проблеми да се повлияе върху външнополитическата ориентация на Княжеството и западните държави нееднократно я използуват — било чрез отстъпки, било чрез системно саботиране на българските мероприятия или чрез открит натиск. Английското съдействие в признаване на Съединението преследва именно преориентиране на княжеската външна политика към Великобритания.

Изложеният по-горе развой на международните отношения има решаващо влияние при реализиране на българската външа политика. Така отслабването на политическите позиции на Русия в Европа създава трудности при осъществяване на конкретните задачи на външната политика на Княжеството. Например не случайно уреждането на граничните въпроси се проточва много време и в повечето случаи не приключва до края на интересуващия ни период. По същия начин железопътният въпрос се решава в полза на Австро-Унгария, което съответствува на засилените позиции на монархията на Балканите през 1883 г.

Наред с това непрестанното европейско съревнование на Балканите открива възможности за лавиране на българската дипломация, за залагане на заинтересоваността на великите сили от засилване на влиянието им с оглед разрешаване на важни за страната въпроси. Така се изграждат тактическите прийоми на младата българска дипломация, които в онези години се оказват ефикасни. Например англо-австрийската борба за приоритет по железопътния въпрос дава на българските правителства възможност да протакат и отлагат изпълнението на задълженията по Берлинския договор с цел да принудят силите към отстъпки и издействуват благоприятно за страната решение на въпроса. Англо-руското съперничество успешно е използувано за уреждане на важния въпрос за съединението.

Не бива да се преувеличава обаче значението на българската външна политика за великите сили. Твърде слабо, васалното княжество не може да повлияе върху техните политически планове на Балканите. Българската външна политика е потърпевшата страна във взаимоотношенията с европейските държави. Тя представлява за тях интерес главно пред вид възможностите да се използува и промени в полезна за техните интереси насока. В този смисъл в началото на 1883 г. д-р Г. Вълкович пише от Лондон на К. Стоилов: „България за външната си политика няма никаква важност пред европейските държави.“[10] Историята на мъчителните първи стъпки на Княжеството разкрива същността на европейското съобразяване с непосредствените задачи и главните цели на българската външна политика.

Основните задачи на българската външна политика произтичат от постановленията на Берлинския договор, който разпокъсва българския народ и санкционира създаване на българската държава в тесните граници на Княжеството. България е васална държава, натоварена с редица международни задължения от най-различен характер. Многовековното

[10] Българ. ист. архив при НБКМ (БИА—НБКМ), ф. 286. а. е. 7, л. 359—360. Г. Вълкович от Лондон, 18. II./2. III. 1883 до К. Стоилов в София.

робство и тежката война оставят твърде жалко наследство — финансово и стопанско разстройство, липса на държавнически опит и традиции, обща изостаналост в сравнение с Европа. Всичко това определя двете главни задачи, които стоят пред външната политика на новообразуваната държава:

1) Укрепване и утвърждаване на Княжеството.

2) Подготовка за национално обединение.

Макар че националното обединение е основна грижа на българската държава десетилетия наред, в първите години след Освобождението то няма първостепенно значение. И това е напълно обяснимо. Младото княжество е още неорганизирано и твърде слабо. Държавно-политическото изграждане на страната се оказва една не съвсем лека работа въпреки разностранното съдействие на руските окупационни власти и огромната работа, извършена от временното руско управление. Вниманието на често сменящите се правителства е ангажирано в многобройните въпроси, свързани с ликвидирането на последиците от Руско-турската война и преминаването към нормален политически живот. Тепърва се оформят концепциите на двете политически партии по въпроса за българската външна политика. На този етап от историята на България, а именно първите осем години след Освобождението, основната задача на младата дипломация е да се укрепи и утвърди Княжеството.

Основите на българската външна политика се поставят още от Временното руско управление.[11] В стремежа си да ускорят организирането на новата държава, като помогнат със своя опит и умение, руските дейци се заемат да уредят много въпроси от външнополитически характер. Така например определянето на границата със Сърбия и Румъния започва още при управлението на княз Дондуков-Корсаков. Тогава се изгражда и политиката по бежанския въпрос, формулират се функциите на бъдещото министерство на външните работи и пр. По този начин първият български кабинет получава известно наследство, което ръководи и облекчава началната му външнополитическа дейност. Краткият срок на временното руско управление и многобройните проблеми, с които то е ангажирано, не позволяват уреждане на външните задачи и те изникват пред първото българско министерство веднага след съставянето му. От този момент започва българската външна политика.

Когато българската държава е възобновена, останалите християнски държави на Балканите — Черна гора, Сърбия, Гърция и Румъния, вече имат зад гърба си значителен период на самостоятелно съществуване. За разлика от тях Княжеството няма създадени традиции и тепърва трябва да търси и заеме мястото си в европейските взаимоотношения. Разбира се, то наследява известен дипломатически опит от миналото. Църковно-националните и революционните борби в периода на Възраждането поставят българските политически дейци в контакт с европейската дипломация, ориентират ги в международните отношения, принуждават ги да си изработят специфични тактически прийоми. След Освобождението голяма част от тях ръководят външната политика на страната. Затова в действията на българската дипломация в някои отношения има приемственост от миналото.

[11] М. Ковачева. Начало на външната политика на Княжество България— Исторически преглед, 1975, кн. 3, с. 50—52.

Естественият ход на историческия процес предоставя реализацията на външната политика на младата държава на политическите сили в тогавашното българско общество. Консервативната партия изразява интересите на едрата търговско-лихварска буржоазия след Освобождението, а либералната партия — на селяните и градската дребна и средна буржоазия. Въпреки различията си по въпросите за формата на управление и устройството на Княжеството двете партии са единодушни относно генералните цели на българската външна политика. Въпросът за националното обединение на българския народ заема централно място в техните политически програми. За осъществяването на външнополитическите задачи на страната те разчитат на съдействието на Русия, чиято балканска политика е гаранция за независимостта и самостоятелното съществуване на държавата. Различията между двете партии са тактически. Консерваторите са привърженици на по-умерена и по-отстъпчива външна политика с цел да се спечели разположението на великите сили за постигане на националното единство. Либералите, които в лицето на широките народни маси имат голяма вътрешна опора, преследват по-решителна и по-твърда външна политика в защита на националните интереси на България.

ГЛАВА ПЪРВА

БЪЛГАРИЯ И ДУНАВСКИЯТ ВЪПРОС (1879—1883 г.)

Един от главните външнополитически проблеми на българската държава в първите години след Освобождението и създаването ѝ е Дунавският въпрос. Този въпрос е свързан с уреждането и юридическото санкциониране на корабоплаването по р. Дунав и има международен характер. Неговото основно съдържание е борбата между великите сили за икономически, военни и политически позиции на Дунав и свързаните с него райони. Като крайбрежна страна Княжество България също е заинтересовано и има отношение към комплекса от въпроси, съставляващи в своята цялост проблема за корабоплаването по споменатата река.

Мястото на Дунавския въпрос във външнополитическата история на България след Освобождението все още не е достатъчно проучено и изяснено. В българската, а най-вече в чуждата историография по обща и българска история този въпрос е незаслужено пренебрегван или твърде бегло засяган. Известно внимание му е отделено в българската литература, посветена на историческото развитие на Дунавския въпрос. Ценна е студията на А. Людсканов „Дунавский въпрос", написана въз основа на публикувани английски документи. В нея доста подробно се прави преглед на дипломатическата история на въпроса от началото на XIX в. до 1883 г., позицията на най-заинтересованите велики сили и на крайбрежните държави. Във връзка с това се третира и политиката на Княжество България, но по-ограничено. Всички излезли по-късно работи, които са посветени на същия проблем, повтарят в по-общ и по-съкратен вид основните моменти, разработени от Людсканов.[1] Не са изяснени отношението и постъпките на българската дипломация по Дунавския въпрос и връзката му с другите вътрешно- и външнополитически въпроси на българската държава. Частично е засегнат въпросът в труда на С. Радев „Строителите на съвременна България"[2]. Авторът поставя проблема на фона на общото политическо развитие на Княжеството, но

[1] А. К. Людсканов. Дунавский въпрос. — Периодично списание на Българското книжовно дружество, 1885, кн. XIII, XIV; Dimitri Dimiroff. Danube politique et international. Grenoble, 1907; Н. Недев. Дунав от гледището на съвременното речно конвенционално право. С., 1917; А. Николов. Дунавският въпрос. С., 1917; Г. Лазаров. Дунава след Версайл. С., 1928 и др.

[2] С. Радев. Строителите на съвременна България. Т. I. С., 1910.

се спира само на един момент — обявяването на България против австрийския проект през 1880 г. и свързаната с това министерска криза. Колективният труд по история на България[3] засяга отношението на Българското княжество към дунавското корабоплаване най-общо, и то главно във връзка с Лондонската конференция и нейните решения. Този момент от Дунавския проблем е разработен по-подробно в монографичния труд на А. Пантев.[4] Въз основа на документален материал авторът анализира главно политиката на Англия към България във връзка с усилията на последната да участвува на конференцията в 1883 г.

По този начин политиката на българските управляващи среди по Дунавския въпрос в периода след Берлинския конгрес, когато той е поставен на обсъждане и уреждане (1879—1883 г.), не е цялостно изяснена. Не са разкрити и отношенията между крайбрежните държави Сърбия, Румъния и България, политиката на великите сили към тях във връзка с решаване на въпроса и пр.

ПРИЕМАНЕ НА КНЯЖЕСТВОТО В ЕВРОПЕЙСКАТА КОМИСИЯ В ГАЛАЦ

Основните принципи на международния режим на корабоплаване по Дунав се формулират на Парижкия конгрес в 1856 г. Постановленията на Парижкия договор са израз на борбата на Англия, Франция и другите западни държави за господство в Дунавския басейн и на Балканите. Издигайки принципа за свобода на корабоплаването, тези страни в същност потъпкват суверенните права на крайдунавските народи, налагат управлението си над чужда територия и изземват Долен Дунав от териториалната юрисдикция на крайбрежните страни. На Парижкия конгрес се учредява временна Европейска комисия (за 2 години) от представители на Англия, Франция, Русия, Турция, Австро-Унгария, Прусия и Сардиния, която има за задача да приведе в изпълнение работите по почистване на Дунавските устия и да ги направи удобни за корабоплаване. В следващите години великите сили използуват Европейската комисия, за да поставят под своя власт най-важната част на реката — устието. Взема се решение за създаване на постоянна крайбрежна комисия за цялото течение на Дунав в състав от делегати на Австро-Унгария, Бавария, Вюртенберг и Турция и комисари от трите крайбрежни княжества Влахия, Молдавия, Сърбия. Тя трябва да изработи правила за речното корабоплаване и речната полиция, да проектира и осъществява нужните за плаването работи и надзор върху поддържане на корабоплавателното състояние на Дунав след разтуряне на Европейската комисия.[5]

Крайбрежната комисия се събира във Виена в предвидения състав и изработва на 7. XI. 1857 г. акт за Дунавското корабоплаване. Този акт отразява стремежа на Австрия да установи господство по Дунав.

---

[3] История на България. Т. II. С., 1962.

[4] А. Пантев. Англия срещу Русия на Балканите 1879—1894.

[5] La Commission Européenne du Danube et son oeuvre de 1856 à 1931. Paris, 1931, p. 6—9; Г. П. Фандиков. Международно-правовой режим Дуная. М., 1955, с. 48—60; Евг. Г. Каменов. Международноправният режим на Дунава и Дунавската конференция от 1948 г. — В: Международноправен режим на Дунава. С., БАН, 1964, с. 16.

В него каботажното плаване се монополизира за крайбрежните държави, или по-точно за Австрия. Поради това на Парижката конференция в 1858 г. представителите на Англия, Франция и Русия отхвърлят акта под предлог, че е несъвместим с основния принцип на Парижкия договор за свобода на дунавското корабоплаване. С това фактически се преустановява дейността на Крайбрежната комисия. Европейските държави съзират опита на Австрия да подчини реката на комисията на крайбрежните държави, в която тя има надмощие, и да ограничи по този начин засилената конкуренция на морските държави, на първо място Англия. На Парижката конференция (1858 г.) се взема решение да се продължат пълномощията на Европейската комисия, като ѝ се възлагат и функциите на Крайбрежната. Резултат от това е изработеният през 1865 г. и утвърден през следващата година акт за корабоплаване, който през 80-те години само е допълнен и съгласуван с решенията на Берлинския конгрес. Лондонската конференция в 1871 г. продължава пълномощията на Европейската комисия за срок до 24 април 1883 г. На нея се запазват и разширяват позициите на западните капиталистически държави на Дунав.[6]

Както е известно, в резултат на Руско-турската освободителна война (1877—1878 г.) на Балканския полуостров настъпват редица политически промени. Това налага обсъждане на въпроса за корабоплаването по Дунав на Берлинския конгрес (13 юни — 13 юли 1878 г.). Решенията на силите се включват в подписания от тях Берлински договор (13 юли 1878 г.). Под предлог осигуряване свободата на плаването по Дунав в чл. 52 се предвижда унищожаване на всички крепости по течението на реката от Железни врата до устието ѝ, забранява се да се строят нови и не се допуска влизане на военни кораби по-нагоре от Галац. В същото време Австро-Унгария разполага в Среден Дунав със силен военен флот. Чл. 53 постановява продължаване дейността на Европейската дунавска комисия и разпростирането ѝ до Галац, а също приемане на Румъния в комисията. В следващия чл. 54 се казва, че една година преди изтичане на срока, определен за съществуването на Европейската комисия, великите сили ще се споразумеят върху продължаване на пълномощията ѝ или върху измененията, които могат да се въведат. Наред с това на същата комисия се възлага с присъствието на делегати на крайбрежните държави изработването на уставите за плаване, речна полиция и надзор по Среден и Долен Дунав (чл. 55). В Берлинския договор се предвижда и поддържане фара на Змийските острови (чл. 56). Специален член (57) поверява на Австро-Унгария грижата по урегулиране на реката при Железни врата и Катарактите (т. е. територията на Сърбия и Румъния). Постановленията на Берлинския договор за дунавското корабоплаване запазват и разширяват икономическите, военните и политическите позиции на западните държави на р. Дунав. Те представляват открито потъпкване правото на крайбрежните страни да контролират принадлежащата им река.[7]

Решенията на Берлинския конгрес по Дунавския въпрос засягат и новообразуваното Българско княжество като крайбрежна държава. Както бе отбелязано, според чл. 55 България получава право да уча-

[6] А. Людсканов. Пос. съч., кн. XIII, с. 13—16.

[7] Д-р Б. Кесяков. Принос към дипломатическата история на Българя 1878—1925. Т. I. С., 1925, с. 14; П. Г. Фандиков. Пос. съч, с. 64—67.

ствува със свой делегат на заседанията на Европейската комисия по изработване правилници за плаване, речна полиция и надзор по Среден и Долен Дунав. По този начин веднага след създаването ѝ българската държава е въвлечена в обсъждане на международен проблем. Корабоплаването по Дунав е първият въпрос от международен характер, в който Княжеството взема участие. Значението му за България е в двоен аспект. На първо място, въпросът за режима на дунавското корабоплаване е от голямо значение за бъдещото икономическо и политическо развитие на страната. Затова Княжеството е поставено пред необходимостта да се бори за защита на своите суверенни права срещу посегателствата на великите държави. С Дунавския въпрос започва и продължилата до 1908 г. борба за игнориране зависимостта спрямо Турция и самостоятелно третиране в международните отношения. Тази борба е резултат от положението, в което е поставена страната от Берлинския договор — трибутарно васално княжество. Тя се води последователно в продължение на десетилетия, като българските държавници използуват даже и най-дребните поводи и случаи. При това положение участието в обсъждане на такъв международен въпрос като Дунавския е възможност за страната да избегне сюзеренитета на султана и да зарегистрира известна самостоятелност.

Дунавският въпрос е пред погледа на българската дипломация още от 1879 г. По време на обиколката, която новоизбраният княз Ал. Батенберг прави из столиците на европейските велики държави (лятото на 1879 г.), между въпросите, които поставя, е и този за допускането на български делегат в работата на Дунавската комисия. В Лондон и Виена Батенберг получава уклончив отговор, „че ще бъде трудно да се отстрани Турция, но може би ще се намери начин да се допусне едновременно и България“[8]. По този начин между най-важните вътрешно- и външнополитически проблеми, които застават за разрешение пред българските държавници след създаване на Княжеството, е и въпросът за участие в обсъждането и изготвянето на режима на корабоплаването по Дунав при новата международна обстановка, създадена след Берлинския конгрес.

В изпълнение постановлението на чл. 55 от Берлинския договор Европейската комисия се събира в Галац на 17 декември 1879 г. Решава се да се избере комитет от трима делегати, който да изработи проект за правилник за корабоплаването, речната полиция и надзора на Среден Дунав. По предложение на английския представител Х. Сиборн Comité d'étude е съставен от германския, австроунгарския и италианския делегати като представители на държави, некрайбрежни на тази част на реката. На комитета е възложено да съобщи изработения проект на правителствата на великите сили и на крайбрежните държави в началото на март 1880 г., за да може той да бъде обсъден през следващата сесия на Европейската комисия.[9] Това решение на силите, което отстранява крайбрежните държави от изготвянето на проекта за режим на корабоплаването по принадлежащата им част на Дунав, демонстрира тяхното

[8] Архив внешней политики России (АВПР), ф. Главный архив V—A_2, 1879, д. 913, ч. I, л. 356. А. Давидов от София, 10/22. VII. 1879 до Н. Гирс и Петербург.

[9] БИА—НБКМ, ф. 5, а. е. 26, л. 77 (Протокол № 349 на заседанието на Европейската дунавска комисия от 17. XII. 1879).

намерение да игнорират законните права на тези държави и да наложат своите претенции.

Проектът е представен на 12 май 1880 г. и то направо пред Европейската комисия.[10] Основният момент в него е поверяването на изпълнителната власт на една Смесена комисия. Такава комисия не се предвижда в Берлинския договор. Според проекта в нея ще участвуват трите крайбрежни държави Румъния, Сърбия и България, както и Австро-Унгария, въпреки че тя не е крайбрежна на Среден Дунав. Председателството в комисията се запазва за двуединната монархия. В случай на равно разделяне на гласовете председателският глас ще бъде решаващ. На комисията се дават права да одобрява плановете за строеж на мостове и недвижими сгради на двата бряга на реката. На нея са подчинени и портовите капитани. Всичко това означава открита намеса в суверенните права на крайбрежните държави. В проекта се предвижда и клауза, според която той може да бъде изменен само от самата Смесена комисия.[11]

Става ясно, че този проект има за цел да осигури пълно господство на Австро-Унгария в корабоплаването по Среден Дунав. При така формулираните клаузи тя щяла да се нуждае само от един глас, за да налага своите решения. А в лицето на Сърбия, по това време изцяло под австрийско влияние, монархията винаги можела да разчита на съюзник. Стремежът на Австро-Унгария да господствува по Дунав засяга не само интересите на крайбрежните държави, но и тези на останалите велики сили, преди всичко Англия, Франция, Русия. Затова и той предизвиква остри възражения от страна на представителите на Англия, Франция, Русия, Турция и Румъния, които заявяват, че проектът не отговаря на духа на чл. 55 от Берлинския договор. Руският делегат полк. А. Романенко предлага проектът да се обсъжда в присъствието на представители на България и Сърбия.[12] Това предложение се подкрепя от всички делегати с изключение на турския, който възразява, че поканата на България трябва да бъде направена чрез Високата порта. Стига се до споразумение въпросът за начина на отношение към Княжеството да се реши от правителствата на силите, представени в Европейската комисия.[13]

След предварителен обмен на мнения на 13. XI. 1880 г. Европейската дунавска комисия отправя със специална нота покана към България да изпрати свой делегат на заседанията.[14] В нотата е отбелязано, че българският делегат ще има решаващ глас. Идентична нота е изпратена и до Сърбия. За български делегат е назначен дипломатическият агент в Букурещ Кирияк Цанков. Приемането на България в Европейската дунавска комисия, въпреки че е в съгласие с решенията на Берлинския конгрес, предизвиква протеста на Турция. На 17. XI. Високата порта съобщава на силите, че е упълномощила представителя си в Дунавската комисия да протестира срещу приемането на български делегат.[15] Та-

[10] БИА—НБКМ, ф. 5, а. е. 26, л. 81 (Протокол № 359).
[11] А. Людсканов. Пос. съч., кн. XIII, с. 23.
[12] БИА—НБКМ, ф. 5, а. е. 26, л. 83 (Протокол № 364 от 4. VI. 1880).
[13] Пак там, л. 86 (Протокол № 364 от 4.VI. 1880).
[14] Пак там, л. 13. Х. Т. Сиборн от Галац, 13. XI. 1880 до Др. Цанков, София.
[15] Централен държавен исторически архив (ЦДИА), ф. 176, оп., 1, а. е. 40, л. 20. К. Цанков от Букурещ, 20 дек. 1880 г. до министъра на външните работи.

зи стъпка на Турция остава без ефект. Пред единодушието на силите турският представител е принуден на 21 ноември да се съгласи с участието на България в комисията при условие, че с това няма да се накърнят правата на империята като сюзерен.[16]

БЪЛГАРО-РУМЪНСКА ОПОЗИЦИЯ СРЕЩУ АВСТРИЙСКИЯ ПРОЕКТ

Българското правителство е уведомено за допускане на страната в заседанията на Европейската комисия още преди официалната нота от 13 ноември 1880 г. и има изработена ясна позиция по Дунавския въпрос. Това проличава от дипломатическата подготовка, която то започва в началото на месец ноември. Чувствувайки слабостта на страната, правителството търси съдействие отвън. Първите му стъпки са насочени към сближение и единодействие със съседна Сърбия за защита на общите им дунавски интереси. На дипломатическия агент в Белград Кирович е поръчано да предаде на сръбския външен министър Миятович желанието на българското правителство „да работи съгласно и в споразумение със сръбското относно Дунавския въпрос"[17]. Позицията на Сърбия обаче прави всяко единодействие по Дунавския въпрос невъзможно. В Белград са заети в момента с преговори за сключване на търговски договор с Австро-Унгария и са далеч от мисълта да се противопоставят на дунавските претенции на монархията. В отговор на българското предложение Миятович изтъква, че за Сърбия е неудобно да прави опозиция на Виена в Европейската комисия и тя ще следва решението на силите.[18]

Добре се посреща българското желание за сближение по Дунавския въпрос от страна на Румъния. Букурещ провежда последователна борба против установяване на австрийско господство по Дунав и в защита на собствените си интереси на крайбрежна държава. Поради това в разговор между Белдиман, първи секретар в румънското агентство в София, и външния министър Драган Цанков се постига споразумение, че българският делегат ще следва и подкрепя линията на Румъния в Дунавската комисия.[19] А в София много добре знаят, че румънският делегат в комисията по принцип се е обявил против австрийския проект. Същата позиция заема и руският делегат Романенко.[20] Това окуражава либералното правителство в отстояване на собствената му линия.

Становището на българските управляващи среди по Дунавския въпрос е изразено в инструкциите, които Драган Цанков изпраща на 13 ноември 1880 г. на българския делегат. Българското желание е надзорът върху корабоплаването по Среден Дунав да се повери на една комисия на крайбрежните държави Румъния, Сърбия и България с поредно председателство, което да има двоен глас. В случай, че гласовете се разделят поравно, решението да се предоставя на Европейската ко-

[16] ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 40, л. 8. К. Цанков от Галац, 3. XII. 1880 до Др. Цанков в София.

[17] БИА—НБКМ, ф. 5. а. е. 26, л. 25. Кирович от Белград, 10.XI.1880 до Др. Цанков в София.

[18] Пак там, л. 29—30.

[19] АВПР, ф. Гл. архив У—$А_2$, 1880, д. 91. ч. II, л. 1528—1529. А. Лишин от София, 27. XII. /8. I. 1880/1 до Н. Гирс; К. И р е ч е к. Български дневник 1879—1884. Т. I, Пловдив—София, 1930, с. 280.

[20] ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 40, л. 44. К. Цанков от Галац, б. д. до МВРИ.

мисия.[21] В името на такова разрешение на проблема българският делегат получава инструкции да гласува против проекта на Австро-Унгария. Но в случай, че делегатите на европейските сили приемат австрийския проект за основа на разискванията в комисията, той трябва да употреби усилия с оглед ограничаване властта на монархията. България се обявява против решаващия глас на Австро-Унгария като председател в Смесената комисия. Възражения буди и въпросът за намесата на тази комисия в строежа на мостове и други съоръжения от страна на крайбрежните държави. Тук Драган Цанков обръща внимание на намерението на правителството да прекара железопътна линия до Дунав, при което ще се окаже необходимо да се построи мост на реката. Решаващият глас на комисията по този въпрос би означавал изпадане на България в зависимост от Австро-Унгария даже при решаване на толкова важното за развитието на страната железопътно строителство. Българското правителство желае също така подинспекторът, който ще отговаря за секцията на българското крайбрежие, да бъде българин. По въпроса за изменението на правилника правителството смята, че това трябва да става със съгласието на Европейската комисия.[22]

Инструкциите до българския делегат разкриват стремежа на либералното правителство да огради интересите на Княжеството като дунавска държава и ако не може да отстрани, поне да ограничи властта на двуединната монархия върху корабоплаването по реката и свързаните с него въпроси. Позицията по Дунавския въпрос е напълно в духа на външнополитическата линия, която следват либералите на власт. В трудна международна и вътрешна обстановка кабинетът Драган Цанков провежда външна политика, насочена към отстояване независимостта на Княжеството и срещу вмешателството на западните европейски сили, на първо място Австро-Унгария.[23] Дунавският въпрос е само момент от генералната външнополитическа линия на либералния кабинет. И той бърза да се възползува от допускането на България при обсъждане на международен проблем, за да защити националните интереси на страната.

Положението на правителството се затруднява от натиска, който упражнява върху него австрийската дипломация. Още преди откриване на сесията австроунгарският агент Кевенхюлер успява да получи съгласието на Батенберг България да се присъедини към проектоправилника, защищаван от Австро-Унгария.[24] В стремежа да не предизвиква недоволството на монархията и да си спечели нейното благоразположение князът проявява отстъпчивост, на която правителството не е склонно. Министър-председателят Др. Цанков е изправен пред затруднение. Той трябва да обещае, че българският делегат ще гласува за австрийския проект, защото в противен случай правителството щяло да влезе в конфликт с княза и австроунгарския агент.[25] Но съгласявайки се с искането на Виена, Др. Цанков не уведомява за това К. Цанков и го оста-

[21] БИА—НБКМ, ф. 5, а. е. 26, л. 16. Др. Цанков от София, 13.XI. 1880 до К. Цанков в Букурещ.
[22] Пак там, л. 17—18.
[23] История на България. Т. II, с. 38—40.
[24] С. Радев. Пос. съч. Т. I, с. 234.
[25] АВПР, ф. Гл. архив У—$А_2$, 1880, д. 91, ч. II, л. 1528.

вя със старите инструкции,[26] като приема риска на една игра, която рано или късно щяла да се разкрие.

Европейската комисия открива поредната си сесия на 15 ноември 1880 г. В продължение на 10 заседания (до 23 декември 1880 г.) делегатите обсъждат австрийския проект, и то главно въпроса за правата на Смесената комисия. Представителите на всички сили с изключение на Германия и Австро-Унгария се обявяват против стремленията на двуединната монархия. Въпреки че по принцип приемат участието и председателството на последната в Смесената комисия, те поставят редица условия и ограничения за това. Тези условия се поддържат най-много от Англия, която е силно заинтересована от режима на корабоплаването по Дунав.[27] В същност те променят почти изцяло характера на Смесената комисия и се състоят в:

1) Пълна свобода на плаването по Дунав за всички пандери. В същност зад това искане се крие конкурентната борба между западните капиталистически държави, всяка от които се стреми да получи надмощие за сметка на другите.

2) В Смесената комисия въпросите се решават с болшинство на гласовете, а основните въпроси — с единодушие. В случай на разногласие Австро-Унгария да няма решаващ глас. В такъв случай въпросът се разглежда от Европейската комисия.

3) Всеки въпрос, по който Смесената комисия не би могла да се споразумее, да се апелира до Европейската дунавска комисия. В този пункт Англия издига даже още по-крайно предложение. Тя иска всяко решение на Смесената комисия да подлежи на апел не само от участвуващите в Смесената и в Европейската комисия държави, но и от всички други.

4) Смесената комисия се учредява само като съвместно съществуваща с Европейската комисия. С преустановяване дейността на последната се ликвидирва и Смесената комисия.

5) Правилникът на Смесената комисия може да се изменя само със съгласието на Европейската дунавска комисия.[28]

В тези условия се разкриват усилията на европейските сили да обезпечат интересите си срещу претенциите на Австро-Унгария чрез запазване на Европейската комисия и засилване на нейната власт. Румънският делегат се обявява изцяло против австрийския проект. Той се произнася за прилагане на правилата за корабоплаване от самите крайбрежни държави под надзора на Европейската комисия.[29] „Това създание, пише за Смесената комисия още през есента на 1880 г. румънският

---

[26] ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 40, л. 16. К. Цанков от Галац, б. д. до Др. Цанков в София.

[27] Това проличава от данните за корабоплаването по Дунав в 1880 г.: 50% от търговските кораби са английски, 7% австрийски и 43% на другите държави (Центральный государственный исторический архив (ЦГИА), ф. 568, оп. 1, а. е. 48, л. 188).

[28] ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 40, л. 121. К. Цанков от Галац, б. д. до МВРИ.

[29] Пак там, л. 43, 76; F. D a m é. Histoire de la Roumanie contemporaine. Paris, 1900, p. 332. Политиката на Румъния по Дунавския въпрос е детайлно изследвана от съвременната румънска историография. Вж. P. G o g e a n u. Dunărea in relatiile internationale. Bucureşti. Ed. Politica, 1970, 330 p.; I. C â r t â n â, I. S e f t i u c. Dunărea în istoria poporului Român. Bucureşti, 1972, p. 5—96. За съжаление в тези изследвания не са засегнати българо-румънските отношения във връзка с проблема за корабоплаването по Дунав.

агент в Лондон до Брътиану, е пагубно внушение на Австрия, на която ние ще бъдем само инструменти в очакване да станем нейни жертви."[30]

В тази обстановка българският делегат К. Цанков действува според изложените по-горе инструкции и в съгласие с Румъния. На заседанието на 22 ноември 1880 г. той се изказва против австрийския проект за Смесена комисия. Опозицията, с която силите посрещат аспирациите на Австро-Унгария и Германия, окуражават Кирияк Цанков в намерението му да издигне предложението, което е изтъкнато като основно желание на българското правителство в инструкцията на Драган Цанков от 13 ноември същата година. А именно създаване на крайбрежна комисия от Румъния, Сърбия и България, намираща се под върховния надзор на Европейската дунавска комисия, в която България и Сърбия също трябва да имат свои представители.[31] Откритата и остра позиция на българския делегат по отношение на Австро-Унгария получава предварително одобрение и подкрепа от страна на Русия. „Моето поведение в V-тото заседание, съобщава К. Цанков до външния министър, е било в пълно споразумение с руския делегат, който още в предвечерието на това заседание ми иска настоятелно да отхвърля австрийското намесване в Смесената комисия."[32] Засилването на австроунгарските позиции на Дунав и оттам на Балканите е насочено срещу руското влияние в този район. Поставена в доста тежко външнополитическо положение след Берлинския конгрес, Русия иска да противопостави на австро-германските аспирации на Дунав малките крайбрежни държави. Затова тя подкрепя и одобрява тяхната съпротива. Тази политика се улеснява от съвпадението на царските интереси в този пункт с интересите на малките балкански държавици.

Информирайки за постъпките си в Европейската комисия, К. Цанков пише, че те не задължават българското правителство. Съгласно взетото на заседанието от 22 ноември 1880 г. решение делегатите се заемат само с проучване на проекта, без техните мнения да ангажират правителствата им.[33]

В заседанията на Европейската комисия българският делегат се противопоставя и на претенциите на Турция. Изтъквайки сюзеренните права на империята по отношение на България, турският делегат настоява тя също да участвува в Смесената комисия. К. Цанков се обявява против това искане на Портата. Турското предложение не среща подкрепа от страна на никой делегат. Австро-Унгария също така се обявява против включването на Турция в комисията.[34] Монархията се стреми да отстрани конкуренцията на всяка друга голяма държава.

Действията на българския делегат в Европейската комисия, както и недискретността на румънската дипломация предизвикват остра реакция от страна на Австро-Унгария. Във Виена разбират играта на бъл-

---

[30] N. C a l l i m a k i—C a t a r g i. Appendice au livre vert roumain sur la question du Danube. Paris, 1881, p. 28.

[31] БИА—НБКМ, ф. 5, а. е. 26, л. 69. К. Цанков от Букурещ, 3/15.I. 1881 до МВРИ.

[32] Пак там, л. 70.

[33] Пак там, л. 35. К. Цанков от Галац, 22. XI/4. XII. 1880 до МВРИ.

[34] Пак там, л. 72; ЦДИА, ф. 176, оп. I, а. е. 40, л. 77. Хаймерле от Виена, 9. II. 1881 до Буриян в София.

гарския министър-председател и външен министър. Това предизвиква известният в българската нова история дипломатически скандал. Кевенхюлер силно протестира пред Батенберг и Др. Цанков, който се оправдава със самостоятелните действия на българския агент в Букурещ.[35] Недоволството на монархията дава коз в ръцете на княза, който отдавна иска да се отърве от либералното правителство. В записка до Министерския съвет Батенберг изказва недоверие към министър-председателя и настоява той да даде оставката си.[36] На 28 ноември 1880 г. е назначено правителство начело с Петко Каравелов. Новият либерален кабинет не променя българската позиция по Дунавския въпрос. До края на разгледаната по-горе сесия на Европейската комисия Княжеството остава вярно на изказаното вече становище. „Тежко на балканските държави, отбелязва в. „Независимост" в бр. 30 от 24. XII. 1880 г., ако би се отстъпило председателството и преимуществото на Австро-Унгария в комисията и на целия Дунав! Народите на държавите Румъния, България и Сърбия тогава щяха да усетят напълно своя противник във всичко." Дипломатическият скандал и оставката на кабинета Др. Цанков разкриват трудните условия, при които младата държава трябвало да отстоява своите национални интереси, и последователността, с която либералите на власт се борят за тях. Докато князът проявява готовност за отстъпки пред натиска на силите, изразила се по-късно и при обсъждане на други външнополитически въпроси, правителството на либералната партия, опряно на подкрепата на голямата част от българския народ, твърдо се противопоставя на опитите за накърняване на дунавските интереси на Княжеството. То не се съобразява с мнението на княз Александър и отстоява своята линия независимо от наложената кабинетна смяна.

Обсъждането на австрийския проект за правилник за корабоплаване, речна полиция и надзор на Среден Дунав продължава и през пролетната сесия на Европейската комисия, открита на 6 май 1881 г. в Галац. Въпреки продължителните дискусии не се постига споразумение между делегатите по редица въпроси, като решаващият глас на председателя на Смесената комисия, правото на апелиране решенията на тази комисия в Европейската комисия, за назначаването на подинспекторите и пр. Въпросът за компетентността на Смесената комисия и положението ѝ по отношение на Европейската дунавска комисия остава нерешен.[37] Поради острата конкурентна борба между западните държави и съпротивата на България и Румъния австрийският проект пропада.

Позицията на България по време на обсъждането на Дунавския въпрос през 1881 г. значително се променя в сравнение с предишната година. Обстоятелството, че силите приемат австрийския проект и започват да го обсъждат, принуждава българското правителство да изгради своето поведение на същата база. Към това го насочва и желанието да не изостря отношенията си с двуединната монархия. По нареждане от

---

[35] АВПР, ф. Гл. архив У—$А_2$, 1880, д. 91, ч. II, л. 1526—1530. А. Лишин от София, 20. XII. /8. I. 1880/1 до Н. Гирс.

[36] БИА—НБКМ, ф. 11, а. е. 37а, л. 1. А. Батенберг от София, 17. XII. 1880 до П. Каравелов.

[37] ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 40, л. 79—80. Хаймерле от Виена, 9. II. 1881 до Буриян в София; л. 88, В. Шишмарев от Галац, 15/27. V. 1881 до ген. Ернрот; а. е. 95, л. 74, Фрейсине от Париж, 21. IV. 1882 до Шефер в София.

София новоназначеният български делегат лейт. В. Шишмарев се изказва за учредяване на Смесена комисия под председателството на Австро-Унгария. Но той декларира резервите на Княжеството по отношение на решаващия глас на председателя[38] и поставя искане подинспекторът за секцията по българското крайбрежие да бъде българин.[39] Въпреки тези резерви поведението на Шишмарев в Европейската комисия е подчинено на стремежа да не се предизвиква недоволството на Австро-Унгария. По нареждане на ген. Ернрот той трябва „да избягва да въвлече България в конфликт с Австрия"[40]. Въпреки тази предпазливост, като се възползува от опозицията на силите, главно Англия и Русия, българският делегат поддържа докрай резервите си и с това съдействува за проваляне на австрийския проект.

Нуждата от по-нататъшна борба срещу претенциите на западните държави тласка България и Румъния към по-тясно сближение. Този път авансите идват от страна на Букурещ, който дава редица свидетелства за благоразположение към Княжеството с цел да се постигне разбирателство по важния Дунавски въпрос. През юли 1881 г. българският агент К. Цанков съобщава от румънската столица, че А. Стурдза, свързал престоя си в София с неприятни инциденти, ще бъде заменен с нов дипломатически агент — Е. Гика.[41] В края на септември румънският външен министър Статеску прави постъпки пред българското правителство за съгласуване действията на техните страни в предстоящата сесия на Дунавската комисия в Галац.[42] С тази цел през октомври в София пристига румънският представител в Атина К. Есарку. Той е натоварен със специална мисия от своето правителство. Съдържанието на преговорите се държи в пълна тайна и от двете страни. Според документалните източници неговата задача е да постигне споразумение „по всички въпроси, които имат за тях жизнен интерес"[43]. В София се водят разговори във връзка с Дунавския проблем, който е актуален и за двете държави в момента. Явно целта на румънската дипломация е да си осигури помощта на България при по-нататъшното му обсъждане. Българското правителство оказва добър прием на Есарку, като двете страни уточняват солидарните си интереси по отношение на корабоплаването по р. Дунав.

ПРОЕКТЪТ НА К. БАРЕР

През 1882 г. обсъждането на въпроса за корабоплаването по Дунав навлиза в нова фаза. Френската дипломация взема инициативата за постигане на съгласие между европейските сили и издига т. нар. Бареров проект (по името на френския делегат в Европейската комисия Камий

[38] ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 40, л. 107—108. В. Шишмарев от Русе, 25. VI. 1881 до МВРИ; АВПР, ф. Гл. архив У—$А_2$, 1881, д. 918, л. 122. А. Лишин от София, 3—8. IV. 1881 до Н. Гирс.

[39] ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 40, л. 116. Инструкции до българския делегат в Галац (април 1881).

[40] Пак там, л. 102. Ернрот от София, б. д., до Шишмарев в Галац.

[41] Пак там, а. е. 81, л. 3. К. Цанков от Букурещ, 17. VII. 1881 до МВРИ в София.

[42] Пак там, ф. 327, оп. 1, а. е. 2, л. 44—50. К. Цанков от Букурещ, 27. IX. 1881 до МВРИ в София.

[43] Пак там, ф. 176, оп. 1, а. е. 64, л. 4—5. К. Цанков от Букурещ, 11. X. 1881 до МВРИ в София.

Барер). Френският проект представлява опит за компромисно споразумение между силите, но за сметка на крайбрежните държави. Той е за частта от изработените правилници, която се отнася до прилагането им и надзора върху корабоплаването. Според него в Смесената комисия ще участвуват Румъния, България, Сърбия и Австро-Унгария, на която се дава председателско място. Като пети член ще присъствува представител от Европейската комисия, избиран по азбучен ред на държавите за всеки шест месеца. Срокът на действие на Смесената комисия ще бъде равен на срока на Европейската комисия. Решенията в нея ще се вземат с болшинство и ще се потвърждават и съобщават на Европейската дунавска комисия. Според проекта на Барер Дунав от Железни врата до Галац се разделя на четири секции: 1) Железни врата — устието на Тимок, 2) устието на Тимок—Никопол, 3) Никопол — Силистра, 4) Силистра — Галац. Портовите капитани ще се назначават от крайбрежните държави, но ще зависят изцяло от инспектора на Смесената комисия.[44]

Тези по-главни моменти от френския проект показват стремеж да се запази властта на Европейската дунавска комисия при прилагане регламента за корабоплаването по реката. Но заедно с това проектът прави концесии на двуединната империя, тъй като ни най-малко не ограничава нейното надмощие. През първата година от действието на Смесената комисия делегатите от Европейската комисия в нея щели да се паднат по азбучен ред от Австро-Унгария и Германия. Това би позволило на австрийската дипломация да се наложи при назначаване на персонала и изработване на вътрешния правилник. С този пункт, както и с точките за разделянето на секции, за подчинението на портовите капитани и пр. френският проект не държи сметка за интересите на крайбрежните държави, в това число и България. Той оставя на тези държави, както е отбелязано в румънския меморандум „теоретическо владичество върху тая част от реката, която е тяхна собственост“[45].

Проектът на Барер се обсъжда на поредната сесия на Европейската комисия, открита в Галац на 2 май 1882 г. Още при издигането му през пролетта на с. г. болшинството от силите го посрещат добре. Проектът не държал сметка за националните интереси на крайбрежните държави, но пък гарантирал намесата на Европа в регулиране на дунавското корабоплаване и следователно интересите на западните държави. Поради това при гласуване на проекта Англия, Франция, Германия, Австро-Унгария и Сърбия го приемат безусловно, Италия — при условие, че се продължи срокът на Европейската комисия, а Турция — че българският делегат в Смесената комисия се назначава с нейно съгласие.[46] Русия подписва правилника с резерва, че се присъединява само към членовете, гласувани единодушно.[47] Румъния отхвърля проекта на Барер като създаващ привилегировано положение на Австро-Унгария в Смесената комисия и неотговарящ на чл. 55 от Берлинския договор. Тя предлага из-

[44] ЦДИА, ф. 177, оп. 1, а. е. 95, л. 80—83. Проект на К. Барер за регламентиране на плаването по Дунав от Железни врата до Галац; А. Людсканов. Пос. съч., кн. XIII, с. 27—29.

[45] А. Людсканов. Пос съч., кн. XIII, с. 30.

[46] ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 95, л. 61. Шишмарев от Галац, 4/16. V. 1882 до МВРИ.

[47] Пак там, л. 10, 47. Шишмарев от Галац, 25 и 29. V. 1882 до Гр. Начович в София.

менение на чл. 1 от френското предложение, в смисъл да се постави приложението на правилника под надзора на Европейската комисия чрез инспектор, назначен от нея. Комисията да решава всички апелирани до нея въпроси за нарушение на правилника.[48] Малко по-късно румънският делегат излиза с контрапроект. Според него изпълнителната власт по Среден Дунав се предава на Комисия за надзор (а не Смесена комисия), в която ще има по един делегат от България, Румъния и Сърбия и двама делегати по азбучен ред от Европейската Дунавска комисия. Председателството ще принадлежи на един от делегатите на Европейската комисия, избран с болшинство. Проектът предвижда главният инспектор да се назначава от Комисията за надзор, а подинспекторите и капитаните — от крайбрежните държави. Среден Дунав е разделен на четири секции по левия бряг и три по десния.[49] Румънският контрапроект дава предимството в ръцете на крайбрежните държави и поради това няма успех в Европейската комисия.

Българското правителство оценява френския проект като посегателство върху правата на Княжеството като крайдунавска държава. По повод на проекта Начович пише до българския делегат в Галац: „Австрийското надмощие по Дунав е неприятно на княжеското правителство."[50] Между софийската и букурещката дипломация се очертава сближение за съвместно противопоставяне на Барeровото предложение. На 4 май 1882 г. румънският агент в София Е. Гика, излагайки позицията на своето правителство, пише на Начович: „България и Румъния имат голяма общност на интересите във всички големи въпроси на генералната политика и ние ще бъдем щастливи във всичко, което заплашва нашето общо бъдеще и съществуване, да споделяме девиза на България: „Съединението прави силата."[51] Въпреки че е солидарно с Румъния относно вредния за двете държави характер на френското предложение, българското правителство изработва позицията си, съобразявайки се със собствените си по-специфични интереси. Главната цел, която стои пред България, е да бъде приета в Европейската дунавска комисия. С оглед на това софийската дипломация е принудена да прояви гъвкавост в отношението си спрямо Барeровия проект. България приема по принцип този проект. Но тя поставя три главни условия за това:[52]

1) Отхвърляне на двойното представителство в Смесената комисия. Българското правителство иска делегатът, който ще бъде назначаван от Европейската комисия за шест месеца, да бъде извън представените в Смесената комисия държави и Австро-Унгария. Това искане е насочено не само срещу монархията, а и срещу Румъния, която също щяла да разполага през определен период с двойно представителство в Смесената комисия.

---

[48] БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 2, а. е. 920, л. 3—4. Е. Гика от София, 4/16. V. 1882 до Гр. Начович в София.

[49] ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 94, л. 71—79; C. I. B a i c o i a n u. Le Danube. Aperçu historique, économique et politique. Paris, 1917, p. 86—88.

[50] Пак там, а. е. 95, л. 5. Гр. Начович от София, 4. VII. 1882 до Шишмарев в Галац.

[51] БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 2, а. е. 920, л. 5.

[52] Пак там, оп. 3, а. е. 2687, л. 19—20, 21. Гр. Начович от София, 12. V. 1882 до Шишмарев в Галац; ф. 286, а. е. 7, л. 108. Уговорки на Княжество България по отношение проекта на К. Барер.

2) По-рационално разделяне на Дунав във връзка с инспекторството. Княжеското правителство смята, че секциите трябва да бъдат български, румънски и сръбски по двата бряга на реката, а не смесени. По този начин ще се улесни работата на подинспекторите, ще се избягнат конфликтите между местните власти на двата бряга и пр.

3) Приемане на български представител в Европейската дунавска комисия и следователно продължаване съществуването на тази комисия. Това е изричното условие на Княжеството за приемане на Бареровия проект.

Позицията на България на заседанията на Европейската комисия през 1882 г. по изработване правилници за корабоплаване, речна полиция и надзор на Среден Дунав е подчинена на стремежа ѝ да постигне приемане в тази международна комисия. Затова тя не отхвърля изцяло Бареровия проект, за когото държат западноевропейските сили. Но заедно с това българското правителство не се отказва и от резервите си въпреки натиска на Австро-Унгария, Франция и Англия в София. „Княжеското правителство, съобщава министърът на вътрешните работи Начович на Шишмарев, им обяви категорически, че няма да напусне положението, което е зело още от начало, понеже намира, че възраженията, които то прави на тоя проект, са справедливи и че заслужват да се вземат във внимание."[53]

Българското правителство получава подкрепа на своята позиция единствено от страна на Русия. През цялото време на обсъждането на Бареровия проект становището на Княжеството се изработва и поддържа със знанието и одобрението на Русия.

На заседанието на 21 май с. г. българският делегат подписва проектоправилника, но със споменатите по-горе три резерви.[54] Основното искане на Княжеството за приемане на негов делегат в Европейската комимисия не се посреща добре от представителите на западните велики сили и Турция. Те заявяват, че комисията е некомпетентна да реши този въпрос. Българското искане получава гореща подкрепа само от руския делегат.[55] Реакцията на представителите показва на българското правителство, че неговото желание ще се сблъска със съпротивата на много от великите сили и трудно би могло да се осъществи.

Проследяването на политиката на българското правителство по Дунавския въпрос през 1882 г. показва известна приемственост и последователност с тази от предшествуващите години (1880 и 1881 г.). Княжеско-консервативното правителство продължава борбата на либералното правителство за отстояване на националните интереси на страната по Дунавския въпрос и против стремежите на Австро-Унгария да господствува над корабоплаването по реката. Въпреки основните различия в характера и политиката си двата кабинета, което е твърде интересно, следват еднакъв курс по важен външнополитически въпрос.

---

[53] ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 95, л. 28. Гр. Начович от София, 15. V. 1882 до Шишмарев в Галац.

[54] Пак там, л. 10. Шишмарев от Галац, 25. V. 1882 до Гр. Начович в София.

[55] Пак там, л. 2. Шишмарев от Галац, 16/28. V. 1882 до МВРИ; л. 41, К. Цанков от Букурещ, 26. V. 1882 до МВРИ; л. 60. К. Стоилов от София, 17/29. V. 1882 до барон Бигелебен.

БЪЛГАРСКАТА ДИПЛОМАЦИЯ И ЛОНДОНСКАТА ДУНАВСКА КОНФЕРЕНЦИЯ В 1883 г.

В края на 1882 г. дипломацията на великите сили започва подготовка за свикване на конференция в изпълнение решението на чл. 54 от Берлинския договор. Конференцията трябвало да се произнесе по три въпроса, свързани с корабоплаването по Среден и Долен Дунав:

1) За продължаване срока на Европейската комисия, който изтичал през април 1883 г.

2) За разширяване на властта ѝ до Браила.

3) По изработените в Галац Правилници за корабоплаване, речна полиция и надзор по Среден Дунав, съгласно чл. 55 на Берлинския договор.[56]

Инициативата за свикване на конференция в Лондон се взема от английската дипломация (11 декември 1882 г.).[57] Германия, Франция, Италия и Турция приемат предложението. Всички тези сили държат на продължение съществуването на Европейската комисия поради стремежа да запазят господството и позициите си в този важен район на Европа. Австро-Унгария се съгласява, но заедно с това заявява, че тя държи в Бареровия проект да се запази нейното право на участие в Смесената комисия и че Правилникът трябва да се прилага от тази комисия, а не от крайбрежните власти. Русия приема да участвува в конференцията, като си запазва правото да проучи предвидените за обсъждане точки.[58] Руската дипломация изработва своята позиция на Лондонската конференция след дълги обсъждания на Дунавския въпрос между външното и военното министерство. В Петербург решават, че да се продължат пълномощията на Европейската комисия е по-изгодно, отколкото да се постави Дунав под надзора на една обща крайбрежна комисия, в която Австро-Унгария би могла да си осигури надмощие.[59] Това решение съвпада с желанието главно на Англия, Франция и Италия. Но срещу съгласието си за запазване на Европейската дунавска комисия Русия поставя две условия: 1) Принадлежащият ѝ Бесарабски участък на Дунав да се освободи от юрисдикцията на Европейската комисия и 2) Русия да получи правото да разчисти Килийския ръкав, ако пожелае това.[60]

Трите крайбрежни държави Румъния, Сърбия и България насочват усилията си към допускане на предстоящата конференция в Лондон.[61] На заседание на Министерския съвет в София (на 2 януари 1883 г.) се взема решение княжеското правителство да направи официални постъпки пред английското правителство за включване на България в Лондонската конференция. От Петербург съветват към същото и заедно с това

---

[56] А. Людсканов. Пос. съч., кн. XIV, с. 194.

[57] D. Sturdza. Recueil de documents relatifs à la liberté de navigation du Danube. Berlin, 1904, p. 285—286.

[58] А. Людсканов. Пос. съч., кн. XIV, с. 194—195.

[59] ЦГИА, ф. 568, оп. 1, а. е. 48, л. 213—215, 227—229. Нареждане на Министерството на външните работи в Петербург, 23. XI. 1882 до руския посланик във Виена.

[60] Пак там, л. 230.

[61] ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 94, л. 4. Кирович от Белград, 5. I. 1883 до МВРИ в София.

обещават съдействие за допускане на български делегати, ако не с решаващ, то със съвещателен глас.[62] В писмото на българския външен министър до Ласелс, английски агент в София, тази молба се мотивира с положението на страната като крайбрежна държава и правата, дадени ѝ от чл. 55 на Берлинския договор.[63] Идентични постъпки правят Сърбия и Румъния. Но докато румънската молба е посрещната със съгласие и ходатайство от страна на Лондон, то българското правителство получава уклончив отговор. Лорд Гренвил съобщава, че Лондонският кабинет е добре разположен към Княжеството, но въпросът ще се реши от силите на конференцията.[64] Българската молба се посреща отрицателно във Виена и Цариград. Високата порта, особено ревнива по отношение на правата си на сюзерен, се обявява против равноправното участие на България при обсъждане на Дунавския въпрос.[65]

При това положение Княжеството продължава борбата. В средата на януари 1883 г. д-р Вълкович и лейт. Шишмарев, определени за български делегати, потеглят за Лондон. Те имат поръчение пътьом да се отбият във Виена и Париж, където да сондират почвата за допускане на България на конференцията. Първа задача на българските дипломати е да издействуват възможност за Княжеството да участвува на равноправни начала при третиране на Дунавския въпрос. В инструкцията на външния министър К. Стоилов се отбелязва, че българските делегати могат да приемат да заседават и със съвещателен глас. В случай, че България изобщо не бъде приета на конференцията, предписва се с „един мотивиран протест да запазят правата на Княжеството"[66].

Линията, която българските делегати трябвало да следват при евентуално участие в конференцията, е отстояваната в 1882 г. политика по Дунавския въпрос. Тя включва основното искане за приемане на страната в Европейската комисия. В зависимост от разрешението на този въпрос се определя и становището към правата и компетенцията на Смесената комисия. При всяко положение обаче Княжеството запазва резервите и възраженията си по отношение на Бареровия проект.[67] По Дунавския въпрос в София стоят твърдо на антиавстрийски позиции. „Ние не искаме по принцип, заявява д-р Вълкович на руския посланик във Виена, Австрия да стане абсолютна господарка на Среден Дунав."[68]

Тази позиция на българското правителство определя отношението на двуединната монархия към приемането на Княжеството на Лондонската конференция. При посещението, което Вълкович прави на граф Калноки, последният дава право на възраженията на Турция срещу допускането на България, като подчертава васалното положение на

[62] ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 94, л. 7—8. Решение на Министерския съвет, София, 2. I. 1883; л. 24. Управляващият Министерството на външните работи от Петербург, 7. I. 1883 до Арсениев в София.

[63] Пак там, кмф. 12, оп. 1, а. е. 39, л. 8 (АВПР, ф. Гл. архив У—$А_2$, 1883, д. 921). МВРИ от София, 5/17. I. 1883 до Ласелс в София.

[64] Пак там, ф. 176, оп. 1, а. е. 94, л. 54. Ласелс от София, 7. II. 1883 до К. Стоилов в София.

[65] . Пак там, а. е. 123, л. 4. К. Цанков от Букурещ, 7. I. 1883 до МВРИ в София.

[66] Пак там, а. е. 94, л. 19. Инструкция за българските делегати в Лондонската дунавска конференция, София, 18. I. 1883.

[67] Пак там, л. 19—20.

[68] БИА—НБКМ, ф. 286, а. е. 7, л. 12. Г. Вълкович от Лондон, 7/19. II. 1883, до К. Стоилов в София.

страната.[69] Безрезултатни остават и другите посещения при посланиците на великите сили, които българската делегация прави във Виена и Париж.

След пристигането си в Лондон Вълкович и Шишмарев се свързват първо с руския посланик барон Моренхайм. От него те получават уверение, че Русия ще подкрепя приемането на България, както и на другите крайбрежни държави в конференцията. Но Моренхайм не скрива, че въпросът ще бъде доста труден.[70] Наистина оказва се, че освен Русия никоя друга държава не проявява готовност сериозно да подкрепи България. Английската дипломация умело използува естествената заинтересованост на Княжеството от участие в конференцията. Срещу най-общи обещания за подкрепа в Лондон се стремят да постигнат разрешение на въпроса за изкупуване на железопътната линия Русе—Варна.[71] На Вълкович е предадено от името на лорд Гренвил, че „английското правителство поддържа България в Дунавския въпрос и ще я поддържа и в други въпроси, но то желае щото и българското правителство да свърши някои малки въпроси, които произтичат от Берлинския договор"[72].

Конференцията се открива на 27 януари (8 февруари н.с.) 1883 г. На заседанието на 29 януари се взема решение Румъния и Сърбия да бъдат допуснати със съвещателен глас, а България да се представя от турския делегат Мусурус паша.[73] Сръбският делегат получава нареждане да приеме решението на конференцията, но румънският протестира и отказва да присъствува на заседанията. По нареждане от София и следвайки съветите на Моренхайм, българската делегация връчва официален протест.[74] В отговор на това турският посланик Мусурус паша заявява, че силите трябва да избират между него и българската делегация. Високата порта поставя конференцията пред заплахата да се разтури в случай, че Турция се оттегли. Срещу българското желание особено остро се обявява представителят на Австро-Унгария, подкрепян от тоя на Германия.[75] Въпреки съдействието на Англия и в по голяма степен на Русия на България отново е отказано участие в Дунавската конференция. При това положение чрез своите делегати българското правителство заявява, че решенията на конференцията не могат да бъдат задължителни за него.[76]

За да засили ефекта от своята политика пред великите сили, българското правителство организира поставяне на въпроса в Народното събрание.[77] В отговор на една интерпелация външният министър К. Стоилов излага на 3 февруари с. г. в дълга реч политиката на кабинета по

---

[69] БИА—НБКМ, ф. 286, а. е. 7, л. 12. Г. Вълкович от Лондон, 7/19. II. 1883, до К. Стоилов в София.

[70] Пак там, л. 121. Г. Вълкович от Лондон, 29. I./10. II. 1883 до Политическия кабинет в София.

[71] А. Пантев. Пос. съч., с. 61—62.

[72] БИА—НБКМ, ф. 286, а. е. 7, л. 293. Г. Вълкович от Лондон, 3/15. II. 1883 до МВРИ в София.

[73] Пак там, л. 282. Г. Вълкович и В. Шишмарев от Лондон, 29. I/10. II. 1883 до МВРИ в София.

[74] Пак там, л. 14—17. Г. Вълкович и Шишмарев от Лондон, 13. II. 1883 до лорд Гренвил в Лондон; л. 284, Г. Вълкович от Лондон, 30. I./ 11. II. 1883 до МВРИ; л. 429, К. Стоилов от София, 30. I. 1883 до Г. Вълкович в Лондон.

[75] Пак там, л. 288. Г. Вълкович от Лондон, 3/15. II. 1883 до МВРИ.

[76] Пак там, л. 135. Г. Вълкович от Лондон, 5/17. II. 1883 до Политическия кабинет в София.

[77] Пак там, л. 285. Г. Вълкович от Лондон, 1/13. II. 1883 до МВРИ.

Дунавския въпрос. Той заявява, че България не може да се откаже да защищава своите интереси в толкова жизнения за нея въпрос. Тя има право да бъде допусната на конференцията на същото основание, на което вече е участвувала на конференцията на четирите във Виена по жп. въпроса и на заседанията на Европейската комисия в Галац. „Не можем, заявява Стоилов, да признаем политически задължения, догдето не се иска нашето съгласие. Ние имаме интерес и там, гдето имаме интерес, трябва да ни се чуе гласът." Становището на правителството да не приема решенията на Лондонската конференция среща пълна подкрепа в Народното събрание.[78]

Успоредно с това българската дипломация заработва усилено за постигане на сближение със Сърбия и Румъния по Дунавския въпрос. Русия одобрява и подтиква крайбрежните държави към задружна опозиция. Тя не иска да допусне засилване на влиянието на Австро-Унгария на Балканите чрез надмощие в корабоплаването по Дунав. Сърбия въпреки мнението на нейния лондонски представител Маринович е въздържана. Известно е, че от 1881 г. тя се обвързва с тайна конвенция с Австро-Унгария и във външната си политика става зависима от монархията.[79] Активни преговори започват между румънското и българското правителство. Те са улеснени от обстоятелството, че Букурещ също запазва свободата си по отношение решенията на конференцията.[80] Желанието за сближение между двете страни е взаимно. В Лондон Вълкович преговаря с румънския и сръбския делегат. „В същото време, съобщава той на 14 февруари, ние се стремим да постигнем съглашение за бъдещата политика на трите крайбрежни държави."[81] В резултат на преговорите тримата делегати решават да предложат на правителствата си споразумение по три точки: въвеждане на предварително изработените в Европейската комисия в 1882 г. правилници, назначаване на всички агенти, предвидени в гл. А и В на тези правилници, и съглашение между крайбрежните правителства за надзор върху точното им прилагане.[82] Вълкович настоятелно препоръчва на кабинета тези условия като база за сближение с Румъния. Той изказва мнение, че в името на един съюз с Букурещ българското правителство трябва да се реши даже на някои жертви.[83] Наистина положението на България, която не успява да прокара нито едно от своите желания на Лондонската конференция, повелително налага постигане на споразумение с Румъния по Дунавския въпрос. Англия открито се обявява против такова споразумение.[84] Въпреки че не се стига до подписване на писмена конвенция, резултатът от преговорите

[78] Дневници на III ОНС, I с., С., 1883, с. 620—628.

[79] Г. Jакшић. Тајна конвенција (1881—1889). — В: Из новије српске историје. Београд, 1953, с. 133—142.

[80] V. Netea. Les relations de Jon Ghica avec certains diplomates anglais; ses missions et ses fonctions à Londres. — Revue roumaine d'histoire, 1972, I, p. 101—103.

[81] БИА—НБКМ, ф. 286, а. е. 7, л. 139. Г. Вълкович от Лондон, 14/26. II. 1883 до Политическия кабинет в София.

[82] Пак там, л. 315. Г. Вълкович от Лондон, 5/17. II. 1883 до Политическия кабинет в София; л. 140. Г. Вълкович от Лондон, 14/26. II. 1883 до Политическия кабинет в София; ЦДИА, ф. 600, оп. 1, а. е. 548, л. 20. Г. Вълкович от Лондон, 14/24. II. 1883 до К. Стоилов в София.

[83] БИА—НБКМ. ф. 286, а. е. 7, л. 364. Г. Вълкович от Лондон, 19. II/3. III. 1883 до МВРИ.

[84] А. Пантев. Пос. съч., с. 62.

е идентичното поведение на двете страни по отношение решенията на Лондонската конференция след закриването ѝ.

На състоялата се конференция по Дунавския въпрос европейските сили чрез взаимни отстъпки успяват да постигнат съгласие по поставените за обсъждане въпроси. Решава се властта на Европейската комисия да се разшири до Браила, като по този начин ключовите позиции на реката остават в ръцете на големите капиталистически държави. Те вземат това решение против волята на крайбрежната държава, на която принадлежи тази част от реката. Приема се Правилникът за корабоплаване, речна полиция и надзор по Среден Дунав, изработен от Европейската комисия през 1882 г. в Галац. Получила право да участвува в Смесената комисия и следователно да се меси в режима на корабоплаването по Среден Дунав, Австро-Унгария прави три отстъпки. Тя се отказва от двойния глас в Смесената комисия при условие, че и Румъния ще направи това, приема румънската и българската идея — реката да се раздели на секции по дължина и се съгласява подинспекторите да се назначават от крайбрежните държави. Но монархията не успява да прокара предложението си Смесената комисия да има изпълнителна власт, т. е. да може да наложи със сила решенията си. Конференцията удовлетворява желанието на Русия за изземване Килийския ръкав от контрола на Европейската комисия. Западните сили са принудени да направят тази отстъпка на Русия срещу съгласието ѝ за продължаване на ЕК. Срокът на тази комисия се продължава с още 21 години. От „временна" тя става постоянна. Искането на България, както и на Сърбия да бъдат приети в Европейската дунавска комисия, се отхвърля. Турският представител поставя и въпроса за задължението на Княжеството да срине крепостите по брега на Дунав. Искането му в протокола да се отбележи, че чл. 52 от Берлинския договор се съхранява, е отхвърлено. По настояване на Мусурус паша конференцията решава назначаването на български делегат в Смесената комисия да става с одобрението на Високата порта.[85]

Както беше отбелязано, още в началото на Лондонската конференция България и Румъния официално заявяват намерението си да не смятат задължителни за себе си постановленията на тази конференция. Това обезпокоява великите сили, тъй като опозицията на крайбрежните държави може да осуети техните решения относно корабоплаването по Дунав. Затова още по време на заседанията в Лондон върху двете страни започва натиск. Чрез своя агент в София Бигелебен австроунгарският външен министър Калноки настоява пред Батенберг и Стоилов „България да не се поставя въз точката зрения на абсолютна опозиция на решенията на Европейската конференция". Срещу това монархията обещава евентуално приемане на Княжеството в Европейската комисия в бъдеще.[86] Англия, която се ръководи в политиката си към България от стремежа да подбие руското влияние, се присъединява към постъпките на другите сили. Лорд Гренвил и Фицморис се стремят да убедят българските делегати да из-

[85] Вж. Protocols of the Conference held in London respecting Navigation of the Danube. London, 1883; А. Людсканов. Пос съч., кн. XIV, с. 196—199; П. Г. Фандиков. Пос. съч., с. 67—71.

[86] ЦДИА, ф. 600, оп. 1, а. е. 549, л. 10. К. Стоилов от София, 6. II. 1883 до Г. Вълкович в София.

слушат решенията на конференцията.[87] Единствено руският посланик барон Моренхайм последователно защищава българските интереси на конференцията. В крайна сметка великите сили обединяват усилията си, за да убедят Русия да принуди България да приеме решенията на конференцията.[88] Още преди да бъде подписан Лондонският договор, по молба на великите сили от Петербург подканят княжеското правителство да приеме правилника, тъй като българските резерви по отношение на него са удовлетворени.[89] Усилията на Русия в тази насока продължават, но без резултат. Българското правителство не отстъпва от заетата вече позиция. На заседанието си от 19 март относно резултатите на Лондонската конференция по Дунавския въпрос Министерският съвет взема решение България да не се подчинява безусловно на постановленията на тази конференция.[90] Солидарно постъпва и Румъния.

Двете страни не отстъпват от възприетата политика по Дунавския въпрос въпреки масирания натиск на европейските държави. Преди закриване на конференцията председателствуващият лорд Гренвил заявява, че е готов да даде инструкции на представителите на Великобритания в чужбина да се приканят силите да направят едновременни постъпки пред крайбрежните държави с оглед приемане решенията на конференцията.[91] В изпълнение на това обещание още през март Англия поема инициативата. Силите използуват 6-месечния срок, определен за ратификация на договора, за да принудят през това време Румъния и България към отстъпки. Усилията на Англия се подкрепят най-активно от Франция.[92] „Аз ви моля, пише на 15 август с. г. френският външен министър до генералния консул в София Шефер, да се присъедините към вашите колеги с цел да се накара България да се съгласи с решенията на Лондонската дунавска конференция."[93]

В същност поради колективната съпротива на България и Румъния решенията на Лондонската конференция остават неприложени. До началото на Първата световна война надзорът на корабоплаването се извършва поотделно от всяка крайбрежна държава без съгласуване помежду им.[94]

* * *

Участието на България в Дунавския проблем е първият опит да се обвърже страната с международни договори и да се включи в сферата на европейските взаимоотношения. Затова то има голямо значение за по-

[87] А. Пантев. Пос. съч., с. 63.

[88] БИА—НБКМ, ф. 286, а. е. 7, л. 311—312. Г. Вълкович от Лондон, 14/26. II. 1883 до МВРИ.

[89] ЦДИА, ф. 600, оп. 1, а. е. 549, л. 16. К. Стоилов от София, 14. II. 1883 до Г. Вълкович в Лондон.

[90] Пак там, ф. 176, оп. 1, а. е. 94, л. 100. Министерския съвет в София, 28. III. 1883 до Управляващия външно министерство; кмф 12, оп. 1, а. е. 39, л. 50—51 (АВПР, ф. Гл. архив У—$А_2$, 1883, д. 921). С. Арсениев от София, 11. IV. 1883 до Н. Гирс.

[91] А. Людсканов. Пос. съч., кн. XIV, с. 199.

[92] Documents diplomatiques français relatifs aux origines de la guerre de 1914. (DDF), Paris, I-re Série. T. V, № 12, 13.

[93] Пак там, № 78. Шалмел-Лакур от Париж, 15. VIII. 1883 до Шефер в София.

[94] Б. Морфов. Новата международна наредба за Дунава. — Съвременник, I, юли 1922, кн. 10, с. 596.

нататъшния развой на българската външна политика. Току-що създаденото малко Княжество, поставено при трудни вътрешни и външнополитически условия, започва борба за отстояване на своите национални интереси на Дунав и срещу посегателствата на западните капиталистически сили. За да сломят съпротивата му, великите държави упражняват пряк дипломатически натиск. А когато не успяват да принудят българските правителства на остъпки, те използуват васалното положение на страната, за да я отстранят от обсъждане на въпрос, пряко засягащ нейните териториални права. По този начин капиталистическите държави упражняват открито посегателство върху националните интереси на България.

Лондонската дунавска конференция е продължение на Берлинския конгрес по въпроса за корабоплаването на р. Дунав. Тя отразява основната линия в политиката на големите капиталистически държави, насочена към усилване техните привилегии, в случая по Дунавския проблем, за сметка на малките крайбрежни държави. Затова Лондонският протокол (1883 г.) по своя характер и същност не се различава от Берлинския договор (1878 г.).

Първото сблъскване с империалистическите претенции на великите държави насочва България към сближение със съседните балкански страни. Тази политика ще стане традиция в следващите години. Тя е продиктувана на първо място от слабостта на Княжеството. Българските държавници правилно оценяват, че балканските страни биха могли успешно да се противопоставят на агресивните стремежи на великите сили само ако обединят усилията си. И това се доказва от провалянето на решенията на Лондонската дунавска конференция в 1883 г. За съжаление взаимното недоверие и съперничеството между балканските буржоазии не позволяват пълно осъществяване на едно сближение между малките държави както по Дунавския въпрос, така и по редица други въпроси през визирания период и по-късно.

Позицията на България по разглеждания външнополитически въпрос се отличава с последователност и относителна независимост. Държаща сметка главно за интересите на страната, тя е насочена срещу завоевателните стремежи на Австро-Унгария на Балканите. Единствена Русия, чиито интереси на Дунав и балканска политика обективно съвпадат с интересите на младото Княжество, подкрепя българските правителства в отстояване на следваната от тях политика по Дунавския въпрос. Благодарение на това България съдействува за осуетяване на несправедливите решения на Лондонската конференция по корабоплаването на Среден Дунав.

ГЛАВА ВТОРА

ЖЕЛЕЗОПЪТНИЯТ ВЪПРОС И ПОЛИТИКАТА НА ВЕЛИКИТЕ СИЛИ (1879—1886)

Ако дунавското корабоплаване е първият въпрос от международен характер, в чието уреждане България взема известно участие, то железопътният въпрос е най-сериозният и най-трудният проблем, който младата държава трябва да разреши. Той стои на преден план през целия интересуващ ни период и става възлов момент в политическото развитие на Княжеството.

Изграждането на железопътната мрежа на Княжество България е важна задача на вътрешната политика на новосъздадената държава. На територията на страната съществува само една железница — Русе-Варненската линия. Капиталистическото развитие на младото княжество поставя необходимостта от построяване на железни пътища, които да свързват отделните райони и цялата страна с външния свят. Но Берлинският договор превръща железопътното строителство във външнополитически проблем. Неговите изрични постановления налагат на Княжеството неотменими задължения по този въпрос и осигуряват на заинтересованите западноевропейски сили решаващ глас при уреждането му. Това ограничава самостоятелността на българската държава и създава възможност за намеса на великите държави във вътрешните ѝ работи и по въпроса за железниците.

Икономическото и политическото значение на този проблем в развитието на България привлича вниманието на изследователите на следосвобожденския период от историята на Княжеството. Макар че отделя малко място на железопътния въпрос, С. Радев правилно изтъква значението му в усилията на западните сили да наложат своето икономическо и политическо влияние в страната.[1] Специално посветените на историята на железниците трудове на буржоазните изследователи до голяма степен разкриват основните моменти в развоя на въпроса, без обаче да покажат отражението му върху цялостната българска външна политика, дипломатическите ходове на великите държави и позициите на различните политически сили в страната към железопътното строителство.[2]

[1] С. Радев. Пос. съч., II изд., т. I.

[2] М. Коларов. Източните железници в България. Пловдив, 1893; Ю. Данчов. Половин век железопътна политика 1878—1928. — Архив на държавните железници и пристанища в България, 1928, кн. 1, с. 3—77; И. Доросиев.

От чуждата буржоазна историография внимание заслужава крупното изследване на германския историк Халгартен, в което подробно са изложени балканските железопътни планове на великите сили в края на XIX в.[3]

Проблемът за българските железници получава по-пълна и задълбочена разработка в българската и чуждата марксическа историография. Като проследява австро-руското съперничество на Балканите, С. Сказкин вярно акцентува на железопътния въпрос като един от най-важните моменти в борбата между двете сили за надмощие в България.[4] Сериозен принос за изследване на отделни страни на проблема е направен от Л. Беров, В. Султанов, А. Пантев и други учени.[5] Най-пълна и цялостна разработка е извършена в работата на Цв. Тодорова, където въпросите за строежа на железопътни линии и откупуване на Русе-Варненската линия са проследени в тяхната тясна връзка. Въз основа на неизползуван чужд архивен материал авторката анализира политиката на великите сили по българските железопътни проблеми и възникналата във връзка с тях необходимост за страната от първия външен заем.[6]

Картината на българската външна политика в първите години след Освобождението би могла да бъде пресъздадена само след като се проучат в тяхната съвкупност различните страни на железопътния проблем. Дипломатическата история на въпроса за българските железници е важен момент от външната политика на страната и отношението на великите сили към нея.

АВСТРО-АНГЛИЙСКО СЪПЕРНИЧЕСТВО ЗА ПРИОРИТЕТ ПО ЖЕЛЕЗОПЪТНИЯ ВЪПРОС

Англия и Австро-Унгария обезпечават своите икономически интереси на Балканите още на Берлинския конгрес. Два члена на мирния договор (чл. X и XXXVIII) третират специално въпроса за железниците. Съгласно чл. X задълженията на Турция към английската компания, концесионер на Русе-Варненската линия, се прехвърлят върху България, а също и тези към Австро-Унгария и Компанията на Източните железници за завършване на минаващата през българска територия част от международния път Виена—Цариград и използуване на железниците на територията на Княжеството. Уреждането на тези задължения трябвало да стане със специални преговори между Княжеството, Високата пор-

---

История на железниците. С., 1935; Хр. Станишев. История на железниците и съобщенията в България от Освобождението до края на 1939. С., 1948 и др.

[3] G. W. F. Hallgarten. Imperialismus vor 1914. Die soziologischen der Aussenpolitik europäischer Grossmächte vor dem ersten Weltkrieg. Bd. I, München, 1963.

[4] С. Д. Сказкин. Пос. съч., с. 212—333.

[5] Л. Беров. „Източните железници" в България (1873—1908). — Исторически преглед, 1959, кн. 1, с. 80—104; В. П. Султанов. О борьбе за болгарские железные дороги в первой половине 80-х годов XIX века. — Ученые записки, т. 90. Вопросы иовой и новейшей истории. Рязань, 1969, с. 27—43; А. Пантев. Пос. съч.

[6] Цв. Тодорова. Дипломатическа история на външните заеми на България 1888—1912. С., 1971.

та, съответните компании, Австро-Унгария и Сърбия.[7] Последната е натоварена от чл. XXXVIII със същите задължения, що се отнася до построяване и използуване на минаващите през нейна територия части от голямата линия, свързваща Европа с Близкия Изток.

Англия първа задействува дипломацията си, за да принуди Княжеството да изпълни задължението си по Русе-Варненската железница. Линията Русе—Варна е построена през 1867 г. от Русе-Варненската компания „Danube and Black Sea Railway and Küstendje Harbor Ltd". В нея участвуват английски, френски и белгийски капитали, но концесионер на линията са англичаните. Компанията се ползува от покровителството на британското правителство. Подписаната конвенция за строеж на линията съдържа твърде тежки за турското правителство условия. След построяването ѝ компанията има право да я експлоатира в продължение на 99 години. Турция гарантира на дружеството плащане на една лихва от 7% за първите 33 години от концесията, 6% за вторите 33 години и 5% за последните 33 години върху вложения капитал за направата на линията. Изразходваният капитал е признат за 2 млн. лири стерлинги (50 млн. франка). Следователно през първия период Портата трябвало да плаща по 140 000 лири стерлинги на годината. В техническо отношение линията Русе—Варна е лошо построена, зле поддържана, с износен и стар подвижен състав. Компанията не спазва много от условията на конвенцията, като срок на построяване, дължина на линията, качество и пр., но въпреки това успява да принуди Портата да приеме железницата, която има за нея стратегическо значение.

През 1872 г. компанията-концесионер дава под наем експлоатацията на линията Русе—Варна на Генералната компания за експлоатация на железопътните линии в Европейска Турция на барон Хирш. Според сключения договор английската компания-концесионер преотстъпва на Хирш част от дохода от линията до 7 000 фр. на километър, които ще отиват за покриване на разноските по експлоатацията. Сумата над тази граница щяла да се поделя, като 45% са за Хирш, а 55% за английската компания. Само тази последна част щяла да се счита като чист приход спрямо турското правителство, който се приспада от гаранцията. С това Турция е отново ощетена. Крайният срок на конвенцията за експлоатация щял да изтече 50 години след построяването на договорените между Хирш и Портата две линии — Ямбол—Шейтанджик и Сарънбей — София — Кюстендил — линията Солун—Митровица.[8]

С Берлинския договор посочените задължения на Турция се прехвърлят върху България. При това империята дължи на английската компания неизплатена гаранция за 3 години — от 1 юли 1875 г., когато е обявила банкрут и е отказала да плаща, до 3 август 1878 г., след което гаранцията трябвало да се плаща от България. Докато за Турция линията имала стратегическо значение, то след войната от 1877—1878 г. за България тя няма вече такова значение. Минимални са предимствата ѝ и в икономическо отношение поради разположението ѝ в периферията на страната. Всичко това я прави излишна тежест за и без това слабите фи-

[7] Д-Р Б. Кесяков. Пос. съч. Т. I, с. 5.

[8] ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 88, л. 40—81. Рапорт върху Русе-Варненската жп. линия от Н. Стойчев и Т. Харовер, София, 5/17. X. 1881.

нанси на младата държава. Британското правителство обаче много добре оценява значението ѝ като възможност за създаване на позиции в страната и взема под свое покровителство интересите на английските концесионери[9] както на Берлинския конгрес, така и след това.

Още в началото на 1879 г. английската преса поставя въпроса за задълженията на България към Русе-Варненската компания.[10] Едва се създава първият български кабинет, когато последват конкретните стъпки на английската дипломация. След като Високата порта отказва да покрие дълга си за неизплатените гаранции от 1875—1878 г. до бъдещото споразумение между нея, Княжеството и компанията, усилията на Лондон се насочват към България. През месец юли 1879 г. в София пристига делегатът на компанията Дж. Барклей, упълномощен да преговаря с българското правителство за начина на обезщетяване на собствениците на акции на Русе-Варненската концесия. Придружен от английския дипломатически представител в София Палгрейв, той се среща с председателя на Министерския съвет, министъра на външните работи и княз Ал. Батенберг.[11] В разговорите Барклей предлага комбинация за уреждане на въпроса, състояща се в откупуване на линията на една глобална цена, в която да се включат разходите по построяването ѝ, дългът на Турция и гаранцията за 1878—79 г.[12] Тези претенции поставят княжеското правителство в затруднение. Финансовите тежести, с които компанията иска да натовари страната, са абсолютно неприемливи. Затова Министерският съвет отклонява предложението до постигане на споразумение между трите заинтересовани страни съгласно чл. X на Берлинския договор.

За да спечели време, българското правителство предявява искане да се запознае с оригиналните документи относно ангажиментите на Портата и отказва да признае френските копия, представени от английския кабинет. До края на 1879 г. Барклей напразно се опитва да принуди Княжеството да изплати поне анюитетите на гаранцията за изтичащите две години от създаване на държавата. Успоредно с него в София действува неофициално от името на акционерите Луи Фарлей.[13] Двустранният английски натиск е съпроводен с ожесточена атака на лондонския печат срещу българското правителство.[14] Британският кабинет се стреми да използува Русе-Варненския железопътен въпрос за по-тясно икономическо и политическо обвързване на Княжеството. В това отношение той действува в споразумение с компанията. Така през ноември Барклей издига още едно условие за уреждане на продажбата на линията — създаване на англо-българска компания за цялото железопътно строителство на територията на Княжеството.[15] Въпреки това

---

[9] The Blue Books (BB), № 13/1884. Correspondance Respecting the Claims of the Roustchuk and Varna Rail-Way Company under Article X of the Treaty of Berlin, I, London, 2.

[10] „Българин", бр. 127, 22. II. 1879.

[11] Ц в. Т о д о р о в а. Пос. съч., с. 49.

[12] АВПР, ф. Гл. архив V—A_2, 1879, д. 913, ч. I, л. 383—388. А. Давидов от София, 26. VII./7. VIII. 1879 до Н. Гирс.

[13] Ц в. Т о д о р о в а. Пос. съч., с. 49—50.

[14] БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 5, а. е. 4971, л. 1—3. Изрезки от в. „Таймс", 22—27. I. 1880.

[15] Ц в. Т о д о р о в а. Пос. съч., с. 50.

в София продължават тактиката на протакане с надежда да се намери по-добър изход от положението или да се принуди компанията към отстъпки. Така например министрите обсъждат идеята българското правителство да изкупи по-голямата част от акциите на Русе-Варненската компания, чиято цена е твърде ниска в момента.[16]

Междувременно Австро-Унгария, жизнено заинтересована от реализиране на своите планове за свързване със Солун и Цариград, също взема думата по железопътния въпрос в Княжеството. Категоричното решение на Берлинския договор е силно оръжие в ръцете на виенската дипломация за постепенно овладяване на балканския пазар. Построяването на железопътните линии, свързващи Европа с Близкия Изток, започва през 1869 г. като френско финансово мероприятие. Създаденото от барон Хирш дружество „Société Impériale des chemins de fer de la Turquie d'Europe" получава концесия от Високата порта за прекарване на една централна железопътна линия от Цариград през Одрин, Пловдив, София, Ниш и Сараево до австрийската мрежа и 4 разклонения — до Бургас, до Дедеагач, до Солун и от Ниш на юг с обща дължина 2 500 км. Турция се задължава да плаща годишна субвенция от 14 000 фр. на построен километър през концесионния период от 99 години. Условията на концесията са извънредно благоприятни за дружеството, което получава и правото да експлоатира гори и мини. Експлоатацията на линиите се поема от друго дружество, основано пак от барон Хирш — „Compagnie Générale de l'exploitation des chemins de fer de la Turquie d'Europe" срещу годишен наем по 8 000 фр. на км. Създаването на две дружества има за цел да улесни финансовите машинации на барон Хирш.

Строежът на линиите започва през 1870 г. и се изпълнява лошо, некачествено и с възможно най-малки разноски. Турското правителство не упражнява никакъв контрол върху изразходваната сума и техническото изпълнение на проектите, което улеснява спекулациите на Хирш. През 1872 г. барон Хирш успява да наложи сключване на нов концесионен договор, който има още по-заробващи за Турция условия. Според него общата дължина на мрежата се съкращава на 1 263 км, но първоначалното количество на турските железопътни облигации се запазва. Линията Саранбей — София — Кюстендил — Скопие и Ямбол — Шумен, които са по-тежки за строеж, трябвало да бъдат построени от турското правителство или дружеството за експлоатация. Последното получава право да експлоатира споменатите 1 263 км линии в продължение на 50 години. До 1874 г. са завършени линиите Одрин — Дедеагач, Цариград — Саранбей, Солун — Скопие, Скопие — Митровица и Търново-Сеймен — Ямбол. Съгласно договора с експлоатацията им се заема споменатото експлоатационно дружество, в което барон Хирш е главен акционер. От сделката той реализира голяма печалба, а турският държавен дълг нараства. Свързана с виенските финансови среди, Компанията на Източните железници (както се нарича от 1880 г.) преминава в услуга на австроунгарската балканска политика. През 1875 г. Австро-Унгария успява да задължи Турция да построи съединителния участък от Белово до сръбско-турската граница. Избухването на Сръбско-турската (1876),

[16] АВПР, ф. Гл. архив V—A_2, 1879, д. 923, ч. I, л. 390. А. Давидов от София, 26. II. /7. VIII. 1879 до Н. Гирс.

а по-късно на Руско-турската война (1877—1878) отлага изпълнението на поетия ангажимент.[17]

Още в навечерието на Берлинския конгрес във Виена е изработена детайлна програма за достройването на Източните железници.[18] Първата успешна крачка за изпълнението ѝ са посочените клаузи на Берлинския договор. Предстои конкретно споразумение с България и съответно със Сърбия и Турция за строежа на минаващите през територията им отсечки от международния път. През 1878—1879 г. австрийската дипломация се ограничава с разузнаване на положението в Княжеството, но заедно с това тя упражнява натиск върху Белград за постигане на споразумение. През декември 1879 г. княз Ал. Батенберг изтъква пред граф Кевенхюлер, че Компанията на Източните железници трябва да постигне споразумение със сръбското правителство за построяване на линията до българската граница, за да може това да стане и с княжеското правителство.[19] Предложението на сръбското правителство за предварително съглашение с България за свързване на българо-сръбските железници е отблъснато във Виена.[20] Оттам даже заплашват белградските управници, че ако не сключат предлаганата конвенция, Сърбия ще бъде изолирана, като се постигне споразумение с Румъния и България за преминаване на международния път през тяхната територия. Австрийската дипломация прави всичко възможно да предотврати евентуално солидарно поведение на Сърбия и България. Тя се стреми да обвърже първо Белград и така по-лесно да принуди Княжеството да приеме вече установеното свързване на линиите.

Английските действия в София подтикват Австро-Унгария към по-енергични мерки. Особено опасна за Виена се оказва възможността концесията за всички железопътни строежи в страната да бъде дадена на английска компания. Това би попречило на изграждането на Цариброд-Вакарелската отсечка. Във Виена решават да провалят тези планове чрез барон Хирш, чието дружество е експлоататор на Русе-Варненската линия. Тъй като компанията Русе — Варна не може да сключи никаква спогодба с българското правителство, докато не се споразумее с Компанията на Източните железници, в края на 1879 г. Барклей се обръща с предложение към Хирш да се откаже от договора за експлоатацията на линията срещу известно обезщетение. Тясно свързан с Балплац, Хирш отблъсква предложението и застава на позицията за уреждане на отношенията между Княжеството и компанията-концесионер съгласно чл. X на Берлинския договор.[21] Успоредно с това Кевенхюлер определено дава в София да се разбере, че Австро-Унгария е против предоставяне на железопътните строежи в английски ръце без нейно участие. Тя няма да допусне строежа на други линии преди наложената от международния договор отсечка.[22]

---

[17] По-подробно вж. Л. Беров. Пос. съч., с. 80—89.
[18] Цв. Тодорова. Пос. съч., с. 46.
[19] Пак там, с. 47.
[20] БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 3. а. е. 2324, л. 26—27. Д. Кирович от Белград, 10. III. 1880 до Гр. Начович в София.
[21] Цв. Тодорова. Пос. съч., с. 51—52.
[22] К. Иречек. Български дневник 1879—1884. Т. I, с. 83.

Българското правителство се възползува от завързалата се между двете империалистически държави борба, за да запази тактиката си на протакане и изчакване. Докато Хиршовата компания саботира усилията на английските концесионери, в София лесно могат да отклоняват предложенията на Барклей. Когато през април 1880 г. последният отново пристига в София, Драган Цанков — министър-председател и министър на външните работи тогава, заявява, че поради финансовите си затруднения Княжеството предпочита пред откупуване на линията едно споразумение между него, Портата и компанията съгласно чл. X на Берлинския договор.[23] Тази позиция на българското правителство е известен успех за виенската дипломация. Но освен от страна на Англия тя вижда опасност за своите железопътни планове и в лицето на Русия. Във Виена се страхуват, че сдържаността на българските управляващи среди спрямо австрийските претенции се окуражава от Петербург. Основания за това дава активността на някои руски предприемачи.

Още в средата на 1879 г. в София пристигат двама представители на руските банкери барон Гинсбург и С. Поляков — Черни и Утин.[24] В същност тези крупни предприемачи по име руски, са твърде тясно свързани с Хирш, а основната част от капиталите им са френски. Черни и Утин издигат широка програма за построяване на железопътна мрежа в Княжеството, създаване на банка и откупуване на линията Русе — Варна. Като начало те искат от българското правителство разрешение да започнат проучвания за построяване на жп. линия София — Дунав при условие, че в този 7-месечен период то няма да преговаря с никоя друга компания.[25] Черни и Утин проявяват особена настойчивост пред българските министри, но не получават дефинитивен отговор. За краткото си съществуване първият кабинет все още не е успял да си изработи определена политика по железопътния въпрос, твърде усложнен от международните задължения и заинтересоваността на силите.

Без да се отчаят, в края на 1879 г. Черни и Утин бомбардират Министерския съвет с нов проект, този път за създаване на национална банка в България. Според него банката трябвало да има акционерен капитал от 25 млн. фр. и да започне да функционира, след като се внесат 20% от номиналната стойност на акциите, т. е. 5 млн. фр. Тя трябвало да има право не само на обикновени краткосрочни операции, но и да пуска банкови чекове с принудителен курс наравно със звонковите монети, което означава да се постави цялото парично обръщение на страната в зависимост от банката, да сече монети, да учредява спестовни каси. Поставя се и искането за освобождаване на операциите от всякакви данъци. Руското правителство, осведомено от своите представители за съдържанието на проекта, правилно оценява неговия грабителски характер. Осъществяването му можело да доведе до поставянето на българските финанси на разпореждане на парижките банкери. Изтъквайки лошите

[23] ВВ, № 13/1884, 17. Ф. Ласелс от София, 1. V. 1880 до Солзбъри.

[24] В дневника на К. Стоилов, воден по време на първата обиколка на княз Ал. Батенберг по европейските дворове (май 1879), е отбелязано: „Същий ден вечерта (26. V./7. VI с. г. — Е. С.) тръгнах по желание на княза за Париж, за да зема проектите на Gunzburg". Вж. ЦДИА, ф. 600, оп. 1, а. е. 44, л. 8.

[25] АВПР, ф. Гл. архив V—A_2, д. 913, ч. I, л. 1923—1938. А. Давидов от София, 26. VII/7. VIII. 1879 до Н. Гирс.

последици за страната, ако се приеме тоя проект, руският финансов министър Грейг препоръчва Княжеството да се придържа към една държавна банка и да не допуска откриване на частна привилегирована банка. Въпреки това външният министър Гирс подкрепя проекта на Гинсбург, но след създаване на първото либерално правителство въпросът постепенно слиза от сцената.[26]

Предложенията на Гинсбург — Поляков не остават тайна за австрийската дипломация. Като оценява господствуващите антиавстрийски настроения сред българската общественост, тя с право се опасява, че руските предприемачи могат лесно да я изместят. Освен това сръбското упорство против сключване на конвенция с Австро-Унгария се базира на твърдението, че България, подкрепяна от Русия, не ще построи своята част от международния път. От Балплац предприемат директни сондажи пред руското външно министерство. Последва успокоителен отговор. В края на март 1880 г. виенският царски представител предава на барон Хаймерле желанието на Русия да види изпълнена тази клауза на Берлинския договор и сключена конвенцията с България.[27] Независимо от опасенията си от балканските аспирации на монархията царското правителство не желае да влошава отношенията си с нея, одобрявайки неизпълнението на едно международно задължение, а и много добре разбира, че Княжеството трудно би могло да го избегне. Това развързва ръцете на австроунгарската дипломация.

На 28. III./9. IV. 1880 г. съпротивата на Сърбия е сломена и между двете държави е подписана конвенция за свързване на железопътните линии. Според нея Австро-Унгария се задължава до 3/15 юни 1883 г. да построи линията от Будапеща през Землин до унгаро-сръбската граница, а Сърбия — от Белград до Ниш с две отклонения — Ниш — българо-сръбската граница и Ниш — сръбско-турската граница към Солун за съединение с линията Солун — Митровица. Срокът за построяване на отсечката от Ниш през Пирот до сръбско-българската граница щял да започне да тече от деня, в който се осигури чрез конвенция свързването ѝ с българската линия.[28]

Веднага след като успява да обвърже Сърбия, виенската дипломация се заема да подготви свикването на международна конференция с участието на представители на Турция, Австро-Унгария, Сърбия и България, която да вземе окончателно решение по въпроса за завършване на международния път Виена — Цариград. На 15/27 юни 1880 г. австрийското дипломатическо агентство в София отправя формална покана до българското правителство за участие на конференцията на 4-те във Виена.[29] С това се слага край на общите разговори и се пристъпва към конкретно третиране на въпроса. Княжеството изведнъж се оказва пред необходимостта да даде определен отговор. Либералното правителство оценява австрийските железопътни планове като заплаха за нацио-

[26] С. Д. Сказкин. Пос. съч., с. 261—263; „Независимост", бр. 38, 31. I. 1881.

[27] АВПР, ф. Гл. архив V—A_2, 1880, д. 914, л. 160—164. Хаймерле от Виена, 1. IV. 1880 до Кевенхюлер в София.

[28] БИА—НБКМ, ф. 5, а. е. 25, л. 43—47. Конвенция между Сърбия и Австро-Унгария за свързване на железопътните линии, Виена, 28. III/9. IV. 1880.

[29] ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 41, л. 1—2. Буриян от София, 15/27. VI. 1880 до Др. Цанков.

налните интереси на страната, а необходимите за строежа средства —непосилно бреме за слабите ѝ финанси. Но тъй като открито не може да отблъсне претенциите на Австро-Унгария, то възприема тактика на лавиране и протакане на въпроса. Приемайки по принцип поканата за участие на конференцията, Др. Цанков изтъква необходимостта правителството да се запознае предварително с документите, фиксиращи задълженията на Турция спрямо монархията и Компанията на Източните железници по железопътното строителство.[30]

Така започва една ловко режисирана от София комедия, която трябвало да спаси малката и слаба държава от натиска на двуединната монархия. Оформя се тактиката, следвана от почти всички български правителства — чрез прикрита съпротива на чуждите претенции да се спаси страната от някое тежко международно задължение. В отделни случаи тя успява. Този път, както ще видим по-нататък, тя също има положителни резултати главно с оглед претенциите на Хиршовата компания. В това се състои и нейният смисъл. Що се отнася до самата железница, от която съвременниците също се боят и в крайна сметка са принудени да построят, тя далеч не представлява такава опасност, каквато я смятат.

Преговорите се водят от Драган Цанков — министър-председател и министър на външните работи. Пред временно управляващия агентството Буриян той търси съдействието на Австро-Унгария за получаване на необходимите документи от Високата порта, а на българския агент в Цариград внушава да не настоява за това и по възможност да подкрепя всяка съпротива на Сърбия и Турция срещу свързване на Източните железници.[31] Заедно с това Цанков се обръща за съвет към Русия. Както вече бе посочено, руското правителство не смее да се обяви открито против решението на Берлинския конгрес за свързване на Източните железници. При това, заинтересовано от преговорите за сключване на съюза на трите императори, то не желае да предизвиква Австро-Унгария. За да се парализира опасността от железопътната връзка на България с Австрия, руската дипломация смята за необходимо да се построи железница, свързваща Дунав със София и Балкана. Тя щяла да има важно стратегическо значение за Русия с оглед на нейните бъдещи планове по отношение на Проливите. В Петербург обаче още няма определено становище, как трябва да се действува при това положение.[32]

Междувременно през юни 1880 г. австро-френската железопътна компания Щатсбан чрез представителите си де Сер и Рон предлага на българското правителство проект за линия от Крайова през Александрия, Свищов, Габрово и Шипка до румелийската линия, която да отклони международния транспорт от Хиршовия път Белград — Пловдив. Зад тая компания стои френското правителство. Конкурирайки Хирш чрез линия Дунав — Балкана, тя в същност действува в услуга на Русия. Но нейният проект не отговаря изцяло на руските желания. Както обяснява военният министър Милютин, връзката Крайова — Алексан-

---

[30] ЦДАА, ф. 176, оп. 1, а. е. 41, л. 3. Др. Цанков от София, 23. VI./5. VII. 1880 до Буриян.

[31] ЦДИА, ф. 321, оп. 1, а. е. 9, л. 38—39. Др. Цанков от София, 27. VIII. 1880 до БДА в Цариград.

[32] С. Д. Сказкин. Пос. съч, с. 265—266.

дрия — Свищов щяла да свърже България по-пряко с Австро-Унгария, отколкото с Русия. Затова проектът трябва да се допълни с построяване на допълнителна линия, която да свързва предлагания път с Русе-Варненската железопътна линия, като по този начин се установи пряка връзка с Букурещ и Русия.[33] Това мнение е доведено до знанието на либералното правителство. Но строежът на предлаганата от Щатсбан линия има за него смисъл само ако с това може да се отхвърли исканият от Австро-Унгария Цариброд-Вакарелски участък. А от Петербург не идва насърчение в тази насока и се задоволяват само да одобрят и допълнят издигания проект. Затова в София не бързат да се обвържат с Щатсбан, още повече че в разговорите се намесва отново Англия.

За да предотврати успеха на австрийските намерения, Лондон се стреми да даде приоритет на Русе-Варненския въпрос. На 28 юли/9 август 1880 г. една английска нота напомня на княжеското правителство задълженията му към английската компания-концесионер. След два дни идва българският отговор, в който Др. Цанков изтъква финансовите затруднения на страната и необходимостта да се уредят старите сметки на компанията.[34] Става дума за неизплатената от Портата гаранция. Българската нота се ограничава с най-общи обещания за решаване на въпроса в неопределено бъдеще, когато се уточни общото състояние на финансите на Княжеството. Но за да прикрие отказа си, в края на септември правителството приема да преговаря директно с представител на компанията. Барклей отново пристига в София и с две писма от 21 октомври и 18 декември предлага Княжеството да изплати дълга си към компанията чрез издаване на съкровищни бонове, които да се емитират от нея.[35]

Българското правителство отхвърля идеята за подобна финансова сделка, но разговорите между Барклей и новия министър Н. Стойчев продължават. През декември с. г. от българска страна се опитват да уредят сметките на базата на реалната стойност на акциите на железопътната концесия по време на Берлинския договор, много по-ниска от номиналната им стойност. В заседанието си от 11 декември Министерският съвет формулира предложение за изплащане на 2% вместо 7% лихва върху номиналната стойност на издадените за строежа на Русе-Варненската железопътна линия акции.[36] Това означава анюитет от 1 000 000 фр. вместо 3 500 000 фр. (равни на 140 000 л. стерл.), както определя договорът между компанията и Високата порта. Българското становище се основава на неособената полезност на линията за Княжеството в сравнение със значението, което тя е имала за Високата порта. Изложено с нота от 15/27 декември 1880 г., то е отхвърлено от комитета на директорите на Русе-Варненската компания.

Протаканията на софийските управляващи и съмнителните преговори с английската компания и дружеството Щатсбан се посрещат с

[33] ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 59, л. 1—2. Д. Милютин от Петербург, 21. VII. 1880 до Н. Гирс.

[34] Пак там, ф. 321, оп. 1, а. е. 9, л. 40—41. Др. Цанков от София, 11/23. VIII. 1880 до Ф. Ласелс.

[35] Пак там, а. е. 16, л. 41—47. Нота на Г. Вълкович от София, 3. IX. 1881 до Ф. Ласелс, проследяваща историята на преговорите от август до юли 1881 г.

[36] Пак там, ф. 176, оп. 1, а. е. 41, л. 15—16. Протокол на заседание на Министерския съвет в София, 11. XII. 1880.

раздразнение от Австро-Унгария. На 4/16 септември 1880 г. Кевенхюлер остро предупреждава, че монархията няма да допусне строежа на никоя железопътна линия в страната, преди Народното събрание да приеме направата на Цариброд-Вакарелския участък.[37] Германия енергично подкрепя австрийските претенции по железопътния въпрос. Стремежът на Англия и Франция да вземат позиции в България преди Австро-Унгария и двусмисленото поведение на Русия, въпреки че не облекчават положението на правителството, го окуражават в съпротивата срещу натиска на монархията. След като получава исканите от него документи, а именно две ноти на Сафет паша до граф Зичи от 1875 г. за задължението на Портата да построи линията Белово — София — Ниш до 31 декември 1879 г., Др. Цанков подхваща въпроса за трасето. Той заявява, че исканият от Австро-Унгария път Цариброд — Вакарел не отговаря на трасето Белово — София — Ниш, което може да мине през София и Кюстендил за Скопие. Либералното правителство оценява голямото значение на пряката връзка между Княжеството и Македония и затова отказва да строи своята част от международния път, ако той не мине през София — Скопие.[38]

Малко по-късно (24. XII./5. I. 1881 г.) Министерският съвет предявява ново искане към Австро-Унгария, а именно уверение от нейна страна, от Сърбия и Турция, че веднага след построяването си българската линия ще се свърже с техните.[39] В случая се разчита на интертността на Портата, която също не проявява голямо желание да изпълни поетите ангажименти. В същата нота се напомня, че на България трябвало да се осигури годишният приход от 8000 фр. на км, който Хиршовата компания се е задължила да плаща на Портата.

Въпреки безкрайните си увъртания правителството изпада във все по-затруднено положение. Ясно е, че в крайна сметка тази тактика не може да спаси страната от все по-нарастващия натиск на монархията.

---

[37] ЦДИА, ф. 176, ап. 1, а. е. 41, л. 5—7. Кевенхюлер от София, 16. IX. 1880 до МВРИ.

[38] С. Радев. Пос. съч. II изд. Т. I, с. 221—224. Наистина построяването на линия, която от София през Кюстендил да свърже българската железница с македонската линия Солун—Скопие—Митровица, би било най-изгодният за България вариант с оглед евентуално обединение на страната. Макар че поставя въпроса, България се отказва да води борбата на тази база, защото едва ли би могла да наложи приемането на това трасе от четиристранната конференция, тъй като от него Австро-Унгария не е заинтересована, а Турция няма задължение към монархията за тоя път. Наистина конвенцията от 1872 г. с Хирш натоварва империята да построи линията Саранбей — София — Кюстендил — Скопие, но поетият в 1875 г. ангажимент към Виена се отнася до построяване на отсечката Белово — Цариброд за свързване на международния път Цариград — Виена. Това задължение пада върху България съгласно Берлинския договор. Австро-Унгария от своя страна осигурява връзката на международния път с македонската линия Солун—Митровица чрез отсечката Ниш—сръбско-турската граница, с която в 1880 г. задължава Сърбия. Следователно връзката София—Скопие не влиза в компетенцията на Конференцията на 4-те и една българска постъпка в тази насока би могла да разчита на успех само ако Турция предпочете да построи отсечката от Скопие за Кюстендил пред искания от Австро-Унгария участък от Скопие до сръбско-турската граница. Трудно би могло да се очаква, че Турция ще се противопостави на Виена заради България. Като отчитат това, в София се отказват да настояват за свързване с македонската линия. Очевидно осъществяването му остава въпрос на бъдещо и отделно договаряне между България и Турция.

[39] ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 59, л. 18—23. Н. Стойчев от София, 24. XII /5. I. 1881 до Кевенхюлер.

В София замислят нов ход — Народното събрание да гласува концесия за линията Свищов — Балкана, като в същото време бъде отправен апел към справедливостта на силите, чиито интереси ще бъдат задоволени по-добре от тази линия, отколкото от пътя Цариброд — Вакарел.[40] И сега българските държавници искат да заложат на противоречивите интереси на империалистическите страни на Балканите и специално по железопътния въпрос. Но преди да предприемат определени действия, те отново търсят съвета на Русия. Позицията на царското правителство и този път е компромисна. Без да отрича задължението на България да построи Цариброд-Вакарелската отсечка, в инструкцията си от 13/25 ноември 1880 г. Гирс оспорва правото на приоритет, което си присвоява Австро-Унгария, и смята, че България има свобода сама да решава изграждането на другите железопътни линии в страната. В това отношение Берлинският договор не съдържа ограничение. Той смята обаче, че не трябва да се приема правото на експлоатация, което има Хиршовата компания върху всички линии на територията на княжеството.[41] Препоръчваното от руска страна поведение означава едновременно частично задоволяване на Австро-Унгария чрез построяване на исканата от нея връзка, но без участие на Хирш и, от друга страна, изграждане на други линии, които да бъдат по-полезни на Княжеството и да служат за неутрализиране на опасността от монархията. От тези линии естествено на първо място се има пред вид тази до Дунав, към която руското правителство не крие своя интерес. Независимо от това обаче Гирс предоставя на Княжеството да прецени само финансовите си възможности и преди всичко да изчака решенията на конференцията на 4-те във Виена.[42]

КОНФЕРЕНЦИЯТА НА 4-ТЕ ВЪВ ВИЕНА

Следователно България трябвало да вземе участие в заседанията на конференцията, като действува в съгласие с посочените указания на Русия. На 5/17. I. 1881 г. Министерският съвет изготвя инструкциите за българските делегати Н. Стойчев и Т. Харовер. Основният въпрос, на който те трябвало да обърнат внимание, са условията за строеж на отсечката Цариброд — Вакарел, изложени в посочената вече нота на Стойчев от 24. XII/5. I. 1881 г. По този начин правителството се надява да се отклони от задължението за построяване на посочената линия. Тактиката, препоръчана в инструкциите, е твърде несигурна и едва ли би успяла. Тя не взема пред вид и руските указания, макар че на българските делегати се нарежда да следват съветите на руския посланик във Виена.[43] Действително в отговор на молба от София царското правителство нато-

[40] АВПР, ф. Гл. архив V—A_2, 1880, д. 914, л. 165—175. А. Кумани от София, 31. X./12. XI. 1880 до Н. Гирс.

[41] Пак там, л. 134. Лишин от София, 23. XI/5. XII. 1880 до Н. Гирс; Също, пак там, ф. Консулство в София, 1881, д. 3/I, л. 713—714. Гирс от Петербург, 21. I. 1881 до Убрил във Виена.

[42] Пак там, ф. Консулство в София, 1881, д. 3/I, л. 663—666. Гирс от Петербург, 31. I. 1881 до Лишин в София.

[43] БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 4, а. е. 3453, л. 5—6. Протокол на заседание на Министерския съвет в София, 17. I. 1881.

варва полк. Шепелев, военен аташе в руското посолство във Виена, със задачата да консултира и ръководи представителите на Княжеството в конференцията.[44]

С пристигането си във Виена Н. Стойчев и Т. Харовер се убеждават, че няма да могат да отстоят нарежданията на правителството си. Шепелев изтъква пред тях, че Австро-Унгария не ще допусне осуетяване на съединението от България, а последната не може да се надява на поддръжка от страна на никоя от силите. Тя трябва да се стреми само да се освободи от Хиршовата компания,[45] като се аргументира с невалидността на поетите от Турция задължения, тъй като Хирш не е построил свързващите линии в определения от конвенцията срок — до 1875 г. Освен това Генералната компания за експлоатация на железниците в Европейска Турция формално не съществува, защото на 1. I. 1880 г. се създава новата Компания на Източните железници. При това, за да улесни сключването на конвенцията, австрийската дипломация недвусмислено показва, че е готова да окаже съдействие на България за уреждане на отношенията с Хирш. По мнението на Шепелев, българските делегати трябва да изградят тактиката си на тази база. След като конференцията изясни взаимните задължения на Турция и Австро-Унгария по свързване на железопътните линии, българските делегати, като изявят готовността на България да построи Царибродския участък, да поискат съдействието на монархията за освобождаване на страната от претенциите на Хирш. Заинтересувана от бързото уреждане на въпроса, Виена ще се види принудена да помогне на България. Шепелев даже изготвя проект за меморандум по този въпрос, който българските делегати да връчат на конференцията.[46] В съгласие с мнението на руския пратеник и на военното аташе Н. Стойчев телеграфически иска от правителството нови инструкции. Той обръща внимание върху слабостите на българската тактика и настоява да се търси освобождаване изцяло от задълженията към Компанията на Източните железници.[47]

В София не отстъпват лесно. Всички действия на правителството до този момент целят да се осуети построяването на исканата от Австро-Унгария железопътна линия. Именно затова се водят преговори и се изработва план за цялостна железопътна мрежа на Княжеството, на което ще се спрем подробно по-нататък. На 1 март телеграма на Хавас, инсинуирана от София, съобщава за решението на българското правителство

---

[44] АВПР, ф. Гл. архив V-A_2, 1881, д. 917, ч. I, л. 16—17. Лишин от София, 25. I./6.II. 1881 до Н. Гирс.

[45] Съгласно конвенцията между Високата порта и Компанията на Източните железници от 1872 г. Хирш има право да построи за сметка на Турция (респ. България) и да експлоатира жп. линията Цариброд — Вакарел, линията Ямбол — Шумен (респ. българския участник на линията) и Варненското пристанище. Следователно България ще трябва да плаща ежегодна гаранция върху похарчения капитал за 264 км линии — около 5 $^1/_2$ млн. фр. Освен това компанията може в продължение на 50 години да ползува безвъзмездно строителни материали и топливо в 10 км зона от двете страни на пътя. Подробно за задълженията на България към Хирш вж. изготвения от железопътната комисия на Копиткин в началото на 1881 г. меморандум, който е изпратен за сведение на Шепелев — ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 87, л. 48—55.

[46] АВПР, ф. Консулство в София, 1881, д. 3/I. л. 696—702. Шепелев от Виена, 18. II/2. III. 1881 до Н. Гирс в Петербург.

[47] ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а е. 59, л. 29. Н. Стойчев от Виена, 17. II/1. III. 1881 до МВРИ в София.

съгласно пълномощията на Народното събрание да построи на първо място линията Свищов — Нова Загора, като за тази цел ще се започнат преговори с Румъния за построяване на мост на Дунава.[48] Либералният кабинет се надява чрез неотстъпчивост да се противопостави на австрийското желание.[49]

Конференцията на 4-те се открива на 17. II./1. III. 1881 г. Още от първото заседание става ясно, че Австро-Унгария смята за излишно обсъждането на въпроса за задълженията, наложени от Берлинския договор, а направо предлага да се решат техническите подробности по проектираната конвенция. Затова Калай, председателствуващ конференцията, представя на делегатите един предварително подготвен от австрийското правителство проект.[50] Според него България се задължава да построи линията Пирот — София — Белово до 15. VI. 1883 г. В същия срок Сърбия и Турция трябва да прекарат и определените в съществуващите конвенции линии на тяхна територия. Проектът уточнява и редица технически условия на построяването им с цел Австро-Унгария да има привилегировано положение в експлоатацията на линиите.[51]

Началото на конференцията показва, че Княжеството трудно би се освободило изцяло от наложеното от Берлинския договор задължение. Единствен изход за него е да възприеме препоръчваната от Русия тактика. Проявената досега неотстъпчивост щяла да принуди монархията да се намеси за благоприятно уреждане на отношенията с Хирш. Затова на второто заседание на комисията (23. II./7. III. 1881 г.) Н. Стойчев прави декларация, изработена съвместно с Шепелев, за необходимостта да се уточнят задълженията на българското правителство по чл. X. Целта е да се ангажира Австро-Унгария с решаване на въпроса за правата на Компанията на Източните железници. На същото заседание турският делегат Едхем паша прочита декларация, с която Турция се обявява против всякакви модификации на конвенцията от 1872 г. Тя не приема задължението по отношение на линията Ниш — Враня — Скопие, която не е фиксирана в споменатата конвенция, а също така заявява, че отсечката от Белово до българо-турската граница (т. е. Вакарел) ще бъде построена, след като завърши голямата линия Будапеща — Землин — Белград — Ниш — София — Вакарел. Сръбският делегат също пожелава да знае точно задълженията, с които Берлинският договор е натоварил Сърбия.[52]

Декларациите на трите държави принуждават Виена временно да прекъсне заседанията на конференцията, за да се даде възможност на съответните правителства да се запознаят със задълженията им. На всички делегати са връчени необходимите документи.[53] Австрийската

---

[48] ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 59, л. 14а. Телеграма на Хавас от 1/13. III. 1881 и на Ернрот от София до Н. Стойчев във Виена.

[49] Пак там, л. 153. Ернрот от София, 2. III. 1881 до Н. Стойчев във Виена.

[50] БИА—НБКМ, ф. 5, а. е. 27, л. 2—3. Протокол №1 на Комисията на 4-те във Виена, 1. III. 1881 г.

[51] Пак там, ф. 14, оп. 3, а. е. 2384, л. 44—53. Проект за конвенция между Сърбия, България, Турция и Австро-Унгария.

[52] Пак там, ф. 5, а. е. 27, л. 4—7. Протокол № 2 на Комисията на 4-те във Виена, 7. III. 1881.

[53] ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 69, л. 80—86. Нота от Компанията за експлоатация на Източните железници до Н. Стойчев, Виена 7/19. III. 1881.

дипломация използува паузата, за да постигне предварителни споразумения с отделните страни. На 11/23 март се свиква частно заседание на българските и австрийските делегати. На него Австро-Унгария предлага да се сключи спогодба между Княжеството и Компанията на Източните железници при следните условия: Компанията се отказва от всички права и задължения на българска територия (като се изключи договорът за експлоатация на жп. линията Русе — Варна), железопътната линия Цариброд — Вакарел да се построи от Княжеството за 3-годишен срок и да се даде за експлоатация на една от компаниите, експлоатиращи турската и сръбската линия. Тези условия ще влязат в сила, когато Високата порта освободи Компанията от поетите задължения, влизащи в посочената спогодба.[54]

Австрийските предложения се докладват от Н. Стойчев на заседанието на Министерския съвет на 21 март 1881 г. Приемайки по принцип посредничеството на Австро-Унгария за съглашение с Компанията, българските министри внасят някои допълнения към условията. А именно — линията Цариброд — Вакарел да се завърши една година след отсечката Белово — българо-румелийската граница, на Компанията на Източните железници може да се даде експлоатацията на българската линия при същите условия, които са в сила за линията Цариград — Саранбей. Става дума за изплащането на прихода от 8 000 фр. на км, на които България държи като гаранция. Ако Компанията не приема тези условия, то българското правителство само ще реши въпроса за експлоатацията.[55] Следователно Княжеството се съгласява да построи своята част от интернационалната линия Виена — Цариград, но си запазва пълна свобода по отношение на строежа и експлоатацията.

На тази база продължават преговорите с Австро-Унгария, когато през април 1881 г. Стойчев и Харовер отново пристигат във Виена. Тази позиция е одобрена от Батенберг, който на връщане от погребението на император Александър II в Петербург спира във Виена.[56] Подновяването на конференцията се предхожда от оживени разговори между българските делегати и австрийското външно министерство. На 29 април с. г. Стойчев официално уведомява Калай за позицията, която България ще поддържа.[57] Особени усилия употребява Хирш, за да принуди българското правителство да даде право на една от двете компании, експлоатиращи сръбската и турската линия, да ползува българската отсечка със свой инвентар и персонал без намесата на местната администрация. Подобна намеса би поставила страната в зависимо положение спрямо тази компания и би отежнила железопътното строителство в бъдеще.[58] С оглед на това българските делегати отхвърлят претенцията на Хирш, като се задоволяват с даване на гаранции за международния трафик. В стремежа си да постигне сключване на железопътната конвен-

[54] АВПР, ф. Консулство в София, 1881, д. 3/I, л. 712—713. Условия за спогодба между България и Компанията за експлоатация на Източните железници, Виена, 11/23. III. 1881.

[55] ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 59, л. 59—63. Протокол на заседанието на Министерския съвет, София, 21. III. 1881.

[56] Пак там, л. 65—66. Н. Стойчев от Виена, 22. IV/4. V. 1881 до Ал. Батенберг.

[57] Пак там, л. 69. Н. Стойчев от Виена, 29. IV. 1881 до Калай.

[58] Пак там, л. 94—97. Н. Стойчев от Виена, 22.V. 1881 до ген. Ернрот в София.

ция Австро-Унгария е принудена да отстъпи пред всички български искания.[59]

Конференцията подновява работата си на 9/21 май 1881 г. В съгласие с постигнатото споразумение българският делегат прави декларация за готовността на правителството си да построи отсечката Цариброд — Вакарел, като 6 месеца след ратификацията на конвенцията даде доказателства за това.[60] Конкретните условия във връзка с експлоатацията на линията са изложени в специална декларация, която е връчена на 19/31 май 1881 г. на австроунгарския външен министър, за да бъде съобщена на Компанията на Източните железници. В нея българското правителство отхвърля всички ангажименти на Високата порта към Компанията, засягащи българската територия и си запазва свобода по отношение на бъдещата експлоатация на линията. То може да я предостави на една от двете споменати вече компании или да създаде местна администрация. При всяко положение ще се осигури възможността за преминаване през българска територия на композициите, които обслужват международния трафик.[61] Австро-Унгария се съгласява да приеме тези условия.

По този начин княжеството се освобождава от претенциите на Хирш с изключение на правото му на експлоатация на Русе-Варненската железница. На 7 юни 1881 г. полк. Шепелев съобщава на ген Н. Обручев: „Най-трудната и най-съществената част от задачата е изпълнена: България се освободи от всякакви задължения към Хирш, а Австро-Унгария формално призна правото ѝ самостоятелно да решава въпроса за начина на експлоатация на нейните железни пътища. Предполагам, че правителството ще бъде напълно задоволено от успешния завършек на това дело."[62]

Безспорно българската дипломация постига голям успех в усилията си да запази страната от грабителските претенции на международния капитал. Конференцията приключва работата си на 30 юни/12 юли 1881 г. Изработеният проект за конвенция уточнява като краен срок за построяване на свързващите железници 3/15 октомври 1885 г. Искането на българските делегати Княжеството да предаде линията си една година след другите с цел да се улесни превозът на необходимите материали не се приема от австроунгарските, сръбските и турските делегати, тъй като в това време техните линии не ще носят доход.[63] От Петербург съветват българското правителство да отстъпи, ако заинтересованите държави направят някои материални улеснения за построяване на българската линия.[64] Общата опозиция принуждава княжеските делегати да се откажат от искания срок, а Австро-Унгария обещава да съдействува за по-бързото прекарване на турската отсечка. Наред с това Стойчев и Харовер ус-

[59] ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 59, л. 102—103. Калай от Виена, 30. V. 1881 до Н. Стойчев.

[60] БИА—НБКМ, ф. 5, а. е. 27, л. 8—9. Протокол № 3 на заседанието на Комисията на 4-те, Виена, 21. V. 1881.

[61] ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 59, л. 107—108. Н. Стойчев и Т. Харовер от Виена, 31. V. 1881 до барон Хаймерле.

[62] ЦГВИА, ф. 430, л. 97. А. Шепелев от Виена, 7. VI. 1881 до Н. Обручев в Петербург — цит. по В. Султанов. Пос. съч., с. 34—35.

[63] ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 59, л. 125—126. Н. Стойчев от Виена, 27. V./8. VI. 1881 до ген. Ернрот в София.

[64] Пак там, л. 130. Н. Гирс от Петербург, 13/25. VI. 1881 до ген. Ернрот в София.

пяват да наложат някои изменения в конвенцията — по въпроса за тарифите и др. — в по-благоприятен за страната смисъл. Проектът за конвенция се приема условно от Австро-Унгария, Сърбия и България, тъй като турските делегати, оставени без инструкции, отказват да го подпишат. Това обстоятелство не намалява значението на постигнатия от България резултат.

РАЗЛИЧНИТЕ ЖЕЛЕЗОПЪТНИ ПРОЕКТИ

Докато във Виена заседава конференцията на 4-те, в София се обсъждат проектите за изграждане на цялостна железопътна мрежа в страната. „Независимо от това (участието в конференцията — Е. С.), съобщава Стоилов на българския агент в Букурещ, княжеското правителство, като си задържа пълната свобода на действие, за да отговори на пълномощието, дадено нему от Народното събрание, се е заело да изучи най-сгодните за България в икономическо и политическо отношение железни линии за построяване."[65] Както бе изтъкнато, либералният кабинет отначало се надява чрез сключване на концесия за линия до Дунав да се измъкне от задължението към Австро-Унгария. Когато се убеждава, че това е невъзможно, то се насочва към осигуряване на връзка с Русия като средство за париране на евентуалните последици от прякото свързване с двуединната монархия. Това се смята за целесъобразно и от руската дипломация.[66] Същевременно обсъждането на железопътните проекти за други линии, чийто строеж би могъл да започне преди линията Царибród — Вакарел, успешно служи за упражняване натиск върху австрийската дипломация при определяне на позицията ѝ в Конференцията на 4-те.

Правителството на П. Каравелов разглежда железопътния въпрос като един от най-важните и сериозни проблеми на младата българска държава. Пристъпвайки към изучаването му, то се ръководи от икономическата и политическата целесъобразност на линиите с оглед бъдещото развитие на страната. Трябва да се отбележи, че поради финансовите затруднения на Княжеството Каравелов, а и цялата общественост са убедени, че в момента железниците нямат икономическо значение за страната.[67] Напротив, те ще доведат до стопанско разстройство, тъй като ще улеснят достъпа на чужди стоки и ще станат тежко бреме за българския бюджет. „Железниците, пише Ат. Узунов в една своя брошура, ще ни наложат големи разноски, ненужни и вредни дефицити, експлоатация на българския народ и крайно осиромашаване, след което е невъзможно съществуването ни като политически деятел."[68] В утопичните си стремежи да предпазят дребните производители от разорение либералите не разбират, че по-нататъшното капиталистическо развитие на страната неиз-

---

[65] ЦДИА, ф. 327, оп. 1, а. е. 4, л. 93—94. К. Стоилов от София, 10. II. 1881 до К. Цанков в Букурещ.

[66] С. Д. Сказкин. Пос. съч., с. 267—268.

[67] БИА—НБКМ, ф. 111, а. е. 22, л. 96—98. Изложение от В. Киченовский — „По въпроса за железните пътища в България", 1881 г.

[68] Ат. Узунов. Железниците в Княжество България, Ловеч, 23 дек. 1881, с. 149.

бежно ще наложи изграждане на модерни и бързи съобщения. За момента обаче главно политическите съображения се вземат пред вид. Тъй като Цариброд-Вакарелската отсечка се разглежда като опасност за политическата независимост на Княжеството от страна на Австро-Унгария, то трябва да се построят линии, които да улеснят достъпа на покровителката Русия. По този начин ще се неутрализират австрийските претенции. „Железопътният въпрос, заявява Каравелов, не е само въпрос на вътрешната политика, но и на външната политика, а ние не можем да водим външната политика сами; в същото време обаче не можем да допуснем да ни ръководи някой друг освен руското правителство."[69]

В есенната сесия на II ОНС (15. X. — 20. XII. 1880 г.) П. Каравелов излага програмата на правителството за изграждане на железопътна мрежа в страната. „Трябва, заявява той, да се направи цяла мрежа на всичките линии в България, ако и да се не решава сега коя линия трябва да се направи по-напред и коя по-късно." Центърът на тази мрежа трябва да бъде столицата София. Оттук трябва да започнат линии, които да свържат източните със западните краища на княжеството. А именно основната линия ще бъде София — Орханийския балкан — Севлиево — Търново — Русе с продължение София — Кюстендил за свързване с железницата Солун — Митровица. Главната линия ще има отклонения: София — Видин, Търново — Нова Загора и София — пътя за Цариград. Петко Каравелов моли Народното събрание да даде пълномощно на правителството за проучване и изработване на точен план за железопътното строителство. Мнението на министър-председателя се посреща с одобрение от депутатите, които единодушно упълномощават Министерския съвет да се заеме със задачата.[70]

Въпросът за бъдещите железопътни линии на Княжеството се обсъжда твърде сериозно от либералния кабинет. В началото на 1881 г. в София се създава специална комисия в състав инж. Копиткин, Саранчев, Яншин и Белов, която трябвало да разгледа предложенията на различните железопътни компании. Две компании се борят за правото да строят българските железници — френското дружество Щатсбан, за което вече споменахме, и руското Гинсбург — Струве. Последното се появява на сцената в края на 1880 г. На 25 октомври инж. ген.-майор Струве връчва на българското правителство меморандум, който в най-общ вид набелязва основните линии на българската железопътна мрежа с оглед нуждите на страната. Според него най-полезно ще бъде построяването на един главен път София — през Балкана — Ловеч — Севлиево — Търново — Русе за връзка с линията Русе — Варна. Впоследствие от него ще се отделят отклонения София — сръбската граница, Търново — Трявна, Орханийския проход — Рахово (Оряхово) и Ново село — румелийската граница при Ихтиман. Една такава мрежа ще свърже столицата с всички краища на Княжеството, с Черно море и с европейските пътища през Румъния, а по-късно и през Сърбия. Тя ще съдействува за развитието на промишлеността, тъй като ще улесни експлоатацията на каменовъглените и рудните залежи около Трявна.[71] Руското външно министерство оценява предложението на Струве като най-добро за стра-

[69] БИА—НБКМ, ф. 111, а. е. 22, л. 93—96.

[70] Дневници на II ОНС, II р. с., С., 1881, XCVI, з., 9. XII. 1880, с. 70—73.

[71] ЦДИА, ф. 176, оп. 1. а. е. 69, л. 10—17. Съображения за построяване на железопътна мрежа в Княжество България от А. Е. Струве.

ната, тъй като основната линия София — Търново — Русе ще служи за гарантиране на нейната независимост както по отношение на Турция, така и на Австро-Унгария. Но заедно с това то предоставя на българското правителство правото само да преценява. Както съобщава Обручев на ген. Ернрот, Русия няма специални предпочитания към никоя линия и никоя компания.[72]

По-пристрастни към железопътните проекти са руските представители в Княжеството, които се оказват по един или друг начин свързани с компаниите. Кумани, доскоро подкрепящ проекта на Щатсбан, сега минава на страната на Струве. В либералното правителство руското предложение предизвиква сериозни разногласия. Ген. Ернрот се обявява за френския проект (Свищов — Търново — Нова Загора). За тази линия е и Драган Цанков. Останалите министри, в това число и П. Каравелов, проявяват предпочитания към линията София — Търново — Русе.[73] Както отбелязахме вече, очертавайки бъдещата мрежа пред Народното събрание, той възприема именно тази основна насока. Положението се усложнява от противоречивата позиция на Батенберг. Неспособен да отстоява едно свое становище, князът се лута между различните натискащи го страни, като се стреми да задоволи всички с най-противоположни обещания. Пред Австро-Унгария той прави декларация за готовността на България да изпълни задължението си по Берлинския договор, а в същото време търси подкрепата на Русия за построяване на линията София — Търново — Русе.[74] Окончателното решение на въпроса обаче остава до голяма степен в зависимост от решенията на Конференцията на 4-те, в която, както става ясно, в началото на 1881 г. България трябвало да вземе участие.

Борбата около железопътното строителство в Княжеството придобива ожесточен характер, когато двете дружества внасят проектите си в споменатата вече комисия на Копиткин. Руският проект предлага построяване на линията Вакарел — Цариброд и София — Орханийския балкан — Севлиево — Търново — Русе. Необходимият за това капитал щял да се достави от дружеството под формата на държавен заем от ипотекарни облигации, които ще се емитират от него при гарантирана от държавата 5% лихва плюс 1% (или $^1/_2$% в зависимост от срока) за погашение. Тези лихви и погашения трябва да бъдат гарантирани със специално определени и предназначени за това доходи. Ако експлоатацията на линиите се поеме от държавата, то дружеството е готово да достави необходимия подвижен материал при сравнително добри финансови условия. В случай, че експлоатацията бъде предоставена на дружеството, то ще достави за своя сметка подвижния инвентар и ще поеме всички рискове за срок от 50 години.[75] Руският проект се подкрепя от дипломатическия агент Кумани и руските инженери в комисията.

---

[72] ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 69, л. 4—5. Н. Обручев от Петербург, 15.XII. 1880 до ген. Ернрот в София.

[73] АВПР, ф. Гл. архив V—A_2, 1880, д. 914, л. 136—138. Лишин от София, 26.XI./ 8. XII. 1880 до Н. Гирс.

[74] С. Д. Сказкин. Пос. съч., с. 272.

[75] ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 59, л. 47—52. Проект за договор между българското правителство и дружеството Гинсбург — Струве за построяване на железопътните линии в България, Петербург, 22. III. 1881.

Зад проекта на Щатсбан застават консерваторите. Желаещи да вземат участие в една железопътна концесия, те се свързват с френското дружество. „Български глас“ започва атака срещу руските предприемачи. Ген. Ернрот много добре оценява, че по-лесно ще бъде да се построи линия до Дунав (макар и през Свищов тя все пак осигурява връзка с Русия), ако от това бъде заинтересована младата българска буржоазия. По този начин нужната (или поне полезната) за Русия линия щяла да се осъществи от френското дружество с участието на българските капиталисти. Ако концесията се даде на руското дружество, има опасност опозицията срещу него да провали самата линия.[76] Въпреки мнението на военния министър либералното правителство не бърза да вземе определено становище. Докато изчаква решението на конференцията на 4-те във Виена, то се задоволява с проучване на въпроса. През февруари 1881 г. на дипломатическия агент в Букурещ е наредено да разбере становището на румънското правителство относно свързване на българските железници с румънските.[77] След няколко дни К. Цанков рапортува, че Букурещ е добре разположен към повдигнатия въпрос. Румънският кабинет отдава предпочитание на проекта на френската компания и смята като най-удобно място за свързване град Свищов. Той се блазни от възможността да прекара международния път през Румъния, като построи едно отклонение от голямата румънска линия при Крайова и през Александрия — Зимнич се свърже с българската железница, излизаща на румелийската линия.[78] Но през април 1881 г. комисията, натоварена да проучи различните предложения, се спира на проекта на ген. Струве. Тя предлага руската компания да направи необходимите изчисления и да се ползува с предимство на търга за даване на концесия.[79]

Решението на комисията съвпада с най-острия момент от борбите по железопътния въпрос в страната. То активизира дейността на консерваторите, които виждат да им се изплъзва възможността за участие в строежа на линиите. Това е една от главните причини да се избърза с отдавна замисления преврат. Известна е дейността на консервативната партия в подготовката на преврата от 27. IV. 1881 г. Най-заинтересувания в железопътните концесии крупен богаташ Иван Хаджиенов щедро субсидира осъществяването му. Консервативните водачи се надяват с изгонването на либералите да вземат в свои ръце властта, да притиснат колебаещия се княз и да използуват могъщия авторитет на Ернрот, който предпочита френския проект, за да получат от Народното събрание интересуващата ги концесия.[80]

Но събитията след преврата се развиват противно на очакванията им. Сега борбата е още по-ожесточена, защото един срещу друг се изправят авторите на преврата и руските представители, с помощта на които той успява. Както показват по-нататък събитията, железопътният

---

[76] С. Д. Сказкин. Пос. съч., с. 271—272.

[77] ЦДИА, ф. 327, оп. 1, а. е. 4, л. 93—94. К. Стоилов от София. 10.II.1881 до К. Цанков в Букурещ.

[78] Пак там, л. 8—10. К. Цанков от Букурещ, 17. II. 1881 до външния министър в София.

[79] АВПР, ф. Гл. архив V—$А_2$, 1881, д. 917, ч. I, л. 157 — 167. Отчет на комисията на българските инженери и решенията им.

[80] С. Д. Сказкин. Пос. съч., с. 273.

въпрос става основната причина за настъпилия разрив между княжеско-консервативния блок и руските дейци в страната. Първите симптоми на очертаващия се конфликт се появяват още в началото на пълномощията. На конференцията на 4-те става ясно, че Хирш ще се откаже от правата си да строи и експлоатира българската част от международния път. Следователно открива се реална възможност освен проектираната железопътна мрежа да се строи и интернационалната отсечка Цариброд — Вакарел. Двата лагера, образували се около Щатсбан и Гинсбург—Струве, се хвърлят с настървение един срещу друг. Позициите на втората компания са много по-силни, защото зад нея стои руският агент Хитрово и полк. Ремлинген — временно управляващ министерството на вътрешните работи, които не без основание смятат, че руският проект трябва да се приеме от „благодарност" за положените усилия за закрепване на властта на княза.[81]

Представителите на Щатсбан също не се отказват лесно. На 1 юни 1881 г. в София пристига Волф дьо Бер, който прави ново предложение на правителството за построяване на железопътна мрежа и откриване на банка. Мрежата включва линиите Цариброд — Вакарел, Свищов — Търново — Балкана, София — Радомир — Кюстендил, София — някоя точка на Свищовската линия и Свищовската линия — Русе-Варненската железница. Като начало компанията ще построи първите две линии и ще открие банка. За строежа Княжеството трябва да осигури годишна гаранция 2 милиона фр. и 15 милиона субвенция.[82] Успоредно с това де Сер преговаря с румънското правителство, което изразява готовност да строи съединителна линия Крайова — Зимнич.[83] Агентите на френската компания упорито сновят между София и Букурещ. Но след преврата позициите на руските представители са много силни, а заминаването на Ернрот рязко намалява шансовете на Щатсбан. При това положение консерваторите се насочват към нова комбинация.

През юли 1881 г. под натиска на полк. Ремлинген, военния министър ген. Крилов и директора на Общите сгради Копиткин Министерският съвет дава право на Струве да започне предварителни проучвания за линията София — Русе, Цариброд — Вакарел, Ябланица — Никопол и Търново — Трявна. Разходите, в размер не повече от 300 000 лв., ще бъдат заплатени или от българското правителство, или от компанията-концесионер, ако Гинсбруг не получи правото да строи.[84] Струве се възползува от съдействието и започва работа. Консерваторите също не остават в бездействие. Техните интереси в кабинета се отстояват от министъра на външните работи д-р Г. Вълкович. Под негово давление правителството разрешава проучвания на Ив. Хаджиенов, съюзил се с френския инженер Гийо, строител на румънските железници. Двете групи започват паралелни изследвания.[85] От кабинета борбата между

[81] С. Д. Сказкин. Пос. съч., с. 273 — 274.

[82] ЦДИА, ф. 176. оп. 1, а. е. 59, л. 118—119. В. дьо Бер от София, 1. VI. 1881 до ген. Ернрот.

[83] Пак там, ф. 327, оп. 1, а. е. 4, л. 97—98. К. Цанков от Букурещ, 17. VII. 1881 до МВРИ.

[84] БИА—НБКМ, ф. 290, а. е. 170, л. 1—2. Секретно писмо на Ремлинген, София, 28. VII. 1881.

[85] С. Радев. Пос. съч. II изд. Т. I, с. 310—312.

двата лагера по железопътния въпрос се пренася навън и взема по-широк мащаб. Постепенно консерваторите и руските представители влизат в открит конфликт за надмощие. Сведенията, които достигат до руското правителство, карат Петербург да гледа с все по-нарастващо недоверие към толкова яростните противници на руския проект — консерваторите.

ИДЕЯТА ЗА АРБИТРАЖНО РЕШЕНИЕ НА РУСЕ—ВАРНЕНСКИЯ ВЪПРОС И БЪЛГАРСКИЯТ УСПЕХ НА ЧЕТИРИСТРАННАТА КОНФЕРЕНЦИЯ

Картината на българския железопътен проблем през 1881 г. не би била пълна, ако не се засегне и състоянието на въпроса за Русе-Варненската линия, който също стои открит. Както бе отбелязано погоре, на 5 януари 1881 г. административният съвет на Русе-Варненската компания отхвърля българското предложение за изплащане на дължимите от Княжеството анюитети.[86] За да избегне едностранния натиск на Англия, на 20. I./ 1. II. 1881 г. с нота до представителите на великите сили в София Н. Стойчев излага претенциите на Русе-Варненската компания. Княжеството не може да ги удовлетвори поради многочислените си финансови задължения по Берлинския договор, извънредно ниската цена на акциите и безполезността на линията за страната.[87]

Нотата е подадена в навечерието на свикването на конференцията на 4-те във Виена. С нея българската дипломация преследва едновременно две цели: да принуди Австро-Унгария към отстъпчивост пред вид големите задължения на Княжеството и да я направи съюзник срещу претенциите на Англия. В София разчитат на стремежа на Виена първа да ангажира страната за изпълнение на интересуващите я постановления на Берлинския договор. Както видяхме, при преговорите Дунавската монархия прави ред отстъпки, за да постигне уреждане на железопътното строителство. Безспорно към това я подтиква и желанието да изпревари Англия. Но в Лондон нямат намерение да се откажат от създадените по Берлинския договор предимства. Докато заседава виенската железопътна конференция, представителите на Русе-Варненската компания замислят план за ликвидиране на спорния въпрос така, че срещу продажбата на линията със съдействието на английския банков капитал да се осигури английското господство в железопътното строителство в Княжеството.[88] В момента обаче британската дипломация се задоволява да продължи натиска върху българското правителство, за да го принуди да приеме задълженията си спрямо Русе-Варненската компания.

През април с. г. Управителният съвет на компанията със съгласието на лорд Гренвил предлага въпросът да се предаде на арбитража на

---

[86] ЦДИА, ф. 327, оп. 1, а. е. 37, л. 11. Н. Стойчев от София, 14/26. I. 1881 до Ф. Ласелс.

[87] Пак там, ф. 315, оп. 1, а. е. 3, л. 1—2. Циркуляр на Н. Стойчев от София, 20.I/1. II. 1881 до димломатическите агенти на великите сили.

[88] Цв. Т о д о р о в а. Пос. съч., с. 54.

представителите на великите сили в Цариград.[89] Българското правителство приема посредничеството при положение, че на заседанията участвува български делегат. Заедно с това то заявява, че ще приеме решенията на арбитражната конференция, ако те се базират на реалната стойност на акциите на линията в момента.[90] Позицията на Княжеството е неприемлива за компанията и английската дипломация активно се намесва. Ласелс заплашва д-р Г. Вълкович с постановленията на силите на Берлинския конгрес.[91] С нота от 15 октомври английското правителство отхвърля българското искане като опит да се редуцират правата на компанията. Но в София продължават тактиката на умишлено протакане, така че въпреки непрестанните английски ноти въпросът остава нерешен до началото на 1882 г.

Въпросът за Русе-Варненската железница става едно от главните средства, които Англия използува последователно, за да създава затруднения на българската държава. Докато той стои неразрешен, Княжеството е в неблагоприятно положение, тъй като при всяко външнополитическо усложнение то неизбежно се сблъсква с опозицията на Лондон. Наред с това британската дипломация се надява, заставяйки България да изкупи железницата, да я принуди да търси помощта на английския капитал. Един външен заем щял да постави младата държава във финансова и политическа зависимост от Великобритания.[92]

По този начин започналият скоро след създаване на Княжеството натиск на западните сили във връзка с железопътния въпрос продължава и през следващите години. Техните претенции държат непрестанно на дневен ред проблема за изкупуването и строежа на българските железници, затормозявайки общия ход на външната политика на софийските правителства. Трябва да се отбележи, че българската дипломация проявява гъвкавост и находчивост при изработване на тактиката си. Построена на принципа на протакане и умело използуване на съперничеството между европейските държави, с подкрепата на Русия тя постига резултати, които осигуряват относителната самостоятелност на страната. По-нататъшният ход на събитията показва, че всички български кабинети въпреки различията в тактиката им по железопътния въпрос следват политика на отстояване на националните интереси.

Поради своята слабост Княжеството не е в състояние да разреши наведнъж сложния железопътен проблем. А това едва ли би било и дипломатично. Затова то се стреми да степенува по важност различните страни на въпроса. Построяването на Цариброд-Вакарелската отсечка заема централно място поради активността на Виена, заинтересоваността на Сърбия и Турция и изключителното му значение за страната. Затова, докато той остава на дневен ред, българските правителства задържат решението на другите въпроси. Той като железопътната конвенция с Австро-Унгария, Сърбия и Турция не е окончателно приета, в София не

[89] ЦДИА, ф. 321, оп. 1, а. е. 37, л. 14—15. Ф. Ласелс от София, 19. IV. 1881 до министъра на външните работи.

[90] Пак там, а. е. 16, л. 41—47. Г. Вълкович от София, 3. IX. 1881 до Ф. Ласелс.

[91] ВВ, № 13/1884, 72, 82. Ф. Ласелс от София, 29. IX. 1881 и 29. XI. 1881 до лорд Гренвил в Лондон.

[92] А. П а н т е в. Англия срещу Русия на Балканите, с. 38 и сл.

бързат да дадат концесия на никоя от компаниите, а още по-малко да се задължат да изкупят Русе-Варненската железница.

В началото на 1882 г. австрийската дипломация отново се заема да организира конференция на 4-те във Виена. Княжеските делегати Г. Вълкович и Т. Харовер трябвало да отстоят постигнатия през 1881 г. резултат, а именно запазване на пълна свобода в строителството и експлоатацията на Цариброд-Вакарелската линия.[93] Нарежда им се да следват съветите на руския посланик във Виена Убрил.[94] Заседанията на конференцията започват на 4/16. II. 1882 г. Чрез своя делегат Едхем паша турското правителство декларира съгласието си за свързване на сръбската железопътна линия с линията Солун — Митровица. То настоява също българското правителство да се ангажира с построяване на своята част от пътя Ямбол — Шейтанджик. Вълкович възразява против това искане, което не е от компетенцията на конференцията, натоварена да реши въпроса за съединяване на австроунгарските линии с турските.[95]

Официалните заседания на конференцията се отлагат до постигане на споразумение между представителите на четирите държави по най-щекотливите въпроси на проектоконвенцията. При това Австро-Унгария издига първоначалния си проект, а не приетия вече през 1881 г. Българските делегати насочват усилията си към удовлетворяване на две основни условия: 1) отказ на Компанията на Източните железници от правата ѝ във връзка със строежа и експлоатацията на Цариброд-Вакарелската линия и 2) отхвърляне на турското искане относно линията Ямбол — Шейтанджик.[96] От по-малко значение е желанието на Княжеството да получи правото само да фиксира трасето на свързващата отсечка, което не се приема.[97] В хода на преговорите българските делегати правят опит да използуват заинтересоваността на Австро-Унгария от железопътния въпрос, за да издействуват ликвидиране на австрийската администрация в пределите на Княжеството. По нареждане от София Вълкович поставя въпроса за закриване на пощенските бюра на монархията във Варна и Русе. Наличието на тези бюра пречи на сключване на пощенска конвенция между България и Румъния.[98] Но както през 1881 г., така и сега австро-унгарското правителство отклонява решението на въпроса за неопределено бъдеще.[99]

На 11/23 март 1882 г. конференцията приема окончателната редакция на конвенцията, върху която четирите държави са постигнали предварително споразумение. В нея няма съществени различия от приетия през 1881 г. проект. Българските делегати получават официално уверение от Калай, че австро-унгарското правителство ще съдействува за освобождаване на Княжеството от правата на Хиршовата компания.

[93] ЦДИА, ф. 284, оп. 1, а. е. 88, л. 3—4. Протокол от заседанието на Министерския съвет от 24. II. 1882 г.

[94] АВПР, ф. Гл. архив V—A_2, 1882, д. 919, л. 93. Хитрово от София, 31. I/17. II. 1882 до Н. Гирс.

[95] ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 91, л. 82. Рапорт върху работата на Комисията на 4-те във Виена, София, 15/27. XII. 1882.

[96] Пак там, л. 83.

[97] Пак там, л. 22. К. Стоилов от София, 1. III. 1882 до Г. Вълкович във Виена.

[98] Вж. глава трета.

[99] ЦДИА, ф. 176, оп. I, а. е. 91, л. 46—48. Дневник на Г. Вълкович, Виена, 4.III. 1882.

До този момент България има право да не подписва конвенцията. В този дух е писмото, което на 27 март 1882 г. д-р Вълкович и Харовер отправят до председателя на Комисията на 4-те.[100] За да не пречат на работата на конференцията, българските делегати приемат изготвения проект с възражение против турското предложение за линията Ямбол — Шейтанджик. [101] Сръбските делегати също я приемат с резерва против Прищина като изходен пункт за свързване на тяхната линия с тази за Солун. Подписването на приетата конвенция се отлага, докато Турция оттегли поставените две условия спрямо България и Сърбия.[102]

Следователно през 1882 г. българската дипломация успява да закрепи постигнатия вече успех за отърваване на страната от заробващите права на Компанията на Източните железници. В това отношение тя отново получава активната подкрепа на Петербург. Предстоящото сключване на конвенцията поставя с цялата си острота въпросите за това, кой ще строи Цариброд-Вакарелската линия и другите железници, колко линии ще се строят едновременно и кои и пр. Както видяхме, те са постоянно пред вниманието на българските правителства и около тях се водят остри вътрешнополитически борби, усложнени от създаденото след преврата положение в страната.

Изтъкнахме вече, че към края на 1881 г. борбата между консерваторите и руските представители по железопътния въпрос все повече се задълбочава. В конкуренцията се намесва и компанията Бонту, строяща сръбските железници. Неин представител даже започва с помощта на австрийски инженери проучвания на собствени разноски.[103] Консервативният орган в. „Български глас" агитира против обвързване с компанията Гинсбург. Обезпокоен от развоя на събитията, през ноември 1881 г. Хитрово заминава за Русия, за да обсъди с царското правителство железопътния въпрос. По нареждане на император Александър III в Петербург се свиква специално съвещание, на което Хитрово представя „Секретна записка по железопътния въпрос в България". Мнението на руския дипломатически агент е Княжеството само да строи железниците си, за да се предпази от грабителските намерения на чуждите компании. За това то се нуждае от финансова помощ, която може да му окаже само Русия. Такава е и молбата на Батенберг, която Хитрово предава на съвещанието. Но тя не се приема. На станалите обсъждания се преценява, че възможностите на Русия за оказване на помощ са ограничени. Взема се решение да се препоръча на българското правителство временно да отложи строителството на жп. линията София — Русе и да му се обещае заем за линията Цариброд — Вакарел при условие, че тя се строи от самата държава. В Петербург се въздържат от активна подкрепа на компанията Гинсбург — Струве.[104]

---

[100] ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 91, л. 71. Вълкович и Харовер от Виена, 27. III. 1882 до Калай.

[101] Пак там, л. 62. Декларация на българските делегати на Конференцията на 4-те, Виена, 18. III. 1882.

[102] Пак там, л. 84. Рапорт върху работата на Комиснята на 4-те във Виена, 15/27. XII. 1882.

[103] АВПР, ф. Гл. архив. V—A_2, 1881, д. 918, л. 156. Клопенбург от София, 1.XII. 1881 до Н. Гирс.

[104] В. Султанов. Пос. съч., с. 37—38.

Въпреки това решение Хитрово не се отказва от идеята за реализиране на руския проект. През декември той се завръща в България, а през януари на следващата 1882 г. отново настоява пред правителството си да подпомогне Княжеството в железопътното строителство. За намеса на Русия настоява и Батенберг. Той предлага царското правителство да задължи България да започне изплащането на окупационния дълг и тези средства да отстъпи за железопътното строителство, като принуди по тоя начин българите да се съгласят да дадат концесия за цялата мрежа на компанията Гисбург — Струве. Този план се одобрява от Хитрово, но в Петербург го отхвърлят.[105] Изострянето на политическата криза в страната кара руското правителство все по-определено да се въздържа от открита намеса във вътрешните й работи. Подозрителността, с която се отнася българската общественост към намеренията на всички частни компании и концесионната система изобщо, е известна в Петербург. Сам Хитрово съобщава, че „българите с изключение на княза се боят от концесии".

Но докато царското правителство отказва да даде финансова помощ и да настои за руската компания, споровете в София продължават и железопътният въпрос става все по-заплетен. В документите срещаме сведения за готовността на Хаджиенов да сключи съглашение с Гинсбург — Струве. По това време (януари) Хитрово, недоволен от назначаването на Гр. Начович за министър на вътрешните работи, докладва, че князът му обещава от името на своя министър да прокара пред Народното събрание концесията за Гинсбург — Струве.[106] Конфликтът между настойчивия руски агент, разточителния в обещанията си Батенберг и окупиралите властта консерватори придобива все по-остри форми. На 12 януари 1882 г. Гирс пише на Хитрово: „Що се отнася до железопътния въпрос, Негово Величество смята, че той не е достатъчно изучен. Възлага Ви се да съберете по-точни сведения. Този въпрос засяга преди всичко България. Тя трябва да го реши в зависимост от своите интереси и ресурси."[107] С това руското правителство определено декларира позицията на ненамеса в железопътния въпрос, като предоставя на Княжеството правото само да го решава. То не споделя безпокойствата на своя представител от решенията на Конференцията на 4-те във Виена, която предстои да се свика.

Междувременно режимът на пълномощията изпада в безизходна криза и Батенберг е принуден да търси помощта на Русия. Железопътният въпрос — „хроническата болест на българската политика"[108] — застава и пред министерството на двамата руски генерали — Соболев и Каулбарс. Той скоро става причина консерваторите и руските дейци да се изправят едни срещу други като открити врагове.

Какви позиции отстоява консервативната партия по въпроса за строежа на железопътни линии? В един мемоар до княз Батенберг, изработен от К. Стоилов на 11 юни 1882 г., са изложени възгледите им по устройството на държавата, вътрешната и външната политика, по

[105] С. Д. Сказкин. Пос. съч., с. 273—274.
[106] АВПР, ф. Гл. архив V—$А_2$, д. 919, л. 24—31. Хитрово от София, 31. I. 1881 до Н. Гирс.
[107] Цитирано по С. Д. Сказкин. Пос. съч., с. 280.
[108] С. Радев. Пос. съч., II изд., т. I, с. 326.

въпроса за армията и др. Специално внимание е отделено и на железопътния проблем. Като изтъква задължението за построяване на Цариброд-Вакарелската отсечка, мемоарът набляга на необходимостта да се прокара едновременно с нея и линия до Дунав. Тя ще свърже двете части на Княжеството, ще съдействува за икономическото му развитие и ще осигури пряк контакт с Русия, което ще спаси страната от „изключителното господство на Австрия". За строежа ѝ трябва да се привлекат всички български капитали (и от Източна Румелия) и да се осигури помощта на Русия под формата на субвенция.[109] Следователно консерваторите се обявяват не против строежа на линията, а против предаването ѝ в концесия на компанията Гинсбург — Струве. Не може да се отрече, че това в крайна сметка е от полза за страната. Две основни съображения определят тяхната позиция. Преди всичко те много добре отчитат непопулярността на концесионната система в страната. Сред широката общественост господствува страх и предубеждение към изпадане на държавата в заробваща зависимост от чуждия капитал. Да съдействуват за настаняване на една чужда компания, за консерваторите означава да подбият до крайност и без това слабите си позиции. Напротив, обявяването против компанията Гинсбург им дава възможност да се представят за защитници на националните интереси и в същото време сами да участвуват в твърде изгодното предприятие.[110] Но едновременният строеж на две линии е твърде много за все още слабите български капитали. В такъв случай добре би било, ако се издействува помощ от Русия за линията, която допада на стратегическите ѝ цели. По този начин, без да отказват строежа на Дунавската линия, консерваторите твърде хитро го поставят в зависимост от решението на Петербург.

Княз Ал. Батенберг се солидаризира с тяхната позиция. При все по-изострящите се отношения с повиканите от него генерали той не желае да се скара с верните си съюзници — консерваторите. И тъй като руското правителство не оказва сериозна поддръжка на компанията Гинсбург — Струве, Батенберг също престава да настоява за нея. До края на 1882 г. той непрестанно апелира към царското правителство за финансова помощ, без която Княжеството не би могло да построи линията до Дунав. Очевидно князът иска да отстрани по този начин обвиненията, че не желае да построи одобряваната от Петербург линия. Но отговорите на императора и Гирс са категорични — България трябва сама да прецени как ще строи. Русия би могла да помогне само като заеме необходимия за постройката на линията материал.[111]

Упоритият отказ на царското правителство да финансира строежа на Дунавската железница затруднява дейността и на генералите. Соболев смята, че тази линия е необходима за укрепване на руското влияние в България и затова тя трябва да бъде построена. Противно на консерва-

---

[109] БИА—НБКМ, ф. 290, а. е. 165, л. 40—41. Конфиденциален доклад от името на консервативната партия, София, 11.VI. 1882.

[110] С оглед участието си в железопътното строителство консерваторите полагат големи усилия за преобразуването на БНБ на акционерни начала. През 1883 г. даже е изработен и приет закон за устройството ѝ като акционерно предприятие, но той не е приложен. Вж. Икономиката на България до социалистическата революция. Т. I, С., 1969, с. 356 — 357.

[111] С. Д. Сказкин. Пос. съч., с. 285—286.

рите той изработва план за строеж с държавни средства. Според него линията София — Свищов с дължина 275 км ще струва 42 млн. фр., които трябва да се вземат от излишъците от бюджета за четири години и резервния фонд (15 000 фр.). Руското правителство ще даде според обещанията си релси и подвижен инвентар. По-късно по същия начин ще се построят линиите: Телиш — Ловеч — Севлиево — Търново — Шумен; София — Кюстендил и Свищов — Русе. Следователно България ще строи, без да прибягва до заем.[112] Единственото препятствие за реализиране на този план би могло да бъде задължението на Княжеството към Русе-Варненската компания. Затова Соболев моли руското правителство да обещае помощ (обещаната по-рано субсидия от 1 ½ млн. фр.) в случай, че страната бъде принудена да откупи линията.[113] Проектът е докладван в Министерския съвет и е приет. Но неговата съдба трябвало да се реши в Народното събрание, открито на 10 декември 1882 г.

Макар че не се обявяват открито против проекта, министрите-консерватори продължават да отстояват своя план за строеж чрез привличане на частния капитал и помощ от руското правителство. Резервирано се отнасят към предложението и либералните среди. Те се опасяват, че консерваторите ще използуват железопътното строителство за свое обогатяване и в ущърб на националните интереси на страната. Затова, без да отхвърлят проекта на Соболев, те настояват обсъждането да се отложи като несвоевременно.[114] Н. Сукнаров издава специален позив, в който се заявява, че въпросът трябва да бъде изучен цялостно от правителството и представен за допълнително разглеждане.[115] За същото пледира и Г. Белов в писаната тогава брошура по железопътното строителство в България.[116] За да парират противодействието на депутатите, руските генерали отново търсят помощта на Петербург. В началото на февруари 1883 г. Гирс телеграфира: „Съобщете на ген. Соболев, че нашето правителство е готово да окаже съдействие на българското с релси и железопътни принадлежности, както и при построяването на Свищов-Софийския път и чака от българското правителство сведенията за определяне размера на подобно съдействие."[117]

Общата опозиция срещу предложението на Соболев се отразява в приетия от Народното събрание на 12 февруари 1883 г. законопроект за изучаване на линията Кюстендил — София — Свищов. Въпреки че признава необходимостта от построяване на този път, той го поставя в зависимост от редица условия. Проучванията трябва да се извършат от самото правителство (чл. 1), построяването на отделните части може да се отдава на търг (чл. 2, 3, 4), Народното събрание утвърждава всички задължения, поети от правителството (чл. 5, 7). Чл. 6 предвижда проучванията, поемните условия, средствата и начина за построяване на желез-

---

[112] Л. Соболев. К новейшей истории Болгарии: материалы о внутренней политики 1881 — 1883 г. — Русская старина, IX, 1886, с. 726.

[113] С. Д. Сказкин. Пос. съч., с. 286—287.

[114] „Светлина", бр. 28, 30. X. 1882.

[115] БИА—НБКМ, ф. 19, а. е. 101, л. 15. Мнение от Н. Сукнаров, София, 8. II. 1883.

[116] Г. Белов. Мнение по въпроса за железните пътища в България. С., 1883, с. 11.

[117] ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 127, л. 1. С. Арсениев от София, 2/14. II. 1883 до Ал. Батенберг.

ницата да се съобразят със задълженията на България за прокарване на жп. л. Цариброд — Вакарел и откупуване на жп. л. Русе — Варна.[118] След закриване на сесията между консервативните министри и руските дейци настъпва открит разрив. Двамата генерали търсят съдействието на своето правителство за ускоряване на строежа на линията Кюстендил — София — Свищов. Приетият законопроект им дава основание отново да издигнат кандидатурата на ген. Струве. Каулбарс настоява пред военния министър Вановски да устрои „случайна" среща между българската депутация, отишла за коронацията в Москва, и ген. Струве.[119] В това време правителственият орган в. „Балкан" упорито пропагандира необходимостта от бързото построяване на линия до Свищов, като за целта се състави едно българо-руско дружество. Въпросът за Цариброд-Вакарелския участък не може да затрудни държавата, тъй като той още не е окончателно решен, а и самата линия е кратка.[120] Железопътните проекти на руските генерали се следят с безпокойство от австрийската дипломация, страхуваща се от осуетяване на плановете ѝ за свързване на Източните железници. Във Виена се изказват все по-критично за действията на Соболев и Каулбарс.

Успоредно с това през април 1883 г. Австро-Унгария отново свиква Конференцията на 4-те, за да уреди докрай строежа на международната линия. За български делегати са определени К. Стоилов и Н. Стойчев. Както в предишните години, така и сега позицията на Княжеството е пълно освобождаване на страната от всички претенции на Хиршовата компания като предварително условие за подписване на конвенцията. Заедно с това на делегатите е наредено да настояват крайният срок за построяване на българската отсечка да бъде 15 октомври 1885 г. [121] Отново българската дипломация прави опит да използува заинтересоваността на двуединната монархия от свързване на Виена с Цариград за издигане на държавния суверенитет на Княжеството. Стоилов и Стойчев трябвало да действуват пред австрийското правителство за отказването му от капитулационния режим, за закриване на пощенските бюра във Варна и Русе и намаляване на митата, с които се облагат внасяните в империята български стоки.[122]

Откриването на конференцията е предшествувано от продължителни предварителни преговори във Виена между българските представители и австрийското правителство. Като използуват желанието на Балплац за бързо подписване на конвенцията, Стоилов и Стойчев със съдействието на руския посланик княз Лобанов[123] упорито отстояват исканията на

---

[118] Дневници на III ОНС, I р. с., кн. II, С., 1883, XLI з., 12. II. 1883, с. 124—132. Проучванията на линията Кюстендил—София—Свищов се извършват от княз Хилков и Т. Харовер. За тази цел Народното събрание отпуска първоначално 350 000 фр., а в края на 1883 г. още 67 000 фр. за довършване на работата.

[119] АВПР, ф. Гл. архив V—$А_2$, д. 922, л. 2235—2239. А. Каулбарс от София, 16. II. 1883 до П. Вановски в Петербург.

[120] „Балкан", бр. 12, 6. IV. 1883, с. 1—3.

[121] ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 120, л. 72—77. Наставления за К. Стоилов и Н. Стойчев, София, 6/18. IV. 1883.

[122] Пак там, л. 78—80.

[123] Лобанов съветва да не се поставя въпроса за премахване на капитулациите, тъй като той зависи от решението на болшинството от великите сили.

Княжеството. „От разговорите, които имахме помежду си, докладват те, както и от нашите преговори по редакцията и формулацията на австрийската нота, заключихме, че като не могат да отлагат повече конференцията, те с този проект ни дават максимума на това, което зависи от тях, а в същото време се задължават да ни дадат пълното си съдействие в преговорите ни с Хирш за окончателното му отказване от частните му контрактни права."[124] Резултатите са успех за българската дипломация. Тя получава обещание да се удовлетворят исканията ѝ спрямо Хирш, да се удължи срокът за строежа на Цариброд-Вакарелския участък, да се закрият пощенските бюра в Русе и Варна.

Заседанията на конференцията започват на 24. IV/5. V. 1883 г. Турските делегати оттеглят всичките си резерви по отношение на проектоконвенцията, подписана на 25 март 1882 г. Българското искане за продължаване на срока с една година е прието от всички делегати. Прочетена е декларация на барон Хирш, с която той се подчинява на решенията на конференцията без претенции за обезщетение, включително и по въпроса за линията Ямбол — Шейтанджик.[125] По този начин българското правителство е освободено от задължението да строи своята част от тази линия. На 28 април /9 май австроунгарският външен министър Калноки връчва на българските делегати нота, с която неговото правителство обещава съдействието си за освобождаване на Княжеството от всички права на Компанията на Източните железници върху построяването и експлоатацията на линиите на българска територия и на Варненското пристанище с изключение на линията Русе — Варна.[126] Същия ден със съгласието на Ал. Батенберг и руското правителство К. Стоилов и Н. Стойчев подписват железопътната конвенция.

След това българските делегати започват преки преговори с Хирш, които завършват благоприятно в началото на юни с. г. На 11/23 юни 1883 г. австроунгарското правителство с официална нота предава отказа на Компанията на Източните железници от всичките ѝ права върху железниците на българска територия, произтичащи от конвенцията от 1872 г.[127] С това приключват дългогодишните усилия на българските правителства да предпазят Княжеството от грабителските претенции на чуждия капитал. Постигнат е и първият, макар и частичен успех в борбата срещу санкционираните от Берлинския договор заробващи задължения към западните държави. Предстои одобрението на конвенцията от Народното събрание и естествено решаване на въпроса за строежа на Цариброд-Вакарелската линия. А това е най-щекотливата страна на проблема. Опасявайки се, че Соболев и Каулбарс могат да наложат своя проект, консерваторите съветват Батенберг да предостави пълна свобода на депутатите при определяне на начина за построяване на железниците.[128] Борбите около по-нататъшната съдба на пълномощията, които

---

[124] ЦДИА, ф. 176. оп. 1, а.е. 120, л. 96. Н. Стойчев и К. Стоилов от Виена, 23. IV. 1883 до МВРИ.

[125] Пак там, л. 52—54. Н. Стойчев от Виена, 30. IV. 1883 до К. Цанков в София.

[126] Пак там, л. 168—169. Калноки от Виена, 9. V. 1883 до българските делегати в Конференцията на 4-те.

[127] Пак там, л. 24—26. Н. Стойчев от Виена, 10/22. VI. 1883 до МВРИ.

[128] БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 1, а.е. 9, л. 36. Г. Начович от София, 25. VI. 1883 до Ал. Батенберг в Ишл.

навлизат в своята крайна фаза, отлагат дефинитивното уреждане на въпроса.[129] С възстановяването на конституцията (септември 1883 г.) настъпва нов етап в развитието на този изключително важен проблем.

ПРЕКИ ПРЕГОВОРИ С КОМПАНИЯТА РУСЕ — ВАРНА

Българските правителства трябва да определят политиката си по железопътния въпрос при много тежки вътрешни и външни условия. Докато през 1882 и 1883 г. управляващите среди правят усилия да закрепят режима на пълномощията, натискът на империалистическите държави във връзка с интересуващите ги железници се засилва. Английската дипломация държи на преден план в отношенията си с Княжеството неуредения Русе-Варненски въпрос. Споразумението за арбитражно третиране все още не е постигнато поради упоритата и неофициална съпротива на българското правителство. В София се стремят да осигурят благоприятно решение на въпроса от силите-арбитри чрез предварителна договореност. На 30 .I/11. II. 1882 г. се свиква заседание на Държавния съвет, което обсъжда българската тактика по отношение на предстоящата конференция. Опасността на Княжеството да бъде наложено неблагоприятно решение кара софийските управляващи да предложат условия, които да отдалечат за възможно по-далечно бъдеще международната конференция на силите, подписали Берлинския договор, за Русе-Варненската железница. Държавният съвет постановява Княжеството да се съгласи на свикването ѝ при условия, че в нея бъде допуснат български делегат и на България се предостави време (поне 6 месеца) да проучи въпроса.[130] Това решение е съобщено на английското правителство с нота на Начович от 9/21. II. 1882 г.[131] То е отхвърлено в Лондон, откъдето политат заплашителни предупреждения, че Англия ще вземе мерки против протакането на въпроса.[132]

Опитът на българското правителство да отлага конференцията има и други причини. В края на 1881 г. Комитетът на бонхолдерите от Компанията Русе — Варна решава да направи предложение на българското правителство за двустранно и пряко уреждане на спора за железницата. Притежателите на Русе-Варненските облигации, които губят процентите от титрите, са заинтересовани от по-бързото уреждане на въпроса. В началото на 1882 г. Комитетът на бонхолдерите изпраща в София като свой делегат борсовия посредник Мозлей. Малко след него пристига и официалният делегат Х. Ландау.[133] Мозлей прави следното предложение на българското правителство: 1) откупуване на линията на уговорена цена и чрез емисия на съкровищни бонове и 2) използуването на необходимия капитал при 6% лихва и 1% погашение, погасяем за 33 години.[134] Министерският съвет възлага на комисия в състав Михайлович, Фародей и Кейе да проучи английската оферта.

---

[129] И. Димитров. Князът, конституцията и народът, с. 167—186.

[130] ЦДИА, ф. 708. оп. 1, а. е. 19, л. 1—4.

[131] Кореспонденция по въпроса за Русенско-Варненската железница (от 22. VIII/3. IX. 1881 до 14/26. VIII. 1884). С., 1884, с. 7—8. Гр. Начович от София, 9/21. II. 1882 до Ф. Ласелс.

[132] ВВ, №13/1884, 105. Гренвил от Лондон, 6. IV. 1882 до Ф. Ласелс в София.

[133] Цв. Тодорова. Пос. съч. с. 60—61.

[134] АВПР, ф. Гл. архив V—A_2, 1882, д. 919, л. 215—217. Хитрово от София, 1. V. 1882 до Н. Гирс.

Инициативата на бонхолдерите открива пред българското правителство възможността да уреди въпроса без намесата на силите, която едва ли би била благоприятна за Княжеството. При това то се надява, че компанията ще бъде повече склонна към отстъпки. В края на май в София приемат да преговарят с Мозлей на базата на неговите предложения, но при положение, че компанията уреди отношенията си с барон Хирш и българското правителство заедно със собствеността получи и правото на експлоатация на линията. През юли между английския делегат и министъра на общите сгради се водят вече конкретни разговори. Компанията иска за линията 70 000 000 фр., на което от българска страна се противопоставят. Стига се до споразумение за откупуване на Русе-Варненската железница чрез държавен заем в размер на 57 000 000 фр. с 6% лихва за 30 години. Но реализирането на сделката е осуетено от министър-председателя ген. Соболев.[135] По негово настояване е отхвърлено и предложението на А. Венд, който пристига на 31 юли в София като представител на банкова група от френски и австрийски капитали. Той предлага заем за уреждане на всички български железопътни въпроси при 6% лихва, строеж на железници и други постройки, изразява готовност да осигури за страната Русе-Варненската линия, като я откупи със свои капитали и я освободи от експлоатацията на Хирш при по-изгодни от предлаганите от Мозлей условия. В случай, че българското правителство приеме предложението му, Венд обещава да помогне за отлагането на Цариградската конференция.[136] Така младото Българско княжество привлича конкуриращите се помежду си европейски капитали.

Английското правителство подкрепя директните преговори на компанията, но за да принуди Княжеството към отстъпки, продължава натиска си за арбитражно решение на въпроса. В началото на юни 1882 г. Гренвил изготвя проект за нота, с която английските посланици в Берлин, Париж, Рим, Петербург и Виена да настоят пред съответните правителства за свикване на конференция в Цариград.[137] Постепенно натискът на Форин офис се засилва. От софийското правителство се иска предварително да се подчини на всички решения на арбитрите.[138] Българският външен министър Вълкович категорично отблъсква тази претенция и с нота от 17 юли 1882 г. изтъква необходимостта от ревизиране на чл. 21 на Берлинския договор. В духа на старата тактика на протакане и осуетяване на конференцията той поставя ново условие — решенията на конференцията да се приемат не с болшинство, а с единодушие.[139] Разногласието между великите сили е картата, на която българските правителства обикновено залагат. Упоритата съпротива на София продължава. Издигнато е ново условие — конференцията да уреди и неизплатения дълг на Високата порта към компанията за периода 1875—

---

[135] Цв. Тодорова. Пос. съч., с. 61.
[136] Пак там, с. 62.
[137] ВВ, № 13/1884. Гренвил от Лондон, 9. VI. 1882 до Р. Кенеди в София.
[138] Пак там, 122 и 123.
[139] ЦДИА, ф. 173, оп. 1, а. е. 89, л. 19. Г. Вълкович от София, 17. VII. 1882 до Р. Кеиеди.

1878 г. и нейните решения да бъдат задължителни не само за България, но и за Турция и компанията.[140]

Междувременно българското правителство се подготвя за защита на своите интереси в случай, че Англия успее да свика арбитражната конференция в Цариград. През юли министърът на правосъдието Д. Греков е командирован във Виена, Париж, Берлин и Рим да се консултира с изтъкнати европейски юристи, между които Р. Алон, Е. Дюрие, А. де Клери и Л. Ренол относно смисъла на наложените от Берлинския договор задължения.[141] Тяхното мнение е изложено в специална брошура. То изхожда от общоприетия в международното право принцип, че на една новосъздадена държава се налагат ангажименти само от времето на образуването ѝ. България е натоварена със задълженията на Турция към компанията от момента на ратификацията на Берлинския договор, като техният размер ще се определи чрез споразумение между Високата порта, княжеското правителство и компанията. Тя не може да плаща дългове, натрупани преди подписване на Берлинския договор. Нейните задължения трябва да бъдат определени въз основа на реалните разходи по построяването и експлоатацията на железопътната линия Русе — Варна.[142] Мнението на европейските юристи отговаря напълно на възгледите на българското правителство и то смята да го отстоява пред великите сили.

Докато между Лондон и София продължава безплодната размяна на ноти по въпроса за абритража, компанията също не прекъсва преговорите. През есента на с. г. Фр. Мозлей заминава за Англия, но оставя като свой представител в страната Пол Кауфман.[143] За български комисар в преговорите по изкупуване на Русе-Варненската линия е назначен Д. Греков. [144] Новото предложение, което софийският кабинет трябвало да направи, след като Соболев не одобрява уговореното споразумение, се забавя. Причината за това са разногласията между министрите-консерватори и двамата руски генерали. Генерал Соболев смята, че Русе-Варненската линия трябва да се откупи за 30 000 000 фр.[145], което е почти половината от исканата от компанията цена. Той поддържа, че България не трябва да бърза със сделката, докато не се реши въпросът за строежа на Цариброд-Вакарелския участък и другите железници. Предстоящото откриване на конференцията на 4-те и Дунавската лондонска конференция ангажират вниманието на правителството с други, не по-малко важни външнополитически проблеми.

---

[140] Кореспонденция по въпроса за Русенско-Варненската железница, с. 29—30, 35—37.

[141] АВПР, ф. Гл. архив V—A_2, 1882, д. 919. л, 218—221. С. Арсениев от София, 15. VII. 1882 до Н. Гирс.

[142] Mémoire a consulter pour la Principauté de Bulgarie contre la Compagnie de Chemin de fer R-Varna. Paris, 1882; Също БИА—НБКМ, ф. 19, а. е. 89, л. 1—4. Д. Греков от Париж, 21/2. VIII. 1882 до Г. Вълкович в София.

[143] БИА—НБКМ, ф. 290, а. е. 88, л. 3—4. Ф. Мозлей от Русе, 9/21. X. 1882 до Греков в София. След 1885 г. П. Кауфман става застъпник на интересите на Круп в Княжеството.

[144] Пак там, а. е. 170, л. 1. Пълномощно на Д. Греков от Министерския съвет, София, 4. IX. 1882.

[145] К. И р е ч е к. Пос. съч., т. II. с. 225. Кореспонденция по въпроса за Русенско-Варненската железница, с. 33—35.

Международното третиране на правилниците и надзора на корабоплаването по р. Дунав, в което България претендира да участвува като крайбрежна държава, открива пред английската дипломация възможност да шантажира княжеското правителство. В края на 1882 г. Ласелс съобщава, че Англия би съдействувала за допускане на страната на конференцията, ако се уреди Русе-Варненският въпрос. Но в София не са склонни напълно да отстъпят по тоя важен въпрос срещу твърде мъглявото английско обещание. Затова отговорят по същия начин. К.Стоилов изказва надежда за пряко уреждане на спора с компанията, с което може би ще бъде натоварен българският делегат на Лондонската конференция д-р Вълкович.[146] Действително на последния е наредено да подтикне Мозлей да направи ново предложение и да действува пред английското правителство да не се бърза със свикване на арбитражна конференция.[147] Желаейки бързото ликвидиране на въпроса, Комитетът на бонхолдерите подновява преговорите с българското правителство. На 22. II/ 6. III. 1883 г. неговите представители братята Мозлей и Маврокордато връчват мемоар на Вълкович за начина на откупуване на железницата. Предложението на компанията е почти същото, направено през 1882 г. в София. Сумата, определена за линията, е 53 528 000 фр., като в нея се включва стойността на постройката, разноските върху капитала и лихвата за 5 години.[148] По мнението на Вълкович компанията би отстъпила до 46 000 000 фр. [149] Но и тази цена е неприемлива за българското правителство, което предлага най-много 40 000 000 фр.

Постъпките на Комитета на бонхолдерите са подкрепени от английското правителство. Форин офис недвусмислено поставя своята подкрепа по Дунавския въпрос в зависимост от българската позиция по изкупуване на линията Русе — Варна. „В нашата вчерашна среща с Фицморис, докладва Вълкович на 3/15 февруари с. г., той ни заяви от името на лорд Гренвил, че английското правителство ще поддържа България в Дунавския въпрос и в други въпроси, но то желае от своя страна България да завърши някои работи, произтичащи от Берлинския договор, най-вече Русе-Варненския въпрос."[150] В същност Англия не оказва никакво съдействие на княжеските делегати за допускането им на Лондонската конференция.Въпреки активната помощ на руския посланик Моренхайм България е отстранена от международното третиране на Дунавското корабоплаване. За английската дипломация защитата на българските интереси е допустима само ако доведе до откъсване на страната от руското влияние и пълно задоволяване неограничените претенции на кредиторите на Русе-Варненската железница.[151]

Неблагоприятният изход на Дунавския въпрос охлажда интереса на софийския кабинет към преговорите с компанията. На 15 март 1883 г. Вълкович напуска Лондон, като съобщава на Фр. Мозлей, че българ-

---

[146] Цв. Тодорова. Пос. съч., с. 62—63.

[147] БИА—НБКМ, ф. 286, а. е. 7, л. 424—425. К. Стоилов от София, 30. I/ 11. II. 1883 до Г. Вълкович в Лондон.

[148] Пак там, л. 54—62. Мемоар на Е. Маврокордато, Лондон, 3. III. 1883.

[149] Пак там, л. 145. Г. Вълкович от Лондон, 28. II/12. III. 1883 до Политическия кабинет в София.

[150] Пак там, л. 132. Г. Вълкович от Лондон, 3/15. II. 1883 до Политическия кабинет в София.

[151] А. Пантев. Англия срещу Русия на Балканите, с. 63—65.

ският отговор на предложението им ще бъде връчен на П. Кауфман в София.[152] България се връща към този въпрос едва през лятото на с. г., когато приключва конференцията на 4-те във Виена и е подписана железопътната конвенция за строежа на Цариброд-Вакарелската линия. Сега усилията се насочват към Русе-Варненския въпрос и Н. Стойчев е натоварен да направи неофициални сондажи в Лондон за позицията на бонхолдерите.[153] Софийският кабинет се надява, че компанията ще намали исканата сума. Особено непримирими спрямо английските претенции са руските генерали Соболев и Каулбарс, които смятат, че България може да плати за линията само 30 000 000 фр. и настояват пред Петербург да подпомогне финансово страната за осъществяване на сделката. Опитите на Ласелс да придвижи въпроса се сблъскват с твърдия отказ на министерството да третира на базата на предложената сума.[154] В Лондон преценяват, че моментът е неблагоприятен за водене на преговори, и решават да изчакват изхода от задълбочаващия се конфликт между генералите и княжеско-консервативния блок.

Англия издига отново въпроса след 6 септември 1883 г., когато конституцията е възстановена и е създадено коалиционно правителство на Др. Цанков. Тя използува усилията на кабинета за вътрешно и международно укрепване, за да упражни натиск в полза на Русе-Варненската компания. На 13 октомври с. г. лорд Гренвил отправя заплашителна нота до българското правителство, в която предупреждава, че ако то не прояви готовност за решаване на спора, той ще бъде поставен пред европейска конференция без участието на България.[155] „Освен досадителните отлагания, се отбелязва в нотата, и нищожните предложения България пренебрегва да плати на компанията даже и годишната субсидия, каквото и да е нейното количество и с това пропусна на покаже приличната лоялност към постановленията на Берлинския договор, които, като й дават привилегиите на една автономна държава, налагат й съответстващите задължения. . . Ако следователно последните предложения, направени на българското правителство, не се приемат и не се направи едно съществено заплащане на компанията за сметка, правителството на Нейно Величество ще счете за нужно да покани силите, които са подписали Берлинския договор, да се съберат, без да се отнасят повече до българското правителство по тоя въпрос."

Новото правителство изразява твърдото си намерение веднага да пристъпи към третиране на въпроса пряко с компанията. Външният министър М. Балабанов неднократно уведомява за това Ласелс. От Лондон проявяват задоволство, но настояват да се подготви конкретно и приемливо предложение.[156] Наистина софийският кабинет сериозно обсъжда на-

---

[152] БИА—НБКМ, ф. 286, а. е. 7, л. 76. Вълкович от Лондон, 15. III. 1883 до Фр. Мозлей.

[153] ЦДИА, ф. 176. оп. 1, а. е. 120, л. 13. Чернев от София, 23. V. 1883 до Н. Стойчев в Париж.

[154] ВВ, №13/1884, 156. Фр. Ласелс от София, 23. VI. 1883 до лорд Гренвил в Лондон.

[155] Кореспонденция по въпроса за Русенско-Варненската линия, с. 47—49.

[156] Цв. Т о д о р о в а. Пос. съч., с. 64—65.

чина на покупка на линията от компанията. На министъра на общите сгради, земеделието и търговията Т. Икономов е възложено да направи обстоен доклад за задълженията на Княжеството, стойността на железницата и най-подходящия път за осъществяване на сделката. В доклада се разглеждат двата проекта — на Мозлей и на Стойчев и Харовер. Според първия линията трябва да се купи за 57 000 000 фр., от които 8 000 000 да се изплатят в брой, а 49 000 000 чрез държавни облигации с $5^1/_2$% годишна лихва за 30 години срок. При това положение годишната вноска ще бъде 3 371 462 фр., а общата сума ще се възкачи на 101 143 860 фр. Изплащането трябва да се гарантира чрез залагане на самата линия или чрез доходите от митницата.

В изготвения от българските специалисти проект общата сума за собствеността на линията е определена 54 000 000 фр., от които 8 000 000 фр. ще се платят веднага, а 46 000 000 — чрез държавни облигации за срок от 30 години. Това означава годишна вноска 3 165 046 фр., а цялата сума на линията — 94 951 379 фр. Т. Икономов се спира и на една финансова сделка, идеята за която е дадена от барон Хирш. Според нея общата оценка трябва да се приеме на 56 250 000 фр., които да се изплатят за 52 години при определена годишна вноска за всеки 5 години от 2 300 000 фр. до 3 000 000 фр. По този начин в края на 52-те години общата цена на линията ще излезе 142 000 000 фр. Преимуществото на този способ е, че годишната вноска е сравнително по-малка.

Т. Икономов препоръчва на правителството да предложи срещу дължимите за 5-те години лихви сумата 10 000 000 фр., изплатени в брой. Линията да се оцени за 36 000 000 фр., които да се изплатят за определен срок (50 години) с умерена годишна вноска (2 165 000 фр.). Следователно общата сума в края на 50-тата година ще бъде 108 000 000 фр. Това предложение е известна модификация на Хиршовата идея. В заключение Икономов обръща внимание на две важни обстоятелства — България трябва да иска отказване на компанията Хирш от правото на експлоатация на линията Русе — Варна като предварително условие за купуването ѝ и да не поема дълговете на Високата порта към компанията-концесионер.[157]

Обсъжданията на Министерския съвет започват въз основа на подробния доклад на Т. Икономов веднага след като с нота от 9 ноември Ласелс уведомява за съгласието на компанията да влезе в директни преговори с княжеското правителство. За български делегати са определени Н. Стойчев и Т. Харовер. Оживени спорове се развиват по въпроса за уреждане на отношенията с компанията-експлоататор. Стоилов и Начович смятат, че на първо място трябва да се постигне споразумение с Хирш. Против това се обявяват останалите министри, които изтъкват, че решаващата дума в сделката ще принадлежи на Комитета на бонхолдерите. Министерският съвет постановява да се сондира мнението на Хирш по въпроса за откупуване на експлоатационните права, но преговорите за придобиване собствеността на линията да се водят пряко с английската компания.[158]

Стойчев и Харовер заминават на 24 ноември 1883 г. Според дадените им инструкции те трябвало да действуват за изкупуване на собствеността

---

[157] БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 3, а. е. 2692, л. 5—14. Доклад на Т. Икономов, София, 17. X. 1883 до Министерския съвет.

[158] Пак там, оп. 4, а. е. 3453, л. 19—24. Протокол за извънредното заседание на Министерския съвет, София, 9. XI. 1883.

и експлоатацията на линията. При обсъждане на въпроса да изтъкнат тежкото финансово положение на Княжеството, лошото състояние на железницата и въз основа на това да се стараят общата сума да не надвишава 40 000 000 фр. Финансовата операция трябвало да се осъществи на базата на предложението на Мозлей от 1882 г. На българските делегати е наредено да разберат становището на Хирш по въпроса за изкупуване правото на експлоатация.[159] На път за Лондон те спират в Париж, където водят безрезултатни разговори с него. Преговорите с английската компания започват на 30. XI/12. XII. 1883 г.

Предложението на българското правителство се състои в откупуване на железницата на обща сума 42 000 000 фр., от които 4 000 000 да се отстъпят на Княжеството за поправки на линията, а 38 000 000 да се изплатят чрез държавни облигации върху 5% заем. Облигациите трябва да се приемат по номиналната им стойност. В общата сума се включва стойността на действително изразходвания за строеж капитал и лихвата за периода след 1878 г. При откупуването линията трябва да бъде освободена от експлоатационната компания.[160]

Още в началото на преговорите става ясно, че предложението няма да бъде прието. Без да прави от своя страна предложение, компанията се стреми да принуди княжеското правителство към отстъпки. В това отношение тя получава активното съдействие на британския кабинет. На 19/21 декември 1883 г. лорд Гренвил предупреждава Княжеството, че Англия си запазва правото да вземе мерки за защита на своите и на компанията интереси съгласно Берлинския договор.[161] Няколко дни по-късно лорд Дюферин настоява Високата порта като сюзерен да се намеси в полза на английските интереси.[162] Натискът върху Княжеството се извършва по няколко линии. Едновременно с преговорите си с българското правителство компанията води такива и с руските капиталисти. През октомври председателят на дружеството У. Бляк се обръща към председателя на Закавказките железопътни линии С. Палашковски с предложение да състави руски консорциум за откупуване на Русе-Варненския път. Като отчитат заинтересоваността на петербургското правителство от българските железни пътища, английските бонхолдери се надяват да решат въпроса чрез руския капитал. Преди да влезе в преговори, Палашковски се опитва да разбере по частен път отношението на българското правителство.[163] Но желанието на кабинета до откупи линията и мисията на Стойчев и Харовер го въздържат. На 24. XI/6. XII. с. г. той уведомява английската компания, че не желае да конкурира българското правителство и ще изчака резултата от водените в момента преговори в Лондон.[164]

---

[159] БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 4, а. е. 3729, л. 4—7. Инструкции за българските делегати Стойчев и Харовер, София, 10. XI. 1883.

[160] ЦДИА, ф. 284, оп. 1, а. е. 213, л. 1—3. Протокол на Министерския съвет, София, 17. XI. 1883.

[161] ВВ, № 13/1884, 189. Гренвил от Лондон, 21. XII. 1883 до Фр. Ласелс в София.

[162] Пак там, 192. Дюферин от Цариград, 27. XII. 1883 до турския външен министър.

[163] БИА—НБКМ, ф. 19, а. е. 89, л. 40—44. К. Вацлик от Петербург, 20. XI. 1883 до К. Стоилов в София.

[164] Пак там, л. 49. С. Палашковски от Петербург, 24. XI/6. XII. 1883 до кап. Лъмлей в Лондон.

А преговорите се развиват без изгледи за успех. Предупреден от делегатите, че първоначалната сума не ще се приеме, Икономов разрешава да се предложат 45 000 000 фр. като границата на българските остъпки бъде 48 000 000 фр.[165] В съгласие с това в началото на януари 1884 г. Стойчев и Харовер правят официално предложение на Административния съвет на компанията на базата на 46 000 000 фр. за откупуване на линията.[166] На 11/23 януари секретарят на Управителния съвет Р. Паско съобщава, че компанията смята обявената за изплащане в брой и в бонове сума твърде малка. Тя отказва да поеме ангажимента да прехвърли и правото на експлоатация в български ръце, като препоръчва Княжеството само да се споразумее с Хиршовата компания след покупката. По същия начин е отблъснато и искането за ремонт на линията за сметка на концесионерите.[167] Категоричната позиция на компанията се подкрепя от британското правителство.

В крайна сметка правителството на Др. Цанков продължава по пътя на отстъпките. На 16 януари то нарежда на своите делегати да увеличат сумата на 47 000 000 фр., лихвата на $5^1/_2$%, а сумата в брой на 4 000 000 фр. Три дни по-късно следва нова промяна — общо 48 000 000 фр., от които 4 000 000 в брой, а 44 000 000 в облигации с лихва 6%. Преди това Стойчев трябва да заяви на Фицморис, че това е „последната крачка за разрешение въпроса за железницата" и ако тя не се приеме, да напусне Лондон.[168] Тази последна отстъпка е направена по съвета на Русия. Чувствувайки непопулярността на подобна сделка, коалиционният кабинет се заема да подготви общественото мнение. Ст. Данев излиза със статия във в. „Братство", в която доказва необходимостта за страната да откупи възможно по-скоро Русе-Варненската железница. Сумата от 50 000 000 фр. отговаря на реалната стойност на линията и задълженията, наложени от Берлинския договор.[169]

Тъй като компанията продължава да упорствува и да настоява за увеличаване на сумата, българското правителство заповядва на делегатите си да преустановят преговорите. Преди да напуснат Лондон, те трябвало да връчат на Управителния съвет мемоар от името на министъра на общите сгради, земеделието и търговията Т. Икономов. Мемоарът, публикуван в „Държавен вестник", обосновава предложената от българска страна сума с лошото състояние на линията, нейната ниска доходност и реална стойност. Като отхвърля от себе си всяка отговорност за прекъсване на преговорите, българското правителство смята да настоява пред силите за определяне на всички задължения на Княжеството по Берлинския договор на международна конференция.[170] В случая то има пред вид многобройните задължения на България, което ще принуди силите да ги степенуват според интереса си. А именно данъка към Високата порта, участието в турския държавен дълг, железопътната линия Цариброд — Вакарел, които изискват редовно плащане на големи суми. Българската дипломация се надява, че това ще накара силите да определят по-умерена це-

[165] Кореспонденция по въпроса за Русенско-Варненската линия, с. 61.
[166] Пак там, с. 64.
[167] Пак там, с. 70—71.
[168] Пак там, с. 75—76.
[169] „Братство", бр. 1, 19. I. 1884.
[170] „Държавен вестник", бр. 13, 9. II. 1884.

на за Русе-Варненската железница.[171] Макар и да има известен резон, този ход показва до голяма степен наивитет и безпомощност. Заедно с това допусната е и сериозна грешка. В мемоара на Икономов се обещава гарантиране на сделката с доходите от митниците на Княжеството, което би поставило началото на икономическо заробване на страната от чуждия капитал.

Когато става известно решението на българското правителство, в преговорите се намесва английската дипломация. Ласелс настоява в София да се забави връщането на делегатите, тъй като компанията е готова да отстъпи от исканата цена. Правителството прекъсва официалните преговори, но разрешава на Стойчев и Харовер да останат в Лондон като частни лица и да поддържат последните български предложения.[172] За да се постигне споразумение, Форин офис предлага компромисен вариант — обща сума 50 000 000 фр., от които 1 000 000 за поправки и 6% лихва на облигациите.[173] Така при посредничеството на британския кабинет пазарлъците започват отново.

Правителството на Др. Цанков смята, че Русе-Варненската линия трябва да се изкупи главно по политически причини. При съществуващия режим на капитулациите административният апарат на линията не се подчинява на законите на страната и това създава редица затруднения. Трупат се и гаранциите, които Княжеството е задължено да плаща на компанията, и Англия рано или късно щяла да го принуди към това. Побързото ликвидиране на въпроса щяло да отърве страната от нейната непрестанна намеса. Водени от тези съображения, в София се съгласяват на нови отстъпки. В началото на март 1884 г. е изготвено българско предложение в духа на английския компромис. Според него общата сума е 50 000 000 фр. От нея за ремонт на линията се задържат 1 500 000 фр. От останалите 48 500 000 фр. 6 000 000 фр. се изплащат в брой, а 42 500 000 фр.— чрез облигации с лихва 6%, гарантирани с доходите от митниците на Княжеството. Железницата трябва да се предаде на българското правителство освободена от компанията-експлоататор. България наследява правото на компанията-концесионер върху лихвите, които Турция дължи за периода 1875—1878. Спогодбата ще влезе в сила след одобрението на Народното събрание.[174]

Предложението е направено официално на 8/20 март 1884 г. Въпреки съветите на Русия да не се залагат доходите на митниците като гаранция, българското правителство не може да оттегли даденото вече обещание. За щастие, окуражена от проявената отстъпчивост, Компанията не бърза да приеме спогодбата и поставя нови искания. А именно — обещаните в брой 6 000 000 фр. да се внесат в Отоманската банка в Цариград, а също и процентите и погашенията на облигациите, процентите да се изчисляват от 1 януари 1884 г.,за гаранция да служат доходите от митницата във Варна, Народното събрание за гласуване на конвенцията да се свика преди месец октомври и др. Българското правителство отхвърля те-

---

[171] Кореспонденция по въпроса за Русенско-Варненската линия, с. 90—91.

[172] АВПР, ф. Гл. архив V—$А_2$, д. 923, ч. I, 1884, л. 2361—2363. А. Йонин от София, 28. II. 1884 до Н. Гирс в Петербург.

[173] ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 142, л. 5. Н. Гирс от Петербург, 29. II. 1884.

[174] БИА—НБКМ, ф.19, а. е. 89, л. 65. Проект за предложение на Русе-Варненската компания (1884). Кореспонденция по въпроса за Русенско-Варненската линия,с.99—112.

зи претенции. То отговоря, че парите ще се внасят в Софийската народна банка, процентите ще започнат да текат от деня на подписване на съглашението, а Народното събрание не може да бъде свикано по-рано от месец октомври. Отклонено е и искането за гарантиране на редовните плащания с доходите на някоя специална митница.[175]

Българските делегати се надяват да постигнат разрешение на въпроса, като използуват несъгласията между Административния съвет на компанията и Комитета на бонхолдерите. Те водят преговорите едновременно с двете инстанции. Собствениците на облигации, които години наред не получават проценти от капитала си, желаят по-бързото уреждане на въпроса и затова са по-отстъпчиви. В хода на частните преговори обаче те предявяват неприемливи искания главно за гаранцията на редовните плащания на процентите и погашенията.[176] Управителният съвет пък има други претенции. В писмото си от 20 април/2 май с. г. той заявява, че дългът на Турция към компанията не може да се прехвърли към Княжеството и възразява против отделяне на 1 500 000 фр. за ремонт на линията, която според него се намира в отлично състояние. Повдига се въпросът и за натрупаните лихви от неизплатените гаранции за периода 1875 — 1878 г., около 3 500 000 фр., които трябва да се включат в общата сума.[177] По този начин различията между Административния съвет и Комитета на бонхолдерите се оказва прекрасно съгласувана тактика на натиск върху България чрез предявяване на различни искания. Тя целяла да принуди страната в крайна сметка да приеме една от двете почти еднакво неблагоприятни възможности за сключване на спогодбата. Уреждането на въпроса отново се отдалечава. Сериозно препятствие издига и Компанията на Източните железници.

Съгласно българското искане Русе-Варненската компания влиза в преговори с барон Хирш за отказа му от правото на експлоатация на линията. Но в тях се намесва австроунгарското правителство. По негово внушение Хирш поставя няколко условия за преотстъпване на правата си: да получи 7% от откупната цена на линията (48 000 000 фр.), българските облигации да бъдат гарантирани с доходи на Княжеството, българското правителство да откупи подвижния материал и другите инструменти на линията и др. Най-тежкото условие, което е продиктувано от Виена, е предаването на експлоатацията на линията в български ръце да стане не след продажбата, а едва след завършване и откриване на Цариброд-Вакарелската линия.[178] Австроунгарското правителство, което желае по-бързото свързване на международния път Виена—Цариград, се страхува, че покупката на Русе-Варненската железница ще ангажира всички средства на Княжеството и ще го отклони от строежа на съединителния участък. Затова то се стреми да осуети сделката. „Австро-Унгария желае, пише Кояндер на Гирс, чрез затрудненията, създадени от предания й барон Хирш при покупката на Русенския път, да застави Бъл-

[175] АВПР, ф. Гл. архив V—A_2, 1884, д. 923, ч. I, л. 239—242. А. Кояндер от София, 19. IV. 1884 до Н. Гирс; Кореспонденция по въпроса за Русенско-Варненската линия, с. 110—117.

[176] Пак там, л. 2371—2374. А. Кояндер от София, 17. V. 1884 до Н. Гирс.

[177] БИА—НБКМ, ф. 19, а. е. 89, л. 31—34. Дирекция на Русе-Варненската компания от Лондон, 2. V. 1884 до Н. Стойчев и Т. Харовер.

[178] Пак там, л. 27—30. Компания на Източните железници от Париж, 12. IV. 1884 до Компанията Русе—Варна в Лондон.

гария по-бързо да построи Цариброд-Вакарелската линия."[179] Княжеството отново се оказва притиснато и поставено в зависимост от желанието на великите сили, в случая двуединната монархия. Покупката на линията при очертаващите се условия би означавало сделка в полза на английския и австрийския капитал. Срещу пълното си финансово изтощение страната щяла да получи една не особено важна и неизправна железница, при това без право да я експлоатира. Правителството на Др. Цанков вижда единствения изход в прекъсване на преговорите и Стойчев и Харовер напускат Лондон.

Сериозно давление върху позицията на кабинета оказва общественото мнение в страната. Преговорите с Русе-Варненската компания се следят с безпокойство, тъй като откупуването на линията е важен стопански въпрос, който щял да ангажира държавните финанси за дълъг период. По начало българското общество се отнася с подозрение към претенциите на чуждите компании и западните държави, страхувайки се от икономическо заробване на страната. Въпросът за Русе-Варненската железница става предмет на оживени обсъждания в печата. Той се използува и като агитационно средство в борбата против Цанковото правителство. Най-непримирима позиция заемат крайните либерали около П. Каравелов. „Търновска конституция" обвинява правителството в отстъпчивост и предателство спрямо националните интереси. „То, заявява вестникът, е решило по едни или други своебразни цели да вкара държавата ни в пропастта на нескончаеми дългове, изплащани с облигации, лихви, доходи от митници и пр. . ." Вестникът пише, че линията не струва повече от 15—18 000 000 фр.[180] Консерваторите също изразяват несъгласие с предложенията и смятат, че действителната стойност на линията е 23—25 000 000 фр.[181] Атаките по въпроса за Русе-Варненската железница влошават положението на умерените либерали, чийто пристиж и без това е намален поради съгласието им за промяна на Търновската конституция. За да закрепят положението на кабинета, Др. Цанков и М. Балабанов бързат да прекъснат преговорите с английската компания. Още по-резервирано те посрещат австрийския натиск за построяване на Цариброд-Вакарелския участък съгласно подписаната конвенция.

Одобрението на железопътната конвенция от Народното събрание е една от задачите на коалиционното правителство, съставено след възстановяване на конституцията през септември 1883 г. Възприел пътя на компромис с княжеско-консервативния блок, Др. Цанков се съгласява да прокара конвенцията през послушното III Народно събрание. Въпреки недоволството и протеста на либералната опозиция договорът е приет в края на септември 1883 г.[182] Остава да се реши по какъв начин ще се строи линията Цариброд — Вакарел. В това отношение коалиционното и последвалото след него хомогенно правителство на Др. Цанков не правят нито крачка напред. Предложенията за строеж чрез концесия продължават да идват от различни страни. Предлагат услугите си руските капита-

[179] АВПР, ф. Гл. архив V—A_2, д. 923. ч. I, л. 2380. А. Кояндер от София, 17. V. 1884 до Н. Гирс.

[180] „Търновска конституция", бр. 16, 25. II. 1884, бр. 22,17. III. 1884.

[181] „Отечество", бр. 5—7, 24—31. III. 1884.

[182] И. Димитров. Князът, конституцията и народът, с. 183—190; Дневници на III ОНС, II р. с., С., 1883, XIV з., 26. IX. 1883, с. 158—176.

листи А. Мураневич и Губонин[183], Ландес от името на френски капиталисти[184] и др. Заето с вътрешното си стабилизиране правителството на умерените либерали не бърза да се ангажира с определено становище по този труден въпрос. При това то има на ръка изготвения от княз Хилков и одобряван от Петербург план за постройка на българските железници, който изключва пътя на концесиите.[185] Непопулярността на Царибород-Вакарелската линия сред широките народни слоеве кара Др. Цанков да отлага непосредственото пристъпване към строежа ѝ и да търси подкрепата на руското правителство. „В края на краищата, заявява той на Кояндер, ние ще я построим, но само тогава, когато Русия ни заповяда да направим това, и само под нейно давление."[186] През пролетта на същата година Англия и Турция се обръщат към Русия с предложение да се определи размерът на данъка, който България трябва да плаща на Портата, а също така и частта от турския дълг, която балканските държави трябва да поемат. В отговор царската дипломация полага усилия за свикване на конференция, която да разгледа всички задължения на Княжеството и да ги определи съобразно финансовите възможности на страната.[187] Това дава основания на софийския кабинет да се надява, че с помощта на Русия би могло да се постигне намаляване на задълженията и да се принудят западните държави към отстъпки главно по въпроса за Русе-Варненската железница и Царибород-Вакарелския участък.

РЕШЕНИЕ НА ЖЕЛЕЗОПЪТНИЯ ВЪПРОС ОТ КАРАВЕЛОВИЯ КАБИНЕТ

Такова наследство по железопътния въпрос заварва либералното правителство на П. Каравелов, съставено на 29 юни 1884 г. Още в първите дни на управлението си то е атакувано и от английска, и от австрийска страна. Във Форин офис и Балплац се отнасят с подозрение към крайните либерали и се страхуват, че те могат да провалят постигнатото при третиране на въпросите. Споменът за неотстъпчивостта на първия либерален кабинет ги подтиква към енергични мерки. По съвета на английското правителство Русе-Варненската компания взема инициативата в свои ръце. През юли в София пристигат двама делегати на компанията — Е. Маврокордато и П. Секиари, упълномощени да преговарят с новия кабинет. Техните предложения внасят известни промени в последната оферта на Стойчев и Харовер — българските облигации няма да се приемат на цена, равна на стойността им, а по-ниска, лихвите на облигациите ще текат не от деня на подписване на конвенцията, а от 1 януари 1884 г. и др.

Без да се отказва по принцип от покупката, Каравелов не приема условията. Според него сумата, определена за ремонт на линията, е твърде малка и не ще може да покрие необходимите за това разноски. Особено

[183] БИА—НБКМ, ф. 5, а. е. 28, л. 127—128. А. Мураневич от Москва, 5. VIII. 1883 до К. Цанков в София.

[184] Пак там, ф. 19, а. е. 68, л. 6—7. Т. Икономов от София, 17. XII. 1883 до МВРИ.

[185] I. Dantschoff. Das Eisenbahnwesen in Bulgarien. Leipzig, 1917. S. 10—11.

[186] АВПР, ф. Гл. архив V—A_2, д. 923, ч. I, л. 2385. А. Кояндер от София, 17. V. 1884 до Н. Гирс.

[187] Пак там, л. 2362. А. Кояндер от София, 19. IV. 1884 до Н. Гирс.

унизително и опасно за страната той смята предлагането на доходите от митниците като гаранция за редовното изплащане.[188] „Българското правителство, съобщава официозът, не приема предложенията на дошлите от Лондон делегати от компанията на Русенско-Варненската железница. Колкото що се односи до започнатите преговори в Лондон, българското правителство, като ги не отхвърля по принцип, запазва си правото да ги поднесе на разрешението на Народното събрание, след като предварително разглежда и уясни заедно с дошлите из Лондон делегати на компанията някои подробности, отнасящи се до самите тези преговори."[189] П. Каравелов прави нови предложения. Тъй като не се стига до споразумение, той се ограничава със задължението да внесе изработения от делегатите проект в Народното събрание. В края на август Маврокордато и Секиари напускат София.[190]

Загрижено за запазване националните интереси на страната, либералното правителство се заема сериозно да проучи въпроса. Специална комисия от инженери и техници е натоварена да се запознае с действителните условия за съоръжение на линията и състоянието ѝ в момента. Рапортът на комисията показва, че при строежа на железницата не са спазени поемните условия, при експлоатацията ѝ тя не е поддържана, в резултат на което за ремонтирането ѝ са необходими 7 000 000 фр. Това налага и да се намали цената на Русе-Варненската линия.[191]

Въз основа на тези проучвания, когато през ноември делегатите Е. Маврокордато, П. Секиари и Т. Кларк отново пристигат в София, правителството излага своите условия. То настоява от общата сума от 50 000 000 фр. да се предадат на България 7 000 000 фр. за възстановяване на линията. Заявено е, че Княжеството не може да гарантира редовните изплащания на облигациите със специални доходи. Компанията остава на позицията за внасяне на нейния проект в Народното събрание и ако той не бъде утвърден, въпросът да се реши на Европейската конференция.[192]

Докато Русе-Варненският въпрос все още търпи отлагане, то строежът на Цариброд-Вакарелската линия е вече поето задължение и правителството на Каравелов трябвало да се заема с него без отлагане.[193] Това би задоволило Австро-Унгария, която дава недвусмислени признаци

[188] АВПР, ф. Гл. архив V—A_2, д. 923, ч. II, л. 439—446. П. Богданов от София, 1. VIII. 1884 до Н. Гирс.

[189] „Търновска конституция", бр. 61, 4. VIII. 1884.

[190] АВПР, ф. Гл. архив V—A_2, д. 923, ч. II, л. 447—448. П. Богданов от София, 22. VIII. 1884 до Н. Гирс.

[191] Пак там, ф. Политархив, д. 1280, л. 1272—1275, А. Кояндер от София, 6. V. 1885 до Н. Гирс.

[192] Пак там, л. 1276—1277. „Търновска конституция", бр. 104, 9. I. 1885.

[193] Въпреки че се заема да изпълни приетата вече железопътна конвенция, либералното правителство не скрива недоволството си от нея. То смята, че България е трябвало да настоява за построяване на двете линии Цариброд — Вакарел и София—Кюстендил, която Турция е била задължена да свърже с линията Солун—Митровица. Но според сключената конвенция международният път ще се свърже с македонската линия през сръбска територия (от Ниш до сръбско-турската граница). „По тоя начин, пише „Търновска конституция", бр. 53 от 7. VII. 1884 г., ние улеснихме пътя на Австрия за икономическото и политическото поробване на Македония, отказахме се от прякото железопътно съединение с нашите братя в Македония и великодушно жертвувахме грамадните икономически и политически изгоди, които съставляваше за нас минуването на Солунската линия през нашата територия." Както видяхме вече, един български опит за включване на втората линия в конвенцията не би имал никакви шансове за успех.

за нетърпението и недоволството си от протаканията. Под натиска на виенската дипломация княз Ал. Батенберг настойчиво иска ликвидиране на въпроса.[194] Решило да пристъпи към прекарване на частта си от международния път, правителството посреща резервирано инициативата на Букурещ за свързване на българските и румънските железопътни линии. По време на престоя на княз Батенберг в Синая през август 1884 г. крал Карол му представя голямото желание на румънското правителство да се осъществи проектираното отдавна свързване при Зимнич — Свищов. Предстоящият строеж на Цариброд-Вакарелската линия, с което щяла да се завърши международната линия Виена — Цариград, го подтиква да потърси средства за намаляване на последиците. Тъй като австрийската линия щяла да поеме целия трафик от Европа за Цариград, в Букурещ искат да свържат своята линия през Свищов и Нова Загора със съществуващата вече румелийска мрежа. Така щял да се осъществи втори по-кратък международен път, който би могъл да конкурира линията Виена—Цариград. Румънското правителство е толкова заинтересовано от построяване на този път, че крал Карол и Брътиану предлагат на Батенберг да осигурят необходимия капитал, да построят мост на Дунав при Свищов, изключително с румънски средства, и да направят на Княжеството други подобни облекчения.[195]

За да бъде обсъдено предложението на Букурещ, княз Александър извиква телеграфически П. Каравелов в Русе и на 21 септември 1884 г. българският министър-председател се среща с Й. Брътиану.[196] Разговорът между двамата завършва без резултат. Каравелов посреща сдържано румънското предложение, което намира за неизгодно за България. Той смята, че тази линия няма да донесе икономическа полза, тъй като не е съгласувана с железопътната мрежа на страната и поради това ще служи само за транзитен път към Цариград. Построяването ѝ би обременило извънредно много финансите на Княжеството, задължено да изкупи линията Русе — Варна и да построи Цариброд-Вакарелския участък. Наред с това според Каравелов тя би намалила значението на споменатите две линии. Предлаганата от Румъния железница е вече неизгодна за страната и затова преговорите остават без резултат.[197]

Линията, която възприема правителството по железопътния въпрос, е в съгласие с идеите на либералната партия за предпазване на страната от експлоатацията на чуждия и местния капитал. П. Каравелов изработва програма за строеж на Цариброд-Вакарелската отсечка без външен заем чрез вътрешните ресурси на Княжеството. Първата стъпка в тази насока е законопроектът за Народната банка. Въпреки опозицията на консерваторите, които настояват за превръщането ѝ в акционерна банка, която да привлече и европейски капитали, IV ОНС приема закон, според който БНБ става държавно кредитно учреждение.[198] Тя трябвало

[194] Централен военен архив (ЦВА), ф. 1, оп. 5, д. 678. А. Батенберг от София (ноември 1884) до крал Милан.

[195] АВПР, ф. Гл. архив V—A_2, д. 923, ч. II, л. 2449—2452. А. Кояндер от София, 23. X. 1884 до Н. Гирс в Петербург.

[196] ЦДИА, ф. 176. оп. 1, а. е. 740, л. 8. С. Тъпчилещов от България, 16. IX. 1884 до Гр. Начович в Букурещ.

[197] АВПР, ф. Гл. архив V—A_2, д. 923, ч. II, л. 2452—2459. А. Кояндер от София, 23. X. 1883 до Н. Гирс в Петербург.

[198] С. Радев. Пос. съч., II. изд., т. I, с. 451—452.

да осигури необходимите средства за уреждане на железопътните въпроси от вътрешните държавни ресурси и частните национални натрупвания. „Гибелните уроци, пише „Търновска конституция", народните нещастия, претърпяни от Турция, Румъния и Сърбия при построяването на техните железни пътища, трябва да ни послужат за пример. Имената на Хирш, Струсберг, Бонту, Краулей и др. п. стоят пред нас като плашила. Длъжност е на нашите държавни мъже без разлика на партия да се сгрупират около тоя деликатен за нашето бъдеще въпрос, за да увардят страната от всяка погрешка при неговото решение. Трябва да си припомним, че икономическите въпроси решават днес политическите."[199]

Народното събрание гласува и предложения от Каравелов закон за железопътното строителство, който предоставя на държавата правото да строи, притежава и експлоатира железниците. Този закон има изключително важно значение за по-нататъшното икономическо развитие на България. Неговата главна цел е да предпази най-голямото предприятие в страната от намесата на чуждия капитал. Със закона либералната партия, изразяваща интересите на дребната буржоазия, се стреми заедно с това да не допусне попадането на железопътното дело в ръцете на едрата буржоазия.[200]

Опозицията посреща закона с яростни нападки. Тя заявява, че строежът на линията от държавата ще струва много скъпо, че Княжеството няма необходимия опит за правилната й експлоатация. Борбите продължават и след закриване на Народното събрание. Те стават особено ожесточени през пролетта на 1885 г., когато предстои да се проведе публичният търг за поемане строежа на Цариброд-Вакарелския участък. Консерваторите подозират Каравелов в намерение да предаде строежа на руски предприемачи.[201] Върху правителството се сипят хули, плетат се безкрайни интриги. Железопътните планове на министър-председателя се оценяват като възможност за засилване на руското влияние в страната. Противно на тези очаквания през май 1885 г. строежът на Цариброд-Вакарелската железница се предоставя на образуваното за случая българско акционерно дружество на инж. Иван Грозев. Поемането на строежа от български капиталисти се посреща с одобрение в съседните балкански страни.[202] Румънската и сръбската общественост, отчитайки печалния опит на железопътното строителство в собствените си страни, оценяват далновидността на Каравеловата политика. В Австро-Унгария поглеждат на българското предприятие с недоверие и предупреждават правителството за отговорността му в случай на забавяне на строежа. Но Княжеството е извършило вече решителната крачка в своята железопътна политика и нищо не е в състояние да го отклони от начертания път.[203]

Първата редовна сесия на IV ОНС разглежда и другия важен железопътен въпрос — откупуването на Русе-Варненската линия. П.

[199] „Търновска конституция", бр. 80, 10. X. 1884.

[200] Ж. Натан. Стопанска история на България. С., 1957, с. 283—286.

[201] БИА—НБКМ, ф.14, оп. 2, а. е. 3399, л. 89. К. Стоилов от София, 3. IV. 1885 до Гр. Начович в Букурещ.

[202] ЦДИА, ф. 600, оп. 1, а. е. 275, л. 88. Гр. Начович от Букурещ, 21. V. 1885 до К. Стоилов в София.

[203] Железопътната линия Цариброд — София — Вакарел, дълга 114 км, е завършена и пусната в експлоатация на 23. VI. 1888.

Каравелов се надява да сключи изгодна за Княжеството финансова сделка, която да реализира с помощта на БНБ. Депутатите обсъждат поставените от компанията условия на тайно и явно заседание. На 31 декември Народното събрание отхвърля английския проект и „възлага на настоящото министерство да влезе в споразумение с компанията за купуването на казаната железница въз основание на действителната ѝ стойност“[204]. В изпълнение на решението на Народното събрание през февруари 1885 г. либералното правителство прави предложение на компанията за откупуване на линията. То съдържа следните условия — обща сума 43 000 000 фр., от които 6 000 000 платени в брой, а останалите 37 000 000 с държавни облигации при лихва 6%. Лихвите и погашенията се гарантират с общите доходи на Княжеството. Компанията ще предаде линията до 1/13 юли 1885 г., освободена от всякакви наемни договори, дългове и задължения. Тя ще се откаже от всички претенции спрямо българското правителство и ще му отстъпи правото върху гаранциите от 1875 г. до Берлинския конгрес. Българският проект не се приема в Лондон. И тъй като П. Каравелов твърдо отстоява поставените условия, преговорите се прекъсват.[205] Българската дипломация отново залага на решенията на една европейска конференция, която би разгледала всички задължения на Княжеството. Тези надежди се споделят и от руския дипломатически агент в София. „Едновременното разглеждане на всички задължения, наложени на България от Берлинския договор, пише Кояндер, би довело може би към това, че държавите сами ще се убедят в непосилността им за една страна, която сама се нуждае от средства за организирането си.“[206]

Този път идва редът на компанията да отстъпи. Твърдата и целенасочена стопанска политика на Каравелов ги убеждава, че не могат да се надяват на отстъпки от негова страна. А и предоставянето на въпроса на европейско третиране едва ли би довело до бързо и напълно задоволително за компанията решение. През август 1885 г. в София пристига нейният представител Хрисовелони с предложение за откупуване на линията за 44 500 000 фр.[207] Съединението създава условия за реализиране на сделката. Разчитайки на дипломатическата подкрепа на Англия, българското правителство изразява готовност да уреди въпроса, за да спечели разположението на Лондон. Избухването на Сръбско-българската война осуетява временно тези намерения.

Войната създава големи финансови затруднения на Княжеството. Тя поглъща ония капитали, на които Каравелов разчита за изпълнение на железопътната си програма. При това правителството се нуждае от средства за възстановяване на военните си запаси и закупуване на оръжие пред вид опасността от ново сръбско нападение. Изпъква необходимостта от сключване на държавен заем. Погледите на европейския капитал отново се насочват към България. Още през декември 1885 г. френ-

[204] Дневници на IV ОНС, I р. с., кн. 4, С., 1885, LXXXI з., 31. I. 1885, с. 81.

[205] АВПР, ф. Политархив, д. 1280, л. 1278—1282. А. Кояндер от София, 6. V. 1885 до Н. Гирс; „Търновска конституция“, бр. 127, 10. IV. 1885.

[206] Пак там, л. 1289—1290.

[207] БИА—НБКМ, ф. 272, а. е. 38, л. 44—45. Ив. Ев. Гешов от София, 11. IX. 1885 до Ев. Георгиев в Букурещ. Също — ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 181, л. 235. Ив. Ев. Гешов от Лондон, 27, IX. 1885 до МВРИ в София.

ското дружество „Société Anonyme Internationale“ предлага услугите си за строежа на железопътната линия Цариброд — Вакарел и други предприятия. В началото на 1886 г. австриецът Шлезингер като представител на големите виенски банки изразява готовност да осигури 5% заем на Княжеството или се наема да уреди Русе-Варненския въпрос при определени условия.[208] Намесва се и английската дипломация, която умело използува политическите и икономическите затруднения на българското правителство за засилване на собствените си позиции на Балканите.[209] Подкрепата, която Лондон оказва на Княжеството в Пловдивската криза, му спечелва сериозни позиции и големи предимства пред другите сили в страната.

На дневен ред отново застава въпросът за Русе-Варненската железница. За да запази благоволението на Англия, българското правителство бърза да уреди покупката. Забавянето на този въпрос спъва разгръщането на държавната програма по цялостното железопътно строителство в Княжеството. През зимата на 1885 г. преговорите с английската компания са подновени и този път се стига до споразумение. На 4 декември 1885 г. П. Каравелов и И. Цанов от българска страна и делегатът на компанията Ембирикос подписват съглашение, според което линията се откупува за 44 500 000 фр. Княжеството получава всички права върху нея, включително експлоатацията и паричните задължения на Високата порта за периода 1875—1878 г. От общата сума 6 000 000 ще се заплатят в брой, а 38 500 000 — в държавни облигации с 6% годишна лихва. Преговорите по някои въпроси на съглашението продължават до пролетта на 1886 г.[210] Изготвеният договор е внесен за одобрение на IV сесия на IV ОНС, открита през юни с. г.

Точно по това време представителят на Компанията на Източните железници Хеберле заявява на българското правителство, че Хирш запазва правото си да експлоатира линията, тъй като не е спазено поставеното от него условие за извършване на сделката до 31 декември 1885 г. От София се обръщат за съдействие към английското правителство. Последното обещава уреждане на въпроса след утвърждаване на договора от Народното събрание.[211] Очевидно декларацията на Хирш е направена по споразумение с Лондон с цел да се упражни натиск върху депутатите за приемане на постигнатото споразумение.

Действително законопроектът за откупуване на Русе-Варненската железница предизвиква остри борби в Народното събрание. Той е критикуван както от опозицията, така и от членовете на самия кабинет. Поставянето на въпроса става в момент на крайно изостряне на вътрешнополитическата криза в страната. Външната политика на Каравеловия кабинет е подложена на безпринципна и партизанска критика от различните политически групировки. Същото отношение взема опозицията

---

[208] ЦДИА, ф. 600, оп. 1, а. е. 450, л. 39. М. Шлезингер от Париж, 12. I. 1886 до К. Стоилов. Още през есента на 1884 г. Шлезингер предлага услугите се за създаване на българска акционерна банка с чужди капитали. Вж. С. Радев. Пос. съч., II изд., т. I, с. 451.

[209] Цв. Тодорова. Пос. съч., с. 68—69.

[210] АВПР, ф. Политархив, д. 1285, л. 1585—1588. Богданов от София, 10. VII. 1886 до Н. Гирс.

[211] Пак там, л. 1589—1590.

към предложения за одобрение договор. Обсъждането на законопроекта от 7 до 10 юли 1886 г. става в обстановка на ожесточени спорове, стигащи до ексцеси в залата на Народното събрание. Министрите се обвиняват в подкупност, в предателство спрямо националните интереси.[212] С големи усилия правителството успява да наложи приемането на законопроекта за откупуване на Русе-Варненската железница.

Настойчивостта, с която П. Каравелов се стреми да осъществи сделката, се обяснява главно с политически подбуди. Като далновиден държавник либералският министър-председател разбира значението на този въпрос за политическата съдба на страната. В момента България се намира в тежко вътрешно- и външнополитическо положение. Тя трябвало да си осигури разположението на великите сили, а Русе-Варненският въпрос представя случай за спечелване на английската дипломация. Стабилизирането на страната изисква известни жертви по този въпрос. Въпреки това условията, които Каравелов успява да наложи на компанията, са най-благоприятни в сравнение с ония, които са обсъждани до този момент от другите български кабинети. Окончателното изпълнение на закона се отлага поради преврата от август 1886 г. и линията става българска собственост едва на 18 август 1888 г.[213]

С покупката на Русе-Варненската линия Княжеството е натоварено с нови парични задължения. Решаването на железопътния въпрос трябвало временно да се ограничи със строежа на Цариброд-Вакарелския участък и уреждане на сделката с английската компания. Финансовите затруднения вследствие на последните събития осуетяват възможността за разчитане на държавните бюджетни средства. Каравелов е принуден да търси други способи за ликвидиране на тези железопътни въпроси. Той прибягва до външен заем. През юни 1886 г. Народното събрание гласува закон за сключване на заем, предназначен за строящата се Цариброд-Вакарелска линия, за реализиране на сделката по откупуване на Русе-Варненската железница и за доставяне на военни припаси. Успоредно с това правителството и Батенберг започват преговори с Дармщатската банка, прекъснати от августовския преврат.[214] Така изпълнението на наложените от Берлинския договор железопътни задължения принуждава Княжеството да търси помощта на западноевропейския капитал, което през следващите години става неизбежна необходимост и има тежки последици за икономическото и политическото му развитие.

* * *

През първите години от съществуването на Княжество България въпросът за железниците е един от централните проблеми на външната политика на страната. Той ангажира вниманието на всички български правителства, влияе върху вътрешния политически живот и отношенията с великите сили. Берлинският договор поставя Княжеството в зави-

[212] АВПР, ф. Политархив, д. 1285, л. 1592; С. Радев. Пос. съч., II изд., т. I, с. 755—757.

[213] БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 7, а. е. 4866, л. 1404—1408. Бележки на Гр. Начович за жп линията Русе—Варна; „Прогрес", бр. 30, 5. I. 1896.

[214] По-подробно вж. Цв. Тодорова. Пос. съч., с. 69—70 и сл.

симост от чуждия капитал и претенциите на западните държави и ограничава свободата му при решаване на железопътните проблеми. Мъчителната история на преговорите около строежа на бъдещите линии и откупуването на съществуващата железница отразява усилията на българските правителства да защитят националните интереси в рамките на наложените задължения. А това означавало да се преодолее в някаква степен последователно следваната от западните капиталистически държави политика на икономическа и политическа агресия в малките балкански държави и по-специално България.

Гарантирали своите интереси още на Берлинския конгрес, Англия и Австро-Унгария упражняват натиск и използуват зависимото положение и многобройните затруднения на младата държава, за да я подчинят на плановете си. В състезанието на европейския капитал за позиции в страната се намесват Франция и Германия. Въпреки противоречията помежду си в крайна сметка западните държави действуват солидарно в защита на своите интреси. Железопътният въпрос предоставя възможности за поставяне на Княжеството в икономическа зависимост. Принудено да строи изгодната на Австро-Унгария железница и да откупи почти ненужния Русе-Варненски път, то неизбежно щяло да прибегне до услугите на западноевропейския капитал. Проникването на чуждите капитали, стоки, специалисти и пр. щяло да спечели сериозни позиции и да трасира пътя на политическото господство на западните държави в Княжеството.

Дисонанс в хора на капиталистическа Европа внася Русия. По железопътния въпрос царското правителство следва политиката си на изграждане на самостоятелна и независима българска държава. То се стреми да ограничи грабителските аспирации на западните си конкуренти и да не допусне засилване на тяхното влияние на Балканите. В този смисъл Петербург действува за изграждане на съобразена с нуждите на страната железопътна мрежа, освобождаване на българския народ от експлоатацията на чуждите компании и откупуване на Русе-Варненската линия на реална цена. Въпреки желанието си да бъде построена линия до Дунав,[215] Русия не се намесва в работите на Княжеството, за да го принуди да прекара интересуващата я железница.

Разрешението на железопътния въпрос в България отразява съотношението на европейските сили на балканската арена. Успехът на ориенталската железопътна програма на Австро-Унгария е в съответствие с общото укрепване и засилване на политическите позиции на Хабсбургската монархия на Балканите през 1883 г. Подкрепяна от Германия, монархията завоюва сериозно положение в Сърбия и Румъния, а руското влияние се ограничава само в България. При това тук царизмът трябва да преодолява не само настъплението на Австро-Унгария, но и на Англия като най-сериозен съперник на световната арена. Без да спасят Княжеството от железопътните задължения, англо-руските и австро-руските противоречия обективно му помагат да ги разреши в по-благоприятен за икономическото и политическото развитие на страната смисъл.

---

[215] Correspondance diplomatique de Baron de Staal (1884 — 1900). Publié par A. Meyendorff. T. I. Paris, 1929, p. 19.

Изнесените перипетии по уреждане на заплетения железопътен проблем показват, че България проявява относителна самостоятелност при решаването на този важен външнополитически въпрос. Макар и в различна степен, всички български правителства се стремят да защитят националните интереси на страната и да я предпазят от заробващите аспирации на великите сили. Те умело използуват съперничеството между отделните капиталистически държави за надмощие в този район на света и активната подкрепа на Русия в своя полза. Българската дипломация умишлено протака, отлага въпросите, поставя условия, опитва се да преговаря като равностоен партньор. Когато е принудена да отстъпи, тя се стреми да извлече максимална полза от това. Например срещу изпълнението на железопътните си задължения софийските кабинети искат ликвидиране на австрийските пощенски бюра в Русе и Варна, участие в Лондонската дунавска конференция, облагане на чуждите поданици с патентен налог и др. Пазарлъците около железопътния въпрос стават първата школа на младата българска дипломация. Резултатите показват, че тя сравнително добре се ориентира в сложните международни отношения и си изработва тактика, която през следващите години твърде често ще се използува при решаване на други външнополитически въпроси.

В същност какво постигат българските правителства по железопътния въпрос? От първостепенно значение е освобождаването на страната от Компанията на Източните железници. Правата, с които се ползува барон Хирш, му разкриват възможност за неограничена експлоатация на българския народ и държава, за вмешателство във вътрешните работи на страната и укрепване позициите на австрийския капитал в нея. Българската дипломация успява да предотврати това и да гарантира бъдещата самостоятелност на страната поне в това отношение. За разлика от своите съседки — Турция, Сърбия и Румъния, България не допуска намесата на чуждите компании в строежа на железниците си. Съгласието за прокарване на Цариброд-Вакарелския участък, към което Княжеството е принудено от Австро-Унгария, в перспектива се оказва полезно. Свързването с напредналата в икономическо отношение Европа улеснява по-нататъшното капиталистическо развитие на страната, което безспорно има прогресивно значение. То рано или късно щяло да се наложи от естествения ход на историческия процес. Опасенията на съвременниците, че линията ще застраши националната независимост на страната, също не могат да се приемат напълно. Настъплението на западноевропейския капитализъм на Балканите е многопосочно и то не би било възможно да се спре чрез осуетяване на искания от Австро-Унгария международен път. Линията само го улеснява в известна степен. Успех представлява и откупуването на Русе-Варненската железница. Българското правителство успява да наложи една по-благоприятна за себе си цена и да ликвидира чуждата собственост на своя територия.

В борбите около откупуване на Русе-Варненския път и прокарване на Цариброд-Вакарелския участък се оформя и изгражда българската железопътна политика. В тези първи години от историята на Княжеството се полагат основите на железопътното строителство като държавно предприятие. Главната заслуга за това има либералната партия на Петко Каравелов, която във всички въпроси на вътрешната и външната политика се ръководи от интересите на огромната част от

българския народ. За разлика от нея консервативната партия смята, че в строителството на железниците трябва да се привлече и чуждият капитал поради слабите финансови и други възможности на страната. Въпреки това тя също се страхува от политическите последици на това. „По-добро е за нас — пише Начович в началото на 1886 г. — да си послужим с френски капитали и с френци, отколкото с английски или немски. Немците са толкова сграбчили нашите съседи Сърбия и Румъния, щото не би бил противен да ги видя настрана от България."[216]

Разбира се, въпреки усилията си българската дипломация не е в състояние да се противопостави напълно на претенциите на великите сили. Подчинявайки се по принцип на постановленията на Берлинския договор, по железопътния въпрос тя успява да ограничи и намали до известна степен техния размер. Въпреки това България не избягва тежките последици от железопътната политика на западните капиталистически страни. Твърде скоро Княжеството изпада във финансови затруднения и тръгва по пътя на заробващите външни заеми. Но това е неизбежно при слабостта на младата държава, тежкото положение, в което я поставя Берлинският конгрес, и грабителската политика на капиталистическите държави. Като се имат предвид мъчителните обстоятелства, при които новообразуваната българска държава прави първите си стъпки, политиката по железопътния въпрос е значителен успех. През следващите години един важен сектор на народното стопанство — железниците — се строят, експлоатират и притежават от държавата.

[216] ЦДИА, ф. 600, оп. 1, а. е. 574, л. 7. Гр. Начович от Букурещ, 19. IV. 1886 до К. Стоилов в София.

ГЛАВА ТРЕТА

БЪЛГАРИЯ В БАЛКАНСКИТЕ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ (1879—1885)

Във външната политика на Княжество България в първите години след създаването му важна роля играят отношенията със съседните балкански държави. Характерът и развоят на тези отношения разкриват отделни моменти от изграждането на новообразуваната държава, нейните външнополитически стремежи, тактика и цели, обстановката на Балканите през разглеждания период. Точното изясняване на мястото и ролята на България в балканските взаимоотношения след 1879 г. налага задълбочено проучване на двустранните ѝ отношения със Сърбия, Румъния, Гърция, Черна гора и Турция.

Тези отношения не са били досега предмет на цялостно проучване. Те са засягани частично в някои общи трудове върху историята на отделните балкански страни в края на миналия век.[1] В книгата на Ставрианос е отделено внимание главно на известната обиколка на Батенберг по балканските столици през 1883 г.[2] Определен принос за осветляване на проблема е направен в изследванията на български и чужди автори, посветени на отделни моменти от българската външна политика и връзките с отделните страни през периода 1879 — 1886 г. Българо-сръбските отношения от 1883 до 1886 г. и по-специално емигрантският въпрос се разглеждат в статията на А. Пантев.[3] Макар и посветена на войната от 1885 г., книгата на Вучкович се спира на най-важните въпроси на българо-сръбските отношения до нейното избухване.[4] Като проследява историята на бежанския въпрос през интересуващия ни период, Г. Тодоров засяга и българо-турските контакти по тоя въпрос.[5] Някои по-важ-

---

[1] С. Радев. Строителите на съвременна България. Т. I, II изд.; Ed. Driault et M. Lhéritier. Histoire diplomatique de la Grèce de 1821 à nos jours. T. IV. Paris, 1926; N. Jorga. Histoire des roumaine et de la romanité oriental. Vol. X. Bucarest, 1945; *Σ. Θ. Λάσκαρις. Διπλωματική Ιστορία της Ἑλλάδος*, 1821—1914, *ἐν Ἀθήναις*, 1947; История на България. Т. II, С., 1962 и др.

[2] L. S. Stavrianos. The Balkan Federation. Univ. of Wiconsin. London, 1944.

[3] А. Пантев. Емигрантският въпрос в българо-сръбските отношения (1883—1886 г.) — Векове, кн. 4, 1973, с. 6 — 16.

[4] В. Вучкович. Пос. съч., с. 4—25.

[5] Г. Тодоров. Уреждането на аграрния и бежанския въпрос в Княжество България в първите години след Освобождението (1879—1881). — Исторически пре-

ни страни на отношенията с Турция от 1879 до 1886 г. са специално проучени в изследването на Б. Самарджиев.[6] На връзките с Румъния след 1879 г. е посветена работата на К. Велики, поместена в сборника за румънските дипломати в чужбина.[7] Но тъй като тя има за задача да разкрие дейността на румънските представители в България от създаването ѝ до Балканската война (1912), проблемът за българо-румънските взаимоотношения през интересуващия ни период е осветлен едностранчиво и бегло. По-пълно са изяснени контактите с Черна гора в проучването на Д. Вуйович, изградено на документален материал от френските архиви.[8] Някои страни на българо-гръцките отношения по въпроса за положението на Българската екзархия в Османската империя са изложени в гръцката литература.[9]

Картината на приливи и отливи в отношенията между България и нейните балкански съседки от Освобождението до Съединението (есента на 1885 г.)[10], на неприязненост и взаимно сближение, разкрита на фона на балканската политика на великите сили, дава възможност за изясняване на основната, доминираща тенденция в тях и нейното отражение върху положението на Княжеството и значението му в политическата система на балканските взаимоотношения.

УСТАНОВЯВАНЕ НА ДИПЛОМАТИЧЕСКИ ОТНОШЕНИЯ СЪС СЪСЕДНИТЕ БАЛКАНСКИ СТРАНИ

Установяването на добри отношения с всички велики сили и съседните балкански държави е естествен външнополитически стремеж на новообразуваната държава. Създадена като трибутарно васално княжество, обременена с непосилни задължения, България в същото време трябвало да разрешава редица въпроси, свързани с утвърждаването ѝ като самостоятелна държава. „Жалко наистина, пише в 1884 г. българският външен министър М. Балабанов до Гр. Начович, че получихме една България не само съществено нащърбена, но още и неопределена на много места, та затова имаме да се борим и срещу толкози мъчнотии."[11] Всичко това засилва желанието на Княжеството да влезе в контакт преди всич-

---

глед, 1961, кн. 1, с. 25—52. Политиката на българските буржоазни правителства по аграрния и бежанския въпрос след държавния преврат от 1881 г. (1881—1886). — Пак там, 1961, кн. 2, с. 3—32.

[6] Б. Самарджиев. Някои аспекти на турската политика към Княжество България и Източна Румелия във връзка с османския сюзеренитет (1879—1886), В: Националноосвободителни движения на Балканите в края на XIX век. С., 1976, с. 7—37.

[7] Constantin Velichi. Sofia. Reprezentantele diplomice ale României. Volumul I. 1859 — 1917, Bucureşti, 1967, p. 256—286.

[8] Д. Вујовић. Француски документи о црногорско-бугарским односима 1879—1912. — Историјски записки, књ. XXII, свеска 2, Титоград, 1965, с. 330 —340.

[9] *N. Β. Βλάκον. Τό Μακεδονικὸν ὡς φάσις τοῦ Ἀνατολικοῦ ζήτηματος* 1878—1908, *Ἐν Ἀθήναις*, 1935, *σ.* 108—111.

[10] Въпреки че балканските взаимоотношения се разглеждат до Съединението, развоят на някои специални въпроси на тези отношения, като пограничния и пр., за по-голяма яснота са проследени до абдикацията на Батенберг (август 1886 г.).

[11] БИА — НБКМ, ф. 14, оп. 1, а. е. 551, л. 28. М. Балабанов от София, 5. VI. 1884 до Гр. Начович в Букурещ.

ко със заобикалящите го държави, с които предстои да третира специфични двустранни проблеми, в голямата си част произтичащи от постановленията на Берлинския договор. Затова една от първите му външнополитически стъпки е установяване на нормални междудържавни отношения със съседните страни. По време на обиколката, която Ал. Батенберг предприема из столиците на европейските велики сили веднага след избора му за български княз (лятото на 1879 г.), той получава съгласие да бъдат разпуснати европейските делегати, наблюдатели за изпълнение на Берлинския договор, и да се назначат дипломатически агенти на различните държави в България.[12] От своя страна и Княжеството можело да изпрати свои представители в чуждите страни. Съгласно международното право те трябвало да бъдат акредитирани към правителствата на съответните държави. Представителите на Княжеството като васално трябвало да получат чрез специален берат одобрението на султана.

Първите български агенти са назначени в Сърбия, Румъния и Турция. С указ на Ал. Батенберг от 19 юни 1879 г. се учредяват княжески агентства в Белград, Букурещ и Цариград.[13] Първият представител в сръбската столица е д-р Д. Кирович (племенник на д-р Никола Пиколо), който получава медицинско образование в Париж и работи дълги години като лекар в Русия. Въпреки протестите на Турция в знак на добро отношение към съседното княжество белградското правителство го приема като представител на независима държава.[14] Най-добри пожелания в този дух изразява и сръбският агент в София полк. Сава Груич при връчване на акредитивните си писма на 6 септември 1879 г.[15] Като представител в румънската столица е определен Евлоги Георгиев, крупен български търговец и банкер в Букурещ. За да демонстрира благоразположение към новообразуваната държава, румънското правителство приема българския агент, преди да се получи съгласието на Портата като сюзерен. При това на особена церемония агентът връчва частно препоръчително писмо на княз Батенберг до княз Карол, което заличавало до известна степен унизителното васално положение на страната. По същия начин малко преди това, без да чака одобрението на Високата порта, княз Карол назначава А. Стурдза за дипломатически агент и генерален консул в София. На 7 септември 1879 г. румънският представител връчва акредитивните си писма на княз Ал. Батенберг.[16] В речта си на официалната аудиенция той предава желанието на румънското правителство да се създадат и поддържат най-добри отношения и трайно приятелство между България и Румъния.[17] Така редовните дипломатически връзки с двете съседки се установяват с взаимно желание за разбирателство.

---

[12] АВПР, ф. Гл. архив V—A_2, 1879, д. 913, ч. I, л. 356. А. Давидов от София, 10/22. VII. 1879 до Н. Гирс в Петербург.

[13] „Държавен вестник", бр. 1, 28.VII.1879. Изборът на Ал. Батенберг на българския престол е съобщено официално на Сърбия и Румъния от княжеския адютант барон Корвин, който през юли с. г. посещава княз Милан и княз Карол. — Вж. „Витоша", бр. 19, 1. VIII. 1879.

[14] БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 3, а. е. 2324, л. 23. Д. Кирович от Белград, 2. III. 1880 до Гр. Начович в София.

[15] „Витоша", бр. 30, 8. IX. 1879.

[16] C. Velichi. Op. cit., p. 261—263.

[17] N. Jorga. Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles I-er (1866—1880). Bucarest, 1938, № 729, p. 353.

На по-различна почва се поставят контактите с Турция, довчерашен владетел на българския народ, а след Берлинския конгрес сюзерен на Княжеството. Още през април 1879 г. княз Дондуков-Корсаков поставя пред руското правителство въпроса за статута на турския представител в България. Според него чуждите държави трябва да имат генерални консули в българската столица. Но, отбелязва той, „неизвестно е в какво положение ще се намира комисарят на Отоманската порта и какво значение ще има представителят на Турция при новия княз“[18]. Тази неустановеност, произтичаща от неяснотата на Берлинския договор и противоречивите интереси на Княжеството и империята, създава понататък редица трудности в отношенията между двете държави. На 29 юли Високата порта изявява желание да назначи търговски агенти в Русе, Варна, Търново и София, като последният има титла главен агент. Батенберг отхвърля искането за агент в столицата София. Той заявява също, че в Търново няма нужда от агент, тъй като никоя държава няма там такъв, а в другите два града може да се назначат по-късно, когато духовете се успокоят.[19]

Постоянните връзки между двете държави се поддържат чрез изпратения в Цариград княжески агент. За такъв е назначен Др. Цанков, който през септември 1879 г. връчва акредитивните си писма на великия везир.[20] Известен със своето активно участие в борбата за църковнонационална независимост в епохата на Възраждането, по време на Учредителното събрание Др. Цанков изпъква като един от водачите на либералното течение, оформило се по-късно като партия. От своя страна Високата порта изпраща в София Нихад паша като комисар във вакъфската комисия, която съгласно чл. 12 на Берлинския договор трябвало в срок от две години да уреди въпроса за вакъфските имоти.[21] В същност, както проличава по-късно, той изпълнява функциите на представител на Портата въпреки протестите на българското правителство. Придържайки се строго към решенията на Берлинския договор, който предвижда Турция да има в България само комисар по вакъфите, Софийският кабинет отказва да признае назначените от Портата търговски агенти във Варна, Русе и Видин.[22] При наличието на турско население в Княжеството дейността на тези агенти би създала редица затруднения на българските власти и възможност на Портата да се меси във вътрешните работи на страната. При това турското правителство отказва да формулира точно правата и задълженията на своите агенти. България пък поставя искане да има агенти в Македония. Така преговорите продължават няколко години и остават без резултат до края на интересуващия ни период.[23]

---

[18] Освобождение Болгарии от турецкого ига. Т. 3, М., 1967, № 371, с. 583.

[19] АВПР, ф. Гл. архив V—A_2, 1879, д. 913, чл. II, л. 424—425. А. Давидов от София, 2/14. VIII. 1879 до Н. Гирс в Петербург.

[20] ЦДИА, ф. 176, оп. 2, а. е. 3, л. 1—2. Ал. Батенберг от София, 5/17. IX. 1879 до великия везир в Цариград.

[21] Пак там, ф. 321, оп. 1, а. е. 10, л. 2. Саид паша от Цариград, 17. I. 1880 до Ал. Батенберг. Нихад паша пристига в София през януари 1880.

[22] Пак там, а. е. 65, л. 283. Инструкции на Др. Цанков от София, 7. VII. 1880 до княжеския агент в Цариград.

[23] Пак там, а. е. 76, л. 1—3. Ил. Цанов от Цариград, 27. II. 1883 до К. Стоилов в София.

С Гърция и Черна гора също се установяват дипломатически контакти, но до 1886 г. в столиците на тези държави няма български агенти. Черна гора също няма представител в София, а Гърция изпраща консул във Варна и през май 1880 г. назначава Византиос за дипломатически агент.[24] През септември 1879 г. в Цетина пристига поручик Тодор Увалиев, адютант на Батенберг, който предава на княз Никола лично писмо от княз Александър, съобщаващ за избора си на българския престол и желанието си да поддържа дружески отношения с него.[25] През следващите години контактите се поддържат чрез руския посланик в Цариград. Със същата мисия Ползиков пътува в Атина.[26] Тъй като Княжеството няма обща граница с тези две държави, между тях не се установяват постоянни тесни връзки, както това става с другите три балкански държави.

Базата, на която се изграждат отношенията със Сърбия, Румъния и Турция, е различна. Българското княжество се вдъхновява от стремеж към добросъседство, тъй като в него вижда опора в своята тежка съзидателна дейност. Но най-благоприятни са условията за развитие на българо-румънските отношения. Налице е историческа традиция. Между българския и румънския народ съществуват трайни връзки, създадени още в периода на националноосвободителната борба, когато Румъния е средище на българската революционна емиграция. Тук живее и голяма българска колония от търговци и занаятчии, в румънските учебни заведения получават образование много български интелигенти. Отношенията между двата народа укрепват в периода на Руско-турската война (1877—1878), когато румънските войски вземат участие в освобождението на България. Създаването на самостоятелна българска държава се посреща с радост от румънската общественост, която с право го приема и като свое дело. Изборът на Ал. Батенберг за княз на България предизвиква задоволство в румънските управляващи среди поради близките му приятелски и роднински връзки с княз Карол.

Още по време на престоя си в Ливадия българският княз получава съвети да поддържа най-приятелски и близки връзки с Румъния.[27] Когато пристига на българска земя, в отговор на поздравленията на княз Карол, предадени от специално изпратения за тази цел в Русе полк. Костафору, Батенберг изразява намерението си „да работи за затвърдяване на добрите съседски отношения между нашите две страни“[28]. С тази цел през септември на същата 1879 г. той прави посещение на румънския княз в Букурещ. Това посещение трябвало да закрепи още повече установените отношения и да постави началото на политически разговори между България и Румъния. Въпреки недоволството на Турция княз Александър е приет на 18/30 септември с подчертана сърдечност и

---

[24] „Български глас“, бр. 43, 22. V. 1880. Византиос връчва акредитивните си писма на 28. VIII/9. IX. 1880 — К. Иречек. Български дневник 1879—1884. Т. I, с. 253.

[25] Д. Вујовић. Пос. съч., с. 330—331.

[26] АИИ БАН, арх. кол. IV, оп. 2, а. е. 67, л. 241—242 (PRO, FO, 195/1246). Палгрейв от София, 27. X. 1879 до Солсбъри в Лондон. Също вж. К. Иречек. Пос. съч., т. I, с. 25.

[27] N. Iorga. Correspondance diplomatique roumaine . . ., № 721, p. 346.

[28] Пак там, № 719, p. 346.

почести, полагащи се на един независим владетел.[29] Според някои дипломатически документи малко преди това посещение в Букурещ е съществувала идеята за осиновяване на Батенберг от княз Карол и по този начин сливане на България с Румъния. Посрещната с недоволство от Австро-Унгария и Германия, които се страхуват от разпростиране на руското влияние и върху Румъния, тя е изоставена.[30] Независимо от това, доколко един такъв план е бил реален и осъществим при тогавашните условия, той свидетелствува за желанието на румънските управляващи да постигнат разбирателство с новообразуваната държава на Балканите. Страхът от Русия, която след последната война присъединява отнетата ѝ по Парижкия договор част от Бесарабия, е основният мотив във външнополитическите действия на Букурещ. Този страх определя до известна степен и по-нататъшната линия на добри отношения с южната съседка.

Постепенното преориентиране на сръбската външна политика към Австро-Унгария се отразява и върху отношенията с България. Санстефанският мирен договор и последвалият го Берлински трактат предизвикват недоволството на Сърбия от Русия. Залагайки изцяло на България, Петербург оказва по-малко съдействие на Сърбия и не подкрепя неоснователните ѝ претенции към някои български територии.[31] Резултат от това е разочарованието в Белград от руската балканска политика и по-определено насочване на Милан и сръбските управляващи среди към сближение с Австро-Унгария. В първите години след войната по отношение на България този политически курс се проявява в една, макар и прикрита хладина, която постепенно ще се превърне в подозрение, недоверие и даже страх от развиващото се под руско влияние Княжество.

Васалното положение на България спрямо Портата-сюзерен предопределя до голяма степен характера на отношенията между тях. Положението се усложнява от многобройните неуредени между двете страни въпроси и тежките задължения, които България наследява от империята. Още от първите дни на самостоятелния живот на новата държава проличава намерението на Турция да се възползува от правото си на сюзерен, за да ограничи всяка нейна проява на самостоятелност. Този стремеж на Цариград се сблъсква с не по-слабото желание на Българското княжество към независимо държавно развитие и игнориране на васалното положение. Затрудненията, които турското правителство създава, систематически предизвикват остра реакция в София. Резултатът е безкрайни разправии и постоянна нажеженост в отношенията между империята и Княжеството.

---

[29] N. Iorga. Correspondance diplomatique roumain..., № 715, p. 344—345; № 727, p. 352—353; Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes — Bonn (PAAA — Bonn). Bulgarien I, v. 2, conf. v. 3. Ротехам от Букурещ, 7. X. 1879 до фон Бюлов в Берлин.

[30] PAAA — Bonn, Bulgarien I, v. 2, conf. v. 3. Берхем от Виена, 16. XI. 1879 до княз Бисмарк в Берлин. Идеята за сливане на България и Румъния и създаване на една голяма държава на дуалистична основа се разпространява и в навечерието на избора на българския княз, когато се обсъжда кандидатурата на княз Карол I за българския престол. Според някои автори английската дипломация съчувствува на тази идея, докато Австро-Унгария и Русия се обявяват против нея. (Вж. С. Радев. Пос. съч. Т. I, II изд., с. 147.)

[31] П. Живановић. Политичка историја Србије у другој половини деветнаестог века. Књига друга. Београд, 1924, с. 97—100; Сл. Јовановић. Влада Милана Обреновића. Књига друга. Београд, 1934, с. 196—241.

При резервираността на Сърбия и враждебността на Турция благоразположението на Румъния се приема със задоволство от българска страна и като успешна стъпка за доброто устройство и международното укрепване на Княжеството. В тронното си слово по случай откриването на I Обикновено народно събрание княз Батенберг заявява: „С ближните нам държави правителството ми тоже влезе, за голямо мое благодарение, в редовни отношения на добро и дружелюбно съседство. В посещението, което напоследък направих на дружествений и съседний княз Румънский, аз видях както от княза, така и от народа му знакове на истинна симпатия и дружба към мене и към България, които са надеждно ручателство за братското живувание на двата съседни народа."[32] По-нататък българският княз съобщава, че има намерение да посети и княз Милан, за да му изрази желанието на българското правителство да поддържа братски отношения със Сърбия. Той не споменава нищо за сюзеренството на Турската империя.

ПЪРВИ ПРОБЛЕМИ НА ДВУСТРАННИТЕ ОТНОШЕНИЯ

За българското правителство отношенията с Турция са постоянна грижа и тормоз. За да компрометира младото княжество, Портата използува преди всичко въпроса за мюсюлманските бежанци.[33] Известно е, че аграрният и бежанският въпрос възникват в резултат на Руско-турската война, когато многобройно турско население напуска България. В същото време в освободените части на страната се заселват прокудени от Македония и Беломорска Тракия българи. Земите на забягналите турци се заемат от българските селяни. С приключване на войната обаче бежанците, между които има много едри земевладелци, започват да се завръщат и да предявяват правото си на собственост. Временното руско управление извършва огромна дейност за разрешаване на аграрния и бежанския въпрос в полза на българския народ.[34] Но Берлинският договор създава ред препятствия за по-нататъшното разгръщане на аграрния преврат и върху българската държава ляга задължението да го доведе докрай. Първият български кабинет се сблъсква с бежанския въпрос, който взема все по-остра форма. Окуражени от турското правителство, много забягнали земевладелци лично или чрез пълномощници настояват да влязат във владение на имотите си. Портата започва натиск върху българското правителство.

---

[32] Дневници на I ОНС, I з., 21. X. 1879, С., 1879, с. 1—2.

[33] Неофициално Турция се опитва да създаде затруднения на новообразуваната държава и чрез появилото се в Източна България разбойничество. Още по време на войната в тази част на страната се образуват чети от забягнали турски войници, към които се присъединяват и местни турци. Подстрекавано от Цариград, разбойническото движение се разраства и взема все по-големи мащаби. Българското население е подложено на постоянен терор. Това създава големи грижи на първите български правителства. Високата порта от своя страна, изопачавайки фактите около разбойническите действия, се мъчи да злепостави пред Европа младото княжество, обвинявайки го в издевателства над турското население и пр. Благодарение на строгите мерки, които взема либералният кабинет през лятото на 1880 г., разбойничеството в Източна България е ликвидирано от военния министър ген. Ернрот. (Вж. С. Радев. Пос. съч. Т. I, II изд., с. 210—211.)

[34] Вж. Г. Тодоров. Временното руско управление в България (1877—1879). С., 1958, с. 125—185.

В края на юли 1879 г. в София пристига специален султански пратеник, за да връчи на Батенберг фермана, утвърждаващ избора му за български княз. Пертеф ефенди е натоварен да преговаря за уреждане на бежанския въпрос. Високата порта настоява да бъде улеснено възвръщането на мюсюлманите в техните жилища.[35] Турските постъпки се подкрепят от представителите на западните империалистически държави. За да избегне конфликта с Цариград, българското правителство обещава да се заеме с въпроса. В началото на август външният министър М. Балабанов се обръща към великия везир с искане да бъде изпратен точен списък на бежанците и тяхното местожителство. Той се получава едва в началото на ноември с. г.[36] Междувременно, проявявайки отстъпчивост, консервативното правителство прави редица улеснения на турските земевладелци. То заставя българските селяни да върнат или да изкупят земите на мюсюлманските бежанци. Тази политика предизвиква недоволство сред селските маси и остра критика от страна на либералната партия.[37] Непрестанно прииждащите бежански маси поставят Княжеството в извънредно тежко положение. При това Турция продължава натиска си, като на 6/18 ноември 1879 г. съобщава, че 18 000 мюсюлмани ще бъдат прехвърлени в страната.[38] Тя се опитва да стовари върху България финансовите тежести на бежанския въпрос, изпращайки посред зима хиляди лишени от всякакви средства хора. Подкрепяно от руския дипломатически агент, консервативното правителство отказва да приеме бежанците и със специална нота уведомява великите сили за затрудненията, в които е поставено Княжеството. По инициатива на Австро-Унгария, подкрепяна от другите страни, България предлага на Турция да се състави смесена комисия за постигане на съглашение между

---

[35] АВПР, ф. Гл. архив V—A_2, 1879, д. 913, ч. II, л. 424—426. А. Давидов от София, 2/14. VIII. 1879 до Н. Гирс в Петербург. Пертеф ефенди поставя и искането да се създаде българо-турска комисия, която съгласно чл. 12 на Берлинския договор трябвало да реши въпроса за продажбата, експлоатацията и пр. на държавните и вакъфските имоти в България. В началото на 1880 г. в София пристигат назначените от турското правителство делегати — Нихад паша, Фазлъ бей и Махмуд Недим бей. За български делегати са назначени Т. Бурмов и И. Цанов. Вакъфският въпрос трови българо-турските отношения през целия интересуващ ни период. В третирането му всички български правителства следват политика в защита на интересите на страната. Цялостното проучване на въпроса трябва да бъде предмет на специално изследване. Тук накратко ще отбележим, че той получава по-късно компромисно разрешение. Вакъфските поземлени имоти, които се обработват, преминават в собственост на техните арендатори със задължение да ги изплатят в продължение на много години на централното вакъфско управление в Цариград. В същност този дълг се урежда едва в 1909 г. с общия дълг на Княжеството към Високата порта за сметка на военната контрибуция на Русия. Но недвижимите застроени и незастроени вакъфски имоти, намиращи се в границите на населени места, остават собственост на мюсюлманските религиозни общини през целия период от съществуването на българската буржоазна държава.

[36] Пак там, л. 544. А. Давидов от София, 12/24. XI. 1879 до Н. Гирс в Петербург.

[37] Политиката на българските правителства по аграриия и бежанския въпрос в периода 1879—1881 г. е подробно изложена в ценното изследване на Г. Т о д о р о в. Уреждането на аграрния и бежанския въпрос в Княжество България в първите години след Освобождението (1879—1881).

[38] АВПР, ф. Гл. архив V—A_2, 1879, д. 913, ч. II, л. 545. А. Давидов от София, 12/24. XI. 1879 до Н. Гирс в Петербург.

двете страни по бежанския въпрос. Конкретен отговор от турска страна не се получава.[39]

Съставеният на 26 март 1880 г. кабинет на либералната партия трябва да осъществява своята програма по бежанския и аграрния въпрос под огъня на непрестанните турски нападки и интервенцията на чуждите представители в София. Политиката на либералното правителство има за цел да осуети завръщането на едрите земевладелци в страната, да снабди българските селяни със земя и да окаже помощ на обикновените турски бежанци. Проведените от него мероприятия по чифлишките земи съдействуват за демократичното разрешение на един от най-трудните моменти на аграрния въпрос.[40] Успоредно с това правителството прави усилия да улесни уреждането на бежанския въпрос чрез споразумение с Портата. Без да отказва да приема турските бежанци, то поставя условие връщането на компактни групи да става само през пролетта и лятото. За всяко обвинение на Портата се прави разследване и се изпраща отговор. Задоволявайки се с нападки, цариградското правителство отказва да направи всякакво улеснение за разрешение на извънредно трудния бежански въпрос. Така например усилията на Др. Цанков да получи тефтерите на Земеделските каси, които са нужни на българското правителство, остават без резултат. Нещо повече. Турция пуска в ход заплахите, като на 4 октомври 1880 г. съобщава на българското правителство, че си запазва правото да окупира Балканите.[41] Става ясно, че турското правителство се стреми за затрудни вътрешната организация на Княжеството и да го дискредитира в очите на Европа.

Въпреки натиска на Турция, подкрепяна от западните държави[42], либералното правителство провежда твърдо своята политика по аграрния и бежанския въпрос. То даже минава в настъпление. На 27 януари 1881 г. софийският кабинет отправя до европейските правителства нота за тежкото положение на българите в Македония, което довежда до увеличаване броя на бежанците в Княжеството.[43] За пръв път от съществуването си българската държава официално проявява интерес към съдбата на българското население, останало в пределите на империята. По това време Турция се намира в затруднено положение поради изостряне на отношенията с Гърция и Черна гора във връзка с определяне на границите на тези държави съгласно разпорежданията на Берлинския договор. Постъпката на софийската дипломация не е от естество да съдействува за благоприятно уреждане на спорните въпроси между двете страни, а имен-

[39] Кореспонденция по Министерството на външните работи и на изповеданията (от 26 марта до 15 октомврия 1880). С., 1880, с. 128—130. Циркулярна нота на Др. Цанков от София, 16. IV. 1880 до представителите на великите сили в България.

[40] Подробно вж. Г. Т о д о р о в. Уреждането на аграрния и бежанския въпрос в Княжество България. . ., с. 37—52.

[41] Пак там, с. 47—48.

[42] DDF, I-re série, T. III, Paris, 1931, № 307, p.279; Вж. също А. П а н т е в. Англия срещу Русия на Балканите (1879—1894), с. 33—34.

[43] ЦДИА, ф. 321, оп. 1, а. е. 41, л. 9—10. К. Стоилов от София, 4. II. 1881 до М. Балабанов в Цариград. По-подробно вж. глава IV.

но — за транзитния внос през Турция,[44] телеграфопощенската конвенция,[45] правата на Българската екзархия в Македония[46] и пр.

Българският демарш не намира никаква подкрепа от страна на великите сили, чието внимание е ангажирано с ликвидиране на гръко-турския конфликт. Поради борбата си за влияние на Балканите след Руско-турската война (1877—1878) силите не постигат единодушие по въпроса за изпълнение на чл. 23 от Берлинския договор. Те се стремят да избягнат всякакво поставяне на проблема за Македония, което би могло да доведе до нови усложнения. Изработените от Европейската международна комисия в Цариград през 1880 г. проекти за провеждане на реформи в Европейска Турция замират в архивите на турската администрация. При това Княжеството е още твърде слабо и без никакво международно значение, за да може да предизвика активността на големите държави за подобряване на положението на християнското население в Македония. Те не реагират на българската нота, омаловажавайки нейното значение.

Затова пък отговорът на Цариград е категоричен. Недоволно от политиката на българското правителство по бежанския въпрос, особено след гласуване на закона за господарските и чифлишките земи и създаване на комисия за приложението му, и раздразнено от българската нота за Македония[47], през февруари 1881 г. турското правителство прекъсва установилите се между двете страни дипломатически отношения. То заявява, че българското правителство не може да поддържа връзки с турското правителство направо, както между две суверенни правителства, а чрез учреденото „Бюро на привилегированите и автономни провинции". Това означава, че България щяла да се третира като привилегирован турски вилает.[48] Заедно с това турското правителство отказва да признава издаваните от Княжеството паспорти. От София рязко се противопоставят на тази мярка и настояват за поддържане на отношенията посредством Министерството на външните работи. Фактически официалните сношения меж-

[44] Съгласно чл. 8 на Берлинския договор стоките, които преминават транзит през Княжеството за Турция и другите страни, не се облагат с митнически такси. Портата от своя страна налага мито на транзитно минаващите през нейна територия стоки за България. Това предизвиква протеста на българското правителство, което търси подкрепата на великите сили. С тяхно съдействие по-късно се стига до споразумение между двете страни за безмитно преминаване на транзитните стоки. Вж. Б. Самарджиев. Пос. съч., с. 13—15.

[45] Вж. по-нататък, с. 103—105.

[46] Руско-турската война (1877—1878) и политическите изменения, които настъпват в резултат на нея, се отразяват твърде неблагоприятно върху положението на Българската екзархия в Цариград. Високата порта отказва да признае правото, дадено ѝ с фермана от 1870 г., да има свои духовни представители в Македония, включително и в трите епархии — Скопие, Охрид и Велес, където тя е имала вече владици. Подстрекавано от Патриаршията, турското правителство се стреми да ограничи диоцеза на Екзархията в Княжеството и Източна Румелия. Въпросът за отношенията между Екзархията, двете български части, Турция и Гръцката патриаршия не влиза в обсега на настоящото изследване и трябва да бъде предмет на самостоятелно проучване. Тук той се засяга частично и дотолкова, доколкото е един от проблемите на българо-турските и българо-гръцките отношения през първите години от съществуването на Княжеството. По-подробно за него вж. М. Арнаудов. Екзарх Йосиф и българската културна борба след създаването на Екзархията (1870—1915). Т. I, С., 1940, с. 257—612; Ив. Снегаров. Руски опити за предотвратяване и дигане на схизмата. С., 1929, с. 51—55 и др.

[47] ЦДИА, ф. 600, оп. 1, а. е. 514, л. 31. М. Балабанов от Цариград, 16/28. III. 1881 до К. Стоилов в София.

[48] Б. Самарджиев. Пос. съч., с. 16—17.

ду двете държави се прекъсват за около две години. В конфликта се намесват и великите сили, към които България се обръща за съдействие. Постъпката на цариградското правителство като явно нарушение на Берлинския договор създава опасност от ново усложнение на Балканите, което е нежелателно за силите. Въпреки че застават на страната на Княжеството, те не се намесват активно в спора. Единствено руският посланик в Цариград подкрепя настоïчиво усилията на българското правителство и упражнява натиск върху Портата за възстановяване на нормалните дипломатически отношения между двете държави.

Основната причина за упоритостта на Турция се крие в желанието ѝ да постигне уреждане на бежанския и аграрния въпрос в своя полза. Заинтересоваността на империята от този въпрос проличава в подкрепата, която тя дава на княжеско-консервативната клика след сваляне на проявилия толкова неотстъпчивост либерален кабинет. По нареждане от Цариград комисарят по вакъфите Нихад паша убеждава турските представители в свиканото в Свищов ВНС (1 юли 1881 г.) да гласуват единодушно за исканите от княза пълномощия.[49]

Наистина българските правителства през режима на пълномощията проявяват отстъпчивост при уреждане на бежанския въпрос, като улесняват въвеждането в собственост на мюсюлманите и продажбата на чифлиците.[50] Но те не се съгласяват да приемат всички турски искания, а, напротив, използуват желанието на Портата да се уреди положението на турските земевладелци, за да постигнат възстановяване на дипломатическите отношения на предишната база. Отказът на българското агентство в Цариград да признава документите, издавани от Бюрото за привилегированите провинции, засяга преди всичко мюсюлманските бежанци. За да уредят въпросите за собствеността си, те трябвало да разполагат с документи, заверени от княжеското агентство. В резултат турското правителство е обсипано с молби за решаване на въпроса. Към това се прибавя и още една по-осезателна мярка на софийския кабинет. В края на 1881г. излиза окръжно на Софийския окръжен съд, което определя на турските бежанци къс срок за влизане във владение на своите имоти. В противен случай съгласно чл. 72 от турския закон те трябвало да преминат към държавата. На 8. I. 1882 г. поради интервенцията на западните дипломатически представители този срок е удължен до 1. II. 1883 г.[51] Твърдата позиция на българските правителства и вълненията сред мухаджирите принуждават Турция да отстъпи. След продължителни преговори през октомври — ноември 1882 г. дипломатическите отношения между двете държави се възстановяват на предишната основа.[52] Срещу това българското правителство прави известна концесия, като обещава да не прилага Указа за срока за връщане на бежанците. През следващите години той на няколко пъти е отсрочван и приложен едва в 1885 г.

Българо-турските недоразумения във връзка с бежанския въпрос продължават и след възстановяване на дипломатическите отношения. Осо-

---

[49] АВПР, ф. Гл. архив V—A_2, 1881, д. 918, л. 138. Хитрово от Варна, 26. VI. 1881 до Гирс в Петербург.

[50] Вж. подробно Г. Т о д о р о в. Политиката на българските буржоазни правителства по аграрния и бежанския въпрос след държавния преврат от 1881 г., с. 3—32.

[51] Пак там, с. 6—7.

[52] Б. С а м а р д ж и е в. Пос. съч., с. 18—19.

бено ревниво Портата се застъпва за собствениците на чифлици в Кюстендилско. Политиката на либералното правителство на П. Каравелов (1884—1886) по аграрния и бежанския въпрос е подложена на остра атака от страна на Турция и чуждите дипломатически представители. Турските земевладелци обсипват с протести българското правителство. Това обаче не му пречи да провежда последователно програмата си за уреждане на въпроса за господарските и чифлишките земи в полза на българските селяни. В отговор на турските ноти софийският кабинет предявява равностойни искания за българските бежанци от Македония и Тракия.[53] Така, макар че остава един от важните проблеми на българо-турските отношения, в периода 1883 — 1886 г. аграрният и бежанският въпрос нямат тази острота, както в първите години от създаването на Княжеството.

В отношенията си със Сърбия и Румъния България също е изправена пред трудности. Още в края на 1879 г. между Букурещ и София възниква недоразумение във връзка с начина на третиране на румънските поданици в Княжеството. През декември с. г. румънският консул в Русе Ал. Стоянович докладва на правителството си, че българските власти признават консулската юрисдикция само на поданиците на великите сили.[54] Съгласно чл. 8 на Берлинския договор Княжеството е подчинено на капитулационния режим, установен в Турция, и е задължено да осигури гарантираните от него права и привилегии на чуждите поданици в страната. Изхождайки от това, румънското правителство претендира за признаване на консулска юрисдикция и за своите поданици. До българското правителство е адресирана нота с идентично съдържание, като в същото време първият секретар на агентството в София Ал. Белдиман информира представителите на всички държави.[55] Сърбия изявява същите претенции. Софийското правителство отказва да удовлетвори румънското и сръбското искане. По това време то подготвя закон за българско поданство, който в пункта си за натурализиране засяга Сърбия и Румъния (става дума за българското население в новоприсъединените към тях области). Законът е внесен на първо четене в Народното събрание на 7 май 1880 г.[56] Това предизвиква енергичните протести на румънския и сръбския представител и по нареждане на княза приемането му е отложено. Румънското правителство алармира великите сили, които вземат негова страна в спора за консулската юрисдикция.[57] Намесата на Високата порта, към която Румъния също се обръща за съдействие като сюзерен, се посреща с възмущение в София. Либералният кабинет отхвърля остро турската интервенция, която засяга достойнството на младото княжество. В същото време Др. Цанков нарежда на дипломатическия агент в Букурещ: „Вие ще имате грижата да отбележите на Негово Превъзходителство г-н Боереску, че правителството на Нег. Кралско Височество принц Карл не трябваше да се обръща по този въпрос към императорското отоманско правителство, поради това, че Високата порта няма качества

[53] Г. Т о д о р о в. Политиката на българските буржоазни правителства. . ., с. 7—24.

[54] C. V e l i c h i. Op. cit., p. 264.

[55] ЦДИА, ф. 327, оп. 1, а. е. 1, л. 77. Нота на Белдиман от София, 14. I. 1880, до Гр. Начович.

[56] Дневници на II ОНС, I р. с., XXVII з., 7. V. 1880, С., 1881, с. 353—355.

[57] АИИ БАН, арх. кол. IV. оп. 3, а. е. 124, л. 797—798, а. е. 130, л. 829—834. (PRO, FO, 78/3118). Ласелс от София, 16 и 23. VII. 1880 до Гренвил в Лондон.

да дава заповеди на правителството на Негово Височество Българския княз."[58]

Инцидентът продължава близо 8 месеца и приключва благодарение на намесата на руския и австроунгарския дипломатически представители в София.[59] Със специална декларация на външния министър Др. Цанков от 19 ноември 1880 г. българското правителство съобщава решението си да признае на Румъния същите права на консулска юрисдикция и протекция, с които се ползуват и другите страни.

След размяната на официални ноти по този въпрос двете страни постигат споразумение за подписване на българо-румънска конвенция, уреждаща въпросите за търговията и положението на техните поданици. Българското правителство предлага проект за такава конвенция, но той остава без последствие. Задоволило се с официалната нота, румънското правителство отговаря, че въпросът ще бъде специално проучен и подготвен от дипломатическия агент в София.[60] Въпреки декларациите си за добро отношение към младото княжество Букурещ, както и Белград в същност застават на позициите на великите сили, които ревностно използуват васалното му положение. Поведението на румънското правителство по-късно е критикувано от опозицията в самата Румъния, която го обвинява в липса на солидарност с новоосвободения народ.[61] Едва след приключване на инцидента Народното събрание приема на 27 ноември 1880 г. закон за българско поданство.[62]

В порядъка на уреждане на нормални и редовни връзки между Княжеството и съседните му държави стоят и въпросите за сключване на пощенски конвенции, спогодби за екстрадиция и др. Инициативата за това излиза от българска страна. През 1880 г. Княжеството се присъединява към Парижката конвенция от 1 юни 1878 г. относно организирането на Световния пощенски съюз. Още през есента на 1879 г. при първото си официално посещение в Букурещ княз Батенберг предлага сключване на

---

[58] Кореспонденция по МВРИ (от 26 марта до 15 октомврия 1880), с. 160. Драган Цанков от София, 22. IX. 1880 до БДА в Букурещ. Вж. и С. Радев. Пос. съч. Т. I, с. 236—237.

[59] PAAA — Bonn, Bulgarien I, v. 7, conf. v. 8. Ройс от Виена, 16. VIII. 1880 до княз Бисмарк в Берлин.

[60] C. Velichi. Op. cit., p. 266—267; ЦДИА, ф. 327, оп. 1, а. е. 3, л. 70—72.

[61] ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 125, л. 2—4. Реч на М. Когълничану в Камарата, 26. I. 1883 г.

[62] Дневници на II ОНС, LXXXVI з., 27. XI. 1880, С., 1881, с. 187—189. Едновременно с въпроса за начина на третиране на румънските поданици между двете държави изникват и други недоразумения. В началото на 1880 г. българското правителство прави постъпки в Букурещ за назначаване на търговски агент в Тулча и предлага за одобрение кандидатурата на д-р П. Минчович. В нотата до румънския външен министър Боереску от 31 януари с. г. се съобщава, че българският агент ще бди за търговските интереси на българските поданици в Добруджа и за поддържане на най-сърдечни връзки с местните румънски власти. Това желание на софийското правителство е напълно оправдано, като се има пред вид, че в Добруджа, присъединена към Румъния след Руско-турската война (1877—1878), живеят много българи. Сведенията за масовото им изселване и преминаване в Княжеството безпокоят българското правителство и то иска да осигури възможност за покровителството им. (ЦДИА, ф. 327, оп. 1, а. е. 4, л. 119—120. А. Франгя от Тулча, 29. X. 1880 до МВРИ в София.) Въпреки първоначалното си съгласие румънският кабинет отказва да признае официално назначението на д-р Минчович, позовавайки се на васалното положение на Княжеството (ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 62, л. 1,4, 10—13, 15. Кореспонденция между БДА в Букурещ и МВРИ в София).

българо-румънска пощенска конвенция.[63] На следващата година—българското правителство се обръща със същото предложение към Сърбия и Турция като приема за база на частните споразумения споменатата международна пощенска конвенция. Преговорите между Сърбия и България завършват едва в средата на 1882 г., когато е подписана пощенска конвенция, ратифицирана на 13 август 1883 г.[64] Забавя се и уреждането на въпроса с Турция. Изтъквайки васалитета на Княжеството, цариградското правителство отказва да подпише договор чрез Министерството на външните си работи. То се съгласява на спогодба, сключена от Министерството на пощите и телеграфите. Стремежът на българското правителство да се отърве от намиращите се в Русе и Варна австрийски пощенски бюра го принуждава през 1884 г. да приеме тези условия.

Въпреки че обещава да закрие своите бюра на територията на Княжеството, в продължение на няколко години Австро-Унгария отлага решението на този въпрос. Това затруднява и българо-румънските преговори за сключване на пощенска конвенция. Румъния е свързана чрез пощенски договор с Австрия, който я задължава да предава всичката си експедиция на австрийските пощи в Турция. От друга страна, както бе посочено, Австро-Унгария има свои пощенски клонове в България. За да могат българските пощи да пренасят румънската кореспонденция, Княжеството трябвало да ликвидира намиращите се на негова територия австрийски пощенски бюра.[65] Това обстоятелство усложнява въпроса и забавя сключването на българо-румънска пощенска конвенция. Софийският кабинет се обръща за съдействие към Русия. Подкрепяйки идеята за сближение между балканските страни и преди всичко България и Румъния, руският външен министър Гирс нарежда на представителя в Букурещ да съдействува за подписване на въпросната конвенция.[66]Въпреки това преговорите се проточват до споразумението между София и Виена.

В началото на 1884 г. българското правителство решава да упражни натиск върху двуединната монархия чрез сключване на пощенска конвенция с Турция, която също се стреми да ликвидира австрийските и германските бюра в Цариград. На 29 март/10 април 1884 г. двете държави подписват телеграфо-пощенска конвенция, според която австрийските бюра се закриват, а българската и турската поща поемат пренасянето на собствените си и на международните пощенски пратки.[67] Това споразумение предизвиква недоволството на Австро-Унгария, която реагира остро.

---

[63] PAAA — Bonn, Bulgarien I, v. 2. conf. v. 3. Ротехам от Букурещ, 7. X. 1879 до фон Бюлов в Берлин. Батенберг предлага сключване и на конвенция за екстрадиция. Румънското правителство се съгласява върху необходимостта от такъв договор, но до август 1886 г. споразумение не се постига. Неедноkратните български предложения остават без резултат въпреки честите спорове между двете страни за размяна на престъпници и др. (Вж. БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 2, а. е. 885, л. 7—16; ЦДИА, ф. 327, оп. 1, а. е. 3, л. 40; ф. 176, оп. 1, а. е. 43, л. 3, 13—14, 25, 27, 75—76. Кореспонденция между БДА в Букурещ и МВРИ в София.)

[64] БИА—НБКМ, ф. 290, а. е. 176, л. 193—197. Пощенска конвенция между България и Сърбия, изработена в София на 10/22. VI. 1882 г.

[65] Пак там, ф. 14, оп. 2, а. е. 885, л. 30—31. Евл. Георгиев от Букурещ, 4. I. 1880 до Начович в София.

[66] АВПР, ф. Гл. архив V—A_2, 1881, д. 917, ч. II, л. 410—411. Хитрово от София, 16/28. IX. 1881 до Гирс в Петербург.

[67] ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 158, л. 18—24. Телеграфопощенска конвенция между Турция и България, 29. III/10. IV. 1884 г.

От Виена правят енергични постъпки в София, като обещават да закрият бюрата в Русе и Варна, при условие, че българското правителство се откаже от подписаната с Турция конвенция.[68] Позицията на двуединната монархия, подкрепяна от Германия, кара софийският кабинет да отстъпи. Възползувайки се от нередовността на турската поща, той осуетява ратифицирането на сключената конвенция. През август 1884 г. австрийските пощенски бюра в Русе и Варна са закрити. В началото на 1885 г. в Букурещ се уточняват текстовете на подготвената конвенция, която е подписана на 2/13 март 1885 г.[69] Така Княжеството успява да установи редовни пощенски съобщения със Сърбия и Румъния, да ликвидира чуждата администрация на своя територия и по този начин да направи крачка напред в самостоятелния си държавен живот.

ОПРЕДЕЛЯНЕ ГРАНИЦИТЕ НА КНЯЖЕСТВОТО

Въпросът за определяне на границите на Княжеството с Румъния, Сърбия и Турция ангажира вниманието на българските правителства през целия разглеждан от нас период. Извънредно важен с оглед организацията на младата държава, той дава сериозно отражение върху развитието на междубалканските отношения. Произтичащ от постановленията на Берлинския договор, граничният въпрос трови дълго време българо-румънските и българо-сръбските отношения и не получава разрешение до август 1886 г. За това съдействуват и несъгласията между великите сили, намерили проявления и при разрешението на посочения въпрос. Сравнително по-лесно се определя границата с Турция.

Чл. 2 на Берлинския договор, който очертава в най-общ вид границите на Княжеството, предоставя тяхното точно определяне на европейска комисия от представители на великите сили. Международната делимитационна комисия заседава през 1878 г. и зафиксирва решенията си в протоколи, придружени с подробно описание на българските граници.[70] На България и нейните съседи остава задължението да се прокарат пограничните линии съгласно решенията на Делимитационната комисия. През октомври 1879 г. по искане на княз Батенберг руското правителство изпраща в България полк. Боголюбов, за да окаже съдействие на софийския кабинет в работите по борнажа на границите.[71]

Въпросът за определяне на югозападната граница на Княжеството (с Турция) се поставя едва през есента на 1880 г. поради ангажираността на двете държави с уреждане на други по-важни проблеми. Но честите погранични конфликти, нахлуването на разбойнически чети от турска територия в Княжеството и малтретирането на граничното население подтикват българското правителство да пристъпи към разрешение и на този

---

[68] АВПР, ф. Гл. архив V—A_2, д. 925, л. 2481—2493, 2494—2496. П. Богданов от София, 1. VIII. 1884 до Гирс в Петербург.

[69] Relaţiile internaţionale ale României în documente (1368—1900). Bucureşti, 1971, p. 470—475.

[70] ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 20, л. 9—30. Описание на българо-румънската, българо-сръбската, българо-турската и българо-румелийската граница съгласно акта на Международната комисия.

[71] Пак там, л. 33. А. Шепелев от София, 25. X. 1879 до М. Балабанов.

въпрос. Една от задачите на назначения на 21 юни 1880 г. дипломатически агент в Цариград М. Балабанов е да разговаря с турския външен министър за скорошното определяне на границата.[72] В началото на септември с. г. двете държави се споразумяват и назначават делегати за българо-турската пограничка комисия. За български комисар е определен княжеският флигел-адютант барон Корвин с помощници — кап. Иванов, управител на Военно-топографическата част при Военното министерство, и П. Чернев, секретар на Министерския съвет.[73] Заседанията на комисията продължават до средата на 1881 г. Те се ограничават само в определяне на границата на място съгл. чл. 12 от протокол № 32 на Международната делимитационна комисия от 13 септември 1878 г. Въпросите за правото на пограничното население да обработва земите си, останали в чужда територия, да използува селските гори и пасища, преминали в другата държава и др. (чл. 13 от същия протокол), се оставят за допълнително споразумение между Високата порта и княжеското правителство.[74] Така установената граница е утвърдена на 21 юли/2 август 1881 г. със специално султанско ираде.[75] С това се ликвидира един от стоящите за разрешение пред двете държави въпрос.

Много по-трудно се оказва уреждането на западната граница на Княжеството (със Сърбия) и на североизточната (с Румъния). Още през 1878 г. Временното руско управление, стараейки се да предотврати всякакъв българо-сръбски конфликт, пристъпва към определяне на фиксираната в чл. 2 и 36 от Берлинския договор граница между двете държави. През декември с. г. по инициатива на княз Дондуков-Корсаков е назначена българо-сръбска комисия, която трябвало на място да очертае границата в Кулския окръг. За делегат от руска страна е назначен кап. Плеве, а от сръбска — полк. Здравкович и поручик Св. Нешич. Тази комисия не стига до никакъв резултат поради нежеланието на сръбските пратеници да се съобразяват с решенията на Европейската делимитационна комисия, приети въз основа на посочените два члена на Берлинския договор. Чл. 11 от протокол 33 на тази комисия постановява, че сръбско-българската граница в спорния район започва на 10 км от Кулата — Смилова чука, слива се със старата източна граница на Княжество Сърбия и през Балкана и р. Тимок стига до устието ѝ на Дунав. По този начин в северозападните части за граница служи течението на р. Тимок.[76] Възползувайки се от известна неяснота в описанието на Берлинския договор и Международната комисия, сръбското правителство настоява, че старата граница на Княжество Сърбия в този район още през 1833 г. върви по десния бряг на Тимок, където минавало старото корито на реката. По-

[72] АБАН, ф. 26, оп. 1, а. е. 7, л. 12. Дневник на М. Балабанов (19. VII—6. IX. 1880).

[73] ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 49, л. 4—7. Нота на турското външно министерство от 1. IX. 1880 до БДА в Цариград; Доклад на Др. Цанков от София, 2. IX. 1880 до княз Батенберг и указ на Ал. Батенберг от 3. IX. 1880 за назначаване на българските комисари.

[74] Пак там, л. 61—63. Рапорт на българските делегати в пограничната турско-българска комисия от с. Царварица, 5. VI. 1881 до МВРИ в София.

[75] Пак там, а. е. 70, л. 6. БДА в Цариград, 23. VII /4. VIII. 1881 до МВРИ в София.

[76] Пак там, ф. 321, оп. 1, а. е. 96. л. 15—19. Паметна записка за Сръбско-българския конфликт от София, 15/27. VI. 1884 г.

ради обстоятелството, че до 1833 г. Тимок променяла на няколко пъти коритото си, тя откъснала в някои места сръбски участъци, които останали откъм българска страна. Затова и сръбското правителство държи на старото корито като граница, докато България приема течението на Тимок, както е обозначено от Европейската комисия. По време на войната Сърбия заема със свои войски откъснатите отвъд реката части и настоява да се приеме установената произволно от нея в 1878 г. гранична линия. Тъй като това положение е благоприятно за Сърбия, тя упорито отказва да се съобрази с международните актове и отлага решението на въпроса. Затова и смесените комисии през 1878 и 1879 г., свикани по инициатива на Временното руско управление, не постигат споразумение.[77] Все пак руските власти успяват да принудят сръбското правителство да освободи през май 1879 г. Брезнишки и Трънски окръг и през юни с. г. — голяма част от завзетите в района на Кула земи. Въпреки това точната граница в Кулско не е определена и сръбските власти задържат части от българската територия.

От неуредицата страдат интересите на пограничното българско население, което естествено пресира българските власти. През юни 1881 г. е назначена нова комисия с български представители Д. Каранфилович и С. Попов. Те са снабдени с инструкции при определяне на границата да се стремят да постигнат и разбирателство за облекчаване положението на граничното население.[78] И този път българските усилия не се увенчават с успех. Става ясно, че пограничните преговори със Сърбия много трудно ще стигнат до дефинитивен резултат.

Предложеният от сръбското правителство проект за сръбско-българска погранична конвенция изхожда от положението, че за граница между двете държави служи уточненото веднъж корито на Тимок, а не самата река, която често променя течението си. Според тоя проект притежателите на имоти, останали в чужда територия, плащат данъци на собствената си държава. Те пренасят реколтата си там, където живеят без никакви мита.[79] Сръбският проект се обсъжда в София през есента на 1881 г. Той е посрещнат с резервираност от българските управляващи среди, тъй като държи сметка преди всичко за сръбските интереси.[80] Настойчивите покани на полк. С. Груич за завършване на преговорите по предложения проект са отминати с мълчание.[81] Българското правителство се връща към този въпрос едва през лятото на следващата година.

На 27 октомври 1882 г. по инициатива на София в Белград се събира нова смесена комисия. За български представител е назначен председателят на Държавния съвет Т. Икономов със секретар Й. Ковачев, а за сръбски — М. Миличевич, началник на отдел в Министерството на вън-

---

[77] ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 156, л. 67—68. Бележка по българо-сръбския граничен конфликт.

[78] Пак там, а. е. 68, л. 34—35. Инструкции на Д. Каранфилович и С. Попов, София, 15. VI. 1881.

[79] Пак там, л. 52—56. Проект на сръбското правителство за българо-сръбска погранична конвенция.

[80] Пак там, л. 37, 44—45. Мнение на министъра на финансите Г. Желязкович, 28. IX. 1881 г. и на управляващия външно министерство полк. Ремлинген, 26. XI. 1881 г.

[81] Пак там, л. 46—47. С. Груич от София, 1. XII. 1881 г. до Г. Вълкович.

шните работи, и Дж. Симич.[82] В тези преговори княжеските делегати са натоварени да настояват за определяне на границата съгласно решенията на Европейската делимитационна комисия от есента на 1879 г. и за постигане на споразумение относно положението на пограничното население.[83] След дълги преговори през декември 1882 г. комисията изработва проект за конвенция по пограничния въпрос, подписана от българските и сръбските делегати. Според нея за граница между двете държави се приема линията, очертана от Международната комисия (чл. I), като при точното ѝ определяне може да се прави взаимна размяна на еднакви участъци с оглед на терена, нуждите на населението и пр. (чл. V). Собствениците на земи, останали в чужда територия, могат да ги обработват, като плащат данъци на държавата, в която живеят, и пренасят реколтата си без мито (чл. VIII — IX). Тези земи в срок от 5 години могат да бъдат продадени или заменени, но след изтичането му те се подчиняват напълно на законите на държавата, в която се намират (чл. XVI).[84] Конвенцията отразява стремежа на българското правителство за справедливо и окончателно уреждане на граничните въпроси, които създават много затруднения на Княжеството. Непрестанните инциденти по границата, оплакванията на българското население от притесненията на сръбските власти и др. са постоянна грижа за софийските управляващи. При това България е по-ощетена от неуреденото положение, тъй като сръбските власти са заели повече български земи. „Нашето правителство, пише в края на 1882 г. министърът на вътрешните работи Соболев до Министерския съвет, не е преставало да ходатайствува пред сръбското за прекъсване на тези притеснения, но почти всички заявления досега не са получавали желаемия резултат."[85] И този път сръбското правителство отказва да одобри постигнатото съглашение. Проектът за конвенция остава неподписан и в продължение на 17 месеца въпросът за българско-сръбската граница изобщо не се дискутира.

Междувременно българо-сръбските отношения се влошават във връзка с възникналия емигрантски въпрос, което затруднява още повече определянето на границата. В края на октомври 1883 г. в Сърбия избухва т. нар. Тимошко, или Зайчарско въстание на селските маси с участието на радикалната партия, насочено против политиката на крал Милан и неговите правителства. След потушаване на бунта голяма част от ръководителите и участниците в движението търсят спасение в България. В Княжеството се създава компактна група сръбска емиграция, което не може да не се отрази върху официалните отношения между двете държави. Приемайки противниците на съществуващия в Сърбия режим, в същото време българското правителство се стреми да ограничи дейността им и избягва да коментира събитията в съседната страна. Тази двойственост в неговото поведение има своите корени в създаденото още след Руско-турската война и засилено от претенциите на Сърбия по граничния въпрос взаимно недо-

[82] БИА—НБКМ, ф. 19, а. е. 86, л. 124. МВРИ от София, 10. X. 1882 до Т. Икономов; ЦДИА, ф. 315, оп. 1, а. е. 4, л. 6. М. Пирочанац от Белград, 21. X/2. XI. 1882 до Кирович в Белград.

[83] ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 100, л. 9. С. Тъпчилещов от София, 25. X. 1882 до Г. Вълкович.

[84] Пак там, а. е. 99, л. 59—66. Проект за конвенция между Сърбия и България за границата и пограничните отношения, Белград, декември 1882 г.

[85] Пак там, л. 1—3. Соболев от София, 18. XII. 1882 до Министерския съвет.

верие, както и в усилията на българските държавници да подобрят климата в междусъседските си отношения чрез срещата на крал Милан с княз Батенберг в края на 1882 г. в Русе. В отговор на дипломатическите постъпки на Сърбия за обезоръжаване и ограничаване дейността на емигрантите българското правителство дава формални уверения,че е взело всички мерки в този смисъл.[86] Но то отказва да приеме искането за екстрадиция на най-активните дейци на радикалната партия.[87] Идеите на Н. Пашич и неговите привърженици за сближение между България и Сърбия и ориентация към Русия са твърде близки на коалиционния кабинет на Драган Цанков. Затова,като оценяват засилването на позициите на сръбското радикално движение, българските либерали се отнасят към него със симпатии и доброжелателство.

Сравнително либералното отношение на софийския кабинет към емигрантите и засилването на тяхната конспиративна дейност за подготовка на ново въстание против Милан предизвикват все по-енергични постъпки на сръбската дипломация в София. В началото на 1884 г. между дипломатическия агент в София и Министерството на външните работи и на изповеданията се води оживена преписка. Дж. Симич настоява, че в София и Видин е имало събрание на емигрантите за подготовка на въоръжена акция срещу сръбското правителство, че за тази цел в България се сформирали отряди от черногорци и пр., поради което иска строги мерки срещу емигрантите. Успоредно с това сръбските власти инсценират в северозападната част на границата серия инциденти. С всеки изминат ден нараства напрежението в отношенията между двете държави. Белградското правителство информира и представителите на силите в Сърбия.Веднага след това, за да засили натиска си върху София, то организира граничния конфликт по течението на р. Тимок, край с. Брегово.[88]

Така емигрантският въпрос тясно се преплита с твърде щекотливия проблем за границата. Както бе посочено, северозападната част на границата, а именно по Тимок, остава спорна поради промяната на коритото на реката, при което някои владени от сърбите части остават от другата страна, т. е. към българската територия. В случая става дума за няколко декара ливади близо до с. Брегово, по-голямата част от които са собственост на Обреновичите. Но и българските селяни владеят части от тия ливади. След войната от 1877—1878 г. сръбските войски заемат района и го държат години наред, като отказват да го отстъпят на България въпреки решенията на Европейската делимитационна комисия. Както видяхме, многократните преговори между двете държави остават безрезултатни. От 22 март 1884 г. разговорите по въпроса за бреговските ливади се подновяват. В началото на май, точно в разгара на сръбската дипломатическа офанзива по емигрантския въпрос, сръбски въоръжен караул преминава Тимок, за да подсили охраната и започва да укрепява съществуващата гранична постройка. Това предизвиква безпокойство сред местното българско население. Изправен пред затруднения и във връзка с уреждане на североизточната граница, за която също се водят безплодни преговори с Румъния, софийският кабинет решава да вземе енергични

---

[86] Вж. подробно у А. Пантев. Емигрантският въпрос в българо-сръбските отношения 1883—1886, с. 5—8.

[87] ЦДИА, ф. 321, оп. 1, а. е. 98, л. 16. Паметна записка за Сръбско-българския конфликт, София, 15/27. VI. 1884.

[88] А. Пантев. Пос. съч., с. 8—9.

мерки. Тъй като дипломатическите постъпки пред сръбското правителство остават без резултат, на 16 май с. г. на видинския окръжен управител е наредено да изгони сръбския караул. На 22 май, поканени да напуснат местността, сръбските граничари се оттеглят отвъд Тимок.[89] В отговор на това на 25 май Симич от името на своето правителство връчва в София ултиматум с искане да се възстанови сръбският караул, да се изгонят всички емигранти от съседните на кралството области и от София, включително и намиращият се в България митрополит Михаил. В нотата се дава тридневен срок за изпълнение на условията, като в противен случай кралският дипломатически агент щял да напусне София.[90] С друга нота (от 26 май) на представителите на европейските сили в Княжеството са изложени сръбските обвинения, но главно по емигрантския въпрос. Сръбско-българските отношения навлизат в сериозна криза. Острият конфликт във връзка с границата и сръбските емигранти свидетелствува за зародилите се противоречия между двете съседни държави.

Желаейки да предотврати по-нататъшните усложнения, коалиционният кабинет на Др. Цанков взема мерки за ограничаване на сръбските емигранти. Но той категорично отхвърля сръбския ултиматум, като се позовава на коректното си поведение спрямо своята съседка. Нотата на външния министър М. Балабанов по този повод завършва с призив в името на приятелските отношения и многостранните интереси, които свързват двете държави.[91] Твърдата позиция на българското правителство и сдържаността на великите сили, които не подкрепят с нищо претенциите на крал Милан и кабинета Гарашанин, предрешават по-нататъшния развой на събитията. Освен че отзовава Симич от София, Сърбия не предприема никакви други действия. В избухналия конфликт се намесва и Турция. В качеството си на сюзерен Високата порта предявява претенции да бъде държана в течение на работите. По съвета на руския дипломатически агент М. Балабанов дава уверения за скорошно уреждане на въпроса.[92]

Междувременно българското правителство изготвя подробен мемоар за историята на емигрантския и граничния въпрос и го връчва на 16 юни с. г. на представителите на Русия, Германия и Австро-Унгария в София. Чуждите дипломати заемат позиция в полза на България и настояват за мирно уреждане на конфликта. „От разговора с г-на Гика, Изволски, съобщава веднага след конфликта Начович от Букурещ, и посланиците френски, австрийски и германски заключих, че общо мнение е в наша полза и противно на Сърбия; всички се удивляват от съвършено безосновни-

[89] ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 156, л. 86—87. Мемоар върху сръбско-българския конфликт, София, 15/27. VI. 1884; А. Пантев. Пос. съч., с. 10; Твърдението на някои автори, че българските власти със сила завземат Брегoвските ливади, не отговаря на истината. (Вж. В. Вучковић. Пос. съч., с. 8—9.)

[90] ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 156, л. 22—28. Симич от София, 25. V. 1884 до МВРИ. Бившият митрополит Михаил пристига в България през май 1884 г. Той е отстранен от духовния си пост поради своето русофилство и политическа дейност, насочена срещу Милан. — „Търн. конституция“, бр. 40, 23. V. 1884.

[91] Пак там, ф. 321, оп. 1, а. е. 98, л. 44—45. М. Балабанов от София, 28.V. 1884 до сръбския дипломатически агент.

[92] АВПР, ф. Гл. архив V—A_2, 1884, д. 924, л.39, 40. А. Кояндер от София, 7. VI. 1884 до Н. Гирс.

те им претенции особено относително емигрантите. . ."[93] Така българското правителство е окуражено от становището на великите сили,които одобряват поведението му. Френският посланик в Румъния даже окачествява държането на Сърбия като „брутално".

Опитът на Сърбия да урежда отношенията си с България от позиция на силата се проваля. Резултатът от Брегозската криза е прекъсване на дипломатическите връзки между двете съседки и създаване на опасно гнездо на Балканите. Настъпва продължителна пауза в българо-сръбските контакти, еднакво неблагоприятна за всяка от страните. Спорният Брегозски въпрос става предмет на международно третиране. По искане на Сърбия през лятото на 1884 г. с уреждане на българо-сръбската граница се заема комисия от представители на Русия, Австро-Унгария и Германия. Но и тя не стига до единодушно решение. Докато руският представител отстоява решението на Европейската комисия за р. Тимок като граница между двете държави, то австрийският и германският застъпват мнението, че Берлинският договор потвърждава границата от Хатишерифа 1833 г., т. е. старото корито на реката.[94] Противоречивите балкански интереси на трите империи се проявяват и при решаване на тоя дребен въпрос, при което австро-германската дипломация подкрепя Сърбия, а руската — България. Тъй като въпросът навлиза в глуха линия, двете страни прибягват отново до двустранни преговори.

Първата стъпка за споразумение е направена от българска страна. В София се стремят да избягнат намесата на силите при решаване на този по-маловажен въпрос и да нормализират отношенията си с кралството. По инициатива на дипломатическия агент в Букурещ Начович през октомври 1884 г. българското правителство изпраща посредством сръбския агент в Румъния Калевич предложение до Белград за двустранни разговори.[95] Сръбското правителство се съгласява да третира въпроса при положение че преговорите се запазят в тайна.[96] Обстоятелството, че Сърбия е поискала вече намесата на трите императорски двора (Австро-Унгария, Германия и Русия), я кара да бъде по-предпазлива. Но преди да се получи отговорът на сръбското правителство, княз Батенберг без знанието на своите министри използува престоя на сестра си графиня Ербах Шьонберг в Белград, за да влезе в лични преговори с крал Милан. Желанието на сръбския крал разговорите между двамата да се водят чрез доверено лице на българския княз не се приема от кабинета Каравелов. Като не иска да остави работата в ръцете на Батенберг, Министерският съвет решава преговорите да станат в София чрез секретаря на агенството Боди, на когото сръбското правителство трябва да изпрати своите предложения.[97]

---

[93] БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 1, а. е. 16, л. 7—8. Гр. Начович от Букурещ 28. V. 1884 до М. Балабанов в София; АИИ БАН, арх. кол. IV, оп. 7, а. е. 47, л. 317—364 (PRO, FO, 78/3639). Кенеди от София, 1. VII. 1884 до Форин офис.

[94] ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 45, л. 25—26. БДА в Белград, 30. V. 1887 до Гр. Начович в София; „Търн. конституция", бр. 43, 2. VI. 1884.

[95] Тук трябва да отбележим, че Начович и князът заблуждават правителството, като му казват, че инициативата идва от сръбска страна — БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 1, а. е. 834, л. 23—24. Вълкович от София, 10. X. 1884 до Гр. Начович в Букурещ.

[96] ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 156, л. 115. Гр. Начович от Букурещ, 23.X.1884 до И. Цанов в София.

[97] АВПР, ф. Гл. архив V—A_2, д. 923, ч. II, л. 2460—2465. А. Кояндер от София, 17. XI. 1884 до Н. Гирс в Петербург; ЦВА, ф. 1, оп. 5, д. 678. Княз Батенберг от София, 5/17. XI. 1884 до крал Милан в Белград.

След продължителна преписка двамата монарси изработват проект за споразумение, състоящ се от 4 точки. Точният текст на това споразумение не се откри в архивите.[98] Наличните документи позволяват да се възстанови приблизително неговият смисъл. По въпроса за границата то предвижда България да изкаже съжаления за станалия конфликт и да откупи от Милан Брегозските ливади. Емигрантите трябвало да се отдалечат от границата и движението им да се ограничи в рамките на определена зона.[99] Правителството на Каравелов отказва да приеме това споразумение. Въпреки че е ограничило политическата дейност на емигрантите и желае да нормализира отношенията си със западната си съседка, то смята, че правото е на българска страна и предлаганото от Батенберг съглашение е отстъпка. Руският дипломатически агент Кояндер одобрява това поведение.[100] Министерският съвет настоява да влезе в директни преговори с белградското правителство.[101] Отново настъпва застой в българо-сръбските разговори. На запитването, отправено му в Народното събрание на 31 януари 1885 г. за развоя на Брегозския спор, външният министър И. Цанов дава най-общи обяснения и отклонява обсъждането на въпроса, за да не се изострят отношенията със Сърбия.[102] Опитът на близките на Батенберг консерватори да се използува пътуването на Сукнаров през май 1885 г. в Сърбия за разговори по този повод се проваля. Под влияние на австрийския посланик в Белград Кевенхюлер Гарашанин преустановява разговорите с бившия български министър, тъй като го подозира в намерения да ходатайствува в полза на сръбските емигранти. През август с. г. българското правителство отново прави усилия за възстановяване на отношенията със Сърбия. Секретарят на сръбското агенство в София Боди донася в Белград предложението на И. Цанов в тоя смисъл. Но Гарашанин поставя като условие за по-нататъшни разговори сключването на споразумение между Милан и княз Батенберг. Това искане не се приема от българското правителство.[103]

Крал Милан и неговите приближени се страхуват от България, намираща се под руско покровителство, и гледат с подозрение на нея. Особено недоверие те изпитват към либералното правителство поради връзките му със сръбските радикали. Сведенията, идващи от България за засилване на дейността на емигрантите в началото на 1885 г., постоянните им контакти с някои либерални дейци и подготовката за въстание в Сърбия и за Съединение на Княжеството с Източна Румелия засилват недоволството на белградските управници.[104] Привидно лоялното поведение на

---

[98] От едно писмо на секретаря на Политическия кабинет С. Тъпчилещов до Гр. Начович от 28. XII. 1884 г. става ясно, че условията на съглашението се съхраняват в личния архив на Батенберг и без разрешение на Милан той не може да го съобщава на други лица. — БИА — НБКМ, ф. 14, оп. 4, а. е. 3561, л. 47—51.

[99] ЦВА, ф. 1, оп. 5, д. 678. Ал. Батенберг от София, 20. XI. 1884 до Милан в Белград. БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 7, а. е. 4991, л. 3127. Бележка на Гр. Начович „Брегозския въпрос"; E. C. Corti. Alexander von Battenberg, S. 175—178.

[100] АИИ БАН, арх. кол. IV, оп. 7. а. е. 77, л. 665—676. (PRO, FO, 78/3637). Локок от София, 17. XII. 1884 до Форин офис.

[101] ЦВА, ф. 1, оп. 5, д. 678. Ал. Батенберг от София, 5. XII. 1884 до Милан в Белград.

[102] Дневници на IV ОНС, I р. с., С., 1885, LXXXII з., 31. I. 1885, с. 104.

[103] В. Вучковић. Пос. съч., с. 9—10.

[104] А. Пантев. Пос. съч., с. 11—13.

Каравеловото правителство, което едва по време на кризата взема сериозни мерки за ограничаване дейността на емигрантите, не предотвратява сръбско-българския въоръжен конфликт. Съединението и последвалите го събития изместват на заден план въпроса за границата и емигрантите. Той се поставя отново едва в началото на 1886 г. по време на мирните преговори в Букурещ. Сръбският делегат Чедомил Миятович получава инструкции да постави въпроса за отношението на българското правителство към емигрантите. От своя страна Ив. Ев. Гешов е оторизиран от София да настоява за точно определяне на цялата сръбско-българска граница, която остава все още спорна.[105] Както е известно, на Букурещките преговори сръбските претенции нямат успех, но и България не може да постигне окончателно разрешение на въпроса за границата. Нарастването на напрежението в отношенията между двете страни след подписване на мирния договор не благоприятствува уреждането на този въпрос. При това положение избухват събитията от август 1886 г.[106]

Твърде мъчително се развиват и българо-румънските преговори за определяне на североизточната граница на Княжеството. Съгласно чл. 2 и 46 на Берлинския договор за граница между България и Румъния в Добруджа е определена линията, която започва на изток от Силистра и стига до Черно море на юг от Мангалия, присъединена към Румъния. Начална точка на тази линия ще се определи от Европейската комисия.[107] Според това постановление град Силистра остава в пределите на България. В прелиминарното си заседание на 8 юли 1878 г. в Берлин делимитационната комисия признава необходимостта границата при Силистра да се определи така, че да се даде възможност за построяване на мост, който да свързва двете румънски части, разделени от Дунав.[108] Като не успява да издействува присъединението на града, румънската дипломация заработва за изменение решението на Берлинския договор, така че границата да се премести на запад от Силистра. По този начин районът на Араб табия, където имало условия за построяване на мост, трябвало да се включи в пределите на Румъния. Европейската делимитационна комисия, която провежда заседанията си в Цариград през есента на 1878 г., уважава румънското искане. С оглед необходимостта от икономическо и административно свързване на Румъния с Добруджа тя решава изходната точка на границата да започва на 800 м от града, като включва Араб табия и Ордо табия в румънските предели. Руският представител в комисията полк. Боголюбов се обявява против това решение. Той изтъква, че от икономически и стратегически съображения градът не може да съще-

[105] БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 6, а. е. 4234, л. 70. Телеграми между Ив. Ев. Гешев и П. Каравелов от 29—30. I. 1886; Кореспонденция по Сръбско-българската война. Ч. II. С., 1886, с. 31.

[106] Споразумение по Бреговския въпрос се постига едва през 1887 г. със съдействието на Англия и Австро-Унгария. През този период във връзка с дълбоките промени в българската вътрешна и външна политика заглъхва и емигрантският въпрос. Вж. Съглашението в Camera dei deputati. Documenti diplomatici presentati al Parlamento italiano dal presente del consiglio ministro ad interium degli affari esteri (Crispi). Bulgaria. Roma, 1890, № 127, приложение.

[107] Д-р Б. Кесяков. Принос към дипломатическата история на България 1878—1925. Т. I, с. 1, 13.

[108] ЦДИА, ф. 568, оп. 1, а. е. 748, л. 1—3. М. Когълничану от Букурещ, 1878, до Калимаки-Катарджи.

ствува без района на споменатите две възвишения. Поради опозицията на Русия комисията не може да стигне до споразумение и въпросът остава нерешен.[109]

В желанието си да упражни натиск върху великите сили за решение на въпроса в своя полза на 4 януари 1879 г. Румъния окупира Арабтабийските възвишения. Това предизвиква недоволството на царското правителство и Букурещ е принуден да отстъпи пред ултиматума на силите. На 19 февруари румънските войски се оттеглят.[110] Въпросът за границата при Силистра продължава да стои пред вниманието на европейските кабинети. Русия настоява пред румънското правителство да постигне разбирателство с българското при условие, че България понесе половината от разноските за построяване на моста. Но Румъния остава непреклонна в претенциите си за Араб табия. През есента на 1879 г. Европейската делимитационна комисия, която отново заседава, този път в Силистра, потвърждава решението от 1878 г. Чрез своите двама представители Б. Антонович, главен инженер на Източна България, и Д. Карамихайлов българското правителство прави опит да отдалечи границата от Силистра, така че да не пострадат икономическите интереси на града.[111] Неговата позиция се отстоява само от руския делегат, поради което въпросът остава и този път висящ. На 3 ноември с. г. княз Карол пише на баща си: „С изключение на руския делегат цялата комисия е на мнение, че Араб табия трябва да ни се даде отново, но окончателното решение си запазват европейските делегати."[112]

Твърдата позиция, която заема Русия по разглеждания въпрос, се определя преди всичко от стратегически съображения. Араб табия е важен подстъп към града и владеенето му в случай на война би имало решаващо значение. Наред с това в този район се намират лозята, нивите и водните източници на града, а това не е без значение за икономическото му развитие. Руската дипломация се стреми да издейства благоприятно за България решение. Германия, която не желае да влошава отношенията си с Петербург заради такъв дребен въпрос, подкрепя руското становище. Поради това изготвеният от комисията протокол не получава необходимото потвърждение от правителствата на великите сили.[113]

На 31 май 1880 г. Австро-Унгария излиза с предложение, което представлява компромис между мнението на Русия и Европейската комисия. Според него граничната линия се прекарва така, че Араб табия да остане на Румъния, а градините на юг от това възвишение — на България. Русия, а след нея и Германия намират австрийското решение за приемливо.[114] И тази акция на силите не придвижва въпроса, тъй като не среща съгласието на Румъния. Българското правителство приема благо-

---

[109] „Търновска конституция", бр. 26, 4. V. 1886.

[110] R. W. Seton-Watson. Histoire des Roumains de l'époque romaine à l'achèvement de l'unité. Paris, 1937, p. 387.

[111] Commission technique européenne formé en vertu d'un accord intervenu entre les puissances signataires du traité de Berlin, 1879, Paris. Imprimerie nationale, 1880, p. 49—53. Паметна бележка на българските делегати от Силистра, 23. X./4. XI. 1879 до Европейската делимитационна комисия.

[112] Memoriile Regelui Carol I ale Romaniei. Vol. XVI. Bucureşti, 1912, p. 46.

[113] Ibidem, p. 46.

[114] Ibidem, vol. XVII, p. 7, 14; G. Bibesco. Encore Arab-Tabia et le gouvernement roumain. Bucarest, 1884, p. 7.

склонно решението. Още преди това, стараейки се да поддържа приятелски отношения с княз Карол, Батенберг изявява готовност да отстъпи Араб табия на Румъния.[115] Въпросът остава нерешен до 1883 г.

Проточването на този наглед дребен проблем се отразява неблагоприятно върху положението на Княжеството. Неуреждането на североизточната граница създава неприятности на българското правителство и без това обременено с много нерешени вътрешни и външни проблеми. При това България няма гранични войски в този край. Румъния се възползува от създаденото положение и заема с войските си редица определени за български или спорни пунктове. Между двете държави непрестанно възникват недоразумения.[116] Даже Батенберг, разположен към отстъпки по отношение на Румъния, пише в едно писмо до Карол: „Само границите да бъдат фиксирани по-скоро, защото така, както е сега, няма спокойствие в страната."[117]

В началото на 1883 г. великите сили постигат споразумение в ущърб на България. На 9 февруари 1883 г. с колективна нота те съобщават на румънското и българското правителство, че окончателното определяне на границата трябва да бъде извършено въз основа на протокола на Европейската комисия от 17 декември 1878 г. с измененията, направени покъсно на чл. 6 и 7.[118] Едва в края на с. г. двете правителства постигат съгласие за назначаване на смесена комисия. Тази комисия трябвало да извърши окончателно установяване на границата.[119] За български делегати са назначени агентът в Букурещ К. Цанков, княз Хилков и Л. Рокерб. Румънската страна се представя от ген. Фалкояну, ген. Бароци и Г. Дука. Смесената погранична комисия се свиква на 31 март 1884 г. в Букурещ.

Представителите на България получават инструкции при окончателното определяне на границата да се ръководят от икономическите интереси на пограничното население. За тази цел те трябвало да настоят пред румънските делегати главно за по-голямата част от силистренските лозя срещу съответни отстъпки в други места на границата. Заедно с това софийският кабинет настоява преди започване на техническото обозначаване на границата да се сключи конвенция между двете правителства, която да урежда в юридическо и икономическо отношение положението на пограничното население.[120] Румънското правителство отхвърля това искане, което според него е извън пълномощията на смесената комисия, натоварена с технически задачи. То заявява, че въпросната конвенция ще се обсъди и сключи впоследствие между двете правителства.[121]

---

[115] E. C. Corti. Alexander von Battenberg, S. 86—87; Кореспонденция до МВРИ (от 26 марта до 15 октомврия 1880), с. 119—120. Д. Цанков от София, 16/28. V. 1880 до руския дипломатически агент в София.

[116] БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 2, а. е. 885, л. 32—33, 36. Евл. Георгиев от Букурещ, 5. I. 1880 до Гр. Начович в София.

[117] Memoriile Regelui Carol I al Romaniei. Vol. XVI, p. 23. Батенберг до Карол, 10. VIII. 1879.

[118] БИА—НБКМ, ф. 5, а. е. 29, л. 21. Заповед на Д. Стурдза от Букурещ, 25. III. 1883 за назначаване на румънските делегати.

[119] Пак там, л. 8. Инструкция на М. Балабанов до българските делегати в смесената комисия, 14. III. 1884.

[120] Пак там, л. 8—10.

[121] Пак там, л. 35—36. Протокол № 3 на пограничната румъно-българска комисия, 4/16. IV. 1884.

И това предложение, което е прието в София, не се осъществява. В Букурещ се стремят само към определяне на границата и завземане на Араб табия.[122]

Трудности възникват и когато смесената комисия започва техническите работи на самото място. Те произлизат и от несъответствията между описанието и картата на граничната линия, изготвени от Европейската комисия.[123] След няколкоседмични безрезултатни преговори за силистренската граница комисията се разпуска. Въпросът продължава да бъде предмет на разговори между двете правителства, които проявяват еднаква неотстъпчивост. В отговор на настойчивото искане на софийския кабинет за определяне на добруджанската граница румънският министър-председател Брътиану предлага въпросът да се даде на арбитражното решение на някое незаинтересовано правителство.[124] На 29 март 1885 г. Министерският съвет на заседание под председателството на П. Каравелов приема това предложение.[125] Въпреки това от румънска страна продължават протаканията. Причина за тази незаинтересованост е обстоятелството, че румънските власти държат в свои ръце много по-голяма българска територия, отколкото възвишението Араб табия, което се намира в българско владение. През лятото на 1885 г. недоразуменията на добруджанската граница нарастват и заплашват с избухване на конфликт между двете държави.[126]

В края на август на границата при Силистра става инцидент, който изостря българо-румънските отношения. На 22 август румънските погранични войски окупират Араб табия и околността му, като използуват за повод строежа на една митническа барака от българските власти. Гр. Начович остро протестира от името на своето правителство и настоява румънското правителство да изтегли войските си от с. Кадъкьой, което е част от българската територия, и да заплати на населението щетите, нанесени при окупацията. Само след изпълнението на тези условия той смята, че е възможно България и Румъния да подновят преговорите по определяне на границата.[127] Двете държави се изправят пред опасността от конфликт. Но в София проявяват благоразумие и по съвета на руския дипломатически агент Кояндер се ограничават само с дипломатически натиск.[128] „Съседството и взаимните интереси на България и Румъния, пише „Търновска конституция", като малки държавици строго осъждат всяка постъпка, която води към конфликт на двама съседи, които историята и миналото така тясно са свързали и които връзки едва ли ще е ра-

[122] БИА—НБКМ, ф. 5, а. е. 29, л. 50—51, 76. Инструкции на М. Балабанов от София, 3. V. 1884 до К. Цанков и Гр. Начович.

[123] Пак там, ф. 14, оп. 1, а. е. 16, л. 11—13. Гр. Начович от Букурещ, 30. V. 1884 до М. Балабанов в София.

[124] ЦДИА, ф. 327, оп. 1, а. е. 7, л. 50. Гр. Начович от Букурещ, 18. III. 1885 до външния министър в София.

[125] Пак там, ф. 284, оп. 1, а. е. 370, л. 1. Протокол от заседанне на Министерския съвет от 29. III./10. IV. 1885.

[126] Пак там, ф. 327, оп. 1, а. е. 7, л. 90—91. Гр. Начович от Букурещ 3/15. III. 1885 до външния министър в София.

[127] БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 1, а. е. 440, л. 279—280. Проект за нота на Гр. Начович до румънския външен министър, август 1885; АВПР, ф. Политархив, 1885, д. 1282, л. 42. Кояндер от София, 22 авг. 1885 до Н. Гирс.

[128] АВПР, ф. Политархив, 1885, д. 1282, л. 49—50. Кояндер от София 2. IX. 1885 до Н. Гирс.

зумно да се потъпчат сега от която и да е страна за едно място от няколко стотин дюлюма."[129]

В резултат на преговорите румънските войски се оттеглят от българската територия, но на Араб табия остава пост от войници. За разрешаване на въпроса българското правителство предлага на румънското незабавно да се назначи комисия, която да определи границата при спорния участък по описанието на Международната комисия. В случай, че Букурещ не е съгласен, да се прибегне до арбитраж, като междувременно работата по останалата част от границата продължи. Българското предложение включва също писмено да се признае, че с. Кадъкьой принадлежи на България, незабавно да се освободи местността Хасанджи и да се възстанови редът в Силистра, като в Араб табия може да остане румънски пост.[130] Провъзгласяването на Съединението, което поглъща изцяло вниманието на българското правителство, улеснява Румъния в стремежа ѝ да протака изглаждането на инцидента.[131] В Букурещ решават да се възползуват от затрудненото положение на България, за да разрешат граничния въпрос в своя полза. В края на октомври, когато Княжеството е застрашено от сръбско нападение, румънският външен министър Къмпиняну поставя в ултимативна форма искане пред българското правителство за незабавно назначаване на погранична комисия. В противен случай той заплашва, че румънските власти ще пристъпят сами към определяне на добруджанската граница и ще заемат припадащите им се земи.[132] Тази неочаквана постъпка поставя българското правителство, което се страхува от нови компликации, в критично положение. Даже Начович, отличаващ се с голямо търпение и такт, стига до отчаяние и моли правителството да приеме оставката му.[133] Но в Букурещ, убедили се в желанието на силите да не допускат усложнения на Балканите, скоро коригират поведението си, прехвърлят вината върху Къмпиняну и на 7 ноември заявяват, че определянето на добруджанската граница е отложено за по-добри времена.[134] Въпросът така и остава нерешен до избухване на преврата от август 1886 г.

БЪЛГАРО-РУМЪНСКО СЪТРУДНИЧЕСТВО ПРИ РЕШАВАНЕ НА ВЪПРОСИ ОТ МЕЖДУНАРОДЕН ХАРАКТЕР

Отношенията между България и нейните съседи през разглеждания период се разкриват както при третирането на специфичните двустранни въпроси, така и на проблеми от международен характер, които засягат общите им интереси. Вече стана ясно, че по редица въпроси между балканските държави възникват недоразумения. Многобройните трудности, обусловени от съперничеството между младите държави на Балканския полуостров и намесата на великите сили, дават неблагоприятно отражение върху българо-сръбските, българо-турските и българо-румънските връзки. В

[129] „Търновска конституция", бр. 164, 24. VIII. 1885.

[130] АВПР, ф. Политархив, 1885, д. 1282, л. 54. Кояндер от София, 4. IX. 1885 до Н. Гнрс.

[131] ЦДИА, ф. 327, оп 1. а. е. 7, л. 119—120. Гр. Начович от Букурещ 12/24. IX. 1885 до И. Цанов в София.

[132] Пак там, л. 131. Гр. Начович от Букурещ, 21. X. 1885 до И. Цанов.

[133] Пак там, л. 137.

[134] Пак там, л. 145.

общи линии такава е картината и при решаване на по-важните, засягащи техните жизнени интереси проблеми. Това са Дунавският въпрос, въпросът за железопътното строителство, търговията и пр. При обсъждането им проличава характерния за първите години след Освобождението стремеж на Княжеството да намери допирни точки за разбирателство със съседите си с оглед на своето вътрешно- и външнополитическо утвърждаване. Той среща съчувствие само от страна на Румъния. Експанзионистичната политика на великите сили по отношение на малките държави кара София и Букурещ да си подадат ръка за съвместна борба в защита на своите суверенни права.

Това се проявява особено ярко при поставяне на въпроса за корабоплаването по р. Дунав. Както бе изложено вече, Румъния и България твърдо се обявяват против претенциите на Австро-Унгария да наложи своето господство по Среден Дунав.[135] От допускането на България в заседанията на Европейската дунавска комисия в Галац (13. XI. 1880) до свикване на Лондонската дунавска конференция (27. I. 1883) двете държави действуват единодушно и в разбирателство. На почвата на общите им интереси като крайбрежни държави между тях се установява сближение за съвместно противопоставяне на решенията на великите сили. Турция пък, вярна на своята позиция на ограничаване самостоятелността на Княжеството, се обявява против приемането на български делегати при обсъждане на Дунавския въпрос. Тя се позовава на васалното положение на България и претендира да я представя в качеството си на сюзерен. Турските усилия не се увенчават с успех, тъй като участието на Княжеството е в съгласие с решенията на Берлинския конгрес. Сърбия, към която българската дипломация се обръща през ноември 1880 г. за споразумение в защита на общите им дунавски интереси, остава безучастна. Тя се въздържа от всяка опозиция на претенциите на Австро-Унгария, с която в момента преговаря за сключване на търговски договор.[136]

През есента на 1880 г., малко преди да започнат заседанията в Галац, е направен опит чрез посещението на княз Карол в България да бъде преодоляно настъпилото охлаждане в българо-румънските отношения. По покана на Батенберг той пристига на 9 октомври в Русе, където му е оказан сърдечен прием. За целта от София идват някои от министрите, а от Шумен е прехвърлена част от военния гарнизон.[137] Румънският княз е поздравен с реч от митролопит Гр. Доростоло-Червенски, в която се подчертава желанието на българския народ да живее в добри отношения със своя северен съсед. Топлото и сърдечно посрещане правят най-добро впечатление на Карол и той съобщава в Министерския съвет след завръщането си: „Българите имат най-голямо желание да живеят добре с нас и поне за момента имат мирни намерения спрямо Турция. . .“[138] Подобряване-

---

[135] Вж. гл. I на настоящия труд. Подробно за политиката на Румъния по Дунавския въпрос вж. I. Cârtâna, I. Seftiuc. Dunărea în istoria poporului Român. Bucureşti, 1972, p. 5—96.

[136] Elena Statelova. La Bulgarie et le problème Danubien (1879—1883). — Etudes historiques, t. VI, 1973, p. 188—189.

[137] N. Jorga. Histoire des roumains. . ., vol. X, p. 270; ЦДИА, ф. 600, оп. 1, а. е. 47, л. 7. Дневник на К. Стоилов; БИА-НБКМ, ф. 5, а. е. 25, л. 47, К. Цанков от Букурещ, 4. X. 1880 до Боереску; С. Радев. Пос. съч., Т. I, с. 230.

[138] Memoriile Regelui Carol I al Romaniei. Vol. XVII, p. 44.

то на отношенията между двете страни се желае и от румънската общественост. „L'Indépendance roumaine" остро критикува политиката на Бореску и пише, че Румъния трябва да се разбере искрено с България. „Ние пожелаваме, отбелязва вестникът, тя (срещата — Е. С.) да не остане само безплодна демонстрация на симпатия, но да доведе до искрено и пълно сближение между двете княжества, чиито отношения са по-добри от известно време." Като прави преглед на становището на другите вестници по въпроса за връзките с южната съседка, „L'Indépendance roumaine" заключава, че правителството трябва да се вслуша в желанието на цялата нация и да търси сближение с България.[139]

Сведенията от достъпните документи показват, че на срещата не се водят конкретни преговори. Нейната цел е да подобри климата в отношенията между двете държави, влошен вследствие на недоразуменията във връзка с консулската юрисдикция, въпроса за Араб табия и други. „Последната среща, съобщава германският агент в София фон Тилау, сигурно е послужила, за да подобри отново отношенията между България и Румъния, които, както е известно, бяха пострадали вследствие на непохватността на тукашните властоимеющи и на голямата чувствителност, с която се отличава Букурещ."[140]

Важността на въпроса за дунавското корабоплаване кара двете държави да преодолеят възникналата помежду им неприязненост във връзка с граничните и други въпроси. В съгласие с постигнатото разбирателство представителите на Румъния и България гласуват против австрийския проект за Смесена комисия. Нуждата от сближение става все по-осезателна поради засилване натиска на силите върху тях за отстъпки по Дунавския въпрос. Това се отразява върху отношенията между двете държави, които през 1881 г. стават много добри. От Букурещ дават редица свидетелства за благоразположение към България с цел да се постигне разбирателство по важния Дунавски въпрос. През юли с. г. българският агент К. Цанков съобщава от румънската столица, че А. Стурдза, свързал престоя си в София с неприятни инциденти, ще бъде заменен с нов дипломатически агент — Е. Гика.[141]

Румънското правителство продължава постъпките си пред българското за съгласуване на действията на техните страни в престоящата сесия на Дунавската комисия в Галац. През есента на 1881 г. в София пристига със специална мисия румънският представител в Атина К. Есарку. Целта на неговото посещение е да се постигне споразумение „по всички въпроси, които имат за тях жизнен интерес"[142]. В София се водят разговори главно във връзка с Дунавския проблем, който е актуален и за двете страни в момента. Наред с това се обсъждат възможностите за сключване на търговска конвенция, за уреждане положението на румънските училища в България и др.[143] Българското правителство оказва добър прием

[139] „L'Indépendance roumaine", № 938, 8/20. X. 1880; № 940, 10/22. X. 1880.

[140] PAAA — Bonn, Bulgarien I, v. 9, conf. v. 10. Фон Тилау от София, 26. X. 1880 до Министерството на външните работи в Берлин.

[141] ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 81, л. 3. К. Цанков от Букурещ, 17. VII. 1881 до министъра на външните работи в София.

[142] Пак там, ф. 176, оп. 1, а. е. 64, л. 4—5. К. Цанков от Букурещ, 11. X. 1881 до министъра на външните работи в София.

[143] Пак там, а. е. 65, л. 20—21. К. Цанков от Букурещ, ноември 1881 до министъра на външните работи в София; а. е. 2, л. 51—54. Доклад на същия от 31. X. 1881 г.

на Ёсарку, като между софийската и букурещката дипломация се постига споразумение относно начина на действие при по-нататъшното обсъждане на Дунавския въпрос.

В съгласие помежду си българският и румънският делегат се противопоставят на Бареровия проект. Въпреки известни различия в становищата им за уреждане на корабоплаването по реката България и Румъния остават в опозиция спрямо великите сили. Те отказват да приемат и решенията на Лондонската конференция, които ги подтикват към нови преговори за сближение. Макар че не се стига до подписване на писмена конвенция между тях, резултатът от преговорите е идентично поведение на двете държави по отношение решенията на конференцията след закриването ѝ.[144] Във връзка с това „L'Indépendence roumaine" възторжено пише: „По Дунавския въпрос България е взела същото отношение, както и Румъния. Ние я поздравяваме за това."[145]

Българо-румънското разбирателство по Дунавския въпрос предизвиква недоволството на западните европейски държави и най-вече Австро-Унгария, особено чувствителна по този въпрос и всяко сближение на балканските страни.[146] Единствено Русия, чиито интереси на Дунав обективно съвпадат с интересите на двете страни подкрепя и поощрява техните усилия за разбирателство. Поставена в доста тежко външнополитическо положение след Берлинския конгрес, тя иска да противопостави на австро-германските аспирации на Дунав и Балканите малките крайбрежни държави. Затова от Петербург оказват дипломатическа поддръжка на българо-румънското сближение.[147]

Благодарение на установеното единодействие България и Румъния успяват да провалят несправедливите решения на Лондонската конференция от 1883 г. Успехът, постигнат при третиране на Дунавския въпрос, показва, че единствено спасителният за малките балкански държави път е тяхното сближение. Само чрез обединение на силите си народите на Балканския полуостров биха могли сполучливо да се противопоставят на агресивните стремежи на великите сили.

Тази осъзната необходимост се проявява и във връзка с железопътното строителство, но без да може да се реализира. Известно е, че Берлинският договор задължава Княжеството за построи линията Цариброд—Вакарел, която трябвало да свърже турските железници с австрийските. Също така на Сърбия и Турция се полага да прекарат минаващата на тяхна територия отсечка от международния път. Трите държави са подложени на натиск от страна на двуединната монархия. Макар че не се стига до съгласувана опозиция на Сърбия, България и Турция, в първите години Княжеството използува обстоятелството, че железопътният въпрос не е разрешен и с останалите две държави, за да лавира спрямо претенциите на Австро-Унгария. „Вие, нарежда на 27 август 1880 г. Др. Цанков на българския агент в Цариград, трябва да подкрепите всяко съпротивление на Турция и Сърбия за свързване на австро-сръбските железници с турските

---

[144] Подробно за българо-румънското сближение по Дунавския въпрос вж. глава първа.

[145] „L'Indépendance roumaine", № 1611, 5/17. II. 1883.

[146] Archivele Statului, Bucureşti, fondul Casa Regală (AS, B). Фолкенщайн от Виена, 14. XII. 1880 до Бьойст в Париж.

[147] E. S t a t e l o v a. Op. cit., p. 194, 196, 199.

и българските, като предварително сондирате Високата порта върху поведението, което мислят да държат по тоя въпрос. . .“[148] Още през декември 1879 г. княз Ал. Батенберг изтъква пред граф Кевенхюлер, че Компанията на Източните железници трябва да постигне по-бързо споразумение със сръбското правителство за построяване на линията до българската граница, за да може това да стане и с княжеското правителство.[149] Наистина австрийската дипломация прави всичко възможно да предотврати евентуално солидарно поведение на Сърбия и България. Тя се стреми да обвърже първо Белград и така по-лесно да принуди Княжеството да приеме вече установеното свързване на линиите. Затова желанието на сръбския кабинет за предварително споразумение със София за свързване на сръбско-българската линия е отблъснато във Виена. Натискът върху Сърбия се засилва, като Австро-Унгария заплашва, че ще изолира последната, споразумявайки се с Румъния и България за преминаване на международния път през тяхната територия.[150]

За известно време в София се възползуват от съпротивата на белградския кабинет и протаканията на турското правителство. Но след 28.III./ 9. IV. 1880 г., когато между Сърбия и Австро-Унгария е подписана конвенция за построяване на съответната железопътна линия, тази възможност чувствително намалява. При това натискът на монархията, подкрепяна от другите велики сили, принуждава българското правителство да отстъпи. През следващите години по време на преговорите в комисията на четирите във Виена (1881 — 1883) България не може да разчита на никаква подкрепа от страна на своите две съседки. Сръбските представители, както докладват от Виена българските делегати, действуват „винаги в унисон с австроунгарските делегати“[151]. След като се е задължила да построи своята част от международната линия Виена — Цариград, Сърбия е икономически заинтересована и България да направи това. Тя се обявява и против искането да бъде удължен срокът за построяване на българската линия с една година.[152] Същата позиция заема и Турция. Високата порта даже прави опити да натовари България със задължението да построи и линията Ямбол — Шейтанджик.

Принудено да се подчини на постановлението на силите за строежа на железопътната линия Цариброд — Вакарел, българското правителство продължава да обсъжда възможностите успоредно със споменатата линия да започне построяването и на втора, която да върви от Дунав към Балкана и София. Тази линия се желае по стратегически причини от руското правителство. През Румъния тя щяла да свърже българските железници с руските пътища и да парализира до известна степен евентуалните опасности от железопътната връзка на България с Виена. Съществу-

---

[148] ЦДИА, ф. 321, оп. 1, а. е. 9, л. 39. Др. Цанков от София, 27. VIII. 1880 до БДА в Цариград.

[149] Ц в. Т о д о р о в а. Дипломатическа история на външните земи на България 1888—1912, с. 47. Подробно за политиката на България по железопътния въпрос вж. тук глава втора.

[150] БИА-НБКМ, ф. 14, оп. 3, а. е. 2324, л. 27. Кирович от Белград, 10. III. 1880 до Гр. Начович в София.

[151] ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 91, л. 82. Рапорт върху работата на Комисията на 4-те във Виена.

[152] Пак там, а. е. 59, л. 125. Н. Стойчев от Виена, 27. V. / 8. VI. 1881 до ген. Ернрот в София.

ват два варианта за Дунавска линия: проектът на компанията Щатсбан за построяване на линия от Крайова през Александрия, Свищов, Габрово и Шипка до румелийската линия и на руската компания Гинсбург — Поляков — за линия Русе — Търново — София. Сред българските управляващи среди съществува разногласие по въпроса, на кое направление и съответно компания да се отдаде предпочитание.[153]

Въпреки това първият либерален кабинет споделя донякъде схващания на Петербург за необходимостта от построяване на железопътна линия до Дунав. В началото на 1881 г., то започва преговори с румънското правителство за евентуално свързване на българските железници с румънските. От Букурещ се отзовават на идеята, като отдават предпочитание на проекта на френската компания Щастбан.[154]

Страхът от австрийската икономическа и политическа експанзия кара двете държави да търсят начин за съвместно противопоставяне на застрашаващата ги опасност. Но всичко остава само в сферата на доброто желание. Разговорите скоро се прекъсват и железопътният въпрос в България навлиза в нова фаза. След превратa от април 1881 г. проектът на френската компания е изоставен, а по този на Гинсбург за железопътна линия София — Русе се завързват остри борби между руските представители в България, княза и консерваторите. До позитивно решение на въпроса не се стига поради финансовите затруднения на Княжеството и отказа на царското правителство да финансира строежа на посочената линия.[155]

През 1884 г. между България и Румъния се подновяват преговорите за свързване на железопътните линии. Този път инициативата излиза от Букурещ. Предстоящият строеж на Цариброд-Вакарелската линия, с което щяла да се заключи международната линия Виена — Цариград, подтиква румънското правителство да потърси средства за намаляване на последиците. Тъй като австрийската линия щяла да поеме целия трафик от Европа за Цариград, в Букурещ искат да свържат своята линия през Свищов и Нова Загора със съществуващата вече румелийска мрежа. Така се осъществявал втори по-кратък международен път, който би могъл да конкурира линията Виена — Цариград. Румънското правителство е толкова заинтересовано от построяването на този път, че то предлага да направи на Княжеството редица финансови облекчения.[156]

Но и този път не се стига до споразумение. Либералното правителство намира румънското предложение неизгодно за България. Според П. Каравелов тази линия няма да донесе икономически изгоди, тъй като не е съгласувана с железопътната мрежа на страната и поради това ще служи само за транзитен път към Цариград. Построяването ѝ би обременило извънредно много финансите на Княжеството, задължено от Берлинския договор да изкупи линията Русе — Варна и да построи Цариброд-Вакарелския участък. Наред с това тя би намалила значението на споменатите две линии. Нейното построяване би било полезно за България, ако с това би могло да се осуети строежът на Цариброд-Вакарелската отсечка. Но след като в 1883 г. е подписана Виенската кон-

[153] С. Д. Сказкин. Пос. съч., с. 265-279.
[154] По-подробно вж. глава втора.
[155] В. П. Султанов. Пос. съч., с. 37—38.
[156] По-подробно вж. глава втора.

венция, българското правителство не може да избегне вече това задължение, което прави предлаганата нова линия неизгодна за страната.[157]

Становището на Каравелов предизвиква недоволството на румънското правителство, живо заинтересовано от прокарване на споменатата линия. При това Австро-Унгария засилва натиска си над българското правителство за привеждане в действие решенията на Конференцията на 4-те във Виена и разговорите с Букурещ по железопътното строителство замират.[158] Слабите потенциални възможности на двете балкански държави им пречат да проведат обща, съобразена със собствените им интереси железопътна политика.

България е свързана със своите непосредствени съседи и чрез търговски отношения. През разглеждания период тя търгува най-много с Румъния, а след това с Турция и Сърбия. Така например през 1880 г. Румъния заема първо място във вноса на страната, Турция — четвърто, а Сърбия — седмо.[159] Но Княжеството няма сключени търговски договори с тези страни. Чл. 8 на Берлинския договор го подчинява на всички договори и конвенции, които съществуват или ще се установят между Високата порта и другите държави. То би могло да сключи нови, самостоятелни спогодби само със съгласието на съответните страни.[160] Българските правителства зорко следят всякакви преговори между Турция и другите балкански държави, главно Румъния, с цел да не допуснат сключване на нов търговски договор, който би бил в ущърб на българските интереси. Когато в началото на 1880 г. достигат съобщения за турско-румънски търговски разговори, България предявява пред Високата порта искане да участвува в преговорите. „Следователно, пише Гр. Начович на българския дипломатически агент в Цариград, по̀ е полезно за нас Портата да не сключва с Румъния търговски трактат или да го сключи с нашето съгласие, отколкото да го сключи без нас, защото няма съмнение, че той ще бъде направлен против нас.“[161] Успоредно с това Княжеството насочва усилията си към подписване на самостоятелни търговски договори и на първо място с Румъния.

В първите години след Освобождението търговията между двете страни се развива добре. От 1880 до 1885 г. румънският износ за България е на стойност около 5 млн. леи годишно, а българският за нея — около 4 млн. леи.[162] Българските произведения в Румъния и обратно румънските в България се ползуват с правото на най-облагодетелствуваната нация. Съгласно Берлинския договор Княжеството наследява митническия режим на сключените между Турция и по-големите европейски държави търговски договори. Те определят твърде ниско вносно мито — формално 8%, а фактически 4—5%. В края на 1883 г. коалиционното пра-

---

[157] АВПР, ф. Гл. архив V—A_2, д. 923, ч. II, л. 2452—2459. А. Кояндер от София, 23. X. 1883 до Н. Гирс в Петербург.

[158] ЦДИА, ф. 600, оп. 1, а. е. 263, л. 15—17. Гр. Начович от Букурещ, 26. X. 1884 до К. Стоилов в София.

[159] М. Сарафов. Нашата външна търговия през 1880 и 1881 година. — Периодично списание на Българското книжовно дружество в Средец, 1883, кн. VI, с. 116—130.

[160] Д-р Б. Кесяков. Пос. съч. Т. I, с. 4—5.

[161] ЦДИА, ф. 321, оп. 1, а. е. 9, р. 2—3а. Гр. Начович от София, 19. I. 1880 до БДА в Цариград.

[162] C. Velichi. Op. cit., p. 267.

вителство на Др. Цанков внася в III Народно събрание първата българска самостоятелна митническа тарифа за вносните стоки на страните, които нямат сключени търговски договори с Турция. Следователно тя се отнася преди всичко за Румъния, Сърбия и Турция. Нейното приемане се налага от обстоятелството, че румънското правителство увеличава цената на каменната сол, внасяна в България. Новата тарифа предвижда по-високи мита и чрез нея се цели покровителствуването на някои български произведения.[163] Тя трябвало да принуди другите страни, главно Букурещ, да направят известни отстъпки за някои важни български артикули, които се внасят в тях. Заедно с това, стремейки се към еманципиране и защита на икономическите интереси на страната, княжеското правителство желае да уреди разменните си отношения със северната съседка чрез сключване на търговска конвенция.

Този въпрос става особено актуален през пролетта на 1885 г. На 14 април с. г. Гр. Начович съобщава от Букурещ, че румънското правителство е приело нов закон за митническа тарифа, който влиза в сила от 1/13 юли 1885 г. Този закон увеличава митото на стоките (до 50%) на държавите, които нямат търговски договор с Румъния или не са изявили желание да сключат такъв. Следователно той засяга и България.[164] Законът е продиктуван от стремежа на Румъния да се освободи от заробващия я търговски договор с двуединната монархия. Австро-румънската конвенция, сключена през 1876 г. за срок от 10 години, се оказва неизгодна за кралството. Австро-Унгария наводнява румънския пазар със свои промишлени стоки, а в същото време със закон забранява от 1 януари 1882 г. внасянето на румънски добитък. Въпреки настояванията на Букурещ под предлог на карантина виенският кабинет отказва да отвори границата и румънското скотовъдство понася големи щети.[165] Затова румънското правителство решава да не подновява търговската спогодба с Австро-Унгария, чийто срок изтичал през април 1886 г., и да въведе автономна митническа тарифа. Това го поставя в твърде тежко положение, тъй като монархията упражнява силен натиск в Букурещ с цел сключване на нов търговски договор. Франция пък настоява за продължение на отстъпките, с които се ползува дотогава, докато някоя друга държава се ползува от тях. Съпротивата на Румъния по отношение на претенциите на тези две велики сили не ѝ позволява да отговори и на предложението на българското правителство.[166]

На 23 май 1885 г. Гр. Начович получава нареждане от София да влезе в преговори с румънските управляващи за подписване на търговска конвенция. В основата на тази конвенция според финансовия министър Каравелов трябвало да залегне запазването на статуквото. Българ-

[163] Дневници на II ОНС, II с., XXXVII з., 20. XII. 1883, С., 1883, с. 107 и сл. Новата тарифа е утвърдена с указ на Ал. Батенберг от 24. XII. 1883 г. и влиза в сила от 2. IV. 1884 г. (ЦДИА, ф. 321, оп. 1, а. е. 65, л. 152. МВРИ от София, 8. III. 1884 до БДА в Цариград). Вж. също Икономиката на България до социалистическата революция, Т. I, с. 376—377.

[164] ЦДИА, ф. 327, оп. 1, а. е. 7, л. 59—61. Гр. Начович от Букурещ, 14. IV. 1885 до външния министър в София.

[165] Пак там, а. е. 6, л. 25—31. Гр. Начович от Букурещ, 29. XII. 1884 до външния министър в София; История Румынии, 1848—1917, под ред. на В. Н. Виноградов, М., 1971, с. 363—364.

[166] ЦДИА, ф. 327, оп. 1, а. е. 7, л. 67—68. Гр. Начович от Букурещ, 13/25. VI. 1885 до външния министър в София.

ското правителство желае новата румънска митническа тарифа да не се прилага по отношение на българските стоки.[167] Поради отказа си да сключи търговски договор с Австро-Унгария букурещкият кабинет не можел да направи това и с България даже и при най-добро желание. Начович предупреждава правителството, че работата ще се забави и затова то трябва да се подготви да отговори с идентични мерки в случай, че Румъния въведе новата митническа тарифа.

Стремежът на кралството да се освободи от икономическия гнет на великите сили се посреща с разбиране от българска страна. В София следят с интерес развоя на румъно-австрийския спор по митническия въпрос. Поздравявайки своята съседка за твърдото ѝ поведение, официозът „Търновска конституция" пише с възторг: „Тя (Румъния — Е. С.) предприема несравнено по-важно дело: да освободи страната от икономическата външна експлоатация и да ѝ създаде една домашна индустрия . . . Румъния ни се представя в това отношение като образец, за постигането на който трябва да се стреми всяка държава на Балканския полуостров."[168] До август 1886 г. въпросът за сключване на българо-румънска търговска конвенция не се появява по страниците на дипломатическите документи.

БЪЛГАРИЯ — ИНИЦИАТОР ЗА БАЛКАНСКО СБЛИЖЕНИЕ

Изнесените конкретни факти за българо-румънските, българо-турските и българо-сръбските отношения в годините след Руско-турската война (1877—1878) разкриват скритият антагонизъм между балканските държави. Той се проявява при третиране и на най-дребните въпроси, които възникват между младата държава и нейните съседи. Неговите корени трябва да се търсят в несправедливите решения на Берлинския конгрес, който оставя националния въпрос на Балканите неразрешен. Борбата между великите сили за влияние в този важен пункт на Европа резонира в недоверие и даже враждебност между балканските държавици. Законният стремеж на българския народ за съединение на Княжеството с Източна Румелия и освобождение на Македония се посреща от всичките му съседи с неодобрение. Въпреки че в първите години след Освобождението българските правителства, ангажирани с уредбата и утвърждаването на младата държава, се въздържат от всякакви действия за обединение на българския народ, съседните държави се отнасят с подозрение към Княжеството. Влиянието на Русия и подкрепата, която тя оказва на новообразуваната държава, настройва още повече другите балкански страни срещу Княжеството. При това положение осъзнатата нужда от взаимно сътрудничество за отпор срещу претенциите на великите сили не може да се реализира. Идеята за балканско разбирателство има спорадичен характер и все още не се е превърнала в осъзната и необходима държавна политика за буржоазните правителства на балканските народи.

---

[167] ЦДИА, ф. 327, оп. 1, а. е. 7, л. 62, 70—71. Гр. Начович от Букурещ, 30.V.1885 до външния министър в София и П. Каравелов от София, 20.V.1885 до външния министър.

[168] „Търновска конституция", бр. 16, 20. III. 1886.

България през този период се стреми по-последователно и настойчиво към сближение. Неуреденото положение на Княжеството съвсем естествено диктува политиката на установяване на добри отношения със съседните балкански страни, с които го свързва разрешаване на редица както двустранни, така и международни проблеми. В балканското разбирателство България вижда средство за еманципиране по отношение на политиката на западните държави и укрепване на държавния и политическия суверенитет на страната. Затова всички български правителства следват тази политика и на първо място към Румъния, тъй като с нея имат най-малко спорни въпроси.[169] Така например във връзка със сближението по Дунавския въпрос българската дипломация обсъжда проблема за сключване даже на един съюз между двете страни.

Основната причина за сръбската резервираност спрямо България проличава още при първите контакти между двете държави. Въпросът за сближение се поставя по време на официалното посещение на княз Ал. Батенберг в Сърбия от 24 до 29. IX. 1880 г. В станалите най-общи разговори белградските управляващи поставят като най-важно условие за разбирателство подялбата на Македония на сфери на влияние. Придружаващият българския княз К. Стоилов отбелязва в дневника си: „Те желаят да захванем сближението си с един митнически съюз: да определим границата си в Македония и Стара Сърбия, за да знаем догде трябва да се простира културното влияние на едните и на другите и в случай на движение догде да се простира въоръженото действие; те би биле готови да влязат с нас в съюз изначало икономически и потом и да гарантираме взаимно територията си.“[170] По-нататък тези разговори не се подновяват. Те свидетелствуват за опасенията на сръбското правителство, което вероятно е искало да провери възгледите на българските управляващи по отношение на Македония. Развоят на българо-сръбските отношения главно във връзка с решаване на основните въпроси между двете държави показва нарастващите опасения на Белград, които се проявяват в неприязън спрямо българската държава. Както видяхме, между двете страни не се стига до разбирателство, а още помалко до сближение по никой от възникналите проблеми.

При това в средата на 1882 г. българо-сръбските отношения се изострят във връзка с въстанието в Босна и Херцеговина от 1881—1882 г. Известно е, че през май 1882 г. със съдействието на Хитрово в България се подготвя доброволческа чета от черногорци, която трябвало през Сърбия да отиде в помощ на въстаналите. Това става без знанието на руското правителство и още по-малко на българското.[171] Акцията се проваля, тъй като четата заедно с транспортираното оръжие е заловена на сръбска територия. Това засилва подозрението на крал Милан, който смята, че Русия използува България и Черна гора като база за осъществяване на своите планове срещу династията на Обреновичите. В края на май сръбското правителство протестира пред Кирович и заплашва,

---

[169] Вж. напр. БИА-НБКМ, ф. 290, а. е. 56, л. 42—44. Мемоар до Батенберг, разкриващ основните схващания на консервативната партия относно вътрешната и външната политика на страната.

[170] ЦДИА, ф. 600, оп. 1, а. е. 47, л. 6. Дневник на К. Стоилов, 22—29. IX. 1880 г.

[171] С. Д. Сказкин. Пос. съч., с. 208—212.

че при повторен случай ще постави въпроса пред Европа.[172] Малко покъсно въстанието в Босна и Херцеговина е потушено от Австро-Унгария. Недоразумението между България и Сърбия е изгладено, но то подхранва резервираността на сръбските управляващи среди по отношение на съседното княжество. Страхът от руското влияние в София е важен фактор при оформяне на политиката на Белград спрямо България.

Системно проявяваната недоверчивост от сръбска страна се констатира и от такива привърженици на сръбско-българското приятелство като Т. Икономов. Във връзка с престоя си в Сърбия през 1882 г. за уреждане на пограничния въпрос, след като отбелязва господствуващите там недружелюбни настроения, той пише: „Повече: сръбските държавници явно изказваха съмнение, че България би имала право да сключва с другите държави конвенции по каквито и да било предмети."[173] Подобно третиране на българската държава не създава условия за установяване на по-близки отношения.

Контактите с Гърция и Черна гора, както бе изтъкнато вече, са твърде слаби и отношенията сравнително по-добри. Но и Гърция не закъснява да предяви интереса си към Македония и на тази почва опасенията си от България. Още през лятото на 1880 г. гръцкият посланик в Цариград Кондуриотис в разговор с М. Балабанов заявява, че България и Гърция биха могли да се сближат, като си поделят Македония.[174] Усилията на Екзархията да издействува от турското правителство прилагане на фермана от 1870 г. среща противодействието на Патриаршията. Гръцката пропаганда, която активизира дейността си в Македония, се стреми да ликвидира българската църковна организация в Европейска Турция. Натискът на вселенския патриарх върху Високата порта се подкрепя от гръцкото правителство. Сблъскването на българските и гръцките интереси в Македония се проявява в острата борба между Екзархията и Патриаршията — борба за правото на съществуване на самостоятелна българска църква в Цариград.[175] Това улеснява турското правителство, заинтересовано от отслабване на българския елемент в империята. Очерталото се от края на 1881 г. сближение между Атина и Цариград не благоприятствува разрешението на Екзархийския въпрос.[176] България и Гърция се оказват разделени по един изключително важен и труден за разрешаване въпрос.

В първите години след Руско-турската война (1877—1878) в политиката на Румъния към България се борят две тенденции — желание за сближение с младото княжество и страх от него поради русофилската му ориентация. Княз Карол твърде често обръща внимание на виенския кабинет върху тежкото положение на Румъния „между голямата и малката Русия"[177]. Наред с това, притисната между най-заинтересованите

---

[172] В. Вучковић. Пос. съч., с. 6; Н. Kapidžić. Der Aufstand in Hercegovina im Jahre 1882 mit Hinblick auf die Einflüsse aus Bulgarien. — Etudes balkaniques, 2—3, 1965, S. 182—190.

[173] Т. Икономов. Писма за Сърбия. Русе, 1882, с. 125—126.

[174] АБАН, ф. 26, оп. 1, а. е. 77, л. 7. Дневник на М. Балабанов.

[175] Подробно вж. М. Арнаудов. Пос. съч., с. 257 и сл.

[176] E. Driault et M. Lhéritier. Op. cit., t. IV, Paris, 1926, p. 164—178.

[177] PAAA — Bonn, Bulgarien I, v. 7, conf. v. 8. Ройс от Виена, 16. VIII. 1880 до Бисмарк в Берлин.

на Балканите държави — Австро-Унгария и Русия, Румъния гледа на разбирателството с България като на известна опора в своята външнополитическа дейност. Това проличава особено ярко при разрешаване на международни проблеми, засягащи интересите на двете страни.

Политиката на сближение с балканските страни и България намира поддръжка сред голяма част от румънската общественост.[178] Във връзка с посещението на Карол в Русе през 1880 г. „L'Indépendance roumaine" се обръща към правителството: „Внимание! Тази ръка, която вие отблъсквате днес, ще я търсите може би по-късно; и кой знае дали ще я намерите още?"[179]

През разглеждания период не се правят опити за българо-турско сближение, тъй като липсват всякакви условия за това. Между Княжеството и империята съществуват дълбоки противоречия. Стремежът на Високата порта да запази и упражни сюзеренните си права създава неприязненост в българо-турските отношения. В Цариград си дават ясна сметка за стремежа на българския народ към обединение и гледат на Княжеството като заплаха за целостта на империята. Българската нота от януари 1881 г., която се застъпва за съдбата на българското население в Македония, затвърдява още повече това убеждение. На негова основа се изгражда турската политика към България, изразяваща се в систематически провокации, стремеж към дискредитиране на Княжеството в очите на Европа, ограничаване на неговата самостоятелност, потъпкване правата на българското население в Европейска Турция и пр. Страхът от България като притегателен център за българите в пределите на империята прави Турция потенциален съюзник на всяка антибългарска проява на Балканите.

Великите сили следят зорко опитите за българо-сръбско и българо-румънско сближение. Австро-Унгария и Германия посрещат с недоволство всяка подобна инициатива и се стремят да я осуетят. Те с основание виждат в нея действие, противно на техните балкански интереси. Австрийската дипломация парира най-дребните симптоми на разбирателство между Сърбия и България чрез натиск върху изпадналото в зависимост от нея кралство и не пропуска случай да насажда недоверие между България и Румъния. В този случай тя действува главно чрез Румъния, чиято дипломация след войната от 1877—1878 г. търси външнополитическа опора в лицето на Австро-Унгария. „Ние няма какво да правим в България, заявява в 1881 г. Калай на румънския представител във Виена Балачану. Това е ваша земя и ние ви я предоставяме."[180] В желанието да противопостави двете държави виенската дипломация използува различни прийоми — от насъскването им една срещу друга до опит да спечели една от тях, за да попречи на съвместните им действия.

Единствено Русия гледа с благосклонност на всеки опит за сближение между България и Румъния. Тя насърчава разбирателството им по най-дребните въпроси с цел то да прерасне в съюз. Това проличава

---

[178] Dan Berindei. Mihail Kogălniceanu et les problèmes de la politique extérieure roumaine. — Revue roumaine d'études internationales, I (5), Bucarest, 1969, p. 135.

[179] „L'Indépendance roumaine", № 940, 10/22. X. 1880.

[180] AS, B, f. Cassa Regală, d. № 29/1881, л. 1. Балачану от Виена, 24. VI. 1881 до Карол.

при третиране на въпроса за Араб табия, за сключване на пощенска конвенция, по Дунавския въпрос и др. По повод на преговорите за пощенска конвенция в 1881 г. руският външен министър Гирс в инструкция до Хитрово обръща вниманието му „върху възможността и ползата от съглашение между правителството на България и Румъния пред вид общите интереси на двете държави“[181]. В балканската политика на Петербург българо-румънското сближение има значение на преграда срещу австроунгарското надмощие. Едно споразумение между Румъния и България, намираща се по това време изцяло под руско влияние, би имало неизбежно русофилска насоченост. То би засилило позициите на царизма на най-важния за него пункт на Балканския полуостров, осигуряващ му пътя към Цариград и Проливите. Русия е резервирана по отношение на евентуално сближение със Сърбия поради австрофилската ориентация на Милан и сръбските управляващи среди.

Сериозен отпечатък върху развитието на балканските взаимоотношения слага засилването на позициите на Австро-Унгария на Балканите през 1883 г. Известно е, че със сключване на тайната конвенция от 1881 г. Сърбия изпада изцяло под австрийско влияние. След дълги колебания румънските управляващи кръгове, страхувайки се от международна изолация, се насочват към съюз с Германия. Те разчитат на помощта на Бисмарк, за да подобрят отношенията си с Австро-Унгария. На 18 октомври 1883 г. във Виена е подписан секретен румъно-австрийски съюзен договор, към който се присъединява и Германия. Румъния се съюзява с австро-германския блок.[182] Към приятелство с двуединната монархия се стреми и Гърция, която през 1882 и 1883 г. търси споразумение с Турция.[183] При тази обстановка няма условия за сближение на малките балкански държави. Затова и инициативата на Ал. Батенберг в тази насока остава без резултат.

През пролетта на 1883 г. княз Ал. Батенберг, ласкаейки се от мисълта да повиши ролята на България в общобалканската политическа система, предприема обиколка в Гърция и Черна гора. Целта на неговото пътуване е да постигне сближение със съседните християнски страни. В разговор с Бигелебен преди заминаването си той заявява, че Източният въпрос ще се реши, ако Сърбия, България и Гърция се споразумеят относно бъдещата политическа география на полуострова.[184] Тази наивна откровеност има за цел да спечели подкрепата на Австрия срещу Русия, тъй като в идеите на българския княз замисленият балкански съюз се очертава като антируско средство. В приятелството с балканските държави българският монарх търси и външнополитическа опора срещу очертаващия се конфликт с руския императорски двор. По това време Батенберг не знае за съществуването на договора от 1881 г. между трите империи. При това въпреки съперничеството си с Русия за надмощие на Балканите Австро-Унгария е твърде заинтересована от Източния въпрос,

---

[181] АВПР, ф. Гл. архив V—A_2, 1881, д. 917, ч. II, л. 410. Хитрово от София, 16/28. IX. 1881 до Гирс.

[182] История Румынии, 1848—1917, с. 364—367; A. Slivăt, M. Tudoriță. Tratatul româno-austro-ungar din anul 1883. — Revista archivelor, 2, anul X, Bucureşti, 1967, p. 337—342.

[183] Ed. Driault et M. Lhéritier. Op. cit., t. IV, p. 180—182.

[184] С. Д. Сказкин. Пос. съч., с. 290.

за да допусне разрешаването му от самите балкански държави и да одобри една стъпка в тази насока.

В края на 1882 г. (2—5 октомври) в България пристига крал Милан, за да върне визитата на българския княз. С това той засвидетелствува изглаждане на инцидента във връзка с черногорските доброволци. Сръбският крал е сърдечно приет в Русе от княза, министрите и висшето духовенство. Изразени му са най-искрените симпатии на българския народ към сръбския. Във връзка с това в. „Работа" пише: „Това посещение още по-много ще уякчи взаимната любов между сръбския и българския народ и ще докаже на враговете на славянския свят, че нам не трябват договори за братство, писани на книга, че нашият съюз е неразрушим и непоколебим, защото е написан в сърцата ни."[185] Скоро след тази среща българското правителство организира споменатото вече пътуване на Батенберг.[186] Това става със съгласието и съдействието на руската дипломация, която одобрява разбирателството между България и другите балкански страни като гаранция за укрепване на самостоятелността на Княжеството. „Политическата цел на пътуването на княза, пише в спомените си неговият адютант кап. Мосолов, се обясняваше с желанието му да се ускори обединението на балканските държави и да се уредят техните взаимни интереси."[187]

Първоначално българският княз проектира да замине за Гърция през Македония и Солун. В Атина и Цариград това намерение предизвиква безпокойство. Турските правителствени кръгове се опасяват от вълнения сред българите, живеещи в пределите на империята. Те не са съгласни даже и с преминаване през Източна Румелия. Особено недоволна е Австро-Унгария, която е заинтересована от положението в Македония. Под натиска на Виена и Берлин маршрутът е променен [188] и през Варна Батенберг пристига на 6 април 1883 г. в Цариград. Заедно с княза пътуват брат му Лудвиг и свита в състав — барон Ридезел, ген. Лесовой, д-р Вълкович, адютантите барон Корвин, кап. Мосолов, поручик Увалиев и секретарят С. Тъпчилещов. За да се избягнат съмнения в характера на пътуването, нито един член на правителството не придружава княза. Престоят на Батенберг в Цариград е краткотраен и няма характер на официално посещение. Наличните документи показват, че българското правителство е принудено да прибегне до гостоприемството на султана-сюзерен с цел да не се дразни Портата и да не се засилват нейните подозрения. Заедно с това обаче то не желае да скрие недоволството си от нейната политика и затова демонстративно заявява, че срещата между двамата монарси е само въпрос на куртоазия.[189]

Отношенията между Княжеството и неговия сюзерен са твърде хладни поради съществуващите дълбоки различия. Малко преди княжеското

---

[185] Притурка на в. „Работа", 2. X. 1882.

[186] ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 118, л. 1—2, 6—7. К. Стоилов от София, 7/19. II. 1883 до Министерството на външните работи на Черна гора и МВРИ от София, 29/10. II. 1883 до Рангабе в София.

[187] Ал. Мосолов. България 1878—1883. Спомени. — Военноисторически сборник, X, 1936, кн. 28, с. 91.

[188] E. Driault et M. Lhéritier. Op. cit., t. IV, p. 180.

[189] ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 118, л. 21. К. Цанков от София, 28. III. 1883 до БДА в Цариград.

посещение Високата порта в продължение на един месец изпраща четири ноти до великите сили по въпроса за вакъфските имоти, данъка, собствеността на турските бежанци и други.[190] Уреждането на висящите между двете страни проблеми е съпроводено с непрестанни атаки от турска страна, което влошава международното положение на Княжеството. Неизвестна остава и съдбата на Българската екзархия в Цариград. На 24 март с. г. в София достигат слухове, че вселенският патриарх със съгласието на великия везир е повдигнал въпроса за закриването ѝ.[191] Към всичко това се прибавя и отдавна поставеният, но останал неразрешен въпрос за българския орден.[192] Затова кралският престой на Батенберг в Цариград не може да разсее взаимната неприязън. Той остава само транзитна спирка по пътя на княза.

След едно отклонение до Йерусалим от 3 до 5 май българският княз гостува на гръцкия крал. Той е приет в Атина като независим държавен глава. Водените политически разговори засягат главно въпроса за схизмата и положението на Българската екзархия. Гръцкото правителство изразява готовност да съдействува пред вселенския патриарх за премахване на схизмата, при положение че българският екзарх напусне Цариград и ограничи дейността си в Княжеството и Източна Румелия.[193]

---

[190] БИА-НБКМ, ф. 286, а. е. 7, л. 147. Г. Вълкович от Париж, 16/28. III. 1883 до Политическия кабинет в София.

[191] ЦДИА, ф. 321, оп. 1, а. е. 65, л. 172. БДА в Цариград, 24. III. 1883 до МВРИ в София.

[192] В началото на 1883 г. княз Ал. Батенберг на основание на чл. 59 от конституцията учредява български орден за граждански и военни заслуги („Държавен вестник", I, бр. 19, 1. I. 1880). Първият орден е връчен на император Александър II. В Цариград посрещат това действие на васалния княз като нарушение на правата на султана. Високата порта протестира пред силите, в резултат на което от 1881 г. започват безкрайни дипломатически преговори за признаване на българската декорация. През декември 1882 г. Вълкович е изпратен в Цариград с мисия да уреди спора с турските управляващи (ЦДИА, ф. 600, оп. 1, а. е. 434, л. 57. Г. Вълкович от Цариград, 2. XII. 1882 до К. Стоилов в София). Усилията на Княжеството да разреши този дребен, но от политическо значение въпрос се обясняват със стремежа да се направи една успешна крачка по пътя към самостоятелно държавно развитие. Въпреки намесата на руския представител в Цариград след дълги обсъждания през пролетта на 1883 г. турският Министерски съвет по предложение на султан Абдул Хамид решава да даде право на Батенберг да награждава с турските ордени „Османие" и „Меджидие". С това право се подчертава васалното положение на Княжеството (Документи за българската история, т. IV, ч. II, С., 1942, № 90, с. 57; № 94, с. 59).

За да не провали предстоящото пътуване до Атина и Цетина, княз Батенберг използува това решение на Турция като повод за посещението си в Цариград. Той заявява, че желае да изрази на султана благодарността си за даденото му право (Документи за българската история, т. IV, ч. II, № 83, с. 53). Фактически Батенберг не се съобразява със султанското благоволение и продължава да раздава своя орден. В Атина и Цетина той декорира със своя орден „Св. Александър". Високата порта отново апелира към великите сили против нарушаването на сюзеренните ѝ права от страна на Княжеството (ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 134, л. 31. Ил. Цанов от Цариград, 19/31. V. 1883 до МВРИ в София).

Усилията на българското правителство да спечели подкрепата на западните сили за благополучно разрешение на въпроса са безрезултатни. Както съобщава Вълкович, изпратен през юли с. г. с такава мисия по Европа, в Берлин отричат правото на Батенберг да раздава ордени, докато в Парнж, Мадрид и Лисабон проявяват разположение към България (ЦДИА, ф. 600, оп. 1, а. е. 554, л. 4. Г. Вълкович от Париж, 5/17. VII. 1883 г. до К. Стоилов в София). Несъгласието между великите сили и упоритостта на Османската империя оставят въпроса нерешен.

[193] E. Driault et M. Lhéritier. Op. cit., t. IV, p. 180—181.

Това би означавало пълна свобода на гръцката пропаганда в Европейска Турция и подчиняване на българското население на гръцката църква. Разбира се, претенциите на елинизма са неприемливи за княжеското правителство, поради което и идеята на Батенберг за сближение между балканските народи с оглед на общите им политически интереси става неосъществима. Вместо да съдействува за разбирателство, посещението на българския княз по-ясно очертава основните различия между Гърция и Княжеството. Гледайки на славянските държави като препятствие за разпростиране на гръцкото влияние в Македония и Тракия, кралството отново се насочва към сключване на съюз с Турция.[194] Въпреки топлия прием, оказан на княза в Черна гора, последната спирка в неговата балканска обиколка, става ясно, че не съществуват условия за общобалканско сближение.

От срещите си с балканските монарси в края на 1882 и началото на 1883 г. Батенберг остава само с няколко ордена и съзнанието за дълбоките противоречия между Княжеството и съседите му. Неговата инициатива изостря още повече подозрението на Австро-Унгария, зорко следяща балканските взаимоотношения.[195] Същата позиция заема и нейната съюзница Германия. Подкрепата, която тя оказва на австрийската експанзия на Балканите, не допуска проява на самостоятелност и инициатива от страна на балканските народи по отношение на Източния въпрос. Несполучливият опит на Батенберг предизвиква гнева на могъщия канцлер. В Берлин, където българският княз отива след коронацията на Александър III, Бисмарк се среща с него и остро осъжда поведението му. „Защо пътувахте в Черна гора и Гърция — пита той, — търсихте съюзници? Въобще всичко това е детинщина."[196] Присъдата на Бисмарк стресва и без това отчаяния княз. Активно се обявява против балканското сближение и британската дипломация, която се страхува от по-нататъшно разпростиране на австрийското влияние в тия страни и изолиране на Англия.[197]

Както бе изтъкнато, руската дипломация третира сближението на балканските държави като средство за противопоставяне на австронемските попълзновения на Балканския полуостров. С оглед на това руският печат посреща възторжено пътуването на Батенберг, коментира и насърчава опитите за балканско разбирателство. „Новое время" определено заявява, че единодействието на балканските държави е необходимо за отбраната им срещу завоевателната политика на Австрия.[198]

След балканската визита на Батенберг се засилва съперничеството между отделните балкански държави и страхът им от нарастване на подкрепяното от Русия княжество. В резултат Гърция търси сближение с Турция и я насъсква против Екзархията.[199] Сърбия трупа кредит пред Портата и западните велики сили за сметка на България. Скоро след

[194] E. Driault et M. Lhéritier. Op. cit., t. IV, p. 182; *Σ. Θ. Λαοχαρίς*. Пос. съч., с. 175.

[195] АИИ БАН, арх. кол. XII, оп. 27, а. е. 166, л. 1112 (Archives du Ministère des Affaires Etrangères de France, s. Correspondance politique. Bulgarie, t. 8). Шефер от София, 26. VI. 1883 до Шалмел-Лакур в Париж.

[196] С. Д. Сказкин. Пос. съч., с. 294.

[197] А. Пантев. Англия срещу Русия на Балканите 1879—1894, с. 60—61.

[198] „Балкан", бр. 22, 28. V. 1883.

[199] ЦДИА, ф. 321, оп. 1, а. е. 81, л. 108—109. БДА в Цариград, 21. XII. 1883 до МВРИ в София.

обиколката на Батенберг М. Пирочанац в разговор с английския представител в Кралството оценява инициативата на българския княз — васал на Турция, за сближение на християнските балкански държави като предизвикателство.[200] Империята от своя страна засилва атаките си срещу Княжеството. Следват протести във връзка с раздаваните в Атина и Цетина български ордени. А през есента на същата 1883 г. с особена острота е поставен Екзархийският въпрос. Под влияние на Гръцката патриаршия Високата порта не скрива намеренията си да унищожи правата на Екзархията в европейските вилаети на Турция и да изгони българския духовен глава от Цариград. Силно обезпокоен, екзарх Йосиф I търси помощ от правителствата на Княжеството и Източна Румелия.[201] Намесата на Русия и надигането на общественото мнение в Княжеството и Областта принуждават турското правителство да изглади в началото на декември инцидента. Екзархът е приет на аудиенция от султана и награден с орден „Османие" I кл. Отново му се дават надежди, че ще получи разрешение да изпрати архиереи в Македония.[202]

Щедро разменените между балканските управляващи взаимни декларации на доброжелателство и добросъседство остават парадната страна на взаимоотношенията между тези страни, която не е в състояние да скрие и промени съществуващите дълбоки противоречия. От края на 1883 г. с назряване на конфликта между Ал. Батенберг и Русия върху балканските взаимоотношения започва да влияе по-решително нов елемент. Страхът на управляващите среди в Румъния, Сърбия, Турция и Гърция от изгонването на Батенберг и засилването на руското влияние в Княжеството създава условия за установяване на по-тесни връзки между тези страни. Тази тенденция се засилва през следващите години и се проявява особено ярко през 1885—1886 г. „Румънците, пише в началото на 1885 г. Начович, треперят да не би князът да се изгони и Княжеството да стане руска губерния; аз знам, че е същото и в Сърбия."[203] Призракът на руската окупация в България тревожи и турските управляващи.[204] В Букурещ желаят закрепването на българския княз на престола, което би го направило по-независим по отношение на Петербург. Това

---

[200] PR O, F0, 105 /38 /Serbia-Diplomatic/. Локок от Белград, 1883 до Форин офис.

[201] БИА-НБКМ, ф. 11, а. е. 41, л. 12—13. Екзарх Йосиф от Цариград, 28. X. 1883 до Др. Цаков.

[202] По-подробно вж. М. А р н а у д о в. Пос. съч., с. 519—550. Усилията в тази насока продължават и през следващите години. В началото на 1885. г. Високата порта обещава, че ще даде исканите берати за Скопие и Охрид. Патриаршията, подкрепяна от гръцкото правителство, се обявява против това намерение на Турция. На нейна страна застава и Сърбия. В разговор с Екзарха на 4. IV. 1885 г. сръбският представител в Цариград заявява: „Относително черковния въпрос Сърбия не желае да види Екзархията да владее тая област, а предпочита Патриаршията." За да обоснове сръбските претенции, Груич твърди, че от Скопие до Солун говорът е сръбски. Започналите през пролетта на с. г. митинги в Княжеството и Източна Румелия за съединение влошават положението на Екзархията. Турция, която се страхува от външнополитическия натиск на Гърция и Сърбия и от засилване на българския елемент в империята, се възползува от създадената обстановка и отказва обещаните берати. Съединението отлага още повече решението на въпроса. — Пак там, с. 590—607.

[203] ЦДИА, ф. 600, оп. 1, а. е. 275, л. 26. Гр. Начович от Букурещ, 17. II. 1985 до К. Стоилов в София.

[204] E. Z. K a r a l. Osmanli Tarihi. Cilt VIII. Birinci meşrutiyet ve istibdat devirleri 1876—1907. Ankara, 1962, s. 104—107.

определя до голяма степен доброто отношение на румънското правителство към Княжеството по време на последвалите сериозни събития. Но за съжаление то не оказва решително влияние върху останалите съседи на България, у които надделяват в крайна сметка опасенията от нарастване на младата държава и превръщането ѝ в опасен и силен съперник в Македония. Почти всички балкански държави остро реагират на раздвижването на общественото мнение в Княжеството и Източна Румелия в началото на 1885 г. в полза на обединението на българския народ, предизвикано от засилената емиграция от Македония. Неднократните официални декларации на българското правителство че няма до допусне преминаване на въоръжени чети в Македония,[205] не са в състояние да успокоят съседните страни.

Високата порта, както бе изтъкнато, веднага спира решението на въпроса за даване на берати на български владици. Застрашено е и развитието на просветното дело. Българската интелигенция и главно учителите в Европейска Турция са подложени на гонения.[206] През март с. г. в София научават за предложението на турското правителство да се закрие училищното попечителство при Екзархията.[207] Отново притичалият се на помощ Нелидов отклонява Портата от тия намерения.[208] По същото време сръбският агент в Букурещ Калевич иска от Начович сведения за агитацията в Княжеството по македонския въпрос.[209] Безпокойство проявяват даже в Румъния. Въпреки желанието да видят българския княз затвърден и България по-независима от Русия румънските държавници изпитват и известно подозрение към Княжеството. Те не желаят присъединението на Македония към България и представят безпокойството си като страх от балкански компликации, които биха довели до намесата на Русия. Във връзка с митингите и слуховете, че в България се подготвят чети за Македония, Брътиану заявява на Начович: „Да зная, че ще минат (руските войски — Е. С.) през Варна и Бургас, аз няма да се безпокоя от Македонския въпрос".[210] Като се има пред вид сключеният в 1883 г. австро-румъно-германски договор, който гарантира защитата на Румъния, очевидно е, че страхът от Русия е до известна степен камуфлаж от страна на румънското правителство. В Букурещ следят живо отношението на България към работите в Македония и доста често провокират декларации от страна на българските управляващи по Македонския въпрос. Но не това е определящо в отношенията между двете страни през разглеждания период.

За България, която изострянето на отношенията с Русия поставя в трудно външнополитическо положение, добрите отношения с близките ѝ съседи имат още по-голямо значение. Във външнополитическата програма на либералния кабинет на П. Каравелов въпросът за сближе-

[205] ЦДИА, ф. 321, оп. 1, а. е. 33, л. 180. И. Цанов от София, 16/28. I. 1885 до БДА в Цариград.

[206] Пак там, ф. 176, оп. 1, а. е. 191, л. 9—10. Екзарх Йосиф I от Цариград, 11. II. 1885 до МВРИ в София.

[207] Пак там, ф. 321, оп. 1, а. е. 101, л. 101. МВРИ от София, 2. IV. 1885 до БДА в Цариград.

[208] Пак там, л. 102. БДА от Цариград, 3. IV. 1885 до МВРИ в София.

[209] Пак там, ф. 600, оп. 1, а. е. 275, л. 19. Гр. Начович от Букурещ, 11. II. 1885 до К. Стоилов в София.

[210] Пак там, л. 35. Гр. Начович от Букурещ, 15. III. 1885 до К. Стоилов в София.

ние с балканските християнски държави заема централно място. Като изхожда от солидарния стремеж на тези страни да защитят своя държавен суверенитет, в. „Търновска конституция“ пише: „И другите балкански държави: Сърбия, Румъния и Гърция гонят същите тези стремления. . . Ето защо основата на нашата външна политика трябва да бъде едно споразумение с балканските християнски държави.“[211] В българския официоз твърде често се говори даже за необходимостта от конфедериране на малките държави на Балканите. Смисълът на българската политика спрямо съседните държави е изразен сумирано от Гр. Начович, който в началото на 1885 г. пише: „Конфедерацията трябва да се постигне де факто чрез поддържане на добри отношения със съседите си.“[212] Тъй като само Румъния проявява приятелско разположение, софийските управляващи и князът все по-често обръщат погледа си към северната съседка. През пролетта на 1885 г. крал Карол е награден с български орден. Батенберг, гостуващ по това време на румънската кралска двойка, декорира и министрите от букурещкия кабинет. „Той, съобщава на 26 април Начович, бе приет с голямо радушие — види се, че румъните искат тесен съюз с българите.“[213]

Пробен камък за отношението на балканските държави към България стават събитията, свързани със Съединението на Княжеството и Източна Румелия през есента на 1885 г. В тях се проявяват най-ярко очерталите се вече тенденции в балканските взаимоотношения. Като компонент на сложната външнополитическа история на Съединението този въпрос не може да се третира изолирано от политиката на великите сили и България. Той ще бъде предмет на проучване в следващата глава.

* * *

Отношенията между България и нейните балкански съседи представляват важен момент от външната политика на Княжеството в периода 1879—1885. От техния развой в голяма степен зависи вътрешното и външнополитическото укрепване на младата държава. Както пролича от конкретното проследяване на отделните прояви на тези взаимоотношения, кривата на междубалканските контакти е твърде непостоянна. Това дава неблагоприятно отражение върху положението на Княжеството и политическата обстановка общо на Балканите.

Две противоречиви тенденции определят балканските взаимоотношения през разглеждания период — стремеж към разбирателство за отпор срещу политиката на великите сили и, от друга страна, взаимно съперничество. Отношенията между България и нейните съседи зависят в даден момент от това, коя тенденция взема превес. Това се проявява и при разрешаване на различните въпроси от двустранен и международен характер, които засягат взаимните им интереси. Докато разбирателството е временно и спорадично, породилото се недоверие е по-трайно

---

[211] „Търновска конституция“, бр. 115, 23. II. 1885.

[212] ЦДИА, ф. 600, оп. 1, а. е. 275, л. 12. Гр. Начович от Букурещ, 20. I. 1885 до К. Стоилов в София.

[213] Пак там, л. 72. Гр. Начович от Букурещ, 26. IV. 1885 до К. Стоилов в София.

и слага отпечатък върху връзките между Княжеството и другите балкански държави.

Неразрешеният национален въпрос на Балканите подхранва нарастващите амбиции на младите християнски държави и ги настройва една срещу друга. Твърде слаби, те все още не разчитат на себе си за завършване на националното си обединение и не виждат в сближението си възможност за осъществяването му. Затова балканските правителства търсят подкрепата на някои от великите сили и по този начин сами подпомагат тяхната намеса в балканските работи. Едва през първото десетилетие на XX век те ще се насочат към разбирателство за самостоятелно решение на националния въпрос на Балканите и това ще намери израз в образувания през 1912 г. Балкански съюз.

В първите седем години от съществуването си, поставена от Берлинския договор в по-неблагоприятно положение от останалите държави на полуострова, България търси известна опора в добрите отношения и сближението с тях. Нейната политика е обусловена от правилното разбиране на общите основни цели на всички балкански държави — защита на икономическата и политическата им независимост от посегателствата на великите сили. Разрешението на спорните въпроси между тях се разглежда като функция от генералното им разбирателство. С оглед на това България неколкократно става инициатор за постигане на балканско сближение. По този начин тя играе активна роля в развоя на балканските взаимоотношения като компонент на международната политика.

Взаимното недоверие и съперничеството между младите буржоазни държави на Балканите се оказва по-силно и осуетява възможностите за сътрудничество. Империалистическите държави, които ревностно следят опитите за балканско разбирателство, се стремят да ги парират. Те се възползуват от противоречията между България, Румъния, Сърбия, Гърция, Турция и Черна гора и провеждат политика на разделянето им. Още в края на 1880 г. германският дипломатически агент в София с облекчение констатира: „Но като се има пред вид присъщото на балканските народи взаимно ревнуване с дребнав характер и отчасти кръстосващите им се интереси, мъчно би могло да се повярва, че се е постигнало някакъв практически резултат в тази насока."[214]

Балканската политика на европейските държави оказва решаващо влияние върху развоя на отношенията между балканските държави. От генералната външнополитическа ориентация на всяка от тях зависи позицията ѝ спрямо другите страни на полуострова. Като новообразувана държава с централно географско положение на Балканите България става арена на остри борби между Англия, Русия, Австро-Унгария и другите европейски държави за влияние. Надмощието на една от тях в Княжеството ѝ гарантирало до голяма степен силни позиции на полуострова. Това от своя страна се отразява върху взаимоотношенията на България със съседите и външнополитическата ориентация на всяка една от страните на Балканския полуостров. Така преобладаващото руско влияние в България кара Сърбия, Румъния, Турция и Гърция да

[214] PAAA — Bonn, Bulgarien I, V. 9, conf. V. 16. Фон Тилау от София, 26. X. 1880 до Министерството на външните работи в Берлин.

гледат с боязън на нея и е една от причините тези държави да търсят външнополитическа опора в другите велики сили.

Наред с васалното положение на Княжеството неблагоприятно отражение върху отношенията му с другите балкански държави имат и острите вътрешнополитически борби, които го разтърсват в първите години след Освобождението. Нестабилността на политическите режими, партийните борби и периодично избухващият династичен въпрос правят страната несигурен партньор и съюзник. Те спъват и провеждането на последователна политика на разбирателство със съседните държави от страна на българските управляващи.

Включването на България в системата на балканските взаимоотношения внася нов елемент в техния развой и има сериозно отражение върху политическата съдба на балканските народи.

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА

ПОЛИТИКАТА НА КНЯЖЕСТВОТО ЗА ОБЕДИНЕНИЕ НА БЪЛГАРСКИЯ НАРОД

На Берлинския конгрес западните велики сили осуетяват усилията на Русия да създаде българска държава в нейните естествени етнически граници. Те разпокъсват българските земи на три основни части — васалното княжество, Източна Румелия като автономна област в пределите на Османската империя и Македония и Тракия, оставени под турско владичество. По-малки територии, населени с българи, са предадени на Румъния (Северна Добруджа) и на Сърбия (Нишко и Пиротско). Като официално държавно обединение Княжеството става притегателен център за всички българи извън неговите предели. Неестественото разделение на българския народ формулира една от основните цели на външната политика на България — осъществяване на националното обединение. То включва съединение с Южна България и освобождение и присъединение на Македония и Тракия.[1] „Животът на Княжеството, пише покъсно един български вестник, е само един преход, който трябва да употребим за подготовка на нашите сили.“[2]

Съществуващата историческа литература обикновено спира вниманието си главно на Съединението, което се извършва през интересуващия ни период. Въпросът за изграждане на политиката спрямо неосвободените от турско владичество българи се пренебрегва. Някои трудове на буржоазната историография засягат частично тоя проблем, но не го разглеждат в неговата тясна връзка с подготовката на Съединението.[3] Историците марксисти правилно изтъкват, че в периода след Освобождението се оформя програмата на българските правителства по националното обединение.[4] Но и те акцентуват преди всичко на изпълнението на нейния първи пункт — Съединението.

---

[1] Терминът Тракия се употребява за обозначенне на тракийските области вън от пределите на Източна Румелия.

[2] „Балкан“, бр. 9, 15. III. 1883.

[3] С. Радев. Строителите на съвременна България. Т. I, II изд.; М. Арнаудов. Екзарх Йосиф и българската културна борба след създаването на Екзархията (1870—1915). Т. I; L. S. Stavrianos. The Balkan Federation и др.

[4] Й. Митев, Исторически студии. I. Съединението на България и великите сили. С., 1955, с. 5—152; История на България. Т. II, с. 62—67; Цв. Тодорова. Австро-Унгария и съединисткото движение в Източна Румелия и Македония през

Подготовката и осъществяването на Съединението са всестранно проучени в литературата. Поставеното от буржоазната историография начало бе успешно и научно развито в марксическите изследвания. Сравнително добре е изяснено отношението на различните велики сили към това събитие, действията на българската дипломация за признаване на акта, позицията на Високата порта. Проучени са и българо-сръбските отношения във връзка със Съединението, а именно Сръбско-българската война.[5] Значително внимание е отделено на поведението на Гърция и Черна гора към събитията в Княжеството.[6] Най-слабо е проучено по наше мнение отношението на Румъния към Пловдивската криза.

Поради мястото му в политиката на великите сили Съединението е осветлено и в редица трудове за международните отношения в края на XIX в. Между тях заслужават внимание книгите на Х. Хозер, Ленджър, съветските историци Ротштейн, Хвостов и др.[7]

ПЪРВИ СТЪПКИ НА БЪЛГАРСКАТА ДИПЛОМАЦИЯ ПО ВЪПРОСА ЗА НАЦИОНАЛНОТО ОБЕДИНЕНИЕ

Несправедливите решения на Берлинския конгрес се посрещат с възмущение от целия български народ. Идеята за национално обединение е съставна част на националноосвободителните борби през епохата на Възраждането. Тя укрепва в периода на Руско-турската война, която донася освобождението на българския народ. Веднага след като стават известни, постановленията на Берлинския договор предизвикват масово съпротивително движение в страната. То се изразява в протестни митинги, постъпки пред европейските сили, организиране на въстание в Македония (Кресненско-Разложкото въстание). Всенародният стремеж за обединение на българските земи в една държава се проявява и при свикване на Учредителното събрание в Търново. Тук се събират пред-

---

80-те години на XIX в. — В: Първи конгрес на Българското историческо дружество. Т. I, С., 1972, с. 555—556; А. Пантев. Англия срещу Русия на Балканите 1879—1894.

[5] Вж. историографския преглед в статията на Г. Тодоров. Към дипломатическата история на Съединението в България през 1885 г. — Исторически преглед, 1965, кн. 6, с. 23—24. През последните години се появиха следните работи: С. Дамянов. Френската дипломация и Съединението през 1885 г. — Исторически преглед, 1965, кн. с. 6, 73—80; К. Šarova. L'Union de la Bulgarie du nord et de la Bulgarie du sud (1885) et l'opinion publique dans les autres pays sud-slaves. — Etudes balkaniques, S., 1967, 6, p. 97—121; История на Сръбско-българската война 1885, С., ДВИ, 1971, 488 с.; А. Пантев. Пос. съч.; В. Терехов. Сербия и румелийский переворот 1885 г. — В: Проблемы всеобщей истории, М., 1973, с. 230—252; Б. Самарджиев. Някои аспекти на турската политика към Княжество България и Източна Румелия във връзка с османския сюзеренитет (1878 — 1885) и др.

[6] M. Lascaris. Greece and Serbia during the war of 1885. — Slavonic Review, vol. XI, № 31, London, July, 1932; Н. Раковић. Став Црне горе према уједињењу Бугарске и Српско-бугарском рату 1885. — Историјски записи, г. XIV:-књ. XVIII, св. 4, Титоград, 1961, с. 623—636 и др.

[7] H. Hauser. Histoire diplomatique de L'Europe (1871 — 1914). I. Paris, 1929; W. L. Langer. European Alliances and Alignments 1871 — 1890. New Jork, 1931; Ф. А. Ротштейн. Международные отношения в конце XIX века; В. М. Хвостов. История на дипломацията. Т. II и др.

ставители от всички части на България, споени от общото възмущение от Берлинския договор.

При обсъждане на общонародния въпрос в Търново се проявяват различията между двете основни доосвобожденски течения по въпроса за борбата против решенията на силите. Консерваторите поддържат схващането, че откритото противопоставяне на постановленията на Европа е безсмислено и опасно, и затова българите трябва да се заемат първо с устройството на Княжеството. Либералите застават на позицията да се продължи борбата срещу Берлинския договор и да не се открива Учредителното събрание, докато западноевропейските държави не се съгласят да дадат свобода на целия български народ. Те смятат, че по този начин ще помогнат на Русия да наложи преразглеждане на Берлинския договор. Но поставено в дипломатическа изолация и затруднено от сложни вътрешни проблеми, царското правителство се стреми да избягва всякакви затруднения от външнополитическо естество. Неговата позиция убеждава либералите в необходимостта да се прекрати акцията и да се открие Учредителното събрание.[8]

Въпреки тактическите различия помежду си двете партии единодушно демонстрират своя стремеж да се запази единството на българския народ. Приетият в Учредителното събрание чл. 39 на Търновската конституция осигурява духовното единство на българите в лицето на екзарха независимо от тяхното политическо разпокъсване.

Интересът на Княжеството към останалите извън пределите на страната българи се декларира официално веднага след избора на българския княз. В записка за устройството на страната след закриване на Учредителното събрание княз Дондуков-Корсаков предлага княз Ал. Батенберг да успокои българската депутация в Ливадия с обещание, че ще се постарае да убеди европейските кабинети в необходимостта да не се вкарват турски войски в Източна Румелия и да се изпълнят решенията на Берлинския конгрес за Македония.[9] Оценявайки настроенията на българския народ, генерал-губернаторът смята, че тези въпроси трябва да заемат видно място в програмата на българския владетел. Действително по време на обиколката, която предприема из европейските дворове (май 1879 г.), между другите проблеми князът третира и положението в Македония и Източна Румелия като условие за мирното развитие на Княжеството. Навсякъде той получава отговор, че съединението на Северна и Южна България е неизбежно, „но не бива нещата да се насилват". По-сдържано се посреща въпросът за прилагане на чл. 23 на Берлинския договор. На Батенберг е заявено, „че е рано да се говори за това и би трябвало да се остави на Портата инициативата по този въпрос"[10].

---

[8] Български патриарх Кирил. Съпротивата срещу Берлинския договор. Кресненското въстание. С., БАН, 1955, с. 42—114; Г. Тодоров. Временното руско управление в България през 1877—1879, с. 302—431; Кирил, патриарх български. Българската екзархия в Одринско и Македония след Освободителната война 1877—1878. Том първи, 1878—1885. Кн. I, С., 1969, с. 394—454.

[9] Освобождение Болгарии от турецкого ига. Т. 3, № 371, с. 581; БИА—НБКМ, ф. 271, а. е. 8, л. 17—19.

[10] АВПР, ф. Гл. архив V—A_2, 1879, д. 913, ч. I, л. 353—355. А. Давидов от София, 10/22. VII. 1879 до Н. Гирс.

Така, още преди да съществува българско правителство, Княжеството заявява пред силите своята неизбежна връзка с откъснатите от него две области. Първият кабинет на консервативната партия в своята няколкомесечна дейност не отделя специално внимание на този въпрос. Правителството е премного ангажирано с организиране на държавата, уреждане на бежанския въпрос и др., за да може да съсредоточи вниманието си върху поведението по националния въпрос. При това съветите на всички велики сили са против усложняване на положението. Горчивият опит от неуспешното въстание в Македония (1878) и безрезултатната акция по време на Учредителното събрание показват, че българското правителство трябва да се въздържа от дипломатически или други действия в момента. Това, разбира се, не означава, че управляващите среди в София се примиряват завинаги със създаденото положение. Очевидно налагало се да се изчака решението на Турция по въпроса за гарнизоните в Източна Румелия и за изготвяне на проект за реформи в Македония съгласно чл. 23 на Берлинския договор.

В програмите и на двете партии, очертали се още в Учредителното събрание, националното обединение е поставено като основна задача. В програмната си статия органът на консервативната партия — в. „Витоша", отбелязва: „Една от главните точки следователно на народната ни политическа програма е точката на народното ни единство. Каквито договори и да разделят изкуствено, българският народ е един и всякога той ще се стреми към политическото си единство."[11] По-нататък в статията се изтъква, че за да може българската външна политика в тази насока да бъде успешна, преди всичко трябва да се обърне внимание на вътрешното укрепване на държавата. Затова и правителството на Т. Бурмов не се заема с националния въпрос. Тактиката на консервативната партия, проявена още в Учредителното събрание, е да се води умерена политика в духа на Берлинския договор с цел да се спечели разположението на великите сили.

През следващите месеци „Витоша" обосновава и доразвива тези възгледи. Като обръща внимание на агресивните намерения на Австро-Унгария, вестникът предупреждава за опасностите от едно въстание в Македония. Неблагоприятната международна обстановка налага на българското правителство благоразумна политика спрямо неосвободените области. Тя трябва да се състои: „1/в поддържане правдините на македонското население, даровани нему от Берлинский конгрес, 2/в съдействието за развитието и образованието помежду на матерний ни език и 3/ в устранение и осуетение интригите на Австрия, догде обстоятелствата ни покажат други пътища и начини за помощ на нашите еднородци"[12]. Вестникът формулира основните точки, които ще залегнат през следващите години в тактиката на всички правителства по националния въпрос. Във връзка с неодобрението, изразено от „Марица", на възгледите на Т. Бурмов „по общенародний въпрос" „Витоша" пише: „Кой от нас не желае съединението на всички части на отечеството ни? Но то трябва да се дири

[11] „Витоша", бр. 1, 30. V. 1879.
[12] Пак там, бр. 8, 23. VI. 1879.

благоразумно и предпазливо, за да не би да извадим очи, наместо да турнем вежди, и това е, което всякога съветваше г. Бурмов."[13]

Либералната партия също обявява за своя първа външнополитическа задача обединението на българския народ. Името на нейния орган — „Целокупна България", символизира общонародния стремеж. „Първото и главно нещо, се заявява в програмната статия, с което преимуществено ще се занимава наший вестник, е да поддържа и да отстоява тежненията на народа ни към обединение."[14] За разлика от отношението им преди Учредителното събрание сега либералите смятат, че националното обединение не може да се извърши в момента. Неговото реализиране те свързват с помощта на Русия и затова се съобразяват с царската близкоизточна политика.[15] До настъпване на благоприятна международна обстановка усилията според тях трябва да се насочат към издигане на Княжеството като център на обединението. Но в сравнение с консерваторите те са по-непримирими. Тяхната тактика е да се изтъква пред великите сили несъстоятелността на Берлинския договор, който пречи на мирното развитие на Балканите. За да привлече вниманието на Европа, „Целокупна България" помества материали за тежкото положение в Македония и Тракия и недоволството в Източна Румелия.

Наред с националния момент стремежът за обединение на разделените български земи се обуславя и от икономически причини. Берлинските граници на българската държава стават препятствие за нейното стопанско развитие. Това се осъзнава от целия български народ и почва да се чувствува твърде скоро след Освобождението. „Това разпокъсване на „Целокупна България", пише Благоев, тури и освободените части в неблагоприятни условия за развитие на производителните сили, без да говорим за оная част, която остана под Турция."[16]

Икономическата необходимост на държавата и нейният просперитет налагат националното обединение като главна външнополитическа цел. За управляващата буржоазия по-нататъшното капиталистическо развитие на България се свързва с нуждата от разширяване на задушаващите я изкуствени граници. Наред с това обединението щяло да издигне политическото значение на страната в балкански и международен аспект, което косвено се свързва с усилията за извоюване на пълна независимост, премахване на капитулациите, сключване на изгодни търговски договори и пр.

Първите контакти между Княжеството и Източна Румелия се установяват още по време на управлението на консервативното правителство начело с Т. Бурмов. Тези контакти са свързани с националния въпрос. През есента на 1879 г. К. х. Калчов, член на Постоянния комитет, предупреждава К. Стоилов за пътуването на френския делегат барон де Ринг и препоръчва да му се окаже добър прием, „понеже отива за Маке-

[13] „Витоша", бр. 17, 25. VII. 1879. Вж. също Г. Т о д о р о в. Към въпроса за произхода и същността на политическите програми на партиите в Учредителното събрание. — Изв. на Инст. за бълг. ист., 7, 1957, с. 87—90.

[14] „Целокупна България", бр. 1, 20. VI. 1879.

[15] Пак там, бр. 33, 31. X. 1879. Вж. също И. Д и м и т р о в. Въпросът за съединението в политиката на Княжество България (1879 — 1884). — История и география, 1965, кн. 6, с. 9.

[16] Д. Б л а г о е в. Съчинения. Т. 11, с. 85.

дония и дано да помогне за подобряване съдбата на македонците“[17]. Заедно с това в писмото се изказва неодобрение на борбите между консерватори и либерали, които подбиват престижа на Княжеството и българския народ изобщо пред Европа. Няколко дни по-късно „Витоша“ излиза със статия, в която обвинява либералите, че създават усложнения в страната и по този начин ѝ пречат да се грижи за съдбата на българите извън нейните предели. „Княжеството, заключава вестникът, е надеждата и на Македония, и на Южна България.“[18]

Изостряното на партийните борби около спазване на конституцията и правата на княза поглъща вниманието и на двете партии и поставя на заден план националния въпрос. Българите, останали извън пределите на Княжеството, следят с безпокойство вътрешнополитическия живот на страната. Действително през следващите години спорът около формата на управление на държавата придобива все по-голямо значение за развоя на националния въпрос. Предугаждайки неговата важност с оглед разрешението на тази външнополитическа задача, още в началото на 1880 г. английският дипломатически агент Палгрейв пише на К. Стоилов: „Освен като земя с либерални институции (руски или германски) и с конституционно правителство Княжеството никога не може да бъде обединяващ център за българите извън него.“[19]

Националният въпрос застава пред първия либерален кабинет на Др. Цанков много скоро след съставянето му. Първо изниква въпросът за съединението. Инициативата за това идва от Източна Румелия. В началото на април 1880 г. Постоянният комитет изпраща в София двама свои делегати — К. Величков и Д. Наумов, със задача да установят контакт с правителството и народните представители с цел да „определят онази програма на общо действие, по която и в двете България да се вземат решителни мерки за бързото съединение на народа ни“[20].

Подтикът за раздвижването на южнобългарските дейци идва от създалата се обстановка на Балканите. Гръко-турският и черногорско-турският гранични въпроси все още остават нерешени. Отношенията между Високата порта и Гърция и Черна гора се изострят и заплашват с избухване на нова балканска криза. Англия, в която през пролетта на 1880 г. идва на власт либералното правителство на У. Гладстон, взема курс на поддръжка на двете християнски държави. Английският натиск върху Турция и опасността от гръко-турска война вдъхват надежди на българската общественост. Либералната партия на Гладстон се ползува с популярност в страната поради защитата ѝ на българския народ след Априлското въстание и критиката на поведението на консервативния кабинет на Берлинския конгрес.

Непрестанният страх от изпращане на турски гарнизони в областта поддържа в Източна Румелия по-жива мисълта за обединение с Княжеството. Както съобщава руският консул в Пловдив княз Церетелев, жи-

---

[17] ЦДИА, ф. 600, оп. 1, а.е. 220, л. 2—3. К. Калчов от Пловдив, 2. IX. 1879 до К. Стоилов.

[18] „Витоша“, бр. 31, 12. IX. 1879.

[19] ЦДИА, ф. 600, оп. 1, а. е. 506, л. 2. Палгрейв от Цариград, 17. I. 1880 до К. Стоилов в София.

[20] Архив на Възраждането. Т. II. Документи по Съединението. Под ред. на д-р Д. Т. Страшимиров, С., 1908, с. 15. Вж. също Ив. Панайотов, Опит за съединение на Княжество България с Източна Румелия през 1880 г. С., 1948, с. 16 и сл.

телите се страхуват, че след като уреди спора си с Гърция и Черна гора, Турция може да изпрати войски в Южна България. „Кой ще попречи на това тогава? — питат те. Не трябва ли да се провокира конфликт, когато Турция има други затруднения?“ „Страхът ог гарнизоните, заключава руският представител, е може би най-силният аргумент на съединистите.“[21]

Възможността от нова балканска криза кара южнобългарските дейци да се заемат с подготовката на Съединението. За тази цел трябвало да се координират действията на двете български части, като се определят точно функциите на всяка от тях. „Видях Наумов, отбелязва на 10 април в дневника си К. Стоилов, който е дошъл като представител на Румелия, за да се споразумеем върху една обща външна политика.“[22]

На заседанията между делегатите и някои народни представители (Ст. Стамболов, Г. Живков, Д. Моллов, К. Стоилов и П. Станчев) се изработва програма за действие. Според нея в Южна България трябва да се образува централен таен комитет, който да подготви народа за съединение. Той ще поддържа постоянна връзка с княжеското правителство, което ще „води народната политика“. Предвижда се създаване на народно опълчение в България, отпускане специален кредит на правителството и съгласуване на всички действия на двете части.[23] Програмата е съобщена на правителството и княза, които я одобряват. „Н. Височество, пише на 18 април К. Стоилов в дневника си, прие румелийските делегати. Каза им: напълно е съгласен с програмата; надява се, ако въоръжението продължи, да бъдем готови още идущата година; живее всецяло с тази идея.“[24] Следователно князът смята, че съединението трябва да се извърши с помощта на армията.

На същото мнение са и консерваторите, които ревностно се включват в съединисткото движение. Позицията на правителството е по-специална. Либералите посрещат резервирано акцията. Те се страхуват, че започната без знанието и одобрението на Русия, тя ще ги компрометира в очите на царското правителство и на другите европейски сили. Такава умисъл те виждат в твърде активната дейност на консерваторите. От друга страна, те не могат да се обявят открито против едно движение, което отговаря на въжделенията на целия народ, или да се дезинтересират от него, което би могло да ги постави неочаквано в затруднено положение. Тези противоречиви мотиви определят двусмислената позиция на либералното правителство. Оставайки сдържано, то не се изключва от съединисткото движение с цел да може да го контролира и да го използува за дипломатически сондаж.[25] По-нататъшните действия на правителството са в съгласие с тази линия.

Изпълнението на програмата трябвало да започне по две линии — княжеското правителство да се заеме с дипломатическата подготовка на акцията, а южнобългарските дейци — с организиране на населението в областта. „Воденето на народната ни политика, заявява К. Величков, е оставено на князовото правителство, което най-успешно може да я води,

[21] АВПР, ф. Гл. архив V—A_2, д. 996, л. 2714—2719. Церетелев от Пловдив, 26. VII. /7. VIII. 1880 до Новиков в Цариград.

[22] Цит. по Ив. Панайотов. Пос. съч., с. 16.

[23] Пак там, с. 18.

[24] Пак там.

[25] И. Димитров. Пос. съч., с. 10.

а нам остава да определим програмата си и да събудим силите си."[26] Но либералният кабинет не отива по-далеч от поставяне на въпроса в печата. В края на април във връзка с промените в английската политика „Целокупна България" пише: „Ние мислим, че времето настава да се оплачем на Европа за станалата нам неправда, да искаме от нея, за да съизволи да подействува за по-скорошно съединение на Южна България със Северна. . ."[27] От своя страна органът на консерваторите „Български глас" призовава към готовност пред вид избухване на нова балканска криза. „Въз нас лежат надеждите на целия български народ — пише вестникът. Княжеството съществува не за себе си, а и за българите въобще."[28]

В средата на май 1880 г. в гр. Сливен се свиква събрание на представители от всички градове и села на Южна България. На него присъствуват като делегати от Княжеството Ст. Стамболов и Г. Живков. Те пристигат тук по нареждане на правителството със задача да не допуснат някое прибързано действие и да ограничат работата на събранието. По настояване на Стамболов се избира само Централен комитет, в чийто състав влизат К. Величков, Ив. Ст. Гешов, свещ. Г. Тилев, д-р Г. Странски и д-р Г. Хаканов. Той има за задача да организира комитети във всяка околия, да възобнови под някаква форма гимнастическите дружества, да вложи техните средства в Народната банка в София. След събранието Централният комитет развива активна дейност.[29]

Успоредно с това от София е организирана известната мисия на Ст. Панаретов в Лондон. Той е натоварен от княз Александър да сондира отношението на английското правителство към съединението на двете български части. Др. Цанков не се ангажира с акцията, на която в Петербург биха погледнали с подозрение. Английската дипломация е уведомена за раздвижването на българската общественост. Но тя се въздържа от подкрепа на съединението. За Англия нарастването на България в момента е неизгодно поради силното влияние на Русия в страната. Правителството на Др. Цанков последователно провежда русофилска политика и това отдалечава надеждите за привличане на Княжеството към Великобритания. При това, за да не развали отношенията си с Русия, министър-председателят даже отрича всякаква връзка с мисията на Панаретов. Към тези съображения се прибавя и нежеланието на Лондон да влошава отношенията си с Турция.[30]

Наред с разговорите за съединението Панаретов обръща внимание и на положението в Македония. „Ако съединението е невъзможно засега, казва той, не може ли да се предприемат сериозни мерки за туряне в действие обещаните от Берлинския договор реформи в Тракия и Македония?" И това българско искане е отклонено от английското правителство като несвоевременно.[31] Вниманието на британската дипломация е ангажи-

[26] Архив на Възраждането. Т. II, с. 18.
[27] „Целокупна България", бр. 76, 26. IV. 1880.
[28] „Български глас", бр. 31, 9. IV. 1880.
[29] Ив. Панайотов. Пос. съч., с. 19—21; Й. Митев. Исторически студии, с. 26 и сл.
[30] Ив. Панайотов. Пос. съч., с. 22—25; А. Пантев. Англия срещу Русия на Балканите 1879—1894, с. 73—75.
[31] Ст. Панаретов. Една мисия в Лондон през 1880 г. — „Мир", бр. 9109, 18. XI. 1930.

рано с уреждане на гръцкия и черногорския въпрос и тя не смята за целесъобразно да се усложнява положението на Балканите.

Слуховете за българската съединистка акция предизвикват отрицателна реакция и от страна на другите велики сили. Руската дипломация е обезпокоена и взема бързи мерки, за да предотврати някое неочаквано българско действие. От Цариград Новиков нарежда на княз Церетелев да се запознае с положението в областта и да внуши на политическите дейци благоразумие.[32] Същите съвети са дадени и на княз Батенберг, когато в края на май той пристига в Петербург за погребението на императрицата. „Имах дълъг разговор с Гирс, отбелязва на 29 май 1880 г. К. Стоилов. Той говори за движението в Румелия, то е преждевременно; не трябва нищо да правим, защото ще бъдем изоставени."[33] Настроенията на западните държави против създаване на голяма българска държава са добре известни в Петербург. При политическата изолация, в която се намира след войната, царското правителство следва политика на строго придържане към решенията на Берлинския договор. За него е по-важно в момента да се осъществи акцията на европейските държави за изпълнение на някои постановления на договора. Върху несъгласието на силите за осъществяване на българското съединение обръща внимание и принц Ал. Хесенски, добре информиран за настроенията в Берлин и Виена.

Софийското правителство продължава да действува в духа на възприетата тактика. През юни Народното събрание приема замисления по програмата закон за народно опълчение, но му придава съвсем друг смисъл. Опълчението се създава като средство за защита на политическите интереси на народните маси.[34] През същия месец между българското правителство и Постоянния комитет започват преговори за отпускане заем от 2 500 000 фр. на Областта. Заедно с това Др. Цанков уведомява гръцкия консул, че ако Гърция предприеме някакви действия срещу Турция, България също ще се намеси.[35]

Докато действията на правителството имат смисъл на дипломатически сондаж и не излизат от рамките на необходимата подготовка за бъдещото разрешение на националния въпрос, князът и консерваторите продължават активността си. През юни д-р К. Стоилов пристъпва към установяване на постоянни връзки с Южна България и Македония. „Министерството на външните работи, пише в дневника си К. Иречек, нямало нито във времето на Балабанова, нито на Начовича, нито на Цанкова сношение и директна връзка с Румелия и Македония. Сега се устроява в княжеския кабинет."[36] Вземат се мерки за усилена военна подготовка на южнобългарското население. С тази цел К. Стоилов е изпратен в Пловдив.

Раздвижването в Княжеството и Източна Румелия активизира дейността на силите против провъзгласяване на съединението. Англия усърд-

[32] АВПР, ф. Гл. архив V—$А_2$, д. 996, л. 2699—2700. Церетелев от Пловдив, 19/31. V. 1880 до Новиков в Цариград.

[33] Цит по Ив. Панайотов. Пос. съч., с. 26.

[34] И. Димитров. Народното опълчение от 1880—1882 г. — Военноисторически сборник, 1965, кн. 6, с. 40—42; Г. Вълков. Създаване, развитие и роля на народното опълчение в България (1880—1891) — Ист. преглед, 1974, кн. 2, с. 35—42. Законът не е утвърден от княза. Видоизменен, той е внесен отново в есенната сесия на II ОНС.

[35] Ив. Панайотов. Пос. съч., с. 26.

[36] К. Иречек. Български дневник. . .. Т. I, с. 223.

но препоръчва въздържание, стремейки се в същото време да укрепи връзките си с българските политически дейци.[37] Русия, която в момента преговаря с Австро-Унгария и Германия за подновяване на съюза на „тримата императори", полага големи усилия, за да предотврати нарушение на Берлинския договор. Съединението би улеснило завоевателните планове на Виена на Балканите, а в Петербург се стремят да отстранят именно тази опасност.[38] Отношението на великите държави и поведението на либералното правителство обричат съединистката акция на неуспех. Кабинетът на Др. Цанков не се ангажира с един несъгласуван с Русия опит за съединение. В същото време, проверявайки отношението на силите, той им напомня за стремежите и желанията на българския народ.

Както посочихме, софийската дипломация се опитва да сондира английските управляващи среди и по въпроса за Македония. Чл. 23 на Берлинския договор задължава Високата порта да въведе в европейските провинции на империята реформи, като приспособи Органическия устав от 1868 г. за о-в Крит. Новите постановления трябвало да се изработят от специални комисии с участието на местния християнски елемент. Те щели да се одобрят от султана, след като с тях се запознае Европейската комисия за Източна Румелия. Под натиска на силите и нарастващото недоволство на населението в Македония и Тракия турското правителство е принудено в края на 1879 г. да назначи вилаетски комисии, в които християнският елемент е слабо застъпен. Противно на решенията на Берлинския договор Портата сама изработва проектоустава за реформи, който представя на комисиите за преглеждане и приемане. През април 1880 г. турското правителство уведомява великите сили, че е необходимо да свикат Европейската комисия, за да одобри изготвения проект.

Тя се събира в Цариград през юни 1880 г. След тримесечно обсъждане комисарите внасят редица изменения в проекта и през август 1880 г. декларират, че той все още не отговаря на решенията на Берлинския договор. Т. н. Закон за вилаетите в Европейска Турция дава равенство на всички турски поданици без разлика на религия и народност, предвижда реорганизация на администрацията, областни съвети с участие и на изборни лица, преустройство на правосъдието, национални просветни организации и т. н. За прилагане на реформите не се предвижда чужд контрол, а това поставя под съмнение тяхното осъществяване. Но даже и тези половинчати реформи не са приемливи за турските управляващи среди. Възползувайки се от противоречията между великите сили, Високата порта отлага ратификацията им и в същност осуетява тяхното прилагане.[39]

Докато Европейската комисия обсъжда проекта за реформи, настоятелните искания на българското правителство за по-бързо прилагане на чл. 23 на Берлинския договор се отклоняват. Софийският кабинет поддържа връзка с Екзарх Йосиф за съгласуване на становищата им спрямо реформения проект. Българската дипломация подпомага усилията на Екзарха да издействува решение на Европейската комисия по въпроса за църков-

---

[37] А. П а н т е в. Пос. съч. с. 74—77.

[38] БИА—НБКМ, инв. № 1853, Дневник на М. Балабанов, Цариград, 20. VII. 1880.

[39] Вл. Ал. Т е п л о в. Турецкія реформы в связи с вопросам о Македоніи и Старой Сербіи. С. Петербург, 1903, с. 11 и сл.; I. F. V o i n o v. La question macédonienne et les réformes en Turquie. Paris, 1905, p. 184—186.

ните права на българската народност в Европейска Турция.[40] Стремежът на Високата порта да лиши Българската екзархия от ведомството ѝ в Македония и Тракия заплашва самостоятелното развитие на българския елемент в тези области. Но в изготвения Закон за вилаетите съдбата на Екзархията е оставена в ръцете на Турция. Назначаването на владиците в българските епархии трябвало да става от турското правителство.[41]

Върху оформяне на българската политика спрямо Македония и Тракия оказва силно влияние общественото движение в полза на останалото под чуждо владичество българско население. През лятото на 1880 г. в Русе се създава „Българо-македонска лига" начело с В. Диамандиев. Тя си поставя за задача да подкрепи исканията на българите в Македония за въвеждане на предвидените от чл. 23 реформи. През август и септември се учредяват благотворителни дружества в Пловдив и София. Те развиват ограничена дейност и сравнително бързо замират.[42] Създаването на тези организации привлича вниманието на силите. За да отстрани подозренията от себе си, българското правителство забранява на държавните служители всякакво участие в македонските дружества.[43] В същото време обаче то оценява ползата от общественото раздвижване с оглед на бъдещата си политика по националния въпрос.„Трябва, отбелязва в дневника си на 21 август 1880 г. К. Стоилов, да имаме това движение в ръката си, както румелийското; трябва да влезем съвършено в народните идеи и стремления, ако не искаме да останем назад."[44] Воден от династически амбиции, Ал. Батенберг също настоява за преследване на една по-определена политика по националния въпрос.

Характерът на приетия от Европейската комисия устав, както и неуспехът на съединисткото движение насочват българските управляващи среди към необходимостта от разбирателство със съседните балкански християнски държави. От есента на 1880 г. официозният печат все по-често изтъква общността в интересите на тия държави и тяхната слабост, което налага те да се споразумеят. „Независимост" отбелязва, че най-главният пункт в програмата на българската външна политика трябва да бъде „съюзът на балканските народи доколкото е възможно за по-успешното осъществение на общите цели и за опазване на държавните им добиви. . ."[45] Към споразумение подтикват и изявените вече претенции от страна на Сърбия и Гърция спрямо Македония. Откритият стремеж на Вселенската патриаршия да отстрани Екзархията от Европейска Турция преследва разширяване и укрепване на гръцкото влияние в тия области. През юли 1880 г. в разговор с М. Балабанов гръцкия посланик в Цариград Кондуриотис се изказва за споразумение между Княжеството

---

[40] БИА—НБКМ, ф. 11, а. е. 37, л. 9—10. Екзарх Йосиф от Цариград, 18. VI. 1880 до Др. Цанков; Архив на Църковно-историческия и архивен институт (АЦИАИ), Дневник на Екзарх Йосиф, I тетр., с. 134.

[41] Кирил, патр. Български. Пос. съч. Т. I, кн. I, с. 99.

[42] По-подробно вж. К. Пандев. Начало на македоно-одринското движение в България (1879—1894). — В: В чест на акад. Хр. А. Христов. С., 1976, с. 240—241.

[43] ЦДИА, ф. 321, оп. 1, а. е. 40, л. 208. Др. Цанков от София. 3. IX. 1880 до М. Балабанов в Цариград.

[44] Пак там, ф. 600, оп. 1, а. е. 47, л. 4. Дневник на К. Стоилов, 21. VIII. 1880.

[45] „Независимост", бр. 1, 27. VIII. 1880.

и Гърция на базата на подялба на Македония.[46] Същите мисли вълнуват и сръбските управляващи среди. Когато през есента на 1880 г. княз Ал. Батенберг посещава княз Милан, белградското правителство предлага разбирателство между двете държави с оглед интересите им в Македония, а именно предварително определяне на сферите на културно влияние и евентуално въоръжено действие.[47]

Сръбските и гръцките желания убеждават българската дипломация, че ще бъде трудно да се осъществи националното обединение без предварително споразумение с двете държави. В противен случай срещу Княжеството щели да се изправят не само великите сили, но и неговите съседи. „Понеже, пише „Независимост", пък това съединение и освобождение на България мъчно може да се замисли без съединението и освобождението и на другите нам сродни по кръв и довчерашно страдание народи на Балканския полуостров, то нашата външна политика трябва да се старае и за това да изнамери начини и средства за съединение и с тия народи в действията за осъществение на общите ни и особни цели."[48] Път за реализиране на тези верни константции в момента не се намира.

Българската дипломация се ограничава със самостоятелни действия в защита на населението в Македония и Тракия. В края на 1880 г. външният министър нарежда на дипломатическия агент в Цариград да събере конкретни сведения за положението на българското население в империята.[49] В доклада на М. Балабанов се съдържат подробни данни за ограбването, избиването (от Берлинския конгрес до момента са убити 4000) и постоянния тормоз над българите. „С една реч, заключава агентът, в Македония имотът, животът и честта на селските българи. . . зависели съвършено от мюсюлманите, четите, пъдари, мухаджири, арнаути, всички въоръжени и готови да бият, да грабят, да колят, да обезчестяват българина, пред което зрелище административните и съдебните власти стояли равнодушни."[50] Влошаването на положението в Македония и Тракия предизвиква брожение сред обществеността в двете български части. Княжеското правителство решава да привлече вниманието на европейските държави и да ги принуди след приключване на гръцкия и черногорския граничен въпрос да се заемат с изпълнение на чл. 23 от Берлинския договор. То се стреми да използува затрудненията на Турция с Гърция за уреждане на положението на Екзархията в империята и други интересуващи го въпроси.[51] В началото на 1881 г. в българската преса се поместват много материали за положението в Македония, за нуждата да се приложат реформите и за дълга на двете български части към поробените съотечественици. Особено активни са „Български глас", „Независимост", „Марица", „Народен глас", новопоявилият се в Търново ве-

[46] АБАН, ф. 26, оп. 1, а. е. 77, л. 7. Дневник на М. Балабанов, Цариград, 27. VII. 1880.

[47] ЦДИА, ф. 600, оп. 1, а. е. 47, л. 6. Дневник на К. Стоилов, 22—29. IX. 1880; К. Иречек. Пос. съч. Т. I, с. 270.

[48] „Независимост", бр. 13, 11. X. 1880.

[49] ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 50, л. 1. МВРИ от София, 30. XII. 1880 до БДА в Цариград.

[50] Пак там, л. 2—4. М. Балабанов от Цариград, 31. XII. 1880 до МВРИ. По-подробно вж. у Кирил, патр. Български. Пос. съч. Т. I, кн. 1, с. 311—333, 365—378.

[51] Вж. глава трета.

стник „Съединение“ и др. Като резюмира становището на южнобългарския печат, „Независимост“ пише: „След откровеното признание, че както в Княжеството, тъй и в Румелия нищо не е направено в народното отношение и че после фиаското на Сливненското събрание,нищо не се е работило за оная свещена цел, която за жалост от ден на ден се забравя все повече и повече, „Народен глас“ си спомня и за бедната Македония.“[52]

На 27 януари 1881 г. българското правителство адресира до представителите на великите сили в София първата си нота по Македонския въпрос. В нея се излага тежкото положение на българите в Европейска Турция, непрестанният приток от бежанци, което затруднява нормалното развитие на Княжеството и вълнува общественото мнение. Прилагането на предвидените в Берлинския договор реформи е необходимо условие за запазване на мира на Балканите. „Княжеското правителство, завършва нотата, счете за свой дълг да призове вниманието на великите сили върху това толкова жалостно положение на работите и да им укаже на опасностите за в бъдеще, които злощастното положение на християнското македонско население поражда за княжеското правителство.“[53] Нотата на софийското правителство е посрещната със задоволство в Източна Румелия. За да подкрепи действията на Княжеството, Ив. Ев. Гешов написва по данни на Д. Ризов един материал — „Етнография на Македония“, и го изпраща в чуждите агентства.[54] Солидарното действие на Северна и Южна България по отношение на Македония и Тракия става все по-осъзната необходимост. Постоянният комитет се обръща с предложение до софийското правителство да си осигурят заедно два влиятелни вестника в Цариград, които да пишат в полза на българското население в империята. За тази цел в Пловдив се спират на „Stamboul“ и „Constantinople Messenger“. „Интересите на народа ни въобще, пише Ив. Ев. Гешов, а особено положението на злочеста Македония искат щото в тоя случай ние да работим задружно.“[55]

Българският демарш не среща никакъв отглас от страна на силите. Слабият глас на Княжеството не може да предизвика промяна в политиката на европейските държави. Ангажирани в момента с гръко-турския конфликт, те не желаят поставяне на щекотливия македонски въпрос. Македония е важен обект в експанзионистичните планове на Австро-Унгария на юг и целта на виенската дипломация е да я огради от влиянието на Княжеството. Това намира израз и в сключения през юни с. г. съюз на „тримата императори“, където трите договарящи се държави поемат задължението „да отклоняват българите от всякакви агресивни действия по отношение на съседните провинции, именно Македония“. Затова във Виена отричат основанията на българското правителство даже да иска прилагане на чл. 23 и разглеждат циркуляра като опит да се избегне изпълнението на задълженията, наложени на Княжеството от Берлинския

---

[52] „Независимост“, бр. 32, 10. I. 1881.

[53] „Държавен вестник“, бр. 10, 21. II. 1881.

[54] ЦДИА, ф. 600, оп. 1, а. е. 532, л. 3. Ив. Ев. Гешов от Пловдив, 10. II. 1881 до К. Стоилов в София.

[55] Пак там, л. 5. Ив. Ев. Гешов от Пловдив, 17. II. 1881 до К. Стоилов; а. е. 516, л. 1. Г. Вълкович от Пловдив, 17. I. 1881 до К. Стоилов. Не разполагаме със сведения, дали в София последват примера на Изт. Румелия по отношение на цариградския печат.

договор.[56] Русия също не подкрепя българското искане поради политическата си изолация и желанието да гарантира балканските си интереси чрез съглашение с Германия и двуединната монархия. От Петербург настойчиво съветват българското правителство против всякакви действия в Македония.[57] Англия, следяща с подозрение австро-руско-германските преговори, се отнася резервирано към всяка промяна на Балканите, която би могла да засили позициите на нейните съперници там. Английската дипломация използува случая, за да засили влиянието си в Княжеството, поддържайки у българските управляващи дейци надеждата, че при удобен случай тя ще помогне за „удовлетворението на македонските желания"[58]. Борбата между великите сили за надмощие на Балканите осъжда на неуспех българската нота за подобрение на положението на християнското население в Македония и Тракия. Единственият резултат от нея е влошаване на отношенията с Турция и засилване на подозренията на съседните християнски държави.[59]

ОФОРМЯНЕ НА КНЯЖЕСКАТА ТАКТИКА ЗА ПОДГОТОВКА НА НАЦИОНАЛНОТО ОБЕДИНЕНИЕ

Държавният преврат от април 1881 г. има тежки последици за княжеската политика по националния въпрос. Острите вътрешнопартийни борби около конституцията и правата на монарха отклоняват за дълго време вниманието на българските правителства от Източна Румелия и Македония. Намален е престижът на страната както пред Европа, така и пред българите от неприсъединените области. Особено остро реагира Източнорумелийската общественост. Суспендирането на конституцията е посрещнато в областта с неодобрение преди всичко по външнополитически съображения. Безредиците в Княжеството щели да разклатят неговото международно положение като обединителен център на всички българи и да окуражат намесата на Високата порта в източнорумелийските работи. А това намалява възможностите за скорошно реализиране на националната идея.[60] И двете партии в областта се отнасят резервирано към претенциите на българския княз да увеличи прерогативите си, което се отразява на желанието им за обединение с Княжеството. След преврата отношенията между правителствата в двете български части охлаждат и установените контакти за дълго време се прекъсват.

Едва в средата на 1882 г. в София отново се замислят върху необходимостта да се възстанови влиянието на Княжеството в Източна Румелия, да се привлече и подготви областта за бъдещото съединение. Съживяването на съединистката идея трябвало да послужи за издигане на авторитета на

---

[56] ЦДИА, ф. 176. оп. 1, а. е. 59, л. 26. Н. Стойчев от Виена, 17. II./1. III. 1881 до княз Ал. Батенберг в София.

[57] АЦИАИ, Дневник на Екзарх Йосиф, I тетр. с. 156—159.

[58] ЦДИА, ф. 600, оп. 1, а. е. 221, л. 44. Ст. Панаретов от Цариград, 7. III. 1881 до К. Стоилов в София.

[59] Вж. глава трета.

[60] М. Ив. Маджаров. Първата ми и последна среща с княз Александър Батенбергски. — Съвременник, I, юли 1922, кн. 10. с. 567—569.

княза като символ на националното единство. За целта министър-председателят ген. Соболев предлага да се изпратят в Пловдив двама тайни агенти, които да работят за спечелване на общественото мнение.[61] Князът и консерваторите подкрепят идеята. През септември с. г. на път за Цариград, където отива във връзка с въпроса за българския орден, Г. Вълкович спира в Пловдив. Той има за задача да се запознае с настроенията в Областта и да подготви издаването на специален вестник. Д-р Вълкович се среща и разговоря с дейци на народната („съединистка") партия и видни журналисти, като се мъчи да ги убеди в необходимостта да подкрепят установения режим в Княжеството. Мнението на източнорумелийските консерватори е, че князът и правителството трябва да дадат пълна свобода на Народното събрание, което предстои да се свика, и да се вслушат в неговите решения. „Сега е време да привлечем румелийците, пише Вълкович на Стоилов, иначе ще ги изгубим за сякога. Нека са убедим веднъж завсегда, че ако ние не тръгнем да вървим редовно, румелийците ще предпочитат да си имат Алека."[62] Софийските управляващи се стремят да привлекат на своя страна консервативната партия, опозиционно настроена спрямо княз Богориди и съюзилата се с него казионна партия.

През ноември 1882 г. за княжески политически агент в Източна Румелия е назначен П. Берковски. Той има за задача, както сам пише, „да работя по съединението на тази последната с Княжеството под ръководството на тукашното руско консулство. . ."[63] Берковски замества Хар. Генадиев, който в качеството си на секретар в канцеларията на главния управител е изпращал поверителни доклади в София за положението в областта. Руският генерален консул Кребел и военният представител полк. Ек са уведомени за мисията на Берковски със специално писмо от княжеския външен министър.[64] С тяхно съдействие той се заема да подготви издаването на вестник, който „като безпристрастен орган на българското правителство да защищава и поддържа интересите на това последното в страната."[65]

С финансовата помощ на Княжеството на 30. XII. 1882 г. в Пловдив излиза бр. 1 на вестник „Съединение". Той се издава от името на П. Берковски. В редактирането му вземат участие д-р Янкулов, д-р Хаканов, Д. Юруков и Ив. Ст. Гешов. Задачата на вестника е да пропагандира идеята за обединение на Северна и Южна България. „Колкото за неговата програма, пише редакцията в бр. 1, ние препоръчваме за такава на почитаемите ни читатели неговото название „Съединение"."[66] Уводната статия на вестника развива идеята за необходимостта от съединение с оглед правилното развитие на българския народ. В друга статия на същия брой се изтъква, че за осъществяването му, както и за пълното обединение на българския народ трябва да се разчита само на помощта на Русия.

---

[61] БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 4, а. е. 3399, л. 14. К. Стоилов от Варна, 13. VII. 1882 до Гр. Начович в София.

[62] ЦДИА, ф. 600, оп. 1, а. е. 434, л. 54—55. Г. Вълкович от Пловдив, 2. XII. 1882 до К. Стоилов в София; Вж. също М. Маджаров. Спомени. С., 1968, с. 464—465.

[63] ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 115, л. 1. П. Берковски от Пловдив. 1. XII. 1882 до МВРИ.

[64] Пак там, л. 3—4. П. Берковски от Пловдив, 3. XII. 1882 до МВРИ.

[65] Пак там, л. 5. П. Берковски от Пловдив, 5. XII. 1882 до МВРИ.

[66] „Съединение", бр. 1, 30. XII. 1882.

В следващите броеве „Съединение“ се стреми да издигне значението на Княжеството като обединително ядро за всички българи. Както докладва Берковски, режимът на пълномощията е отблъснал голяма част от румелийската общественост. Затова привърженците на съединение с Княжеството са твърде малко. В политическите среди и най-вече сред южнобългарските либерали се ползува с популярност идеята за обединение на Източна Румелия с Македония.[67] По повод на това вестникът се мъчи да докаже, че областта „не ще бъде никога в състояние да играе ролята на център за съединението на България“[68].

Заслуга за създаване на тези настроения имат намиращите се в Пловдив непримирими либерали начело с П. Каравелов и П. Р. Славейков. Те се обявяват против пропагандиране на съединението в момента, тъй като то би служило за закрепване на режима на пълномощията и положението на княза. А това би затруднило борбата за възстановяване на Търновската конституция, което трябва да бъде основна задача и главно условие за правилното политическо развитие на Княжеството. Постепенно в Пловдивската либерална група назрява убеждението, че управлението на Соболев, ползуващо се с поддръжката на руското правителство, ще укрепи режима на пълномощията и така ще отдалечи възможността за близки промени на положението в страната. Под влияние на това схващане либералните дейци се ориентират към активно участие в политическия живот в областта, свързват се с Алеко Богориди и казионната партия. Започналият да излиза в началото на 1883 г. в. „Южна България“, орган на южнобългарските либерали, дава израз на идеята за превръщане на Източна Румелия в център на движението за възстановяване на конституционния режим в Княжеството и обединение на българския народ.[69]

За да укрепи авторитета си в Източна Румелия, княз Ал. Батенберг поканва д-р Янкулов, председател на Постоянния комитет, и Ив. Ст. Гешов, кмет на Пловдив, да присъствуват на дворцовия бал в София на 7 януари 1883 г.[70] Те са приети на специална аудиенция от княза, на която се води разговор около бъдещото съединение. Различните стъпки на софийската дипломация за възстановяване на връзките между двете български части и издигане авторитета на княза като символ на националното единство остават безрезултатни. Оставката на министрите-консерватори през февруари 1883 г. вследствие на конфликта със Соболев прекратява мисията на Берковски. Спряна е и субсидията на в. „Съединение“ и от бр. 14 от 31 март 1883 г. той става собственост на Н. Краварев. Макар че запазва старата програма, вестникът не акцентува вече на съединението. Той се спира на този проблем, за да изкаже разочарованието си от взаимната дезинтересираност и отчужденост на Княжеството и Източна Румелия. Като обявява, че съединението е международен проблем, вестникът песимистично заключава: „Колкото засега ние сме първи да признаем, че въпросът за съединението не зависи от нашата воля още и в случай на решителни постъпки от наша страна.“[71]

[67] ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 115, л. 10—12. П. Берковски от Пловдив, 7. XII. 1882 до МВРИ.

[68] „Съединение“, бр. 4, 20. I. 1833.

[69] И. Димитров. Въпросът за съединението в политиката на Княжество България (1879—1884), с. 11—12.

[70] „Балкан“, бр. 1, 18. I. 1883, с. 9; С. Радев. Пос. съч. Т. I, II изд. с. 478—479.

[71] „Съединение“, бр. 47, 24. XI. 1883.

Действително международната обстановка не благоприятствува обединението на Северна и Южна България. В сключения през юни 1881 г. съюз на „тримата императори" се постига предварително съгласие между Русия, Австро-Унгария и Германия за евентуално съединение на Княжеството и Източна Румелия. Въпреки това руската дипломация се стреми да отдалечи поставянето на въпроса, страхувайки се, че той ще даде възможност на двуединната монархия да анексира Босна и Херцеговина и ще улесни нейните планове на Балканите. Австрийското многопосочно и успешно проникване на юг безпокои царското правителство. Ангажирано със средноазиатските проблеми, то вижда в запазване на статуквото на полуострова най-сигурна гаранция за своите позиции там. Задачата на руската дипломация по това време е да въздържа българското правителство от всяка преждевременна акция за съединение.[72] Тя не се ограничава само с настойчиви съвети, но и отблизо следи всички български действия с цел да им придаде характер на мирна подготовка. Както посочихме, дейността на Берковски и издаването на в. „Съединение" става със знанието и под наставленията на руския консул в Пловдив.[73]

Австро-Унгария се съгласява на клаузата за съединението в договора по няколко причини. Във Виена трезво оценяват, че изкуственото разделение на българския народ не може да бъде трайно. Рано или късно то щяло да се премахне и затова монархията трябвало своевременно да продаде съгласието си на изгодна цена. Срещу съединението тя получава правото в даден момент да присъедини Босна и Херцеговина и да осуетява всякакви действия на Княжеството към Македония. Още в края на 1880 г. Бисмарк споделя с френския посланик в Берлин, че барон Хаймерле е склонен да приеме съединението, за да ограничи българското съединистко движение в Източна Румелия и да спаси по този начин Македония и Тракия.[74] Заедно с това във Виена разчитат, че евентуалното българско обединение неизбежно ще изправи Англия срещу Русия и следователно ще закрепи балканските позиции на монархията. Осъществяването на съединението се свързва от виенската дипломация с надеждите за подбиване на руското влияние в България. С оглед на това във Виена нямат нищо против присъединяването на Южна България при условие, че страната бъде ориентирана към Австро-Унгария. В този смисъл в разговор с Екзарх Йосиф във Виена Калай подхвърляйки, че „Австрия не е противна на съединението", изразява недоволство от враждебните настроения в България спрямо монархията.[75] Но докато Княжеството се развива под покровителството на Русия, австрийските управляващи среди гледат резервирано на осъществяването на тази точка от съглашението на „тримата императори".

Въпреки заетостта си в Египет и Судан през разглежданите години Англия зорко следи положението в автономната провинция и в Княжеството. Тя иска да използува всеки случай за засилване на собствените си позиции и разрушаване на австро-руско-германското единодействие. В

---

[72] АВПР, ф. Гл. архив V—A_2, 1883, д. 922, л. 389—390. Инструкции за Йонин; Correspondance diplomatique du Baron de Staal (1884 — 1900). T. I., p. 19 — 21.

[73] Пак там, д. 922, л. 5. Каулбарс от София, 17. I. 1883 до ген. Обручев в Петербург.

[74] DDF, S. I, t. III, № 307, p. 279. Сент Валие от Берлин, 29. XI. 1880 до министъра на външ. работи в Париж; С. Д. С к а з к и н. Пос. съч., с. 132—174.

[75] АЦИАИ, Дневник на Екзарх Йосиф, II тетр., с. 12—13.

края на 1882 г. в Пловдив пристига кап. Едуард Винсент, представител на Отоманската банка, а в 1880 г. помощник на лорд Фицморис в Европейската комисия за прилагане на чл. 23 на Берлинския договор. Той е натоварен с тайна мисия „да узнае политическото мнение и желанието на румелийските българи по тяхното съединение". Снабден с препоръчително писмо от Екзарх Йосиф, кап. Винсент се среща с княз Богориди, д-р Ст. Чомаков, К. Величков, Ив. Ев. Гешов и др. политически дейци. Както съобщава Берковски, в разговорите си той намеква за разположението, с което Англия би погледнала на едно обединение на Източна Румелия с Македония.[76] Очевидно, сондирайки общественото мнение в Южна България, британската дипломация се стреми да отклони автономната провинция от съединение с Княжеството, което би усилило балканските позиции на Русия и затова е нежелателно за Лондон. През есента на следващата година (1883) в Източна Румелия пристига с неофициална мисия английският политически деец К. Фостър. Неговото посещение е част от британската програма за непрестанно следене на обществените настроения в двете български части и поддържане на надеждата в съдействието на Англия на българската национална кауза.[77]

По този начин усложненията във вътрешнополитическия живот в Княжеството в периода 1881—1883 г. и неблагоприятната международна обстановка препятстват на българското правителство да провежда последователна политика за съединение с Източна Румелия. По-сериозно внимание се отделя на положението в Македония и Тракия. По време на режима на пълномощията княжеската политика спрямо неосвободените българи се изразява главно в материално подпомагане на просветната дейност на Екзархията. В откриването на училища и в издигането на националното самосъзнание на българския елемент в Европейска Турция софийската дипломация вижда средство за закрепване на неговото положение. „Ний трябва да учим и да въздигнем Македония" — пише в. „Български глас".[78] Официозът помества много материали за развоя на учебното дело в поробените области. Той обръща внимание на действията на чуждите пропаганди — католическа, гръцка и др., което задължава Княжеството да подготви „почвата за целокупното наше обединение"[79].

Възгледите на управляващите консерватори за политиката към Македония и Тракия са подробно развити в един доклад на К. Стоилов до княз Батенберг. За да изпълни предназначението си на „Пиемонт" на българската народност, Княжеството трябва да стане „естествений и успешнодеятелний покровител на Македония. . .". Това може да се осъществи чрез: 1) разпространение на просветата; 2) създаване на организация в Македония, която да осъществява постоянната връзка с Княжеството, и 3) свързване на българските железопътни линии с македонските. Софийското правителство трябва да провежда програмата си в Европейска Турция в съгласие с Екзархията, тъй като чрез нея се развива учебното дело

[76] ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 115, л. 10—12. П. Берковски от Пловдив, 7. XII. 1882 до МВРИ.

[77] А. Пантев. Пос. съч., с. 79—80.

[78] „Български глас", бр. 54, 17. VII. 1882.

[79] Пак там, бр. 57, 28. VII. 1882, бр. 83, 30. X. 1882 и др.

и се следи най-добре положението в Македония и Тракия. Това налага да се осигури материално нейното съществуване.[80]

Докато през първите години сумата, отделяна от Княжеството за просветното дело на Екзархията, е твърде малка (30 000 лв. на година), то в 1882 г. тя нараства на 100 000 лв. и през следващите години се увеличава още повече. Източна Румелия също отделя средства. Но стремежът на Княжеството да ръководи и контролира учебната дейност на Екзархията среща съпротива от нейна страна. През 1882 г. в София се обсъжда проект, според който училищното дело в Македония и Тракия се организира от едно попечителство, назначено от княжеския министър на просветата. То ще има седалище в столицата, откъдето ще назначава учители, ще разпределя средствата, като ги разпраща на общините чрез руските консули в Европейска Турция, и пр. Този проект довежда до конфликт между правителството и Екзархията. Екзарх Йосиф настоява софийското правителство да не се намесва във вътрешното устройство на училищното дело, което би влошило положението на българската църква пред Високата порта. Като турско държавно учреждение тя трябвало въпреки оказваната ѝ финансова помощ да бъде независима в дейността си от българската държава.[81]

Убедителността на това съображение принуждава Княжеството да се откаже от замисления проект. Като предоставя ръководството на учебното дело на Екзархията, то не изоставя желанието да упражнява контрол върху изразходването на отпуснатите средства. През есента на 1883 г. МВРИ назначава за деловодител на училищното настоятелство при Екзархията известния педагог Йосиф Ковачев. Той трябвало да участвува при разпределяне на сумите, да следи начина на изразходването им и да съдействува на учебното дело.[82] Заедно с това, министерството изисква от Екзархията да изпраща редовни ведомости за изплащаните заплати. Софийският чиновник не е приет, а е отхвърлено и искането за отчитане пред българското правителство. Екзарх Йосиф не желае да засилва подозренията на Високата порта и да ѝ предоставя повод да закрие Екзархията. От София предявяват стремеж да се намесват в екзархийското учебно дело и през следващите години, поради което недоразуменията по този въпрос продължават.[83]

Усилията на Екзархията да издействува разрешение от Високата порта за изпращане на архиереи в Скопска, Велешка и Охридска епархия съгласно фермана от 1870 г. се следят с внимание от софийското правителство. Признаването на правата на българската църква в Европейска Турция е главна предпоставка за закрепване на българския елемент там. В София много добре са осведомени за положението на населението в Македония и Тракия, за дейността на Гръцката патриаршия и затрудненията на българската църква. От 19 февр. 1883 г. Н. Спространов,

---

[80] М. Арнаудов. К. Стоилов и българската Екзархия в 1882 г. — Год. на университета „Св. Климент Охридски", Ист. фил. факултет, т. XXXVII, 1941, с. 13—23.

[81] Кирил, патр. Български. Пос. съч. Т. I, кн. 2, с. 180—189.

[82] БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 4, а. е. 3453, л. 16—18. Протокол на извънредно заседание на Министерския съвет, София, 9. XI. 1883; ЦДИА, ф. 321, оп. 1, а. е. 82, л. 9. М. Балабанов от София, 15. XI. 1883 до Карамихайлов в Цариград.

[83] Кирил, патр. Български. Пос. съч. Т. I, кн. 2, с. 189—194.

драгоман в руското консулство в Солун, е назначен за „официален политически агент на княжеското правителство в Македония“[84]. В неговите подробни доклади до Министерството на външните работи и на изповеданията се настоява правителството да помогне на Екзархията, като издействува подкрепата на руската дипломация.[85]

Известно е, че след Освобождението, за да се запази единството на православната църква, Русия настоява за помирение между Патриаршията и Екзархията, като последната ограничи своето ведомство в пределите на Княжеството и Източна Румелия. При това положение българското население в Европейска Турция щяло да остане под властта на Патриаршията. Руското становище е неприемливо както за Екзарх Йосиф, така и за българите от двете освободени части. Българското правителство прави опити да убеди царската дипломация в необходимостта от юридическо признаване на Екзархията като законен защитник на българското население в Македония и Тракия. По време на посещението си в Цариград през септември 1882 г. Вълкович, тогава външен министър, води разговори по този въпрос с руския посланик. Нелидов настоява за гръцко-българско помирение и препоръчва „да се ограничим засега в училищното дело; което е главното: развитието на народността, а другият въпрос кога му дойде времето ще се реши сам по себе си бързо“[86].

Отношението на Русия парализира до голяма степен всякакви действия на българското правителство за дипломатическа подкрепа на Екзархията. Въпреки това, когато през пролетта на 1883 г. княз Ал. Батенберг предприема своята балканска обиколка, той прави опит да постигне известно разбирателство с Гърция по Екзархийския въпрос. Но гръцкото правителство поддържа становището на Вселенската патриаршия и смята, че ликвидирането на схизмата може да стане само при условие, че българската църква признае върховенството на Патриаршията и ограничи дейността си в Княжеството и Източна Румелия.[87] Опитът на Батенберг разкрива пратениците на Атина спрямо Македония и показва, че усилията на Екзархията да закрепи положението си в империята ще срещат съпротива от страна на Гърция, а също и на Сърбия.

Българската дипломация запазва своята позиция на дискретно съдействие на Екзархията и когато през есента на 1883 г. надвисва заплаха за унищожението ѝ. Поощрена от Гръцката патриаршия, Високата порта замисля да ликвидира фермана от 1870 г. и да лиши Екзархията от църковно ведомство в империята. Алармиран от слуховете, Екзарх Йосиф се обръща за подкрепа към княжеското правителство и Постоянния комитет в Източна Румелия. Той настоява да бъдат изпратени при него д-р Вълкович от София и Ив. Ев. Гешов от Пловдив, които да го подкрепят. Иска бързо да се търси помощта на руския император. „Моята облегателна точка, пише екзархът, е Княжеството и Източна Румелия, на които

[84] ЦДИА, ф. 321, оп. 1, а. е. 88, л. 99—101. МВРИ от София, 20. IX. 1885 до БДА в Цариград.

[85] Пак там, ф. 176, оп. 1, а. е. 134, л. 5—16. Н. Спространов от Солун, 25. III. 1883 до МВРИ.

[86] АЦИАИ, Дневник на Екзарх Йосиф, II тетр, с. 21; Вж. и Кирил, патр. Български. Пос. съч. Т. I. кн. 2, с. 159—161.

[87] L. S. Stavrianos. The Balkan Federation, p. 123 — 124.

представленията могло би да направят някакво впечатление на Портата, но щат ли да могат да я спрат в намерението ѝ, това е съмнително."[88]

От София се вземат енергични мерки. Княз Александър Батенберг телеграфически моли руския император за подкрепа. В отговор Александър III нарежда на Нелидов да поеме защитата на екзарха.[89] Заемайки се със задачата, руският посланик препоръчва на Княжеството да не се намесва и да не търси помощта на другите европейски сили, за да не се изострят отношенията с Турция. Поради това българското правителство не изпраща Вълкович в Цариград.[90] От Източна Румелия заминава поп Г. Тилев, а генерал-губернаторът изпраща до Портата мемоар от името на българите от областта с молба да се приложи ферманът, за да може Екзархията да се устрои.[91] Раздвижва се обществеността в двете български части, а населението в Македония и Тракия засипва великия везир с прошения. „Не можем, пише „Светлина", и в този случай да не похвалим патриотизма на нашите братя в Южна България и сме уверени, че от техните събрания не може освен добро да излезе за български народ и за църквата му. Ами ние в Княжеството какво правим?" Вестникът настоява да се окаже активна подкрепа на екзарха.[92]

Въпреки становището си за необходимостта от помирение между Патриаршията и Екзархията руската дипломация не може да допусне насилствено отстраняване на българския духовен глава от Цариград. Това би предизвикало противодействието на българското население в Европейска Турция, засилване на чуждите пропаганди и подбиване престижа на Русия като покровител на българския народ. С енергичното застъпване на Нелидов инцидентът е изгладен, а Високата порта дава уверения, че няма намерения да унищожава фермана от 1870 г. Но с това българският църковно-народен въпрос не се решава. Правителството в София организира интерпелация в Народното събрание във връзка с положението на Екзархията. На 3 декември 1883 г. народният представител Анев в изказването си се спира на тежкото положение на българското население в Македония и Тракия и настоява правителството да направи приятелски постъпки пред Портата за уреждане на църковния въпрос. В отговор външният министър М. Балабанов изразява съчувствието и загрижеността на софийския кабинет за запазване на църковно-националните права на българите и решимостта му да подкрепи Екзархията „в предела на легалната възможност"[93]. Поставянето на въпроса в Народното събрание трябвало да покаже на Високата порта, че Княжеството не е дезинтересирано от изхода на кризата. Но българската дипломация се въздържа от по-нататъшни стъпки.

С възстановяване на конституцията (септември 1883 г.) и особено със съставяне на либералното правителство на П. Каравелов (юни 1884) острите вътрешнопартийни борби постепенно заглъхват и обстановката в страната се нормализира. Вниманието на общественост все по-често се насо-

[88] БИА—НБКМ, ф. 11, а. е. 41, л. 12. Екзарх Йосиф от Цариград, 28. X. 1883 до Др. Цанков в София.

[89] ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 134, л. 53. Александър III от Петербург, 1883 до княз Батенберг.

[90] Пак там, л. 73. Карамихайлов от Цариград, 2. XI. 1883 до МВРИ.

[91] АЦИАИ, Дневник на Екзарх Йосиф, II тетр. с. 40—44.

[92] „Светлина", бр. 50—51, 9. XI. 1883; бр. 56—57, 23. XI. 1883.

[93] Дневници на III ОНС, II с., С., 1883, XXVI з., 3.XII. 1883, с. 195—199.

чва към положението в Македония и Тракия. Повече, отколкото в предишните години печатът поставя проблема за нуждата от реформиране на Европейска Турция, за поведението на българското правителство, политиката на великите сили към Османската империя и др. „Македония е страната, към която трябва да бъдат устремени постоянно нашите погледи — пише „Търновска конституция". Нейната незавидна участ, нейното географическо положение и нейният български характер заслужават и изискват това." Вестникът препоръчва Народното събрание „да се погрижи за регулирането на добри отношения между Македония и нашето княжество върху основите на една тясна и ягка национална солидарност. . ."[94]. Отчитайки експазионистичния стремеж на Австро-Унгария, органът на либералната партия изтъква съюза между балканските държави като най-сигурно средство за запазване на техните общи интереси и национална независимост.[95]

Като третира проблема за националното обединение, печатът единодушно смята, ча българското правителство трябва да се придържа към внимателна и умерена политика. „Ние, пише „Търновска конституция", сме били и ще бъдем против всяка авантюристическа политика, защото държавата ни, млада и неопитна още, не може освен зло да очаква от политика, която живее из ден в ден и която няма определена и ясна програма."[96] Затова и агитацията за съединение, която пламва в Източна Румелия в началото на 1884 г. и е свързана с изборните борби между двете южнобългарски партии, се приема сдържано в Княжеството. Въпреки че обществеността посреща със съчувствие идеята за обединение на Северна и Южна България,[97] моментът се преценява като неподходящ за действие на правителството в тази насока. „Едно е, пише „Търновска конституция", да искаш и да действуваш, а друго е — да избираш момент за подобно действуване." Според вестника съединението все още не е подготвено по дипломатически път.[98]

Действително, както при режима на пълномощията и сега българското правителство се въздържа от официални действия по въпроса за националното обединение. Многобройните вътрешни проблеми и неблагоприятната международна обстановка налагат политика на постепенно укрепване на връзките с автономната област и с неосвободените територии. През март 1884 г. К. Величков моли Ив. Ев. Гешов да разбере „какво е мнението на българското правителство относително до движението, което става от няколко време в областта ни".Предложението да се използува движението, за да се направят постъпки пред силите,е посрещнато резервирано от софийските управляващи среди.[99] При това влошаването на отношенията между княз Ал. Батенберг и Александър III намалява възможностите за руска подкрепа, на която българската диплома-

[94] „Търновска конституция", бр. 18, 3. III. 1884.
[95] Пак там, бр. 19, 7. III. 1884, бр. 22, 17. III. 1884 и др.
[96] Пак там, бр. 36, 9. V. 1884.
[97] АБАН, ф. 26, оп. 1, а. е. 79, л. 1—2. Резолюция от събрание на софийските граждани, 19. III. 1884; ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 169, л. 5. Окръжният управител от Варна, април 1884, до МВРИ; „Средец", бр. 1, 14. III. 1884.
[98] „Търновска конституция", бр. 20, 10. III. 1884; бр. 29, 14.IV. 1884.
[99] БИА—НБКМ, ф. 272, а. е. 647, л. 1—4. К. Величков от Пловдив, 14. III. 1884 до Ив. Ев. Гешов в София.

ция главно разчита. Безрезултатната мисия на Ив. Ст. Гешов и Хр. Христов по Европа показва, че силите на са разположени да подкрепят съединението.[100] Това свежда дейността на българското правителство до постепенна подготовка на бъдещото сливане на Княжеството и Източна Румелия. С цел да се засилят търговските връзки между тях I р. с. на IV ОНС приема закон за митническа спогодба. Тя гарантира безмитен внос на най-важните артикули и щяла да подпомогне икономическото развитие на двете български части.[101]

На същата база се поставя и политиката спрямо Македония и Тракия. Непрекъснатото обсъждане на положението в тия области от печата държи въпроса на дневен ред и с това улеснява поведението на правителството. На първо място стои официозът „Търновска конституция", което показва, че либералният кабинет не само предоставя свобода на пресата, но и тактично я насочва към третиране на македонския въпрос. Когато през март 1884 г. в София се създава Македонско благотворително дружество с цел да подпомага културното развитие на българите в Македония, П. Каравелов става председател на Управителния съвет. На този пост той остава и след като през юни възглавява новия либерален кабинет.[102] Правителството разчита на дружеството за поддържане на постоянна връзка с българите от империята и за разпространение на просветата сред тях. С прякото си участие в ръководството министър-председателят може да контролира дейността му и да го въздържа от необмислени акции.

Сведенията за засилване на терора над християнското население в Европейска Турция и поставянето на въпроса в английския печат от белгийския професор Емил де Лавеле намират широк отглас в Княжеството. Българският печат открито коментира неспособността на Турция да се реформира и необходимостта от намеса на силите.Той подтиква правителството да защити правата и свободите на поробените съотечественици.[103] Интересно е, че официозът държи същото поведение. Острият език на печата трябвало да покаже общественото възбуждение в страната. Очевидно либералното правителство се надява, без да излиза официално, да предизвика намеса на силите за прокарване на реформи в Македония и Тракия. „Европа, пише „Търновска конституция", трябва отново да сложи на дипломатическата маса въпроса за обещаните реформи в Македония."[104]

Новината за мисията на майор Тротер, военно аташе при английското посолство, натоварен от правителството си да се запознае с положението в Македония,[105] окуражава българската дипломация в нейната тактика. На 13 дек. 1884 г. правителството организира интерпелация в Народното събрание по Македонския въпрос. Н. Живков отправя запитва-

---

[100] DDF, S. I, t. V, № 228, 232.

[101]. Дневници на IV ОНС, I р. с., кн. I, С., 1885, XI. з., 2. XI. 1884, с. 217; „Търновска конституция", бр. 88, 17. XI. 1884.

[102]. К. Пандев. Пос. съч., с. 242.

[103] „Отечество", бр. 47, 22. VIII. 1884; „Търновска конституция", бр. 65, 18. VIII. 1884; бр. 67, 25. VIII. 1884 и др.

[104] „Търновска конституция", бр. 91, 17. XI. 1884.

[105] Пак там, бр. 96, 5. XII. 1884.

не за мерките, които са взети за спасение на поробените българи. Отговорът на външния министър Ил. Цанов е твърде дипломатичен и не ангажира правителството с определено становище.[106] Преди да се закрие сесията, народните представители решават да благодарят на проф. Лавеле, редакторите на „Pall — Mall — Gazette" и „The Northern Echo", на император Александър III, граф Игнатиев, княз Дондуков-Корсаков, Гладстон и други държавници за защитата на християнското население в Европейска Турция. Телеграмите са подписани от председателя на Народното събрание Ст. Стамболов.[107] С тях трябвало да се напомни на великите сили за задълженията им по Берлинския договор и да се подтикне европейската общественост в защита на Македония и Тракия. Именно така е приета телеграмата в Петербург, откъдето отговарят, че на руския представител в Османската империя е наредено да покровителствува българското население.[108]

Смисълът на правителствената политика по националния въпрос се състои в стремеж да се предизвика европейска намеса за въвеждане на реформи в европейските провинции на империята. Съзнавайки слабостта на Княжеството и заинтересоваността на силите от Балканския полуостров, то оценява, че българската държава не може сама да разреши въпроса. Насилствените действия се отхвърлят като безполезни и опасни за свободното развитие на всички българи. Единствено чрез „създаване на политическо самосъзнание у македонските българи посредством едно истинско, самостоятелно, прогресивно просвещение" би могло да се подготви бъдещото обединение.[109] В това отношение една акция на силите за подобряване на положението на поробеното население би била много полезна. „В наш интерес е, пише от Букурещ дипломатическият агент Начович, да се подигне едно действие в полза на въвеждане на Органическия устав за Македония, изработен от представителите на великите сили."[110] П. Каравелов споделя тази мисъл. „Той тоже мисли, съобщава Д. Ризов на З. Стоянов, че не трябва да се бърза с „вълнението", преди да се изчерпят „дипломатическите средства"."[111]

Поради тези съображения правителството не ограничава общественото движение в полза на българите от Македония и Тракия. В края на декември 1884 г. в София се създава македонско дружество, наречено „Македонски глас". То започва да издава вестник под същото наименование, чиято програма се свежда до легално действие пред великите държави за прилагане на чл. 23 и 62 на Берлинския договор.[112] „Македонски глас" изнася материали за терора на българското население в турската империя, за възмущението в страната и необходимостта Европа да се намеси.

[106] Дневници на IV ОНС, I р. с., С., 1885, LXXXII з., 31. I. 1885, с. 101—102.

[107] Пак там, LXXXIII з., 1. II. 1885, с. 107.

[108] АВПР, ф. Политархив, д. 1281, л. 1325. Азиатският департамент в Петербург, 6. II. 1885 до Кояндер в София.

[109] „Търновска конституция", бр. 65, 18. VIII. 1884. През 1884 г. правителството отпуска за учебното дело в Македония и Тракия 600 000 лв., а през 1885 г. — 620 000 лв. Заедно с това то започва строеж на училище в Солун. — АВПР, ф. Политархив, д. 1284, л. 1379—1387. П. Каравелов от София, 25. V. 1885 до А. Кояндер.

[110] ЦДИА, ф. 327, оп. 1, а. е. 6, л. 23. Гр. Начович от Букурещ, 22. XII./3. I. 1884/5 до И. Цанов в София.

[111] БИА-НБКМ, II А 8723. Д. Ризов от София, 7. I. 1885 до З. Стоянов.

[112] К. Пандев. Пос. съч., с. 243 и сл.

Официозът държи същия тон. Той смята, че трябва да се напомни „на силите, че едно от най-важните техни постановления по отношение на населението на Балканския полуостров, за които Русия проля толкоз кръв и потроши толкоз злато, остава още мъртва точка“[113]. Както „Македонски глас“, така и „Търновска конституция“ открито предупреждават, че „ако стане нужда, няма да се задоволим само с прости едни митинги. . .“.[114] Когато турското правителство протестира против македонското дружество, външният министър Ил. Цанов решително отхвърля всякакви обвинения срещу Княжеството и отбелязва, че вълненията в страната се дължат на увеличаващата се македонска емиграция. Ако Високата порта вземе мерки да умиротвори населението, то и възбуждението в страната ще спре.[115]

Но движението в полза на Македония и Тракия не постига желаната цел. Заети с ликвидиране на англо-руския конфликт в Афганистан, великите държави не смятат за своевременно да поставят въпроса за реформиране на Европейска Турция. С мисията на майор Тротер Англия иска само да се осведоми върху положението и възможностите за евентуален реванш на Русия на Балканите. Руската дипломация, въпреки че прави постъпки в Цариград в защита на поробеното християнско население, не е в състояние да вземе инициативата по въпроса поради средноазиатските си ангажименти и обвързаността си с договора на „трите императори“. Тя се стреми да предотврати избухване на нова криза на Балканите. На царските представители в България и Източна Румелия е наредено да се постараят да ограничат общественото движение и да предупредят софийския кабинет против необмислени акции.[116] Австро-Унгария и Германия обявяват, че сведенията за малтретиране на българското население от страна на турските власти са преувеличени и следователно всякакви постъпки пред Турция са излишни.[117] Укрепването на българския елемент в Македония и Тракия не влиза в агресивните планове на австро-немската дипломация.

Турция използува резервираността на силите и открито обвинява българското правителство като подстрекател на въстаническо движение в Македония.[118] През февруари 1885 г. то спира издаването на обещаните берати за двама владици в Македония и започва преследване на учителите в българските училища. Положението на Екзархията отново се затруднява. Силно обезпокоен, Екзарх Йосиф обвинява правителството, че е допуснало вълнения, които влошават още повече положението на поробеното население. „Като че ли Пловдив или София, пише той, имат едни, а българският народ съвсем други интереси, съвсем друга политика

---

[113] „Търновска конституция“, бр. 112, 13. II. 1885.

[114] Пак там, бр. 114, 20. II. 1885; „Македонски глас“, бр. 1, 5. I. 1885.

[115] ЦДИА, ф. 321, оп. 1, а. е. 33, л. 177—180. И. Цанов от София, 16/28. I. 1885 до Н. Генович в Цариград.

[116] АВПР, ф. Политархив, 1885, д. 1128, л. 128—130. Сорокин от Пловдив, 20. I. 1885, 24. I. 1885; д. 1282, л. 1355—1356. Кояндер от София, 7/19. II. 1885 до Азиатския департамент.

[117] Кирил патр. Български. Пос. съч. Т. I, кн. 2, с. 625—627.

[118] ЦДИА, ф. 600, оп. 1, а. е. 275, л. 29. Гр. Начович от Букурещ, 18. II. 1885 до К. Стоилов.

спрямо Македония."[119] Слуховете, че Високата порта смята да закрие Училищното попечителство при Екзархията, принуждават българското правителство да се намеси. То отново търси подкрепата на руския посланик, а княз Ал. Батенберг се обръща с телеграма към султана, в която пише, че издаването на бератите ще успокои населението в България.[120] Нелидов подкрепя молбата на българския княз пред Високата порта.[121] Въпреки това въпросът остава нерешен.

Раздвижването на българската общественост предизвиква безпокойство в съседните балкански страни. Призивите на българската преса за разбирателство между християнските държави на полуострова в името на общите им национални интереси остават без отглас.[122] Сърбия, Гърция и Румъния се отнасят с подозрение и враждебност към агитациите в Княжеството и Източна Румелия. На 24 февруари в Белград се провежда митинг, който обявява Македония за сръбска област.[123] Възползувани от положението, сръбската и гръцка дипломация настояват пред Високата порта против даване на берати на Екзархията. В разговор с Екзарх Йосиф сръбският представител в Цариград Е. Груич заявява: „Относително черковний въпрос прочее, Сърбия не желае да види Екзархията да владее тая област, а предпочита Патриархията."[124] Поведението на съседните балкански държави насърчава неотстъпчивостта на империята към справедливите искания на българското население.

Неуспехът на усилията да се подпомогне българското население в Македония и Тракия по дипломатически път подтиква македонските комитети в Княжеството към организиране на въстанически движения. Това поставя правителството в тежко положение. Излагайки своята политика, то изтъква трагичните последици, които ще има едно ненавременно движение за освобождение на поробените българи. „При днешните политически обстоятелства, пише „Търновска конституция", едно въстание в Македония, разгледано от всяка точка на зрение, няма освен да повреди на българските интереси и българската народност в Македония."[125] П. Каравелов взема бързи мерки против организиране на чети в страната. Посоката, която взема македонското движение, става опасна и това налага то да бъде ограничено. Но през месец май една чета под предводителството на А. Калмиков преминава границата. Атакувано от страна на великите сили,[126] софийското правителство налага строги санкции на македонските емигранти, засилва охраната на границата и пр. „Търновска конституция" напомня за опасностите, които крият за страната необмислените и авантюристичните планове. Нейното ста-

---

[119] ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 191, л. 10. Екзарх Йосиф от Цариград, 11. II. 1885 до И. Цанов.

[120] Пак там, ф. 321, оп. 1, а. е. 101, л. 101. МВРИ от София, 2. IV. 1885 до БДА в Цариград; л. 102. БДА от Цариград, 23. VI. 1885 до МВРИ; л. 123. Ал. Батенберг от София, 23. IV. 1885 до султан Абдул Хамид.

[121] Пак там, л. 125—126. Н. Генович от Цариград, 27. IV. 1885 до МВРИ.

[122] „Търновска конституция", бр. 115, 2. III. 1885; „Македонски глас", бр. 9, 2. III. 1885.

[123] „Търновска конституция", бр. 119, 9. III. 1885.

[124] АЦИАИ, Дневник на Екзарх Йосиф, II тетр. с. 80, 103.

[125] „Търновска конституция", бр. 121, 16. III. 1885.

[126] АВПР, ф. Политархив, д. 1282, л. 1358. А. Кояндер от София, 17. III. 1885 до Н. Гирс; д. 1281, л. 1326. Н. Гирс от Петербург, 19. IV. 1885 до А. Кояндер в София.

новище се подкрепя и от вестниците на другите партии. Отхвърляйки обвиненията, че Каравелов е предал Калмиковата чета на турските власти, официозът отново защищава политиката на либералното правителство. „И по македонский въпрос, пише той, ний сми вярвали и вярвами, че Македония няма да се освободи с чети по 50 и 100 души. Ний сми настоявали и ще настоявами за изпълнението на Берлинския трактат по отношение на Македония, защото там стоим на законна почва. Не че не искаме съединението било на Тракия, било на Македония; но не исками пък да скандалим себе си и да компромитирами бъдещето си с детински подвиги."[127]

Същата позиция П. Каравелов заема и по отношение на евентуално обединение с Южна България. Непрестанните предупреждения на Русия, както и липсата на всякаква външна подкрепа го убеждават, че условията са неблагоприятни за провъзгласяване на съединението. Твърде нестабилно е и вътрешното положение на страната. Борбите около династичния въпрос, слабите финанси и поетите железопътни задължения не позволяват активни действия по този важен външнополитически въпрос. Княжеското правителство се въздържа от всякакви дипломатически постъпки за обединение с Източна Румелия. Когато дейността на македонските комитети обхваща и областта и постепенно се трансформира в движение за съединение на автономната провинция със свободната държава,[128] то се отнася резервирано към него. Опитите на Пловдивския революционен комитет да го спечели за подготвяната акция са отблъснати от Каравелов.[129] Затова пък княз Ал. Батенберг, макар и колебливо, възприема идеята и се заема с външната подготовка на съединението. Неговите постъпки се изразяват в дипломатически сондажи в Лондон и Виена, които, макар и окуражителни, не успяват да спечелят определена поддръжка от страна на някоя държава.[130]

СЪЕДИНЕНИЕ НА КНЯЖЕСТВО БЪЛГАРИЯ И ИЗТОЧНА РУМЕЛИЯ

Известно е, че Съединението се подготвя от народно движение и се осъществява чрез военно-революционна акция. По предварително изготвен от БТЦРК план на 6 септември 1885 г. въстаническите чети и войската завземат властта, арестуват главния управител Гаврил Кръстевич и обявяват съединението на Източна Румелия с Княжеството. Съставено е временно правителство под председателството на д-р Г. Странски. Същия ден княз Александър Батенберг е уведомен телеграфически за

[127] „Търновска конституция", бр. 151, 9. VIII. 1885.

[128] Вж. Хр. Христов. Принос към историята на Съединението. — Известия на БИД, кн. XXII-XXIV, С., 1948, с. 72—74; Ц. Генов. Подготовка, извършване и защита на Съединението през 1885 г. — Исторически преглед, 1960, кн. 4, с. 3—25; К. Пандев. Пос. съч., с. 244—247.

[129] С. Радев. Пос. съч. Т. I, II изд., с. 493—507, 540.

[130] БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 4, а. е. 3399, л. 165. К. Стоилов от София, 7. VIII. 1885 до Гр. Начович в Букурещ. „Уверили княза, съобщава Стоилов след посещението на Батенберг във Виена, че ако може да съедини Румелия без война с Турция, всички ще са съгласни." Също вж. Г. Тодоров. Към дипломатическата история на Съединението на България през 1885 г., с. 27.

провъзгласяване на Съединението. На 8 септември той обявява, че признава извършения акт и приема да се нарича „княз на Северна и Южна България". Ликвидирането на наложеното от Берлинския договор изкуствено разделение на българския народ е посрещнато с бурен възторг в цялата страна. Защитата на Съединението става всенародно дело.

Поставено пред свършен факт, правителството на П. Каравелов трябвало да поеме защитата на делото, за да спаси страната от тежка криза и катастрофа. Тъй като утвърждаването на обединението е международен акт, то насочва усилията си да спечели великите сили за признаването му. Успоредно с дипломатическите постъпки се вземат мерки за въоръжена защита на страната. Действията на българската дипломация са разглеждани в историческата литература, а също и отношението на европейските държави към Пловдивския акт. Без да се спираме подробно на тях, тук ще проследим характерните моменти в политиката на българското правителство по уреждане на Съединението.

Вече бе посочено, че в политическата програма на либералната партия осъществяването на националния идеал се свързва с помощта на Русия. С оглед на това външната политика на правителството на П. Каравелов се провежда на базата на сътрудничество и единодействие с Освободителката. При последователно водената от руското правителство политика на укрепване на самостоятелното съществуване на България естествено е, че след провъзгласяване на Съединението целият български народ и кабинетът се надяват и търсят помощ от Русия. Сам княз Александър разбира, че за уреждане на Съединението позицията на Петербург ще бъде изключително важна. Въпреки лошото отношение на руските официални среди към него още на 6 септември той се обръща с молба към императора да подкрепи делото на българския народ.[131] Три дни по-късно със специална нота князът съобщава на великите сили за станалото съединение и решимостта на българския народ да го защищава. Като признава сюзеренитета на султана, той моли силите да одобрят извършения акт и да съдействуват за санкционирането му от Високата порта.[132]

Междувременно започва да се изяснява отношението на големите държави към българските събития. На 9 септември Русия заявява своето неодобрение, като отзовава руските офицери, служещи в страната, и нарежда на военния министър княз Кантакузин да подаде оставка. Тази позиция е продиктувана от убеждението на царското правителство, че Съединението ще закрепи положението на княз Александър и чуждото влияние в България. Телеграмите на княза и народните представители до императора не успяват да смекчат царската непримиримост. От София решават да изпратят една делегация при императора със задача да измоли защитата на Съединението. Тя се състои от митрополит Климент Търновски и Ив. Ев. Гешов, избрани от Народното събрание, и Ив. Герджиков, Д. Тончев и Д. Папазооглу като представители на Южна България. Делегацията се представя на Александър III на 21 септември. В разговорите си с императора и Гирс тя трябвало да разбере, че официална Русия осъжда извършеното без нейно съгласие Съединение и няма да го

[131] Кореспонденция по въпроса за Съединението. С., 1886, с. 4.
[132] Пак там, с. 5.

подкрепи, докато на българския престол стои княз Александър.[133] Царското правителство запазва недалновидната си политика, която не отчита всенародния характер на Пловдивския акт и е в разрез с политическите интереси на самата Русия.

Отношението на Русия към Съединението се оказва от решаващо значение за определяне на английската позиция. От Лондон зорко наблюдават събитията в България и след като се убеждават, че те са извършени без участието и съгласието на царизма, решават да използуват момента за подриване на руското влияние в страната. Със своето поведение петербургският кабинет улеснява действията на Великобритания. Британската дипломация се заема да подкрепи Съединението с цел да осигури положението си в обединеното Княжество, да изтласка Русия от Балканите и да разстрои съюза на „тримата императори". За да запазят този съюз, Австро-Унгария и Германия официално подкрепят руското становище, но заедно с това тайно поощряват Англия, надявайки се, че успехът на българската акция с чужда помощ ще нанесе удар на влиянието на Русия в България и ще засили англо-руския антагонизъм. Франция се солидаризира с позицията на Русия, Австро-Унгария и Германия, но избягва да се противопоставя активно на английските постъпки. В полза на статуквото е и Италия, която се безпокои главно от засилване на балканските позиции на Австро-Унгария.[134]

След като разбира, че Русия няма да промени становището си за възстановяване на статуквото, българското правителство се опитва да намери подкрепа от страна на другите държави. Противоречивите интереси на великите сили му дават възможност да използува отрицателната позиция на Русия в своя полза. По нареждане от София в края на септември дипломатическият агент в Букурещ Гр. Начович заминава за Виена. Тук той трябвало да сондира мнението на австрийското правителство и по възможност да го спечели за българската кауза. Начович изтъква пред външния министър Калноки, че Съединението ще закрепи положението на българския княз, а това означавало, че България ще остане извън руското влияние. Във Виена са особено чувствителни по тоя въпрос и затова Калноки уверява, че Австрия по принцип не е против Съединението. „Аз се убедих във Виена, пише по-късно Начович, че Австрия никак не беше против нас и че нашето въстание, ако и да не им беше приятно, понеже докарваше компликации, не им беше обаче съвсем неприятно от тая страна, че то стана против Русия и способствуваше за

[133] С. Радев. Пос. съч., Т. I, II изд. с. 547—549, 557—561; И. Митев. Исторически студии, с. 74—77.

[134] Вж. подробна разработка на въпроса у К. Крачунов. Дипломатическа история на Съединението на България. Цариградската Топханенска конференция. — Сборник на БАН, т. XIV, С., 1919, с. 1—57; Ив. Панайотов. Българската криза и Европа. С., 1924, с. 45—97; Й. Митев. Исторически студии, с. 71—147; С. Дамянов. Пос. съч. 73—80; Г. Тодоров. Към дипломатическата история на Съединението на България, с. 30—37; J. Mitev. L'attitude de la Russie et de l'Angleterre à l'égard de l'Union de la Bulgarie en 1885. — Etudes historiques, 1960, p. 347 — 376; A. Tamborra. La crise balkanique de 1885 et l'Italie. — In: Actes du premier congrès international des Etudes balkaniques et sud-est européennes, IV, S., 1969, p. 699 — 708; А. Пантев. Пос. съч., с. 89—126 и др.

охладяването на българите против русите."[135] Заедно с това Калноки осъжда българския акт, който „трябвало да стане на времето си" (т. е. не точно сега).[136] Това разкрива причините за недоволството на Австро-Унгария, която в момента не е готова да пристъпи към анексията на Босна и Херцеговина.

По същото време българското правителство изпраща Ив. Ев. Гешов с мисия в Лондон. Той пристига тук на 26 септември и има многобройни срещи с английски журналисти и държавни дейци. Официалните представители на британското правителство дават на Гешов да разбере, че Англия ще подкрепи Съединението, ако България следва само нейните съвети и прояви отстъпчивост. На първо място се препоръчва влизане в преговори с Турция за ликвидиране на въпроса чрез персонално съединение.[137] С това се цели да се засилят позициите на Батенберг като гаранция за пълно откъсване на страната от руското влияние. Но английското обещание за съдействие далеч не е категорично. Както съобщава Гешов, Солзбъри му заявява, че решението на въпроса зависи от позицията на Русия, Германия и Австро-Унгария, и не скрива опасенията си от поведението на Сърбия. А английският министър лорд Рандолф Чърчил открито предупреждава, че „колкото Англия и да желае съединението, тя няма да се бие за него"[138]. Ясно е, че от България се искат доказателства за нейната готовност да действува в съгласие с английската политика.

Българското правителство разбира необходимостта от постигане на непосредствено споразумение с Турция. Още на 21 септември княз Александър изпраща д-р Чомаков и Ив. Х. Петров в Цариград да преговарят за признаване на Съединението.[139] Мисията на двамата български делегати остава безрезултатна поради желанието на Портата да се възстанови статуквото и страха ѝ да вземе решение без съгласието на всички сили. От своя страна либералното правителство не е твърде склонно да приеме персоналната уния, защото тя нямало да ликвидира юридическата принадлежност на Източна Румелия към империята, а заедно с това положително щяла да засили опозицията на Русия.

Мисията на Гешов продължава и във Франция. На 23 октомври той се среща с Фрейсине. Въпреки декларациите си за симпатии към България френският външен министър се изказва за възстановяване на статуквото и съветва за пълно подчинение на решението на силите.[140] По време на престоя си в Париж Гешов уговаря Луи Леже да издаде книга „Съвременна България", която да бъде изпратена „на разни държавни мъже и публицисти, за да се повлияе на тяхното мнение в полза на нашето дело"[141]. Средствата за отпечатване на книгата са предоставени от Евл. Георгиев и Ив. Хаджиенов.

---

[135] ЦДИА, ф. 600, оп. 1, а. е. 275. л. 157. Гр. Начович от Букурещ, 20. XII. 1885 до К. Стоилов.

[136] БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 6, а. е. 4394, л. 1—2. Бележки на Гр. Начович, Виена, 26. IX. 1885.

[137] Ив. Ев. Г е ш о в. Спомени и студии. С., 1923, с. 151—154. Ив. Ев. Гешов от Лондон, 4/16. X. 1885 до МВРИ.

[138] Пак там, с. 160. Ив. Ев. Гешов от Лондон, 11/23. X. 1885 до МВРИ.

[139] С. Р а д е в. Пос. съч. Т. I, II изд., с. 572—573.

[140] Ив. Ев. Г е ш о в, Пос. съч., с. 164—167. Ив. Ев. Гешов от Париж, 25. X. 1885 до МВРИ.

[141] Пак там, с. 166.

Равносметката от дипломатическите усилия на българското правителство, макар и не много оптимистична, показва, че България може в известна степен да заложи на европейските противоречия. В отношението си към българското обединение великите държави се ръководят от собствените си интереси. Всяка от тях се стреми да използува Пловдивските събития за укрепване на влиянието си в България и на Балканите. Това се проявява на Цариградската конференция, свикана по инициатива на Турция на 24 октомври, за да разгледа българския въпрос.

В хода на сложните преговори и взаимоотношения се разкрива отношението на софийската дипломация към цялостното национално обединение. Принудени от обстоятелствата да степенуват задачите, българските управляващи среди ревностно бдят и за положението в Македония и Тракия. Именно връзката между Съединението и Македонския въпрос предизвиква усложняване на отношенията между балканските държави. В по-нататъшното изложение ще се спрем по-специално на политиката на българското правителство по националното обединение в периода на уреждане на Съединението и отношението на другите държави към нея.

Една от важните задачи на либералния кабинет след Пловдивското събитие е да ограничи съединистката акция. За успеха на делото се налага да се предотврати всяко въстаническо действие в Македония, което би го компрометирало и би поставило страната в критично и безизходно положение. Това съзнават и пловдивските дейци. Вземат се бързи мерки срещу раздвижване на македонската емиграция и евентуално изпращане на чети в Македония.[142] По внушение на Нелидов министърът на външните работи подновява назначението (прекъснато преди това) на Н. Спространов за политически агент в Солун. Екстрено му е наредено да замине за поста си със задача „да препоръчва на македонските българи абсолютна тишина и предпазване от чужди интриги"[143]. Не се възприема и желанието на българите от Македония да се настоява пред Европа за провеждане на реформите. В края на септември А. Шопов, като съобщава на Начович, че една македонска делегация иска да се привлече европейското обществено мнение, пише: „Времето му е сега при разгледване от Европейската конференция румелийския въпрос, да се възбуди и въпросът за македонските реформи. На нищо не ще повреди подобно едно възбуждение."[144] Дава се идеята българското правителство да предложи на Високата порта „лично съединение на Румелия с България с условие обаче да се дадат реформи в Македония". Но в София не споделят това мнение.[145]

Българската общественост се солидаризира със становището на правителството по Македонския въпрос. „Макар, съобщава Хр. Стоянов на Гр. Начович, и да излезе още първите дни след събитието едно възвание от Д. Петков (Свирчо) за въстание и борба в Македония, на всички

---

[142] Архив на Възраждането. Т. II, с. 334—335, 348, 351—354; „Търновска конституция", бр. 180, 2. XI. 1885.

[143] ЦДИА, ф. 321, оп. 1, а. е. 88, л. 99—101. МВРИ от София, 20. IX. 1885 до Генович в Цариград; л. 105. БДА от Цариград, 24. IX. 1885 до МВРИ.

[144] БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 5, а. е. 3828, л. 48—49. А. Шопов от Цариград, 24. IX. 1885 до Гр. Начович в Букурещ.

[145] Пак там, л. 56. А. Шопов от Цариград, 5. X. 1885 до Гр. Начович в Букурещ; л. 54—55. А. Шопов от Цариград, 28. IX. 1885 до Гр. Начович в Букурещ.

очите са обърнати в Тракия (Изт. Румелия — Е. С.), а за борба в Македония тука не се мисли, освен че се зимат мерки на нашата македонска граница за дефанзивност."[146] Следователно българската дипломация възприема тактиката на сдържано и коректно поведение спрямо европейските провинции на империята като средство за улесняване на съединението. По-нататъшните събития показват, че това е абсолютно необходимо.

При международното третиране на българския въпрос се открояват две характерни тенденции: 1) стремеж на силите да се ограничи съединистката акция само по отношение на Източна Румелия и 2) да се предотврати избухване на близкоизточен конфликт, който би могъл да се превърне в европейски. Докато отношението към Съединението е различно, то спрямо Македония всички велики държави са единодушни. Те не желаят да се постави Македонският въпрос и вземат решителни мерки за въздържане на Княжеството и другите балкански държави от действия по отношение на Европейска Турция. Усилията в тази насока неизменно съпътствуват продължителните преговори по Пловдивския акт. Различията между великите сили и общият стремеж да се локализира кризата се отразяват върху резултатите от преговорите и се оказват в полза на българската кауза.

Позицията на Турция като сюзерен и на Сърбия, Гърция и Румъния към Съединението е важен момент в международното третиране на въпроса, който съдействува за неговото усложняване. Сложната дипломатическа борба между великите сили във връзка с уреждане на българското съединение се преплита с противоречивите интереси на балканските държави. Съединението на двете български части предизвиква тревога сред тия страни не само с факта на нарастването и засилването на България, което неизбежно щяло да я направи фактор с по-голямо значение на Балканите. То е съпроводено с опасения за разпростиране на съединисткото движение в Македония. Прецедентът на нарушаване на Берлинския договор от страна на Княжеството става повод за възбуждане на териториалните претенции на другите християнски балкански държави.

Изненадана от Пловдивските събития, Турция ги посреща с напълно разбираемо недоволство. Съединението засяга непосредствено сюзеренните права на султана, регламентирани с Берлинския договор. Жизнените интереси на империята изискват тя да защити своите права и да ликвидира опасния прецедент. Но международният характер на въпроса налага Турция да съобразява поведението си спрямо България с комбинациите на силите. Водени от различни съображения, великите държави отправят предупреждения към Портата да се въздържа от всякакви въоръжени действия в Източна Румелия. Военната слабост на империята, както и опасенията от раздвижване на духовете в европейските вилаети и балканските страни принуждават султана да се вслуша в съветите на европейската дипломация. Един военен конфликт крие опасността от общобалкански усложнения и даже руска окупация, чиито последици

[146] БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 5, а. е. 3432, л. 8. Хр. Стоянов от София, 15. IX. 1885 до Гр. Начович в Букурещ.

можели да бъдат фатални за Портата. В Цариград надделява схващането да се търси дипломатическо разрешение на въпроса.[147]

Сръбската и гръцката буржоазия реагират твърде остро на Пловдивските събития. Веднага след 6 септември сръбската дипломация развива активна дейност. Засилването на България чрез Съединението я прави опасен съперник в Македония, към която Сърбия има аспирации. Белградското правителство започва военна и дипломатическа подготовка с две цели — получаване на териториални компенсации за сметка на България или участие в една акция в Македония, ако там избухне въстание. Втората възможност е по-малко вероятна поради живата заинтересованост на Австро-Унгария, Русия, Англия и другите държави да не се допусне преждевременно поставяне на Източния въпрос. За да запази влиянието си в Сърбия, а и да я отклони от акция на юг, двуединната монархия смята, че тя трябва да се задоволи за сметка на България. Затова във Виена не вземат сериозни мерки да въздържат сръбските управляващи от действие в тази насока и с това в същност ги окуражават.[148]

От войнствени настроения е обхваната и Гърция, която също иска да се възползува от Съединението. Това създава благоприятни условия за разбирателство между Атина и Белград. По-различна позиция заема румънското правителство. Преди всичко то отменя насрочените военни маневри, които биха предизвикали съмнение в неговите намерения. На 12 септември 1885 г. Начович докладва от Букурещ, че крал Карол и министрите му са посрещнали Съединението със съчувствие, надявайки се, че то ще доведе до заякчаване на българския престол и ликвидиране на опасността от династична криза. Румъния се страхува само от компликации, които могат да засегнат и нейните интереси. Заедно с това Начович опровергава слуховете за румънска мобилизация и усилване на добруджанските погранични постове.[149] Черна гора също не се обявява против обединението на двете български части и заявява намерението си да запази неутралитет.[150]

По този начин с изключение на Румъния и Черна гора останалите балкански държави се обявяват против България. Именно сега се очертават контурите на онази антибългарска балканска коалиция, която става реален факт през 1913 г. Инициаторът на споразумение с такава насока е Сърбия. На 10 септември М. Гарашанин влиза в преговори с гръцкия посланик в Белград Назос. Сръбският министър сондира становището на атинското правителство към станалите събития и за евентуално споразумение между двете държави. На 12 и 14 септември той отново разговаря с Назос, като предлага в случай, че статуквото не се възстанови, съвместна акция в Македония.[151] Тъй като гръцките претенции за

---

[147] По-подробно вж. С. Радев. Пос. съч. Т. I, II изд., с. 566—568; Б. Самарджиев. Пос. съч., с. 24—29.

[148] В. Вучкови ћ. Дипломатска историја Српско-бургарског рата (1885—1886), с. 13—21.

[149] ЦДИА, ф. 327, оп. 1, а. е. 7, 119—120. Гр. Начович от Букурещ, 12/24. IX. 1885 до И. Цанов в София. Твърдението на някои автори за отрицателно отношение на Румъния към българското съединение не се потвърждава от документалния материал— вж. Г. Тодоров. Пос. съч., с. 30.

[150] Н. Ракочевић. Пос. съч., с. 623—629.

[151] M. Lascaris. Greece and Serbia during the war of 1885, p. 90 — 92.

компенсации е възможно да се задоволят само за сметка на Османската империя, то двете страни биха могли да се споразумеят преди всичко за война с Турция. Но за крал Милан тази вероятност стои на втори план, тъй като е в зависимост от българските действия в Македония, от поведението на Портата и великите сили. Пред опасността от едно българо-турско разбирателство, което би се насочило срещу Сърбия и Гърция, и противодействието на Австро-Унгария и другите големи държави, изразено в препоръки за спокойствие и умереност, тя е изоставена. Сръбските управляващи се решават на самостоятелна акция срещу България и загубват интерес към преговорите с Атина.[152] Белградската дипломация преценява, че е по-безопасно да се потърси компенсация от поставената в затруднено положение българска държава.

На неуспех са обречени и постъпките на крал Милан пред румънското правителство за съвместни военни действия срещу България. На 11 септември вуйчото на краля ген. Джорджи Катарджи потегля за Букурещ, натоварен с мисия да убеди румънското правителство в необходимостта от споразумение със Сърбия за обща акция. В специалното писмо на Милан се изтъква опасността от създаване на Санстефанска България и нуждата да се накарат силите да се съобразяват с териториалните стремежи на другите балкански държави.[153] На Румъния е предложено в случай на утвърждаване на Съединението и сръбска мобилизация да заеме Силистра и територията до линията Русе — Варна. Мисията на ген. Катарджи остава без резултат. Той даже не успява да се срещне с крал Карол, нито с шефа на кабинета Й. Брътиану.

В края на септември и в Атина се правят постъпки за постигане на гръко-румънско споразумение с антибългарска насоченост. Букурещкият кабинет не само че отхвърля направените му предложения, но и официално опровергава слуховете за споразумение със Сърбия и Гърция.[154] Тази линия се затвърдява след посещението, което министър-председателят Брътиану предприема през втората половина на септември във Виена и Берлин. Стремежът на силите да предотвратят всякакви усложнения на Балканите успокоява румънските управляващи.[155] След завръщането си Брътиану отново декларира пред Начович, че Румъния няма лоши замисли по отношение на България и желае приятелство с нея.[156] В знак на добро разположение румънският дипломатически агент в София Белдиман заминава незабавно на поста си.[157] Единствената черна точка в отношенията между двете държави след Съединението е споменатият вече инцидент във връзка с пограничния въпрос. Но в Букурещ бързо коригират поведението си и външният министър Къмпиняну излиза в оставка.

---

[152] В. Вучковић. Пос. съч., с. 27.

[153] Пак там, с. 29.

[154] C. Velichi. Sofia, p. 268 — 270; Les relations roumano-grecques pendant la période 1879 — 1911. — Revue des études sud-est européennes, t. VII, 1969, № 3, p. 519.

[155] DDF, S. I, t. VI, № 75, p. 92.

[156] ЦДИА, ф. 327, оп. 1, а. е. 7, л. 128—129. Гр. Начович от Букурещ, 18. X. 1885 до И. Цанов в София.

[157] Пак там, л. 125.

Мотивите за положителното отношение на румънските управляващи към нарастването на България се крият в страха им от Русия. Съединението, което не засяга интересите на Румъния и се смята от всички за неизбежно, означава значително укрепване на българската държава и на нейната независимост. А на това в Букурещ гледат като известна гаранция срещу изпадането на южния съсед под пълно руско влияние.

Раздвижването на балканските държави и особено войнственото настроение в Белград и Атина предизвикват сериозно безпокойство сред турските управляващи. Те търсят съдействието на великите сили за прекратяване на военните приготовления в Гърция и Сърбия.[158] Поведението на двете балкански страни укрепва още повече намерението на Високата порта да не прибягва до военни мерки за възстановяването на статуквото. Тя предоставя въпроса на решението на силите, подписали Берлинския договор. Обсъждането на българското обединение от Цариградската международна конференция е съпроводено с усилия да се предотврати съвместна балканска акция в Македония. Английската дипломация упражнява натиск в Атина и настоява пред Калноки да въздържи крал Милан от военни действия на юг.[159] Във Виена и Берлин се солидаризират с всички инициативи в тази насока. В същото време към България са адресирани строги предупреждения срещу евентуално избухване на движение в Македония. Особено настойчиво е английското правителство. Солзбъри нееднократно иска доказателства от българското правителство и княза, че няма да последва акция в Македония. А за да убеди Турция да признае Съединението, той развява пред нея призрака на възможно съвместно действие на балканските държави срещу империята в случай, че не се уреди българският въпрос.[160]

Поставен в тежко външнополитическо положение, българският кабинет бърза да декларира, че той няма замисли по отношение на Македония. В София ясно си дават сметка, че липсват шансове за разширяване на обединителната акция. Но заинтересоваността на великите сили по този въпрос дава възможност на България да изтъква лоялността си към Турция и послушанието си към съветите на Англия и Австрия като свой актив. Каравелов, както и външният министър И. Цанов не закъсняват да подчертаят пред представителите на силите големите усилия на правителството да не допусне вълнения в Македония. В същност това отговаря на действителното положение. Изправено пред враждебно настроените си балкански съседи, българското правителство обаче не смята да прави отстъпки от своята територия, нито пък в Македония. Австрийските и английските сондажи за евентуални териториални компенсации за Сърбия срещат категоричен отказ в София. „За Видин и окръга му, пише Ил. Цанов, и за чисто български места в Македония България е готова да жертвува и последния гражданин и сантим.“[161] В същото време Батенберг заявява на Ласелс, че ако Сърбия и Гърция навлезат в

---

[158] Документи за българската история. Т. IV, ч. II, № 110, с. 68.

[159] В. Вучковић. Пос. съч., с. 15.

[160] А. Пантев. Пос. съч., с. 99—100.

[161] Кореспонденция по въпроса за Съединението, с. 13. Ил. Цанов от София, 3. X. 1885 до Ив. Ев. Гешов в Лондон; АВПР, ф. Политархив, д. 1280, л. 1319—1321. МВРИ от София, 7/19. X. 1885 до представителите на великите сили в София.

Македония, то и намиращите се на границата „под пълен контрол 40 000 българи ще направят същото“[162].

Приятелската позиция на Румъния и сдържаността на Турция облекчават до известна степен положението на България. Но заплашителното поведение на Сърбия и нейните претенции продължават да създават усложнения. По внушение на баща си княз Батенберг решава да влезе в директни преговори с крал Милан.[163] Той замисля да изпрати бившия секретар на Политическия кабинет К. Стоилов с мисия да предложи на сръбския монарх една спогодба. В официалното писмо на княза от 30. IX. с. г. се говори за „споразумение за сферата на влияние на нашите народи, за географските й граници, вътре в които трябва да се ограничат нашите действия и нашите претенции“. След като се изтъкват солидарните интереси на двете страни, в писмото се отбелязва: „Нашето споразумение ще улесни и ускори, в това не се съмнявам, разрешението на големия Източен въпрос.“[164] Батенберг не пропуска да изтъкне съгласието на правителството с изложеното предложение.

Но той подготвя и второ, частно писмо до Милан. За разлика от първото в него има открито предложение и конкретен план за съвместно нападение на Турция. „Аз съм готов да влезна във война, пише князът, цялата страна е в оръжие.“[165] Ако стремежът на Батенберг да отклони сръбските аспирации от България е обясним, то трудно би могъл да се приеме неговият фантастичен план. Фактът, че той го излага в частното си писмо, показва, че правителството едва ли е било запознато с него. Далеч от съмнение е, че либералният кабинет на П. Каравелов не би приел подобна авантюристична постъпка, чийто успех е съмнителен и която може в случай на индискретност от сръбска страна да навлече на България гнева на Високата порта и всички велики сили. А това би имало за страната катастрофални последици. Наистина правителството не одобрява изобщо княжеския замисъл.[166] Но тъй като Англия приветствува възможността за пряко разбирателство между двете държави и намерението на княза е вече разгласено, Батенберг определя нов пратеник — Д. Греков. Този път писмото до крал Милан съдържа най-общи уверения в приятелски чувства. Преди да бъде изпратено, то е показано на турския комисар в България. От Сърбия отказват да приемат Греков под предлог, че Княжеството предлага действия срещу Турция.[167] Опитът за преговори се проваля. След като решава да търси компенсации от българската територия, Милан не вижда смисъл в преговорите с българския княз. Като не знае съдържанието на княжеското писмо, той се страхува, че те могат да влошат отношенията му с Цариград.

Откритото враждебно поведение на сръбските и гръцките управляващи засилва опасенията в София. Като защищава законното право на българския народ да се съедини, „Търновска конституция“ пише: „Ако

---

[162] АИИ БАН, кол. IX, оп. 241, а. е. 50, л. 129—130. (PRO, FO, 78/3772). Ласелс от Пловдив, 5. X. 1885 до Форин офис.

[163] ЦВА, ф. 1, оп. 5, д. 677, л. 1. Телеграма от Югенхайм, 4. X. 1885 до Ал. Батенберг.

[164] Пак там. А. Батенберг от Пловдив, 30. IX. 1885 до крал Милан.

[165] Пак там, частно писмо от същата дата.

[166] С. Радев. Пос. съч. Т. I, II изд., с. 586.

[167] Сл. Јовановић. Влада Милана Обреновића. Књига друга. Београд, 1934, с. 237—238.

под жизнените интереси на Сърбия и Гърция трябва да разбираме Македония, върху която имат неправедни претенции двете тия кралства, възставанието за тия интереси е преждевременно, защото ние нито сме навлезли в Македония, нито пък мислиме засега да навлизаме."[168]

По този начин успоредно с усилията да използува балканските противоречия между силите, за да постигне признаване на Съединението, България е принудена да защищава каузата си и срещу своите съседи. В това отношение тя е улеснена от различната степен на решителност и готовност на балканските държави за преки действия срещу Турция. Поради своята слабост и взаимно недоверие те не успяват да се споразумеят за съвместни действия. Силите, които действуват против една обща акция на балканските държави, не правят сериозни усилия да попречат на войнствените намерения на крал Милан. Даже напротив Австро-Унгария тласка Сърбия срещу България. С победата си в Сръбско-българската война Княжеството извоюва решителна преднина в защита на националната кауза.

Различните изяви на противоречивите интереси на силите през отделните етапи на кризата ползуват софийското правителство в стремежа му за постепенно закрепване на осъщественото обединение. Българската победа и английското саботиране на решенията на Цариградската конференция осуетяват възможностите за възстановяване на статуквото. В крайна сметка силите са принудени да приемат уреждане на Съединението чрез преки преговори между Турция и България. Известно е, че Русия се обявява против българо-турското споразумение, подписано на 20. I. 1886 г. Тя настоява в него да не се споменава името на княз Александър, да се премахне пунктът за военноотбранителна взаимна помощ и за присъединение на Кърджалийска околия към Турция. Под натиска на руското правителство Цариградската посланическа конференция изработва нова спогодба, според която главното управление на Източна Румелия се поверява на българския княз, а клаузата за взаимна военна помощ отпада. Българското правителство преценява изгодността на този вариант за страната и за да не изостря отношенията с Русия, приема споразумението, независимо че това го довежда до конфликт с Александър Батенберг. Въпреки че сключеното съглашение не отговаря напълно на желанията на българския народ и разкрива възможности за вмешателство във вътрешните работи на страната, то означава благополучно приключване на усилията за международно признаване на Съединението.[169]

С признаване на Съединението е изпълнена първата задача в българската програма за национално обединение. Териториалното нарастване на Княжеството засилва позициите му на Балканския полуостров. Това безспорно е благоприятно за бъдещата национална политика. Обстоятелството, че в хода на кризата великите сили неоднократно се обръщат към България за осигуряване на мира и спокойствието в Македония, е известно признаване на нейното влияние и права върху тази област. Но чувствителността им към положението в европейските провинции на империята, както и развоят на балканските взаимоотношения

[168] „Търновска конституция", бр. 177, 19. X. 1885.
[169] Й. Митев. Пос. съч., с. 141—145; История на България. Т. II, с. 77—80.

показват трудностите, с които трябвало да се справя България, когато рано или късно пред нея щял да застане въпросът за завършване на националното обединение. Съединението засилва подозренията на Сърбия, Гърция, Турция и Румъния към Княжеството. Особено охлаждат отношенията между България и Сърбия.

Белградските управляващи среди не крият реваншистките си намерения. Трудностите, които създават при преговорите за сключване на мира, показват тяхното нежелание да подобрят отношенията си с Княжеството. В разговор с българския делегат Ив. Ев. Гешов в Букурещ Ч. Миятович заявява: „Тогава да се съгласим за едно бъдеще разделение на Македония."[170] Но и тази самоинициатива на сръбския делегат е осъдена от белградското правителство. Страхът от български действия спрямо европейските провинции на Турция подклажда сръбския шовинизъм. Заплахата от сръбска страна става постоянен тормоз за софийския кабинет и се отразява твърде зле върху неговата вътрешна и външна политика през следващите месеци.

По-добре се развиват отношенията със северната съседка. Когато избухва Сръбско-българската война (2. XI. 1885), Румъния запазва лоялно поведение към България. На 6 ноември с. г. с нота до Белград и София букурещкият кабинет напомня, че поради неутралитета на Дунав по реката не трябва да се пренасят войски, оръжия и военни припаси. Тази стъпка е продиктувана от желанието на Румъния да не се предизвиква недоволството на Австро-Унгария и намесата ѝ в контрола на корабоплаването по Долен Дунав.[171] Но два дни по-късно Брътиану дава съгласието си да се пренасят по реката български войски, оръжие и припаси при условие, че това става тайно и не се нападат сръбската граница и сръбските кораби.[172] Сръбското нападение се посреща с възмущение от румънската общественост. За България е изпратена помощ от Румънския Червен кръст, допуска се даже пренасяне на припаси по железницата през Румъния. Цялата преса застава на страната на българския народ, особено след неговите победи на бойното поле. Румънското обществено мнение се отнася със съчувствие към положението на България и това неминуемо оказва решаващо влияние върху политиката на правителството на Брътиану.[173] След приключване на войната Букурещ е избран за място за водене на мирните преговори. В речта си при откриване на конференцията румънският външен министър Ферикиди става изразител на готовността на своето правителство да съдействува за сключване на мира.[174] С по-бързото приключване на избухналия сръбско-български конфликт Румъния иска да отстрани призрака на евентуални балкански компликации, от които особено много се безпокои.

След войната, когато отношенията със Сърбия и Гърция са влошени, софийското правителство и Батенберг обръщат погледа си към северната

---

[170] ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 186, л. 102. Ив. Ев. Гешов от Букурещ, 28. I. 1886 до МВРИ.

[171] БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 4, а. е. 4234, л. 10—11. Гр. Начович от Букурещ, 7. XI. 1885 до външния министър в София.

[172] Пак там, л. 11—19.

[173] ЦДИА, ф. 600, оп. 1, а. е. 275, л. 155—156. Гр. Начович от Букурещ, 20. XII. 1885 до К. Стоилов; С. Радев. Пос. съч. Т. I, II изд., с. 575—576.

[174] Пак там, ф. 568, оп. 1, а. е. 554, л. 29—30. Реч на Фернкиди при откриване на мирната конференция.

съседка. Румъния и Турция стават най-желаните съюзници в борбата срещу аспирациите на империалистическите държави. „Първата стъпка за постигане на такава една федерация, пише в началото на 1886 г. официозът, съставя нашият съюз с Турция, към който въз основание на съществуващите взаимни интереси може да влезе прямо или косвено и Румъния. Главните условия за такъв един съюз би били: взаимното военно съдействие против едно неприятелско нашествие в територията на трите държави и общото и съгласно действувание за обезпечение на търговските си и икономически интереси, за унищожението на чуждите привилегии в тях и за парализирането по възможност на всяко чуждо намесване, което би повредило интересите на която и да е от трите държави.“[175]

Изострянето на отношенията с Русия във връзка с въпроса за изгонване на Батенберг от страната все повече насочва правителството към добри отношения с Румъния. Но българският стремеж не среща същия отговор.[176] Въпреки желанието да видят българския княз затвърден и България по-самостоятелна по отношение на Русия, румънските държавници изпитват и известно подозрение към Княжеството. Те се страхуват от нови български действия — този път към Македония. По-нататъшното нарастване на България е нежелателно за Румъния. Така например, когато по време на посещението си в Букурещ през май 1886 г. Батенберг говори за необходимостта от конфедериране с оглед бъдещите действия на двете държави, румънската дипломация вижда в това скритите намерения на Княжеството по отношение на Македония и бърза да уведоми Бисмарк.[177] През лятото на с. г. Брътиану открито предупреждава българския дипломатически агент Начович, че в случай на ново българско нарушение на статуквото „румънните ще погледнат на това, като да е отправено нарочно против техните жизнени интереси и ще се отнесат към нас en conséquence“[178].

Заинтересоваността на балканските християнски държави от Македонския въпрос насочва българската дипломация към сближение с Турция. Либералното правителство решава да търси подкрепата на Портата срещу сръбските, гръцките и румънските аспирации в Македония. Именно с тази цел то се съгласява на клаузата за взаимна военна помощ в българо-турското споразумение за Съединението. Както съобщава Каравелов, отбранителният съюз между България и Турция има „пред вид освен Гърция и Сърбия възможност за движение на Австрия в Македония“[179]. В същото време „Търновска конституция“ пише: „Със сближението и съюза си с Турция ний приготвихме почва за нашите братя в Македония и Одринско да могат занапред да живеят и се развиват като народ.“[180]

---

[175] „Търновска конституция“, бр. 11, 23. II. 1886.

[176] БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 1, а. е. 421, л. 20. Гр. Начович от Букурещ, 8. VII. 1886 до И. Цанов в София.

[177] Вж. подробно глава пета.

[178] БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 1, а. е. 421, л. 24. Гр. Начович от Букурещ, 9. VII. 1886 до И. Цанов в София.

[179] АВПР, ф. Политархив, д. 1287, л. 1753. Богданов от София, 20. I. 1886 до Н. Гирс в Петърбург. По настояване на Русия тази клауза е изхвърлена от договора.

[180] „Търновска конституция“, бр. 14, 12. III. 1886.

Следователно след Съединението българските управляващи среди постепенно се ориентират към добри отношения с империята като условие за защита на националните интереси в Македония и Тракия. Към това ги подтикват не само претенциите на съседните държави, но и отношението на Русия, която след Пловдивската криза става все по-резервирана спрямо българските действия по отношение на Македония и Тракия. Отказвайки всяка подкрепа на Екзархията, руският посланик в Цариград заявява на Екзарх Йосиф, че „руското правителство не може да работи за разширение властта на Ризов и в Македония"[181]. Династичният въпрос, който изостря българо-руските отношения, лишава Княжеството от решителната подкрепа на Русия в борбата за защита на българската народност в Македония и Тракия. През следващите години политиката на сближение и разбирателство с Турция с оглед бъдещото решение на националния въпрос определено ще се наложи.

Становището на великите сили по Македонския въпрос, отношението на съседните държави и острите вътрешнопартийни борби около династичния въпрос отклоняват вниманието на либералното правителство от положението в Македония и Тракия. В периода от признаване на Съединението до детронацията на княз Ал. Батенберг българската външна политика принудително е дезангажирана от въпроса за националното обединение поради известни вътрешни и външнополитически сътресения, които съпътствуват нейната съдба.

* * *

След Освобождението въпросът за националното обединение не е първостепенна цел на външната политика на Княжеството. В първите години на самостоятелното съществуване на държавата се изготвя програмата за бъдещото обединение на Северна и Южна България и освобождението и присъединението на Македония и Тракия. Върху нея слагат отпечатък не само сложната международна обстановка, но и вътрешните и външните затруднения, с които са свързани първите стъпки на България. В плановете на българските буржоазни правителства Съединението се разглежда като по-лесно осъществимо, но независимо от това политиката към Източна Румелия тясно се свързва с тази към Македония и Тракия. „Въпросът за съединение на двете освободени части стоеше на заден план, пише Благоев, или по-добре, той се сливаше с освобождението на Македония. Революцията в Македония трябваше да бъде едновременно и съединение на Македония и Южна България със Северна."[182]

Първите стъпки на следосвобожденските буржоазни правителства по националния въпрос се характеризират с нерешителност и неустановеност. Българската дипломация се лута, опипва почвата, прави различни опити, ориентира се в международната и балканската обстановка. Изработването на трайна политика по българското обединение е предшествувано от единични акции с конюнктурен характер. Трябва да мине известен период от време, за да се очертае една тактика, в която личат мето-

[181] АЦИАИ. Дневник на Екзарх Йосиф, III тетр., с. 110.
[182] Д. Благоев. Съчинения. Т. 11, с. 86.

дите на предосвобожденския период, събразени с новите политически условия.

Подготовката на Съединението се извършва чрез постепенно сближение на двете освободени части, поддържане на контакти и единодействие по Македонския въпрос, пропагандиране на необходимостта от обединение и дипломатически сондажи за осигуряване на външна помощ. Действията на българската дипломация спрямо Македония и Тракия са по-внимателни. Те са насочени към закрепване на българския елемент в Европейска Турция. За тази цел Княжеството оказва материална и дипломатическа подкрепа на Екзархията и нейното просветно дело и се стреми да провокира намесата на силите за въвеждане на чл. 23 на Берлинския договор.

Сериозно препятствие за осъществяване на своята политика по националния въпрос българското правителство среща от страна на балканските държави. Претенциите на тези държави към европейските провинции на Турция затрудняват действията на софийската дипломация. Българските опити за балканско сближение с оглед защитата на общите интереси на малките държави на Балканския полуостров се оказват неосъществими на този етап от историческото развитие. Съединението засилва още повече тяхното съперничество и подготвя условията за създаване на антибългарска коалиция.

Мястото на Балканите и специално България в империалистическите планове на великите сили поставя националното обединение в пряка зависимост от международната обстановка. Но докато всички европейски държави смятат Съединението за неизбежно при определени обстоятелства или условия, то не така стои въпросът с Македония. Освобождението на Македония и Тракия е свързано с нарушаване целостта на Османската империя и изменение на съотношението на силите на Балканския полуостров. Това засяга пряко икономическите и стратегическите интереси на големите държави тук и те не могат да допуснат решението на Македонския въпрос извън техния контрол.

Поради противоположността на интересите си и неподготвеността си за една европейска война през разгледания период великите държави са единодушно за запазване на статуквото на Балканския полуостров. Австро-Унгария не желае създаване на голяма балканска държава, която, присъединявайки Македония, би преградила пътя на монархията към Солун. Тя подтиква Сърбия да търси разширение към Вардарската долина, за да я сблъска с България. Постоянната враждебност между балканските държави улеснява завоевателната политика на Хабсбургската империя. За разлика от нея Русия, която се стреми да изтласка Турция от района на Проливите, вижда в създаването на голяма славянска държава улеснение за своето придвижване към Босфора и Дарданелите. Българските правителства правилно оценяват, че царизмът е единственият съюзник за осъществяване на националното обединение. Затова те разчитат на подкрепата на руската дипломация за реализиране на своите планове. „Кракът на Австрия, пише „Български глас", е почти в Македония, що можем да направим ний без Русия?"[183] Аспирациите на Австро-Унгария и заинтере-

[183] „Български глас", бр. 68, 4. IX. 1882.

соваността на другите западни държави от Източния въпрос кара Русия в момента също да се придържа към формулата на статуквото до настъване на благоприятна обстановка. Международното положение и вътрешната и външната нестабилност на Княжеството въздържат българската дипломация от активна политика за освобождение и присъединение на Македония и Тракия.

С провъзгласяване на Съединението е осъществен първият етап от обединението на българския народ. България се превръща в сериозен политически фактор на Балканите. Създават се условия за по-нататъшното капиталистическо развитие на страната в рамките на едно по-голямо държавно образование. Обединеното Княжество разполага с повече възможности за завършване на националното обединение. През следващите години Македонският въпрос постепенно става проблем номер едно на българската външна политика и определя нейните насоки и развитие.

ГЛАВА ПЕТА

ДИНАСТИЧНИЯТ ВЪПРОС В ПОЛИТИЧЕСКОТО РАЗВИТИЕ НА БЪЛГАРИЯ

Династичният въпрос е един от основните проблеми в политическата история на България в първите години след Освобождението. Личността на българския княз, неговите прерогативи и ориентация към европейските държави имат сериозно значение за външно-и вътрешнополитическото положение на Княжеството. Свързан с въпроса за преобладаващото влияние в страната, династичният проблем концентрира вниманието на великите сили.

Почти във всички по-големи изследвания на българската история от Освобождението до 1886 г. този въпрос в една или друга степен намира място. В българската и чуждата буржоазна историография той е разгледан главно по линията — отношенията между Ал. Батенберг и Русия, като причините за задълбочаване на династичната криза и детронацията на княза се търсят предимно в поведението на царската дипломация.[1] Заслуга на българските и съветските историци-марксисти е всестранното и задълбочено поставяне на проблема. Принос в това отношение е правилното изясняване на стремежа на Ал. Батенберг да засили монархическата си власт и свързаните с това остри вътрешнопартийни борби от 1881 до 1883 г., ролята на империалистическите държави в развоя на българския династичен въпрос и др.[2]

Цялостното изследване на династичния въпрос налага да се изложат в хронологическа последователност отделните етапи в развитието му, да се изясни конкретно позицията на всички велики сили към Батенберг и отражението ѝ върху политическия живот в страната. Макар че този проблем не е непрестанно на дневен ред през разглежданите 8 години, той е възелът, около който постепенно се заплита съперничеството на европейските държави, от една страна, и борбата между политическите партии — от друга.

---

[1] С. Радев. Пос. съч. Т. I, II изд; E. C. Corti. Alexander von Battenberg; Leben und Liebe Alexanders von Battenberg; Ch. Jelavich. Tsarist Russia and Balkan Nationalism.

[2] С. Д. Сказкин. Пос. съч.; Хр. Христов. Захарий Стоянов, обществена и политическа дейност. — ГСУ, ИФФ, т. XLIV, 1947/48, кн. 2 — История, С., 1948, с. 32—122; Д. Косев. Петко Рачев Славейков, обществена и политическа дейност. — ГСУ, ИФФ, т. XLV, 1848—1949, кн. 2, с. 46—141;

Заинтересоваността на великите сили от личността на българския княз проличава още при неговия избор. Както всички въпроси, свързани с устройството на новообразуваната държава, така и този се решава със съгласието на европейските държави. Руската дипломация прави своя избор, съобразявайки се със собствените си интереси, приемливостта на кандидатурата за силите и за българския народ. Бъдещият български княз е набелязан по време на Руско-турската война. Племенникът на император Александър II княз Александър Батенберг се записва доброволно в руската войска именно с оглед евентуалното му избиране за княз на новата държава. В неговия дневник от това време има недвусмислени данни по този повод. Присъединяването на Батенберг към похода на руските войски има за цел да го направи популярен и приемлив за неговия бъдещ народ и да го запознае със страната. Не без значение е фактът, че именно тук той започва да взема уроци по руски език. Заедно с това по време на войната между него и румънския княз Карол, с когото го свързват роднински връзки, се установяват тесни приятелски отношения.[3]

Намерението на царското правителство не остава тайна за другите държави. То се разчува и между някои българи. Гр. Начович по-късно пише, че когато Батенберг се намира в Одрин (февруари 1878 г.), той се интересува подробно от българските работи, като проличава желанието му да стане български княз.[4] На 19/31 март 1878 г. княз Александър отбелязва в дневника си: „През време на целия мой престой на гарата (в Букурещ — Е. С.) трябваше да приемам поздравленията от всички хора — министри и т. н. — като княз на България, макар че се противях много срещу това."[5] Участието на Батенберг във войната като подготовка трябвало да изиграе и ролята на сондаж по отношение на Европа. Никоя от великите сили не реагира отрицателно на слуховете за евентуалната му кандидатура. Напротив, след завръщането си в Германия той е приет на 3/15 април 1878 г. на дълга аудиенция от император Вилхелм и награден с орден „Червения орел" III кл. с мечове. Безспорно Батенберг се оказва приемлив за всички сили. С английския двор той е в роднински връзки, които укрепват с проектираната още в края на 1877 г. и осъществена покъсно женитба на неговия брат Хенрих за малката дъщеря на кралица Виктория. Другият му брат — Лудвиг, служи в британската флота. Племенник на руската императрица, в същото време той е германски офицер и син на австрийски генерал. Всяка от великите сили може да се на-

---

И. Димитров. Държавният преврат на 27 април 1881 г. и борбата на либералната партия против него. — ГСУ, ФИФ, т. LVI, 1962, кн. 2, с. 191—287; Режимът на пълномощията и борбата против него (1881—1883). — ГСУ, ФИФ, т. LVIII, 1964, с. 301—386; Князът, конституцията и народът. С., 1972, 218 с.; История на България. Т. II, с. 21—98.

[3] БИА—НБКМ, ф. 271, а. е. 7. Meine Erlebmise im Feldzuge gegen die Türken (1877/78). (Ал. Батенберг. Моите преживелици през време на похода срещу турците 1877/78 — дневник), л. 74; E. C. Corti. Leben une Liebe Alexanders von Battenberg, S. 40 — 52.

[4] ЦДИА, ф. 700, оп. 1, а. е. 18, л. 2. Гр. Начович от София, 25. V. 1879 до Евл. Георгиев в Букурещ.

[5] БИА—НБКМ, ф. 271, а. е. 7, л. 74, 78.

дява и има основание да вярва, че този княз няма да бъде чужд на нейните интереси. За приемането на Батенберговата кандидатура активно съдействува и баща му принц Ал. Хесенски, имащ влиятелни връзки с европейските монархически дворове. Той е особено настойчив пред руския император, с чийто двор Хесенската фамилия е тясно свързана. „Един лейтенант, подхвърля принц Ал. Хесенски на все още колебаещия се Александър II, би имал смелостта и за това (т. е. да бъде княз на България — Е. С.)."[6]

Русия решава въпроса за българския княз преди формалния му избор от българския народ. Нито една от поставените няколко месеца преди избора други кандидатури не се оказва толкова приемлива едновременно за всички заинтересовани страни. Те са предмет на обсъждане в българската и европейската преса, без да излизат от отговорните правителствени среди. Затова и нямат сериозно значение. Без никакъв шанс за успех са проектите българският престол да се заеме от някой от балканските владетели или техни родственици — сръбския княз Милан, румънския княз Карол (или брат му княз Фредерик), братовчеда на черногорския княз Никола — Божидар Петрович. Силите трудно биха могли да постигнат разбирателство по въпроса за съединението на Сърбия и България или Румъния и България, ако се избере Милан или Карол, и това предварително изключва възможностите им за успех. Подобна идея не се ползува със симпатии и сред българското общество.[7] За Б. Петрович се изказват главно славянофилските среди в Русия, които виждат в негово лице гаранция за запазване на България за славянското единство и солидарност.[8] Двама други претенденти издигат сами кандидатурите си без никакъв успех. Румънският княз Г. Бибеско се лансира от издавания в Гюргево в. „Българин". От негово име в Търново водят агитация двама французи — Берж и Ланжи.[9] В края на 1878 г. Александър Екзарх в писма до княз Дондуков-Корсаков, канцлера Горчаков и император Александър II изтъква заслугите си към българския народ и желанието си да бъде избран на престола.[10] Заедно с това той се обръща с прокламация към избирателите, в която излага програмата си в случай, че стане княз на страната. Идеята за княз да се избере българин по произход се поддържа само от Турция.[11] Както съобщава Шефер, Портата има пред вид Еманоил Богориди, син на Конаки Богориди—брат на избрания малко по-късно генерал-губернатор на Източна Румелия княз Алеко Богориди.[12]

---

[6] E. C. C o r t i. Leben und Liebe Alexanders von Battenberg, S. 40 — 41.

[7] Archives du Ministère des Affaires Etrangères de France (AMAE), s. Correspondance politique (CP), Bulgarie, I/1879, p. 263—269. Шефер от Търново, 29. IV. 1879 до Министерството на външните работи.

[8] С. Р а д е в. Пос. съч. Т. I, II изд., с. 142.

[9] AMAE, s. CP, p. 268. Шефер от Търново, 29. IV. 1879 до Министерството на външните работи.

[10] ЦДИА, кмф. 2, оп. 1, а. е. 147, л. 1 (ЦГИАЛ, ф 932, оп. 1, д 222). Ал. Екзарх от Париж, 18/30. XII. 1878 до княз Дондуков-Корсаков.

[11] Освобождение Болгарии от турецкого ига. Т. III, № 254, с. 401—402. А. Давидов от София, 15/27. I. 1879 до Н. Гирс.

[12] AMAE, s. C. P., Bulgarie, I/1879, p. 255. Шефер от Търново, 26. IV. 1879 до Министерството на външните работи.

Очевидно турските управляващи среди смятат, че той би водил по-примирителна спрямо империята политика.

Дипломатическите среди разглеждат като по-сериозни и заслужаващи внимание кандидатурите на Валдемар Датски, син на краля на Дания, и принц Ройс, посланик на Германия в Цариград по време на войната, а след това във Виена. Английският консул Палгрейв препоръчва на правителството си Валдемар Датски като най-благоприятен за Великобритания.[13] Но той получава нареждане от Лондон да подкрепи избора на Батенберг. По този начин силите имат определено становище по въпроса за бъдещия български княз много преди свикване на Великото народно събрание в Търново.

По нареждане на царското правителство руските представители в България се стараят да убедят българските депутати в предимствата на кандидатурата на Батенберг. Те опровергават по най-категоричен начин слуховете, свързани с имената на княз Дондуков-Карсаков и граф Игнатиев.[14] Ползуващи се с най-големи симпатии всред основната маса от българския народ, тези две кандидатури предизвикват безпокойство в чуждите делегати. Затова лично княз Дондуков нееднократно съобщава на дипломатите становището на Петербург по въпроса.[15] Предпочитанията на руското правителство са известни на по-видните български дейци, привлечени в руската администрация. По-различно е положението със селските депутати, които далеч от всякаква дипломация се въодушевяват от чувствата си на дълбока признателност и обич към Русия и нейните най-заслужили за освобождението на България представители.[16] Затова в навечерието на откриване на събранието руските дейци е трябвало да разясняват на депутатите желанието на Русия.[17] Изявленията на някои руски вестници против избора на немския принц Батенберг предизвикват недоволството на император Александър II. По негово нареждане през февруари 1879 г., за да се предотвратят всякакви усложнения със западните държави и българския народ по този въпрос, царското правителство забранява обсъждането му в печата.[18] Веднъж изборът направен от страна на Русия, българският народ го приема с въодушевление. Изброяването на имената на В. Датски и принц Ройс във ВНС има за цел да направи процедурата на избора по-убедителна и по-завършена от формална гледна точка.

---

[13] АИИ · БАН, арх. кол. IV, оп. 1, а. е. 40, л. 231—234 (PRO, FO, 195/1245), Палгрейв от Русе, 8. IV. 1879 до Солзбъри.

[14] M. P e t r o v. Die Wahl des Prinzen von Battenberg zum Fürsten Bulgariens 1879.— Bulgarien Historical Review, 2, 1973, № 2, S. 52 — 57.

[15] AMAE, s. C. P., Turquie—Sofia, I/1876—1878, p. 272—273. Шефер от София, 20. XII. 1878 до френския посланик в Цариград.

[16] AMAE, s. C. P., Bulgarie I/1879, p. 256. Шефер от Търново, 27. IV. 1879 до М-вото на външните работи.

[17] Пак там, с. 257—268. Шефер от Търново, 29. IV. 1879 до М-вото на външните работи.

[18] Освобождение Болгарии от турского ига. Т. III, с. 451—452.

НЕДОВОЛСТВОТО НА АЛ. БАТЕНБЕРГ ОТ ТЪРНОВСКАТА КОНСТИТУЦИЯ

На българския престол Александър Батенберг идва със съгласието на всички велики сили.[19] Неговият избор е един от малкото въпроси по устройството на Княжеството, по който те не правят спънки на Петербург. Князът има мощната подкрепа на Русия, симпатиите на Англия и Франция и съдействието на Австро-Унгария и Германия. Именно това се оказва несъвместимо с възможностите и задачите му на млад владетел. Избран в резултат на „европейски компромис", той се оказва в центъра на най-противоречиви интереси, с които трудно би се справил и един опитен суверен.[20] Ал.Батенберг трябвало да бъде едновременно верен на Русия, отстъпчив спрямо Англия и Франция, разположен към Австро-Унгария и Германия, послушен към своя сюзерен — султана. При безогледното съперничество на великите сили, жалкото състояние на страната и тежките й задължения това се оказва непосилна за него задача и той често изпада в състояние на безпомощност. В тази външна обстановка Ал. Батенберг можел да се справи с положението само ако потърси опора във вътрешните сили и в съдействието на Русия. По-нататъшните събития показват, че той не само че не разбира тази възможност за себе си и младата държава, но и подрива собствените си позиции именно в този пункт.

Александър Батенберг встъпва на българския престол с подозрение и недоволство от отреденото му от Конституцията положение и властта, която му предоставя тя. Изработеният от Учредителното събрание основен закон на новата държава, демократичен по своя характер, дава широки права на народното представителство за сметка на прерогативите на монарха. Чрез въвеждането на всеобщо избирателно право, еднокамарна система, широки законодателни, бюджетарни и контролни права на Народното събрание и др. властта на княза е значително ограничена. Стремейки се да запази своето влияние в новоосвободената страна, руското правителство предоставя свобода на българския народ в устройството на държавния живот. Заедно с това в изработената в Търново буржоазно-либерална конституция то вижда гаранция срещу евентуални антируски действия на бъдещия княз.[21] Русия поставя Батенберг на българския престол, но в същото време съдействува за ограничаване на властта му, виждайки в симпатиите на българския народ най-сигурната опора на своите позиции на Балканите.

Все пак, колкото и да са стеснени, правата, които князът получава според Конституцията, му дават известни възможности, използувани от него малко по-късно срещу народните интереси. Той има право на „вето" върху решенията на Народното събрание (чл. 10), право да разпуска по свое усмотрение камарата и пр. Чл. 11 предоставя на княза върховното с

---

[19] То е демонстрирано по време на първата обиколка на княза през лятото на 1879 г., когато в европейските дворове му е оказан най-любезен прием — АВПР, ф. Гл. архив V—A_2, 1879, д. 913, ч. I, л. 351—357. А. Давидов от София, 10/22. VI. 1879 до Н. Гирс.

[20] C. E. B l a c k. Op. cit., p. 135—137.

[21] Г. Т о д о р о в. Временното руско управление в Българи през 1877—1879 г., с. 205—244.

началство над всички въоръжени сили в страната, а чл. 17 му поверява ръководството на външната политика.[22] Тези положения на Търновската конституция не задоволяват амбициите на новоизбрания княз.

При явно изразеното становище на голямата част от народа желанието на младия княз да измени конституцията можело да се осъществи само със съгласието и съдействието на Русия. Известно е, че постъпките му пред императора в тази насока започват още преди пристигането му в Княжеството[23] и продължават през следващите години. Батенберг се стреми да използува разположението на царския двор към него, за да постигне засилване на властта си. През следващите години от вътрешнополитическата история на България, чието основно съдържание е борбата около положението на българския монарх, позицията на Русия има решаващо значение.

Положението, което Ал. Батенберг заема спрямо вътрешните политически сили в страната, отговаря на неговото желание да наложи промени в Конституцията. Той се ориентира към по-малобройната консервативна партия, която още в Търновското учредително събрание се обявява за олигархично управление. Конституцията, ограничаваща правата на княза и на едрата буржоазия, става общия враг срещу който тези две сили се обединяват. Консервативната партия, която не се ползува с особено влияние в страната, вижда в монархическия институт най-сигурната опора за закрепване на своята власт. Затова още в първите месеци на свободния държавен живот на Княжеството, когато е повикана да управлява, тя подчинява дейността си на идеята за закрепване на властта на княза и подпомагане на усилията му за изменение на конституцията. Основен принцип в политическата програма на партията е „особена грижа" за княжеските прерогативи.[24] Това според К. Стоилов е основа за образуване на монархическа партия в България.[25] Той има предвид консервативната партия, която за разлика от либералната поставя княза над конституцията. Нейните водачи развиват активна пропаганда в тази насока в страната, но те разчитат повече на съдействието на външните сили.

По този начин още от първите дни на князуването си Батенберг открива фронт на най-масовата и най-влиятелна сред народа партия — либералната, и с това започва сам да подкопава позициите си в страната. На консерваторския принцип за олигархично управление либералите противопоставят народното самоуправление като основа за организиране на държавната власт. Търновската конституция става тяхната програма в борбата против княжеско-консерваторски блок. Политическите борби в страната се развиват около запазването и прилагането на приетата вече конституция. В същност това засяга пряко правата на короната, макар че и двете партии първоначално имат еднакво лоялно отношение към личността на Батенберг.[26] Либералите приемат княза като избран по волята

---

[22] Конституция на Българското княжество. С., 1887, 27 с.

[23] E. C. Corti. Alexander von Battenberg, S. 63, 66.

[24] БИА—НБКМ, ф. 290, а. е. 166, л. 29. Програма на консервативната партия за управление на страната (15. XI. 1879), съставена от Гр. Начович и Д. Греков.

[25] К. Стоилов. Дневници. Политическата криза в 1879 г. — Българска мисъл, 1925, кн. I, с. 18.

[26] АИИ БАН, арх. кол. IV, оп. 2, а. е. 53, л. 198 (PRO, F O, 195/1246). Палгрейв от София, 6.X. 1879 до Солзбъри.

на Русия монарх, но виждат ролята му според очертанията на основния държавен закон. „Застанали строго върху почвата на конституцията,“ пише в спомените си Паренсов, те са готови да направят за княза всички отстъпки, стига с тях те да не се поставят в противоречие с принципите на своята партия.“[27] Случаят с титлата „Височество“, която либералите отказват на Батенберг според Конституцията и която в началото на 1880 г. великодушно му дават, показва тяхното примирително отношение към княза и готовност за отстъпки по въпроси, незасягащи същността на държавното управление.

Първата политическа криза в страната през есента на 1879 г., при която либералното мнозинство в Народното събрание бламира консервативния кабинет, ясно разкрива съотношението на силите. Съюзил се с консерваторите, князът се оказва пред непреодолимия фронт на либералната партия, която той третира като свой враг. Конституцията го задължава да се подчини на волята на народното представителство. Именно това той не желае да допусне. Да повери властта на либералите за него означава да се съгласи на една доста ограничена роля в управлението на страната. „От устата на княза, пише Т. Икономов, съм чувал на 8. I. 1880 г., че той иска да господствува самовластно и че аз трябва да му помагам на това.“[28] Подкрепата на консерваторите, макар и безрезервна, се оказва твърде слаба и несигурна. Реално тя не може да послужи на княза. При това положение Батенберг изпада в отчаяние, като свързва своето оставане на българския престол с възможността да промени неудобната за него конституция. В дневника си К. Стоилов отбелязва на 21. X. 1879 г.: „Той живееше с мисълта да абдикира, защото се виждаше в невъзможност да управлява с такива елементи (либералите — Е. С.).“[29]

Така Ал. Батенберг сам поставя династичния въпрос в България, и то няколко месеца след като заема българския престол. Дилемата да напусне страната или да измени конституцията става основното средство, с което той упражнява натиск върху царското правителство. Амбициите му се поощряват от австроунгарския, германския и френския дипломатически агенти, които се солидаризират с него по отношение неприложимостта на конституцията и му обещават подкрепата на правителствата си.[30] Съображенията, които ръководят западните държави да подкрепят искането за силна княжеска власт, са различни. Цивилизована Европа не изпитва доверие към възможностите на новоосвободения народ да устрои своя самостоятелен политически живот. Икономическите интереси, които почти всички западни държави имат в Княжеството, останали в наследство от Османската империя или придобити чрез Берлинския договор, ги карат да бъдат особено бдителни към организирането на държавната власт. Със своята демократична платформа в защита на народните интереси либералната партия не обещава да бъде отстъпчива спрямо чуждите претенции. Австро-Унгария и Германия, най-заинтересовани от положението в България, предпочитат да подкрепят по-отстъпчивото кон-

[27] Ген. П. Паренсов. Из миналото. С., 1908, с. 135.

[28] БИА—НБКМ, ф. 19, а. е. 98, л. 1. Бележки на Т. Икономов, Шумен, 28. IV. 1881.

[29] К. Стоилов. Пос. съч., с. 14.

[30] АВПР, ф. Гл. архив V—A_2, 1879, д. 913, ч. II, л. 621—628. А. Давидов от София, 28. XI./10. XII. 1879 до Н. Гирс.

сервативно управление и княза. Безспорно в това отношение оказва влияние и монархическата солидарност.

Един друг фактор обаче има по-решителна роля при определяне на австро-германската позиция спрямо българския монарх. Известно е, че след Руско-турската война (1877—1878 г.) силите мълком признават законното влияние на Русия в България. Това в никакъв случай не ограничава действията им за засилване на собствената им позиция в младата държава. Австро-Унгария, зад която стои Германия, се стреми, макар и прикрито, да подбие престижа на царизма тук. В това отношение Батенберг с властолюбивите си аспирации предоставя на виенската дипломация прекрасна възможност. Подкрепяйки поставения от Русия княз, тя зарегистрирва пред Петербург оная коректност и съдействие, на които особено държал Бисмарк.[31] На заедно с това във Виена много добре разбират, че засилването на княжеската власт чрез посягане на конституцията ще подбие авторитета на Русия пред българския народ, ще намали нейното обаяние на освободителка и дарителка на либерални свободи. Вдъхновен изпълнител на тия замисли става австроунгарският дипломатически агент в София граф Кевенхюлер. Той така рязко се обявява за консервативното правителство, че сам Батенберг възкликва: „Наистина, човек бе казал, че Кевенхюлер води зад себе си 3 милиона австро-немски байонети."[32]

Дисонанс в тъй едногласния хор на чуждите агенти в България внася само английският дипломатически агент. Още от началото той се ориентира към оная политическа сила в страната, която има най-голямо влияние и значение в обществения живот. Той подкрепя борбата на либералите в защита на конституцията, защото вижда в това най-сигурния начин за запазване на престижа на княза в страната. „Владетелят, пише Палгрейв на Стоилов, който регулира конституцията, с абсолютна сигурност ще загуби първо своята популярност, а след това и трона си."[33] Съвсем основателно Англия, която възлага надежди на Батенберг, се страхува, че засилването на неговата власт с помощта на някои сили ще доведе да укрепване на чуждото влияние в България, най-вече на Русия и Австро-Унгария. Това би осуетило плановете на британската дипломация за спечелване позиции в този пункт на Балканите.[34]

Ал. Батенберг отчита с безпокойство поведението на Палгрейв в София и затова търси средства да спечели подкрепата на английското обществено мнение за своите планове. За тази цел неговият секретар барон Хогер дава наставления на Л. Фарлей да публикува в английския печат хвалебствени статии за княза и „особено да настои на необходимостта да се разшири и увеличи властта и правата на българския княз и да се вземат репресивни мерки против злоупотребленията на пресата..."[35]

---

[31] С. Д. Сказкин. Пос. съч., с. 245 и сл.

[32] АВПР, ф. Гл. архив V—$А_2$, 1879, д. 913, ч. II. л. 624. А. Давидов от София, 28. XI/10. XII. 1879 до Н. Гирс.

[33] ЦДИА, ф. 600, оп. I, а. е. 506, л. 1—3. У. Палгрейв от Цариград, 17. I. 1880 до К. Стоилов в София.

[34] А. Пантев. Англия срещу Русия на Балканите 1879—1894, с. 43—45.

[35] Л. Соболев. К новейшей истории Болгарии: материалы о внутренний политики 1881—1883 гг., с. 706. Л. Фарлей, англичанин на българска служба, е изпратен със специална мисия в Лондон да иска съгласието на Гладстон за суспендиране на Търновската конституция.

Но княжеската агитация е посрещната от Гладстон резервирано и не е в състояние да повлияе на становището на английския кабинет по въпроса.

В Петербург са добре осведомени за позицията на чуждите представители към княжеските претенции. В тяхна подкрепа се обявява и руският дипломатически агент в София Давидов. Настойчивите искания на Батенберг предизвикват безпокойство сред управляващите кръгове в Петербург. Някои консервативни среди в лицето на външния министър Гирс, които осъждат конституцията като твърде либерална, са склонни да дадат основания на княза. Във всеки случай той трябвало да бъде подкрепен като поставен от Русия на българския престол и за да се избягнат всякакви династични усложнения. Заедно с това царското правителство си дава ясна сметка за настроенията на преобладаващата част от българския народ и ефекта, който би оказало върху него всяко одобрено от руска страна посегателство върху правата му.[36] „Да се отнеме на България, отбелязва в дневника си Милютин, дареното ѝ под руско знаме политическо устройство значи да се налива вода във воденицата на австрийците и другите наши и на славянството врагове."[37] Именно това обстоятелство, поддържано решително от най-влиятелната фигура в правителството — военния министър граф Милютин, надделява при определяне на руската политика. В Петербург застават на позицията, че изменение на конституцията би могло да се допусне, но само по законен път. В писмата си император Александър II препоръчва на княза да действува благоразумно, като използува всички законни средства за уреждане на държавния живот.[38] Тази половинчата подкрепа не може да послужи на Батенберг. В същност тя дълго време осуетява изпълнението на замислените от него планове за държавен преврат.

Във връзка с това стои и въпросът за отношението на Баненберг към Русия. В съвременната българска историография господствува една пресилена теза, според която Батенберг идва в България като враг на Русия и едва ли не като немски поставеник.[39] Всичките му действия през първите години се разглеждат като подчинени на идеята да подбие руското влияние в страната. Фактите показват, че подобна теза трудно би могла да се приеме. Без да изключваме австро-немските му симпатии, трябва да имаме пред вид и тесните роднински връзки, които го свързват с руския двор. Обичан от император Александър II, той е приеман най-сърдечно в Петербург. Княжеския престол в България Ал. Батенберг дължи на Русия, от която е зависим до голяма степен и в материално отношение. Още когато се включва във войната през 1877 г., Батенберг получава богата екипировка и голяма сума от руската императрица.[40] Когато идва в България, тази помощ продължава, тъй като в Русия е известна неговата „бедност".[41]

---

[36] С. Д. Сказкин. Пос. съч., с. 231—232.

[37] Дневник Д. А. Милютина 1878 — 1880. Том третий, М., 1950, с. 209.

[38] АВПР, ф. Секретный архив, оп. № 467, д. 40/44, л. 42—48. Александър II от Петербург, 17/29.XII. 1879 до Ал. Батенберг.

[39] И. Димитров. Князът, конституцията и народът, с. 14 и сл; История на България. Т. II, с. 34 и сл.

[40] БИА—НБКМ, ф. 271, а. е. 7, л. 2—3.

[41] С. Е. Black. Op. cit., p. 139.

Разбира се, по-важни са действията му като български княз до 1881 г. Твърде млад и неопитен, Ал. Батенберг вижда в лицето на Русия единствената опора в своята трудна задача. Документалният материал показва, че почти за всяка своя стъпка той търси и следва съветите на Русия. Това се отнася както за вътрешните, така и за външнополитическите въпроси — железопътния въпрос, Русе-Варненската железница, граничните спорове и пр. Молбата на княза до императора да му изпрати 400—500 подофицери за организиране на българската армия трудно може да бъде изтълкувана като враждебно на Русия действие.[42] Това важи и за недоволството му от някои руски представители в България. Той влиза в конфликт с ония дейци, които не подкрепят неговите властолюбиви стремежи (Шепелев, Паренсов, Кумани и др.). Положението се комплицира от компромисната политика, която Русия възприема по отношение на княжеските претенции. Създават се условия за разногласие в хора на царската дипломация, което благоприятствува недоразуменията между българския княз и някои руски дейци в страната, а и между самите тях. Обстоятелството, че Батенберг търси подкрепа на своите планове в лицето на Австро-Унгария или Англия, уверявайки ги във вярност и желание да управлява самостоятелно и независимо, не е аргумент за антируски настроения и действия. Това поведение му е подсказано от самите велики държави. Още по време на първата си обиколка по европейските дворове и в Берлин, и в Лондон на княз Александър недвусмислено е заявено, че може да се надява на подкрепа само ако управлява съобразно принципа „България за българите", т. е. независимо от Русия.[43] Ето защо, стремейки се да спечели съдействието им за засилване на монархическата си власт, той изтъква пред тях своята самостоятелност по отношение на Петербург. Наред с това вероятно князът се опитва да приложи, макар и не съвсем умело, един обикновен за дипломацията на малките владетели трик — да използува съперничеството между силите в своя полза. Картината се усложнява в периода след 1881 г.В първите години обаче, независимо към кого изпитва повече симпатии, Батенберг не може да не си дава сметка както за чувствата и настроенията на българския народ, така и за това, че пред грабителския натиск на силите България, а следователно и неговият трон съществуват главно благодарение на покровителството на Освободителката.

Косвено доказателство за това е и обстоятелството, че през първите години след Освобождението западните държави третират княз Александър като тясно свързан с Русия владетел, а Княжеството — развиващо се изцяло под руско покровителство. През 1885 г. кралица Виктория пише на Солзбъри: „По времето на Берлинския конгрес България и дори самият княз бяха смятани проруски настроени и лорд Биконсфилд несъмнено мислеше, че ще е по-разумно да се разделят България и Румелия. Но за последните две години приблизително князът показа, че той единствен е в състояние да отстрани руското влияние. . ."[44]

---

[42] АВПР, ф. Канцелярия, арх. № 23, л. 6—11. Ал. Батенберг от София, 23. XI. 1879 до император Александър II.

[43] E. C o r t i. Leben und Liebe Alexanders von Battenberg, S. 62—63; Alexander von Battenberg, S. 78, 84.

[44] Цит. по E. C o r t i. The Downfall ef three Dynasties, p. 309—310. Кралица Виктория, 25.IX. 1885 до лорд Солзбъри.

Неполучил оторизацията на Русия, князът в крайна сметка е принуден да се подчини на волята на народа и временно да затаи самовластните си стремежи. Създаденото през март 1880 г. либерално правителство развива извънредно ползотворна дейност за административното, икономическото и политическото устройство на държавата. В политиката си то изхожда от демократическите принципи на конституцията, а това означава ограничаване на участието на княза в държавните дела. Все пак конституцията му осигурява сравнително широки права и либералите трябвало да се съобразяват с това. Въпреки лоялното си отношение към Батенберг и стремежа да избягва всякакъв конфликт с короната правителството свежда до минимум намесата му особено във външнополитическите въпроси. Решението на въпроса за турските бежанци, становището по Дунавския проблем и др. показват, че либералите твърдо следват политика в защита на националните интереси, пренебрегвайки възгледите на княза. Положението, в което е поставен Батенберг, засилва диктаторските му амбиции. Той използува трудностите, които изникват в страната, за да обвинява либералите в неспособност, а конституцията в неприложимост. В негова полза е и недоволството на западноевропейските държави от независимата политика на кабинета по редица въпроси, засягащи интересите им. Австро-Унгария и Германия негодуват от българската позиция по Дунавския и железопътния въпрос, Англия е недоволна от нежеланието на правителството до откупи Русе-Варненската железница на предлаганата от компанията цена, Франция е обидена от анулирането на контракта с френския финансист Хогде. Високата порта, чиито перманентни претенции остават неудовлетворени, не крие неприязненото си отношение към либералния кабинет на Княжеството. Създадената обстановка благоприятствува изпълнението на княжеските замисли.

Династическите амбиции на Ал. Батенберг поставят Княжеството в тежко вътрешно- и външнополитическо положение и затрудняват дейността на правителството. Непрестанните му оплаквания от либералите се посрещат съчувствено от западните агенти и откриват възможност за чужда намеса във вътрешните работи на страната. Ярък пример в това отношение е кабинетната криза в края на 1880 г., завършила с падане на Др. Цанков и оглавяване на правителството от П. Каравелов. Недоволството на Австро-Унгария от съпротивата, която българският делегат в Дунавската конференция оказва на нейните проекти за контрол на корабоплаването по реката, окуражава княза да започне открито настъпление срещу либералите чрез свалянето на Др. Цанков. В същото време консервативната партия провежда организирана агитация срещу управляващата партия, саботира нейните мероприятия, обвинява я в накърняване прерогативите на княза.[45] Поставената в услуга на Батенберг активност на опозицията, създава вътрешнополитическа нестабилност на Княжеството, което неизбежно има отрицателно отражение върху неговия престиж пред външния свят. Положението в България става предмет на обсъждане в чужбина. Западноевропейската преса все по-често адресира порицания към либералното правителство. Това поощрява капиталисти-

[45] И. Димитров. Държавният преврат на 27 април 1881..., с. 213—215.

ческия свят в неговите икономически претенции спрямо Княжеството по железопътното строителство, откупуване на Русе-Варненската железница и прилагане на капитулационния режим, намесата му във връзка с подготовката и въоръжението на българската армия и други въпроси.

ОПИТ ЗА САМОВЛАСТНО УПРАВЛЕНИЕ

Възползувайки се от надигането на реакцията в Русия след убийството на император Александър II и с активното съдействие на военния министър ген. Ернрот, на 27 април 1881 г. княз Ал. Бактенберг извършва замисленото отдавна суспендиране на конституцията по насилствен начин. Както бе отбелязано в началото, въпросът за подготовката, осъществяването на преврата и борбите през режима на пълномощията е задълбочено проучен в историографията. Тук ще маркираме само ония основни моменти от борбите около княжеските прерогативи, които са прелюдия на най-острия етап в развитието на династичния въпрос, настъпил през 1884 г. и завършил с детронацията на Батенберг.

Трябва да се подчертае, че князът правилно отчита благоприятно сложилата се за него международна обстановка. При това, обявявайки решението си да абдикира от българския престол в случай, че не се направят промени в конституцията, той поставя силите пред опасността от нови усложнения. Водени от различните съображения на собствената си политика, всички те с изключение до известна степен на Англия подкрепят Батенберг. Позицията на Русия, макар че превратът е извършен, без тя да бъде официално уведомена, е в съгласие с възприетата от нея линия на поддръжка на българския княз. Царското правителство гледа на поставения от него княз като опора на руското влияние на Балканите и не може да допусне заменянето му. Подкрепата, която Австро-Унгария и Германия дават на Батенберг, формално е демонстрация на разположение към Русия, с която в момента се водят преговори, завършили през юни с. г. със сключване на съюза на тримата императори.[46] Но особеното въодушевление на австро-германските управляващи среди от събитията в България показва, че те се оценяват като полезни за укрепване на собственото им влияние в Княжеството. „Г-н Хаймерле, г-н Андраши и г-н Калай, съобщава Стойчев от Виена, топло аплодираха това решение. Г-н Андраши прибави, че се учудва, че то не е било взето по-рано."[47] Във Виена и Берлин се надяват, че одобреният от Русия насилнически акт спрямо българския народ неизбежно ще предизвика антируски настроения, а това би улеснило плановете на австрийското проникване на Балканите. Англия, както бе изтъкнато, макар че също храни упования по отношение на Батенберг, се отнася резервирано към преврата поради страха си от засилване на руското и австрийското влияние в Княжеството. Безпокойството от укрепване на царизма в тази част на Балканския полуо-

[46] С. Д. Сказкин. Пос. съч., с. 132—147.

[47] БИА—НБКМ, ф. 14, оп.3, а. е. 2384, л. 21—22. Н. Стойчев от Виена, 30.IV/12. V. 1881 до ген. Ернрот в София.

стров и нежеланието да усложнява в момента отношенията си с него се проявяват в сдържаността на британската дипломация.[48]

Така великите държави използуват монархическите претенции на Батенберг за целите на своята балканска политика. Колкото и парадоксално да изглежда, борбата между силите за преобладаващо влияние в България се съчетава с еднодушно действие по династичния въпрос. Към европейския концерт по този въпрос се присъединява и Турция. Недоволна от отношението на либералното правителство към нейните искания и старахуваща се от чужда намеса в България, което би застрашило и самата нея, Високата порта дава гласа си за княза. Това е от значение за княжеско-консерваторския блок, тъй като турското население се оказва на негова страна.[49]

Благоприятната позиция на силите и активната подкрепа на консерваторите и църквата помагат на княза да преодолее съпротивата на либералите. Разбира се, това става чрез насилия. „Натискът на княза в изборите е силен и беззаконен" — пише на 14 юни 1881 г. Т. Икономов.[50] В разгорялата се остра вътрешнополитическа борба либералите за пръв път излизат открито срещу княза като враг на Търновската конституция. Пред ултиматума: княза или конституцията, те решително се обявяват за конституцията. Колкото повече се разкриват абсолютичните намерения на Батенберг, толкова по-определена форма вземат антидинастичните настроения сред либералните дейци. „Явно се разисква повред въпросът, пише Св. Миларов на майка си, да задържим ли княза или да го пуснем да си ходи."[51] Обсъжда се даже евентуалната му замяна с Валдемар Датски, граф Игнатиев, Алеко Богориди или крал Милан. Сред някои от либералските дейци се говори дори за убийството на княза. Всичко това се разпространява и създава силно движение в страната против Батенберг и действията на временното правителство. Но либералната партия не съумява да организира народните маси за решителна борба срещу реакционните посегателства на княза и затова не може да попречи на суспендирането на конституцията.[52]

С подкрепата на великите сили и с натиск върху народа Ал. Батенберг най-после успява да осъществи намеренията си. Търновската конституция е премахната за срок от 7 години и князът получава права да създава нови учреждения, да прави промени в различните клонове на управлението, да осигурява редовното изпълнение на задълженията на правителството. Но това не затвърдява неговия трон. Противно на очакванията му с преврата той сам подкопава позицията си в страната. Нестабилната позиция на българския княз става важен фактор в политическия живот на Княжеството до 1886 г. и има твърде трагични последици за новосъздадената държава. С помощта, която така усърдно проси от Русия и без която не би могъл да реализира

---

[48] А. Пантев. Англия срещу Русия на Балканите 1879—1894, с. 44—50.

[49] АВПР, ф. Гл. архив V—A_2, 1881,д.917, ч.II,л. 329—330. Саид паша от Цариград, 6.VIII. 1881 до Ал. Батенберг.

[50] БИА—НБКМ, ф. 19, а. е. 5, л. 9.Т. Икономов от Шумен, 14.VI.1881 до М. Греков в Сливен.

[51] Пак там, ф. 112, а. е. 183, л. 55—56. Св. Миларов от София (1881) до Станка Попова в Карнобат.

[52] И. Димитров. Държавният преврат на 27 април 1881 г. . . ., с. 256—283.

замислите си, той създава възможност за откритата й намеса във вътрешните работи на страната. През следващите години това довежда до сериозни усложнения, които имат неблагоприятни последици както за княза, така и за българо-руските отношения. Наред с това историята на вътрешнополитическия живот на страната по време на режима на пълномощията опровергава надеждите на монарха за насилствено утвърждаване на самовластното му управление.

В същност, след като премахва ограничаващата го конституция, в периода 1881 — 1883 г. Батенберг води безкрайна война за закрепване на получените пълномощия. Срещу тях се изправя стената от народното недоволство, която не може да бъде преодоляна с терор и демагогство. Макар и твърде омаломощена, либералната партия успява да мобилизира социалната активност на масите. Но народното движение има предимно спонтанен характер и се разраства, надхвърляйки в повечето случаи рамките на либералното ръководство. В управляващия лагер на княза, консерваторите и руските дейци изникват големи различия. Консервативната партия подкрепя силната княжеска власт с оглед на своя стремеж за политическо господство. Тя иска да използува режима на пълномощията, за да наложи диктатура на едрата буржоазия в държавния живот, като подели властта с княза. Но в нея се оформя една група от по-умерени дейци, която смята, че в управлението трябва да бъдат привлечени либералите за създаване на умерено конститутионен режим. Картината се усложнява от противоречията, твърде скоро избухнали между консерваторите и руските дейци в България. Русия дава съдействието си на режима, следвайки политиката си да укрепи Ал. Батенберг като гаранция за своето влияние в България. Но нейните представители и дейци в княжеските министерства по никакъв начин не смятат да поддържат стремежите на едрата буржоазия, които в много случаи не съвпадат с руските интереси. На тази база започват сблъсъците, които се проявяват главно по въпроса за железопътното строителство, за състава на Държавния съвет и пр. Ал. Батенберг споделя идеите на консерваторите, но заедно с това не смее да се противопоставя на царските представители, без чиято поддръжка задържането на пълномощията е проблематично. Той се лута между двете крепящи го сили, често пъти безпомощен да вземе решение.[53] Това прави все по-илюзорни получените от ВНС в Свищов широки княжески прерогативи.

В острата борба помежду си и консерватори, и руски дейци търсят съюзник в лицето на умерените либерали. Още в периода на преврата в либералната партия се очертават различия, които по време на пълномощията се оформят в две течения. Умерените се обявяват за установяване на конституционния режим чрез съглашение с консерваторите и сътрудничество с руските представители в страната. Непримиримите застават на позицията за прекратяване на пълномощията и пълно възстановяване на Търновската конституция. Разцеплението в либералната партия постепенно се задълбочава и в края на 1883 г. става безспорен факт във вътрешнопартийния живот.

Успоредно с усилията да се закрепят чрез съглашение с умерените либерали консерваторите вземат мерки да засилят авторитета на княза как-

[53] И. Димитров. Режимът на пълномощията и борбата против него (1881—1883), с. 302—372.

то в страната, така и вън от нея. Големите усилия, които полага правителството, за да издействува признаване от силите на учредения от Батенберг орден[54], имат оправдание само в стремежа да се издигне до известна степен положението на българския владетел. С тази цел широко се спекулира с благоразположението на Русия, доказателство за което служи изпращането на руски министри в страната. Все по-голям интерес се отделя и на Източна Румелия. Консерваторите и лично князът организират в Областта пропаганда чрез свои органи и агенти, която има за цел да спечели източнорумелийското обществено мнение, доста охладено след превратa, и да утвърди Батенберг като бъдещ господар на обединена България. Популярната сред народа идея за съединение на двете български части е най-пригодна за печелене на симпатии и именно с нея се въоръжава княжеско-консерваторският блок.[55] Батенберг прави опит и за относителна самостоятелност в ръководенето на външната политика, като предприема известната обиколка из балканските дворове през 1883 г., която обаче няма никакви положителни резултати.[56]

Стабилизирането на княжеските позиции щяло да направи консерваторите по-силни в борбата срещу руските представители. Тази мисъл блазни и Батенберг, който се чувствува все по-притиснат от призованата от него руска помощ. Властта, в името на която той търси руско съдействие, сега още повече се отдалечава от него. С течение на времето за него става все по-невъзможно да балансира между двете враждебни една на друга сили — верните му консерватори и крепящите го руски представители. Възможността за участие на Русия във вътрешните работи на страната, която сам той създава, го поставя в конфликт последователно с нейните дейци в България, повечето от които между впрочем не се отличават с големи държавнически и дипломатически качества. Батенберг се страхува от прекомерното засилване на русите в Княжеството, което би го превърнало в обикновена марионетка. Така например в сближението с балканските страни, което е целта на обиколката му през 1883 г., той търси опора срещу зависимостта от царизма. От Петербург започват да гледат с подозрение на княза, постоянно недоволен от руските представители и свързан с враждебните на руското влияние елементи. Постепенно сред управляващите среди назрява мисълта, че подкрепата на българския монарх и консерваторите не само не е от полза на Русия, но и се отразява пагубно върху нейния престиж в страната. Израз на това е решението на царското правителство да оттегли поддръжката си на режима на пълномощията и да възстанови конституционното управление в страната, като бъдат направени изменения в конституцията. С това то издава присъда на собствената си политика в продължение на две години и се връща на позициите си до 1881 г. При новите обстоятелства, когато доверието в Батенберг е загубено, в Петербург ясно разбират нуждата от гаранциите, които давала българската конституция срещу всеки княз. Изменя се, макар и със закъснение, отношението към либералите (и то умерените) като естествен съюзник за ограничаване на княжеските действия и спасяване на руския престиж в страната.[57]

[54] Вж. гл. трета.
[55] С. Радев. Пос. съч., т. I, II изд., с. 478 и сл.
[56] Вж. гл. трета.
[57] С. Д. Сказкин. Пос. съч., с. 292—308.

Решителната позиция на Русия принуждава Ал. Батенберг да капитулира. Но за да предотврати инициативата на Петербург в това отношение, което би било катастрофален удар за неговия престиж и би засилило руското влияние в страната, той сам възстановява конституцията през есента на 1883 г. Към това го тласка и поведението на западните капиталистически държави. Конфликтът между Батенберг и руските представители предизвиква задоволството им, тъй като довежда до желаното от тях подбиване на руския престиж в страната. В Лондон не жалят сили, за да задълбочат конфликта, а във Виена съчувствено приемат жалбите на княз Александър. Поведението на Соболев и затрудненията на българския княз се посрещат на Запад с безпокойство. Особено засегната е Австро-Унгария, която не може да допусне провала на своите железопътни проекти от страна на генералите. В същото време обаче двуединната монархия и Германия в момента се стремят към подновяване на съюза на тримата императори и са далеч от мисълта да изострят отношенията си с Русия заради българския княз. Неговите проекти за женитба с втората дъщеря на престарелия германски престолонаследник Фридрих[58] съвсем не са по вкуса на Бисмарк, който ги оценява като опит за въвличане на Германия в антируска политика. Гладстон също отбягва откритото сблъскване с мощния съперник — Русия. Благоразположението на западните сили към Батенберг остава твърде платонично и без никаква реална стойност за него.

Руската дипломация ясно отчита настроенията в Европа и затова се стреми да ограничи всякакви свои действия, които биха могли да се изтълкуват като явна намеса във вътрешните работи на Княжеството и да предизвикат западните държави. В унисон с това е готовността на Петербург да отзове двамата генерали и съгласието да се подпише желаната от Австро-Унгария железопътна конвенция. Това ликвидира последните опасения във Виена, където повече не се вълнуват от личната съдба на Батенберг. В разгара на кризата през лятото — есента на 1883 г. Австро-Унгария, Германия, Англия и Франция застават в позата на наблюдатели на българо-руската разпра, която при всеки случай е в тяхна полза.[59]

При това положение на Александър Батенберг не остава друга възможност, освен да се опре на компромисното съглашение, постигнато с умерените либерали и консерваторите. Така Търновската конституция е възстановена от нейните най-големи врагове — княза и консерваторите. Изненадана, Русия приема свършения факт. Но в Петербург много добре разбират интимните подбуди на Батенберг, а това само засилва недоверието към него. Възприетата нова политика на невмешателство във вътрешните работи на Княжеството в същност означава пълно изоставяне на княза, тъй като е съвсем ясно, че в една борба с либералите той едва ли би спечелил победа.

Действията, които предприема Ал. Батенберг, показват, че той си дава много точна сметка за незавидното си положение. Два въпроса поглъщат неговото внимание — да спечели армията и да постигне обеща-

---

[58] E. C. C o r t i. Leben und Liebe Alexanders von Battenberg. S. 174—179.

[59] С. Д. С к а з к и н. Пос. съч., с. 220, 289—290, 294, 297, 307; Ch. J e l a v i c h. Op. cit., p. 123—124; А. П а н т е в. Англия срещу Русия на Балканите 1879—1894, с. 54—60.

ното от правителството на компромиса изменение на конституцията. Батенберг възлага големи надежди на армията като своя опора срещу вътрешните сили. Интересът му към нея датира още от първите години на князуването му. Ролята, която играят руските офицери в българската армия, го кара да се стреми да ги спечели, да създава край себе си кръг от приближени и верни хора. След възстановяване на Търновската конституция Батенберг взема решителни мерки с оглед да постави армията под свое ръководство и да сведе до минимум подчинението ѝ на Русия. Така възниква военният въпрос, чийто резултат е задълбочаване на разрива между българския княз и императорския двор. След като не успява да наложи назначението на приближения му генерал Лесовой за военен министър, Батенберг прибягва до нова маневра — той решава да изземе от властта на военния министър функциите на главнокомандуващ, които да запази за себе си. По този начин на военния министър, назначаван със съгласието на руския император, остава само решаването на административни въпроси. Намерението на княза среща твърдата опозиция на кабинета на Др. Цанков, обезпокоен от влошаване на отношенията с Русия и на руското правителство, което разчита на българската армия в бъдещите си действия.

Въпросът за функциите на военния министър и положението на руските офицери в българската армия се урежда чрез подписване на специална военна конвенция на 10. XI. 1883 г. Според конвенцията военният министър се назначава със съгласието на руския император, руските офицери са подчинени на министъра, на българските закони и наредби, забранява им се участие във вътрешнополитическите работи на страната и пр. Батенберг не успява да осъществи замисъла си за пряко ръководство на въоръжените сили на Княжеството, а Русия запазва ключовите си позиции в българската армия.[60] Няколко месеца по-късно князът споделя с баща си: „От страна на българите аз не съм заплашен от нищо, опасността идва единствено от страна на Русия, и то докато армията е в техни ръце."[61]

След военния въпрос на дневен ред застава конституцията. Съгласно споразумението си с Ал. Батенберг през декември 1883 г. коалиционното правителство на Др. Цанков прокарва през III НС законопроект за изменение на Търновската конституция. Проектираните изменения ограничават значително правата на народа в полза на властта на монарха. Намалява се броят на депутатите в Народното събрание, избирателното право се дава само на лица, притежаващи недвижимо имущество, създава се втора камара със законодателни и административни права и др. Изменя се титлата на княза от „Светлост" на „Височество", разрешава се даване на ордени, ползуване на държавни имоти от княза и роднините му и пр. Тези изменения напълно отговарят на претенциите на Батенберг за укрепване на монархическия институт. Те щели да бъдат узаконени (и да влязат в сила) след 3 години от Великото народно събрание.[62]

[60] Ch. Jelavich. Op. cit., p. 142—151; Г. Вълков. Възникване, развитие и уреждане на „военния въпрос" (1883). — Известия на Военноисторическото научно дружество, т. 19 и 20, 1975, с. 138 — 140.

[61] Цит. по Ch. Jelavich. Op. cit., p. 143. Ал. Батенберг от София, февр. 1884 до Ал. Хесенски.

[62] И. Димитров. Крахът на режима на пълномощията. Разцеплението на либералната партия (1883—1884). — Исторически преглед, 1963, кн. 2, с. 52—53.

Развитието на събитията осуетява реализирането и на тази амбиция на княза. Предвиждането на Русия се сбъдва. Борбата на непримиримите либерали в името на запазване на Търновската конституция завършва с пълна победа над княза и правителството на Цанков през юни 1884 г. Съдбините на държавата се поемат от кабинета на непримиримите либерали начело с Петко Каравелов, с което отпада законът от 5. XII. 1883 г. за изменение на конституцията.[63]

Възстановяването на Търновската конституция ознаменува пълния крах на княжеските аспирации. Вместо да укрепи положението на трона си, Батенберг постига тъкмо обратното. По време на режима на пълномощията неговото участие в държавните дела не донася никаква полза на Княжеството. Специално външнополитическите проблеми на страната не са в по-добро състояние, отколкото по време на I либерално правителство. Отстъпчивостта на княза, целяща да му спечели външна подкрепа в борбата за увеличаване на прерогативите, само улеснява натиска на западните европейски държави върху България. Англия упорито държи да се изпълнят желанията на Русе-Варненската компания. Австро-Унгария успява да задължи най-после страната да построи припадащата ѝ се част от международния път Виена — Цариград. Общо всички сили елиминират Княжеството от участие в Дунавската конференция в Лондон (1883 г.). Не е направена и крачка напред по въпроса за уреждане на границите с Румъния и Сърбия. Независимо от възгледите и правата си при ръководене на външната политика князът е принуден да се съобразява с управляващите консерватори или руски министри.

Усилията на Александър Батенберг да увеличи прерогативите си довеждат до твърде неблагоприятен за него резултат — оставането му на престола се обсъжда както от вътрешните, така и от външните сили. Борбата на непокорните либерали срещу пълномощията се превръща в борба против княза. Оставането на Батенберг на българския престол се свързва само с възстановяване на непокътнатата Търновска конституция. В противен случай той трябвало да напусне страната. В една своя записка П. Р. Славейков категорично пише: „Кога ще се оправят работите в Княжеството? Отговор: Когато изпратим със славою и честию принца Батенберга, отгдето е дошъл."[64] В лицето на княза непокорните либерали виждат главния виновник за създаденото в страната положение и затова някои от тях приемат детронацията като средство за възстановяване на Търновската конституция.

Интересни сведения по този въпрос дава в спомените си сръбският радикал Раша Милошевич. През есента на 1881 г. при него идват пратеници на Н. Сукнаров с мисия да сондират мнението на сръбското пра-

---

[63] И. Димитров. Князът, конституцията и народът, с. 203—216. Този закон е отменен от IV ОНС—Дневници на IV ОНС, IV изв.с., С., 1887, XXV з.,3. VII. 1886, с. 405—417, 452.

[64] П. Р. Славейков. Избрани произведения. Т. II, С., 1956, с. 343; Вж. също Д. Ганчев. Спомени 1864—1887. С., 1939, с. 229. „Ако, пише авторът, в 1883—84 год. дори и сам Гр. Начович би произвел в България плебисцит по въпроса: Да остане ли Батенберг княз на България против волята и желанието на руския цар, със сигурност 90% би се получил отговорът: Не. Други чувства и настроения се явиха у народа подир победоносната сръбско-българска война."

вителство за преврат в България и изгонване на Батенберг. Съобщава се, че за български княз ще бъде провъзгласен сръбският княз Милан и така ще се сключи персонална уния. Сръбското правителство се отнася резервирано към предложението. Милан нарежда всякакви преговори да се прекъснат, тъй като се страхува от недоволството на Русия и Австро-Унгария.[65]

Тези настроения проникват и в чуждия печат. Така например цариградският официозен вестник „Терджимани Хакикат" не само коментира отношението в България към Батенберг, но и отбелязва като вероятни негови наследници княз Ал. Богориди или княз Валдемар.[66] Но въпреки антикняжеските си настроения либералите се въздържа. от решителни действия в тази насока.

От по-голямо значение обаче е фактът, че въпросът за изгонването на Батенберг от България се поставя от руския дипломатически агент Йонин. Когато князът през есента на 1883 г. възбужда военния въпрос с намерение да отнеме контрола на Русия над българската армия, Йонин предлага на правителството си план за временна окупация на България и принуждаване на княза да напусне страната. Но в Петербург се страхуват от европейски усложнения и затова отхвърлят идеята на своя агент, като твърде опасна и крайна.[67] Макар и недоволна от Ал. Батенберг, в момента Русия все още не смята за целесъобразно неговото изгонване. По този начин, скаран с Русия и загубил престиж и влияние в страната, през 1884 г. Батенберг е принуден да се задоволи с положението на конституционен княз. След четиригодишни усилия да си извоюва неограничена власт той се връща на положението през 1880—1881 г., но при много по-тежка вътрешна и външна обстановка.

Една от важните последици на кризата от 1881—1884 г. е прегрупирането на политическите сили в страната, което е от голямо значение за развитието на династичния въпрос през следващите години. Неуспешният опит с пълномощията се отразява най-тежко на консервативната партия, чието влияние рязко спада. Разстроена организационно, тя повече не играе активна роля в политическия живот на страната. Нейното самостоятелно съществуване под знамето на старата политическа програма за консервативно монархично управление е без голямо значение. Умерените елементи от консервативната и либералната партия се обединяват в партия под ръководството на Др. Цанков, която представлява интересите на замогващата се средна буржоазия. Крайните либерали начело с П. Каравелов остават изразители на интересите на огромната част от населението — дребната буржоазия. С последователната си и безкомпромисна борба за пълно възстановяване на конституцията те придобиват най-силно влияние в страната.

[65] В. Вучковић. Покушај краља Милана да се кандидује на бугарски престо (1887) — Глас. САНУ, CCXXVI, Одељење друштвених наука, књ. 6, 1957, с. 121/

[66] ЦДИА, ф. 321, оп. 1, а. е. 29, л. 90. В. „Терджимани Хакикат", бр. 1188, 19. 31. V. 1882.

[67] С. Д. Сказкин. Пос. съч., с. 322—325.

КНЯЖЕСКИТЕ ПРЕРОГАТИВИ СПОРЕД КОНСТИТУЦИЯТА

От средата на 1884 г. с идване на власт на непримиримите либерали династичният въпрос загубва своята острота, но той не слиза от сцената. Това се дължи на създадените вече хладни отношения между Русия и Ал. Батенберг. Недоверието, с което императорският двор се отнася към българския княз, съдействува за усложняване на вътрешнополитическите борби. Силното влияние на Каравеловата партия принуждава Батенберг, изоставен от Русия, да потърси опора в нея. Пълното разстройство на консерваторите и недоволството сред масите от Др. Цанков го убеждават, че той не може да разчита на тези две партии в момента. При това либералите разсейват опасенията му от антидинастичните им настроения. Сега те открито афишират добри чувства към княза. Още докато Цанков обикаля из Княжеството по предизборна агитация, П. Каравелов поисква аудиенция от княза. Срещата се състои на 2 март 1884 г. На нея шефът на либералите изразява най-добрите чувства на партията си към трона и потвърждава обявения вече от „Търновска конституция" принцип — „ни князът без власт, нито народът без права". Той заявява, че България трябва да поддържа добри отношения с великите държави, но да запази независимост във вътрешната си политика.[68] Изявленията на Каравелов до голяма степен успокояват княза, който и без това няма голям избор. Каравелов, съобщава К. Стоилов, „е дал на Негово Височество „честна дума", че ще бъде най-лоялният министър, който е съществувал до днес, и неуклоним в опазването привилегиите на короната".[69]

След победата, която спечелва, либералната партия смята за излишно и опасно по-нататъшното поставяне на династичния въпрос. С възстановяване на конституцията князът е вече обвързан и затова безопасен. В интерес на стабилизирането на страната и предотвратяването на нови външни и вътрешни усложнения трябвало да се закрепи българският престол. Тези съображения определят поведението на либералите към толкова прегрешилия княз.

Трябва да се отбележи, че при провеждане на политиката си новото правителство е принудено да проявява изключителна гъвкавост спрямо вътрешните и външните сили. От началото на 1884 г., когато Др. Цанков създава хомогенно правителство, той получава подкрепата на Русия. Неговите умерено конституционни възгледи допадат на императорското правителство, възприело идеята за необходимостта от ревизиране на Търновската конституция в по-умерен дух. Очертаващото се надмощие на каравелистите кара руския дипломатически агент Кояндер да употреби големи усилия за помирение между двете крила в либералната партия и създаване на общо министерство.[70] Отношението на непримиримите либерали към действията на руските представители по време на пълномощията стават причина за известни подозрения към тях от страна на Петербург. Затова и правителствената промяна се посреща от чужди-

[68] С. Радев. Пос. съч. Т. I, II изд., с. 431—432.

[69] ЦДИА, ф. 600, оп. 1, а. е. 262, л. 1, 8. К. Стоилов от Търново, 25 и 29. VI. 1884 до Г. Вълкович.

[70] АВПР, ф. Гл. архив У—$А_2$, д. 923, ч. II, л. 2414—2448. А. Кояндер от Търново, 4.VII. 1884 до Н. Гирс.

те дипломати в София като нова неспокойка на руската дипломация.[71] За да разсее предубежденията, още в Търново Каравелов неоднократно посещава Кояндер, за да го увери в най-добрите си чувства към Русия и желанието си да поддържа тесни и близки отношения с императорското правителство. Следващите му стъпки като министър-председател потвърждават думите му и затова до средата на 1885 г. Русия гледа с добро око на неговото правителство и не му отказва съдействие в редица важни въпроси на външната политика.

По-трудно се оказва положението на правителството във връзка с опозиционните политически сили. Тяхното прегрупиране започва още в Търново. Тук К. Стоилов развива активна дейност за оживяване на консервативната партия. Поради своята слабост консерваторите могат да разчитат на влияние в политическия живот само ако се съединят с някоя от двете либерални партии. Дълго време Стоилов се колебае между каравелистите и цанковистите. В навечерието на откриване на Народното събрание, на 8 юни, консерваторският комитет приема условията, при които партията би подкрепила Цанковото правителство или идването на власт на Каравелов. На първото щяло да се даде помощ, ако Др. Цанков приеме пълно сливане на двете партии, отстъпи три портфейла на консерваторите и се съгласи да направи допълнителни избори, като раздели важните места между консерватори и управляващи. Условията за съдействие на П. Каравелов включват формален ангажимент да не се повдига по никакъв начин династичният въпрос, да се запази законът за изменение на конституцията и да се дадат няколко важни места на консерваторите.[72] Както се вижда, въпреки неоднократните уверения на Каравелов консервативната партия продължава да се страхува от отношението на либералите към Батенберг. По това време д-р Вълкович настойчиво изразява в писмата си от София опасения по този повод. „Въпросът за династията, пише той на Стоилов, е въпрос на съществуването на България като самостоятелна държава и последствие съществуването на българския народ."[73]

Консерваторите не постигат споразумение с нито една от двете либерални партии. Самоуверен в успеха си, Др. Цанков избягва конкретните предложения и иска да си осигури само съдействието на консервативните депутати в Народното събрание.[74] Вероятно той се въздържа от формално съглашение и поради страха си да не се злепостави пред Кояндер, отрицателно настроен спрямо консерваторите и действуващ в момента за разбирателство между двете либерални крила. При своето все по-очертаващо се надмощие Каравелов се задоволява да изрази надежда, че привържениците на К. Стоилов ще го подкрепят в НС.[75]

При това положение К. Стоилов не съгласува действията на консервативните депутати и им предоставя свобода на избор при гласуването.[76]

---

[71] ЦДИА, ф. 600, оп. 1, а. е. 262, л. 34. Г. Вълкович от София, 4. VII. 1884 до К. Стоилов.

[72] Пак там, а. е. 52, л. 9. Дневник на К. Стоилов, 12. VI. 1884.

[73] Пак там, а. е. 262, л. 14. Г. Вълкович от София, 22. VI. 1884 до К. Стоилов в Търново.

[74] Пак там, л. 2. К. Стоилов от Търново, 25. VI. 1884 до Г. Вълкович в София.

[75] Пак там.

[76] „Средец", бр. 33, 7. VII. 1884; „Търновска конституция", бр. 59, 28. VII. 1884.

Това разделя техните гласове, като по-голямата част подкрепят П. Каравелов. След съставяне на новото правителство консервативната партия възприема компромисна тактика. На свиканото от централния комитет на партията на 22 юни с. г. събрание в Търново с представители на комитетите от страната се вземат следните решения: партията да запази неутралитет, ако е възможно да се постигне сливане с умерените либерали в името на изменение на конституцията и да се съдействува на непримиримите срещу известни компенсации, когато това не е в противоречие с програмата на партията.[77] Събранието набелязва мерки за организационно затягане на партията. Решава се всеки 6 месеца да се провежда общо събрание на консервативните комитети, като следващото бъде в Русе, и се осигури 20 000 лв. годишен приход за нуждите на централния комитет.[78] Тези решения свидетелствуват за неустановеността на консерваторите. Твърде слаби, те виждат, че самостоятелното им съществуване не ще има особено политическо значение и затова търсят съюзник, с който да укрепят позициите си. Такъв може да бъде всяка от двете либерални партии, при условие че не е против княза и измени конституцията в съгласие със закона от 5. XII. 1883 г.

Едва след провала си в Народното събрание (27 юни 1884 г.) Драган Цанков започва преговори за съглашение с консервативната партия. Още същия ден между видните дейци на двете партии се водят разговори. Цанков и Балабанов настояват за крути мерки — след закриване на Народното събрание князът да поиска оставката на Каравелов и да се състави цанковистко правителство, което да прокара измененията на конституцията.[79] Консерваторите, а още по-малко князът не приемат тези авантюристични предложения, които биха затвърдили подозренията на Русия спрямо намеренията на Батенберг. Между по-видните дейци на консервативната партия има разногласия по въпроса за най-предпочитания съюзник. Докато Начович и Вълкович смятат, че трябва да се подкрепя Каравелов, ако той се съгласи да прокара измененията на конституцията, то Греков и Стоилов предпочитат споразумение с Цанков. В крайна сметка „триумвиратът" решава да преговаря с умерените либерали на базата на прокарване на закона от 5 декември 1883 г., подкрепяне на княза и легални парламентарни действия.[80] Цанков отказва да подпише тези условия, но преговорите не се прекъсват.[81] В органа на умерените в. „Средец" се прокрадва известно недоверие към консерваторите заради разположението им към Каравелов по време на заседанията на Народното събрание в Търново. Междувременно съглашението започва да се подписва от привържениците на двете партии в провинцията.[82] Идейната близост между консерваторите и умерените либерали естествено ги сближава независимо от личните амбиции на партийните водачи.

---

[77] ЦДИА, ф. 600, оп. 1, а. е. 262, л. 8. К. Стоилов от Търново, 29. VI. 1884 до Г. Вълкович; „Отечество", бр. 33, 4. VII. 1884.

[78] Пак там, л. 9—10.

[79] Пак там, а. е. 52, л. 2. Дневник на К. Стоилов, 30. VI. 1884 г.

[80] Пак там, л. 6—7.

[81] БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 2, а. е. 834, л. 17—18. Г. Вълкович от София, 26. IX. 1884 до Гр. Начович в Букурещ.

[82] ЦДИА, ф. 600, оп. 1, а. е. 247, л. 8. Свищовският народен консервативен комитет, 26. IX. 1884 до Софийския централен консервативен комитет; БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 4, а. е. 3399, л. 46. К. Стоилов от София, 15. X. 1884 до Гр. Начович в Букурещ.

Именно това обстоятелство подтиква ръководните дейци на двете партии да активизират дейността си за подписване на съглашение. На 1 окт. 1884 г. в дома на М. Балабанов се провежда заседание на шефовете на опозицията, които обсъждат представения от Драган Цанков проект за съюз.[83] Той е одобрен и на 6 окт. подписан от Др. Цанков, М. Балабанов, К. Стоилов и Д. Греков.[84] Съглашението представлява детайлна програма за действие на съединената опозиция. Основната цел, която тя си поставя, е легална борба за сваляне на правителството на Каравелов и създаване на смесено министерство на двете партии. Това министерство ще има за задача да прокара закона от 5. XII. 1883 г., който обаче трябва да се измени и допълни в смисъл на ограничаване на избирателното право. За тази цел да се имат пред вид гл. XIII, XIV и XXI от руския проект за Органически устав, представен от Дондуков-Корсаков в Учредителното събрание.[85] Интерес представлява, че това предложение изхожда именно от Др. Цанков и показва по-нататъшната еволюция във възгледите на умерените либерали, която ги сближава идейно с консерваторите. Икономическото развитие на страната и политическите събития все по-ясно очертават различията в интересите на дребната и средната буржоазия и доближават последната до по-малобройната едра буржоазия. „Цанковистите, пише Греков на Начович, се ангажират да действуват за изменение на конституцията, и то в размер такъв, какъвто ние никога не очаквахме."[86] По въпросите на външната политика обединената опозиция декларира, че ще работи за установяване на най-близки връзки с Русия и другите страни. Съществуването на съюза и смесеното министерство се предвижда до ревизирането на конституцията от ВНС. Ако „радикалната партия" признае принципите, залегнали в съглашението, тя може да участвува със свои представители в смесеното правителство.[87]

Със сключване на съюза значително укрепва лагерът на привържениците на засилване на монархическата власт за сметка на правата на народното представителство. За да спечелят болшинството на своя страна, Стоилов и Цанков публикуват в „Средец" декларация, в която най-общо се казва, че въодушевените от идеята за помирение на трите партии народни представители са подписали споразумение. Сочат се три точки на акта — създаване на смесено министерство, продължителност на

[83] БИА—НБКМ, ф. 286, а. е. 2, л. 16. Г. Вълкович от София, 2. X. 1884 до К. Стоилов.

[84] Пак там, ф. 14, оп. 2, а. е. 956, л. 4. Д. Греков от София, 7. X. 1884 до Гр. Начович в Букурещ.

[85] Глава XIII определя, че НС бива Обикновено и Велико. Глава XIV засяга в 18 члена въпроса за състава на НС, свободата на мненията и неприкосновеността на депутатите, за вътрешния ред на събранията и пр. Според нея една голяма част от депутатите в НС са по право или назначени от княза, а избраните са по 1 на 20 000 души. Гл. XXI е посветена на състава и задълженията на Държавния съвет, Министерския съвет и министерствата. Тези глави претърпяват сериозни промени при изработване на Търновската конституция (вж. Проект за Органически устав за държавното устройство на Българското княжество. Пловдив, 1879, с. 14—27).

[86] БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 2, а. е. 956, л. 4. Д. Греков от София, 7. X. 1884 до Гр. Начович в Букурещ; Вж. и АВПР, ф. Политархив, д. 1280, л. 1223—1233. А. Кояндер от София, 18. I. 1885 до Н. Гирс.

[87] ЦДИА, ф. 600, оп. 1, а. е. 242, л. 1—2. Съюз между либералната и консервативната партия, София, 6. X. 1884 г.

споразумението, докато трае НС, и управляване според Търновската конституция до свикване на ВНС.[88] Декларацията премълчава искането за ограничаване на избирателното право. Същият ден Цанков и Стоилов се представят на княза, за да му изложат постигнатото разбирателство. Ал. Батенберг приема идеята с въодушевление и даже обещава да говори с Каравелов за присъединяването му към споразумението.[89] Наистина князът прави няколко опита за помирение между управляващата партия и опозицията. Непримиримите либерали също обсъждат въпроса, но съгласие не се постига. Основните принципи на споразумението са в противоречие в отстояваната от тях с толкова усилия програма. Резервирано се отнася към идеята и руското дипломатическо агенство, което гледа с недоверие на компрометираната вече в очите на Русия консервативна партия.[90] П. Каравелов, който се старае да запази благоволението на Петербург към страната, провежда много внимателна политика на съобразяване с мнението на руския представител.

В ръководството на самата консервативна партия продължава раздвоението по въпроса за отношението към либералите. Гр. Начович смята, че трябва да се подкрепя Каравеловото правителство пред вид лошото отношение на Русия към Батенберг. В противен случай то би могло да се съюзи с русите против княза.[91] Идеята за съглашение между трите партии намира гореща подкрепа от страна на русофобски настроения английски представител в Букурещ, който го разглежда като отпор срещу намесата на Русия. „Това е единственото ви спасение, заявява Уайт. Ако успеете да затвърдите едно такова съглашение между партиите, вие ще имате блестящо бъдеще на Балканския полуостров.“[92] Обединението на партиите в България за подкрепа на Батенберг отговаря на английските планове за изтласкване на руското влияние от страната. Опозицията обаче посреща с недоверие политиката на тесни връзки и сближение с Русия, която провежда Каравелов. Либералното правителство изхожда от основните си принципи за невъзможността България да се развива и запазва независимостта си без подкрепата на Освободителката. Наред с това то правилно оценява, че по този път би могло да се изгладди и неприязненото отношение на императорския двор към княза, което безспорно създава затруднения за нормалното развитие на страната. Съобразявайки се с всичко това, Каравелов осигурява приемането от I с. на IV НС бюджета за Военното министерство, предложен от Кантакузин, и даже издействува увеличаването му. Това се посреща със задоволство от Русия, която е особено заинтересована от военния въпрос.[93] Министър-председателят се съветва с Кояндер по най-важните вътрешни и външнополитически въпроси — железопътното строителство, Маке-

[88] „Средец“, бр. 61, 13. X. 1884.

[89] БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 4, а. е. 3399, л. 46. К. Стоилов от София, 15. X. 1884 до Гр. Начович.

[90] Пак там, а. е. 956, л. 6. Д. Греков от София, 17. X. 1884 до Гр. Начович в Букурещ.

[91] Пак там, ф. 290, а. е. 94, л. 7. Гр. Начович от Букурещ, 22. X. 1884 до Д. Греков в София.

[92] Пак там, ф. 14, оп. 1, а. е. 421, л. 1. Гр. Начович от Букурещ, 24. X. 1884 до И. Цанов в София.

[93] АВПР, ф. Политархив, д. 1282, л. 1350. А. Кояндер от София, 5/17. I. 1885 до Външно министерство.

донския въпрос и пр., и следва неговите съвети. Вместо да оцени далновидността и полезността на Каравеловата дипломация, опозицията се обявява против него и окачествява политиката му като предателска.

Безоснователността на подобни твърдения проличава от факта, че по това време Русия не е решила още изгонването на княза от българския престол. Така например именно по внушение на Кояндер следствената комисия на Народното събрание решава да премълчи в доклада си името на княза, който дължи на Банката 700 000 лв. „Сега не е време, пише Кояндер, окончателно да го дискредитираме."[94] Очевидно, възприемайки политика на ненамеса във вътрешните работи на Княжеството, Петербург подкрепя и разчита на либералното правителство като гаранция за запазване на руското влияние в България и ограничаване на княжеските действия. Следователно алармата на опозицията за засилване на опасността от страна на Русия не отговаря на истината и само създава вредни за страната безпокойства и смутове.

Особено ревностни са консервативните дейци, които съветват княза да предприеме действия за ограничаване на руското влияние чрез съкращаване на армията и по този начин намаляване на броя на руските офицери в страната, спечелване на българските офицери и пр.[95] Подобни предизвикателства спрямо Русия само биха задълбочили недоверието ѝ към Батенберг и биха разклатили и без това нестабилното му положение на трона. Тук българският княз се оказва по-прозорлив и не възприема щедро предлаганите съвети на консервативните водачи. Срещата на тримата императори — руския, германския и австрийския, в Скерневиц (15—17. IX. 1884 г. н. с.), макар и да не знае целта ѝ, го смущава и го кара да вижда в нея свидетелство за единодействие. Действително през март 1884 г. съюзът на тримата императори е подновен. Но въпреки усилията на Бисмарк отношенията между Австро-Унгария и Русия все повече охладняват поради изостряне на съперничеството между двете страни на Балканите. Виенската дипломация активизира дейността си за спечелване на позиции в България и макар и сдържано, проявява загриженост за съдбата на Батенберг.[96] Детронирането на българския княз би довело до усилване на руските позиции в страната, което е твърде нежелателно за двуединната монархия. Безпокойството се засилва от нарастването на антиавстрийските настроения в Сърбия. Не по-малко подозрение изпитват и руските управляващи среди. Постепенната модификация в българо-руските отношения във връзка с позицията на Батенберг засилва мнителността на Петербург спрямо австрийската активност. Но колкото и да се задълбочава, съперничеството все още не се изразява външно. При това желанието на Бисмарк да запази приятелството на Русия възпира Австро-Унгария от открита и ясна поддръжка на българския княз. Срещата в Скерневиц има за цел да разведри руско-австрийските отношения и да закрепи подновения съюз на тримата императори. Тази цел е постигната, макар и не за дълго време.[97]

---

[94] АВПР, ф. Политархив, д. 1282, л. 1351—1352. Кояндер от София, 9. I. 1885 до Външно министерство.

[95] БИА—НБКМ, ф. 290, а. е. 94, л. 7—8. Гр. Начович от Букурещ, 22. X. 1884 до Д. Греков в София.

[96] Die Grosse Politique der europäischen Kabinette 1871—1914 (GP).Sammlung der diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes. Bd. III. Berlin, 1926, № 635. Ройс от Виена, 19. VI. 1884 до Бисмарк и № 636, Бисмарк от Берлин, 23. VI. 1884 до Ройс.

[97] С. Д. Сказкин. Пос. съч., с. 348—355.

Без да бъде осведомен, Ал. Батенберг вярно долавя неблагоприятната за него международна обстановка и се въздържа от антируски действия. Опитът му да си осигури външна подкрепа го убеждава, че не може да разчита на това. На състоялия се между него и Бисмарк разговор на 12 май 1884 г. германският канцлер категорично заявява, че князът трябва да разчита само на милостта на Русия и рано или късно ще трябва да си отиде. В писмо до крал Милан Батенберг пише: „На моите оплаквания Англия и Австрия отговарят: „За бога, не се противопоставяйте на руснаците в България, защото при най-малкия повод и Русия ще ви изгони, а Вие трябва да разберете, че въпреки всички симпатии към Вашата личност заради Вас няма да обявим война на Русия."[98] Той също така оценява, че подкрепата на консервативната партия не може да го ползува. Въпреки напъните на нейните водачи тя продължава да вегетира. В провинцията комитетите са малочислени и бездействуват, не могат да се съберат даже средства за издаване на вестник „Отечество". „Ние — пише Чокоев, тръгнал с тази цел из провинцията, — сиреч консервативната партия, сме наистина за съжаление в положението си в някои градове, толкоз повече, че малочислеността на последователите ни в тях се дължи изключително на равнодушието, с което представителите на консерватизма са гледали и продължават още да гледат на работите."[99] Ние ще прибавим към това и основната причина — непопулярността на идеите, проповядвани от едрата буржоазия сред широките народни маси. Цанковистите също остават по-малобройни в сравнение с либералната партия на П. Каравелов, след която върви болшинството от депутатите в Народното събрание. Техният орган в. „Средец", скучен и доста партизански, развява като най-убедителен аргумент заслугите на Др. Цанков в борбата против пълномощията. Но, даже някои симпатизиращи на партията го намират за неубедителен. „Откровено да кажа, пише Н. Ковачев Ст. на д-р Данев, „Средец" още ми се види слаб и не може да привлече и преодолее „Търновската конституция"."[100]

Княз Ал. Батенберг не може да не прецени съотношението на силите и да не види в лицето на либералния кабинет единствената си опора. Съгласието му с правителството е принудително и затова привидно. Неговият стремеж за по-активно участие в ръководене на политиката на страната среща непреодолимо препятствие от страна на Каравелов. Още при министерството на Цанков той заявява на Кояндер: „Като предоставя напълно на министрите да управляват България съобразно с възгледите и намеренията на болшинството, аз само ще си запазя правото да следя външната политика на Княжеството и да я ръководя."[101] Правителството на Каравелов обаче ограничава властта на княза както във вътрешната, така и във външната политика. Например опитът на Батен-

[98] ЦВА, ф. 1, оп. 5, д. 678 (БИА—НБКМ, ф. 271, а. е. 33, к. 7, л. 55). Ал. Батенберг от София, 5. XII. 1884 до крал Милан; Вж. също Е. С. Corti. Leben und Liebe Alexanders von Battenberg, S. 176—179.

[99] ЦДИА, ф. 600, оп. 1, а. е. 257, л. 1. М. В. Чокоев от Русе, 5/17. X. 1884 до К. Стоилов в София; БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 2, а. е. 834, л. 25—26. Г. Вълкович от София, 17. X. 1884 до Гр. Начович в Букурещ.

[100] БИА—НБКМ, ф. 15, а. е. 787, л. 2. Н. Ковачев от Виена, 31/12. XI. 1884 до Ст. Данев.

[101] АВПР, ф. Гл. архив V—$А_2$, 1884, д. 923, ч. I, л. 171. А. Кояндер от София, 15. III. 1884 до Н. Гирс.

берг да постигне уреждане на Брегозвския конфликт чрез лично споразумение с крал Милан е осуетен от министерството. Не се увенчава с успех и посредничеството му за споразумение с Румъния за построяване на железопътната линия Крайова — Зимнич — Свищов — Търново — Нова Загора — румелийските железници. Всички външнополитически проблеми се решават от министерството. Това предизвиква недоволството на жадуващия за власт княз. В писмата си до Милан той се оплаква от либералите, нарича ги „галените деца на Русия", обвинява ги в антимонархизъм.[102] Самовластните му амбиции му пречат да разбере ползата за себе си от политиката на Каравелов и искрено да се съюзи с правителството.

РУСОФИЛСКАТА ОПОЗИЦИЯ ПРОТИВ КНЯЗА

От началото на 1885 г. положението на либералното правителство става по-тежко. Хладното отношение на Русия към българския княз подхранва разпространението на най-различни слухове за руските намерения, които безпокоят обществото и създават раздразнение сред политическите партии. Духовете са развълнувани както в София, така и в провинцията. „Днес в нашенско Династическият въпрос е на дневен ред" — съобщава от Свищов М. Попович на Начович.[103] Пътуването на принц Валдемар Датски до Цариград през януари с. г. предизвиква истинска паника. То се приема като предвещание за скорошното изгонване на Ал. Батенберг от престола и подготовка за заместването му с Валдемар. Консервативните водачи, обхванати от силно безпокойство, замислят контрамерки. Стоилов и Начович предлагат на княза да се търси сближение със съседните балкански държави, да се направят усилия за спечелване на западноевропейските държави и обществено мнение. За тази цел трябвало да се изпрати човек в Европа с мисия да потърси подкрепа за българския княз. Голямо внимание както винаги консерваторите отделят и на необходимостта да се повлияе на европейския печат.[104] Английският дипломатически представител в Букурещ Уайт препоръчва К. Стоилов да се натовари с мисията пред западните европейски държави.[105] Задълбочаването на конфликта между българския княз и Русия предизвиква все по-голямо задоволство в английската дипломация. Без да обещава подкрепа на Батенберг, тя прави всичко възможно, за да затвърди антируската му позиция.

На своя глава Григор Начович използува възможностите си на български агент в Букурещ и връзките си с дипломатическите среди, за да привлече симпатиите на съседните балкански държави. В Белград, Букурещ и Цариград с безпокойство следят развитието на династичния въпрос. Възможността от изгонване на Батенберг и засилване на руско-

[102] ЦВА, ф. 1, оп. 2, д. 678 (БИА—НБКМ, ф. 271, а. е. 33, к. 7, л. 55). Ал. Батенберг от София, 5. XII. 1884 до крал Милан.

[103] БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 4, а. е. 3109, л. 35. М. Попович от Свищов, 5. II. 1885 до Гр. Начович в Букурещ.

[104] Пак там, а. е. 3399, л. 67—70. К. Стоилов от София, 15. I. 1885 до Гр. Начович в Букурещ.

[105] ЦДИА, ф. 600, оп. 1, а. е. 275, л. 12. Гр. Начович от Букурещ, 20. I. 1885 до К. Стоилов.

то влияние в България плаши съседните монархически дворове. „Румънците треперят, пише Начович, да не би князът да се изгони и княжеството да стане руска губерния; аз знам, че същото е и в Сърбия; както тука, тъй и в Белград хората се радват да ни гледат българи и независими и би ни помогнали всячески в това отношение.“[106] Във връзка с пътуването на Валдемар до Цариград Начович обръща внимание на турския представител в Букурещ Сюлейман бей върху опасността за Портата от детрониране на Батенберг с руска намеса.[107] Страхът от Русия е много силен в османската столица, където също предпочитат в Княжеството да няма династични промени. С телеграма до Нихад паша външният министър Асим паша изказва най-добрите чувства на империята към Батенберг и предлага услугите си за евентуални постъпки пред силите.[108] Но платоничната турска декларация едва ли би могла да има някакво значение за съдбата на княза, освен да подчертае неговото васално положение. В Цариград трудно биха се решили да излязат в негова защита и да си навлекат гнева на руския император.

Батенберг не приема съветите на консерваторите, защото се страхува от реакцията на Русия. При положение, че никоя от силите не му оказва съдействие, той не може да си позволи да започне открита борба срещу император Александър III. Отстъпчивост му препоръчват и неговите немски съветници (пастор Кох и Лилиенфелд), които виждат, че Австро-Унгария и Германия няма да застанат зад него.[109] Както съобщават документите, всичко това довежда Батенберг до отчаянието на предварително осъден човек, на когото остава само да чака изпълнение на присъдата. Общото безпокойство се предава и на управляващите среди. П. Каравелов замисля да изпрати специален човек или сам да отиде в Петербург, за да се осведоми точно за намеренията на руското правителство.[110]

Опозицията използува избухването на династичния въпрос за партизанските си цели. Срещу правителството започва масирана атака. „Отечество“ и „Средец“ ежедневно нападат Каравелов и неговата политика, обвиняват го, че поощрява антикняжеските действия. В кампанията не е пощадено даже и името на Л. Каравелов. „Отечество“ помества статии против него, изпратени от Гр. Начович. В. „Средец“ води агитацията с груб и вулгарен език. „България е в упадък, държавата е в разстрой, народът в тление и разврат“ — пише вестникът и добавя: „И на всичко това Каравелов е причината, този узурпатор е виновен, той е отговорен и пред народа, и пред историята, и пред потомството; . . .“[111] и т. н. Опозицията използува недоволството от събирането на данъците, за да подкопава положението на правителството. Тя организира протестни митинги и създава напрежение в страната.

---

[106] ЦДИА, ф. 600, оп. 1, а. е. 275, л. 25. Гр. Начович от Букурещ, 17. II. 1885 до К. Стоилов.

[107] Пак там.

[108] БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 4, а. е. 3399, л. 76. К. Стоилов от София, 11. II. 1885 до Гр. Начович в Букурещ.

[109] Пак там, л. 68. К. Стоилов от София, 15. I. 1885 до Гр. Начович в Букурещ. Наистина, в началото на 1885 г. Бисмарк уверява руския императорски двор в съгласието си да бъдат извършени династични промени в България — ЦГИА, ф. 568, оп. 1, а. е. 96, л. 12—13. Муравиев от Берлин, 1/13. II. 1885 до Н. Гирс в Петербург.

[110] Пак там, л. 71. К. Стоилов от София, 20. I. 1885 до Гр. Начович в Букурещ.

[111] „Средец“, бр. 105—106, 16. III. 1885.

Опозиционното ръководство пристъпва към по-тясно сближение на двете партии. Към края на януари 1885 г. между Греков, Стоилов, Цанков и Балабанов започват разговори за изготвяне на обща програма, сливане на консервативната и умерено либералната партия и издаване на един общ орган.[112] На 4/16 февруари 1885 г. в дома на Др. Цанков се провежда събрание на представители на двете партии. След дълги разисквания се постига съгласие за сливането им в една партия. Избран е шестчленен комитет, който да вземе мнението на съмишлениците от провинцията, да изработи програма за действие и да реши какво ще бъде името на новата партия. Докато се извърши организационната работа, комитетът ще ръководи дейността на опозицията.[113] В него влизат: К. Стоилов, Д. Греков, Др. Цанков, П. Горбанов, М. Балабанов и К. Помянов. За председател е избран Др. Цанков. На събранието се предлагат няколко имена на партията — „прогресисти", „ревизионисти", „конституционалисти", „народна партия", „патриотически съюз", „независими" и др. От Букурещ Начович смята, че тя трябва да бъде наречена „великобългарска" като символ на основната цел — обединение на всички българи.[114]

Веднага след съставянето си комитетът се обръща към по-видните българи, които живеят в чужбина, с молба за материална подкрепа.[115] В провинцията е изпратено нареждане за образуване на общи комитети на съединената опозиция.[116] Заедно с това към опозицията е привлечен и Н. Сукнаров. Още преди да влезе в министерството на Каравелов, воден от партизански настроения и лични амбиции, той поддържа тайно връзки с консерваторите и умерените либерали. Опозицията окуражава неговото властолюбие, за да внесе разкол в либералната партия.[117] На 31. I. 1885 г. Сукнаров е назначен за министър на вътрешните работи, но неговите действия скоро предизвикват министерска криза. В желанието си да подбие авторитета на Каравелов той започва самостоятелна политика — публикува програма, която не е представена и одобрена от Министерския съвет. Това настройва против него останалите членове на кабинета.[118] На 4 март с. г. Сукнаров подписва постигнатото между двете партии съглашение и по този начин, макар и член на правителството, се нарежда в опозицията.[119] Възлагат му се големи надежди, че с действията си ще може да доведе до падането на либералния кабинет и образуване на смесено министерство. Антиправителственият лагер значително укрепва, тайно поощряван от непостоянния, вечно недоволен и колебаещ се княз. В архива на К. Стоилов е запазена чернова на изложе-

[112] БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 4, а. е. 3399, л. 72. К. Стоилов от София, 20. I. 1885 до Гр. Начович в Букурещ.

[113] Пак там, л. 73—75. К. Стоилов от София, 6. II. 1885 до Гр. Начович в Букурещ.

[114] ЦДИА, ф. 600, оп. 1, а. е. 275, л. 19. Гр. Начович от Букурещ, 11. II. 1885 до К. Стоилов.

[115] БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 4, а. е. 3399, л. 79. К. Стоилов от София, 18. II. 1885 до Гр. Начович в Букурещ.

[116] „Средец", бр. 96—97, 16. II. 1885.

[117] БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 4, а. е. 3399, л. 64. К. Стоилов от София, 15. I. 1885 до Гр. Начович в Букурещ.

[118] Пак там, л. 76. К. Стоилов от София, 11. II. 1885 до Гр. Начович в Букурещ.

[119] Пак там, л. 80. К. Стоилов от София, 6. III. 1885 до Гр. Начович в Букурещ.

ние до Ал. Батенберг от съединената опозиция. По-нататъшните действия на княза са в унисон с него.Изложението съдържа програмата на опозицията. На първо място се посочва необходимостта от запазване и укрепване на Ал. Батенберг на българския престол като условие за независимото развитие на Княжеството. Изтъква се, че отношенията между България и Русия трябва да се подобрят, като за тази цел за Петербург замине делегация начело с княза, която да уреди въпроса. До свикването на Великото народно събрание страната трябва да се управлява от смесено министерство по съществуващата конституция. На него се възлага да сближи Княжеството със съседните балкански държави, като уреди на първо място пограничния спор със Сърбия. Изпълнението на програмата трябвало да започне колкото се може по-бързо. За тази цел Н. Сукнаров се задължава „да предизвика една министерска криза“[120].

На 16 март Н. Сукнаров публикува в „Средец“ и „Напред“ открито писмо до Каравелов, в което подлага на критика вътрешната и външната политика на кабинета, на който сам той е член.[121] Петко Каравелов взема енергични мерки, за да отстрани внасящия разкол в правителството министър. С подкрепата на А. Кояндер, който схваща играта на опозицията, на 21 март с. г. той принуждава княза да уволни Сукнаров от министерството.[122] Колкото и малко да са неговите привърженици, все пак от либералната партия се откъсва нова група.

Както видяхме, П. Каравелов управлява страната при много тежки условия. Той трябвало едновременно да бди за разположението на Русия, да пази двуличния княз, да отбива несправедливите нападки на опозицията и да издига пред Европа престижа на своето правителство. Наистина лидерът на либералите проявява изключителни качества на дипломат и държавник. Това проличава и през следващите години, когато Княжеството е поставено в още по-комплицирана вътрешна и външна обстановка. С право С. Радев прави следната характеристика на държавника Каравелов: „Зад неговите постъпки — даже когато на вид те са импулсивни — има цяла една оркестрация на мотиви.“[123]

От пролетта на 1885 г. положението в страната във връзка с династичния въпрос става още по-критично. Случаят Сукнаров е повод за нови вътрешнополитически прегрупирвания. Съединената опозиция, която се надява, че министерската криза ще доведе до падането на П. Каравелов, посреща с недоволство отстраняването на Сукнаров.[124] Сред умерените либерали възмущението постепенно се насочва против княза за неговата отстъпчивост спрямо каравелистите. В края на април Ал. Батенберг предприема обиколка из страната. Навсякъде либералите му организират радушно посрещане, с което демонстрират предаността на правителството към княза. Това засилва още повече антикняжеските настроения на цанковистите. „Някои от редакторите на „Средец“, съобща-

[120] ЦДИА, ф. 600, оп. 1, а.е. 236, л. 17—18. Изложение до Ал. Батенберг (б. д.).
[121] „Средец“, бр. 105—106, 16. III. 1885.
[122] АВПР, ф. Политархив, д. 1282, л. 1361—1362. А. Кояндер от София, 20. III. 1885 до Външно министерство.
[123] С. Радев. Каравелов и контрапревратът според австрийските тайни архиви — „Зора“, бр. 4203, 9. VII. 1933.
[124] БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 4, а. е. 3399, л. 87. К. Стоилов от София, 1. IV. 1885 до Гр. Начович в Букурещ.

ва на 29 април Стоилов, даже искали да излязат с критика на княза във вестника си."[125] Консерваторите не се съгласяват с подобна позиция, която би подронила авторитета на княза. В блока на опозицията започват разногласия по въпроса за тактиката. Др. Цанков предлага да се настои пред княза да свали либералното правителство, тъй като то работи за неговото изгонване, довежда до пълно разстройство държавния живот и пр.[126]

Следователно стремежът на умерените либерали е да принудят Батенберг да им съдействува да дойдат на власт. От Букурещ Начович тревожно възразява на това искане, което би усложнило положението на държавния глава.[127] Но на 21 май „Средец" излиза със статия, в която открито обвинява княза като виновник за тежкото положение на страната. След като изброява старите прегрешения на Батенберг, авторът прави тънък намек за вината му за създадените лоши отношения с Русия. „С една дума, заключава той, държавний глава е без тяжест навън, без влияние и помощ вътре."[128] Статията на „Средец" показва, че партията на Цанков прави пълен завой в политиката си. Водена от партизански съображения, тя се обявява против княза и насочва погледа си към Русия. Безпомощното положение, в което се намира ненавижданият от царското правителство княз, ѝ показва, че той е обречен. Победата рано или късно щяла да принадлежи на по-силния противник в лицето на Петербург. Именно той трябвало да се търси за съюзник.

Новата ориентация на Др. Цанков се посреща със задоволство в руското дипломатическо агенство. А. Кояндер изведнъж активизира дейността си. До този момент той се въздържа от открито враждебни действия спрямо Батенберг и даже в известни моменти му оказва съдействие. Както вече казахме, от края на 1883 г. царското правителство въпреки лошото си отношение към княза възприема политика на ненамеса във вътрешните работи на Княжеството, разчитайки, че изправен срещу либералната партия, Батенберг неизбежно ще претърпи поражение. Затова и то не отказва подкрепата си на Каравеловото правителство, съдействува за изгонване на Сукнаров и пр., стремейки се да избегне подозрения за вмешателство. За да засили фронта на либералите, Кояндер прави опит да помири умерените с крайните. Няколко дни преди появата на споменатата статия в „Средец" той разговаря с Каравелов и Др. Цанков и ги убеждава да се сближат в името на отстраняването на Батенберг от българския престол. В случай, че те смятат княза за необходим за страната, той може да ходатайствува пред правителството си за помирение. Но руският дипломатически агент обявява, че „Русия едва ли може искрено да желае обединението на България под скиптъра на враждебния ѝ княз"[129]. Това означавало, че съдбата на Батенберг е решена.

Трудно е да се каже кога точно в Петербург назрява мисълта за нуждата от династични промени в България. Слуховете за това отдавна

[125] БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 4, а. е. 3399, л. 101. К. Стоилов от София, 29. IV. 1885 до Гр. Начович в Букурещ.

[126] Пак там, л. 111. К. Стоилов от София, 9. V. 1885 до Гр. Начович в Букурещ.

[127] ЦДИА, ф. 600, оп. 1, а. е. 275, л. 82. Гр. Начович от Букурещ, 14. V. 1885 до К. Стоилов в София.

[128] „Средец", бр. 126, 21. V. 1885.

[129] П. Павлович. Авантюры русского царизма в Болгарии. М., 1935, № 2. А. Кояндер от София, 19/7. VI. 1885 до Зиновиев в Петербург.

циркулират в българското общество.[130] Ясно е, че идеята на Йонин постепенно пуска корени сред царските управляващи среди, въздържани до известна степен от страха пред международни компликации. Голяма заслуга за това има А. Кояндер, който в докладите си представя българите неспособни да се управляват без чужда помощ и страната изправена пред анархия. „Но, повтарям, пише той, без вземане на радикални мерки ние все едно рискуваме да загубим България в съвсем недалечно бъдеще."[131]

Драган Цанков възприема искането на Кояндер и предлага помощта си на Каравелов за изгонване на Батенберг. За това трябвало да се подпише съглашение, в което той ще обещае да разтури партията си и преустанови издаването на „Средец", да отиде агент в Цариград. Каравелов от своя страна трябва да назначи на служба по-видните умерени либерали, а „Търновска конституция" да спре нападките срещу цанковистите.[132] Пред своите съюзници-консерватори Цанков скрива, че целта на това съглашение е детронирането на Батенберг.[133] Каравелов обаче се обявява против подобни действия и осуетява преговорите на тази база. Той се страхува от насилствено отстраняване на княза, което би хвърлило страната в нови усложнения. Либералите не го и смятат за необходимо, тъй като въоръжени с Търновската конституция, те свеждат до минимум участието на Батенберг в ръководене на държавните дела. През юни Стоилов съобщава: „Те дадоха на княза честна дума, че те са за него и че нямат нищо против него."[134] Позицията на Каравелов охлажда отношенията му с руския агент. Без да оцени искреното убеждение на либералите, че България трябва да се развива в тесни връзки със своята Освободителка, той настройва правителството си против тях. „От всичко това, пише Кояндер, направих извод, че ние на нито един българин не можем да разчитаме и нищо не можем да очакваме от тях освен лъжи и измами."[135] Подобни заключения едва ли биха помогнали на Петербург да възприеме правилна политика спрямо Княжеството.

Твърде скоро Кояндер демонстрира своето отрицателно отношение към либералния кабинет. Известният случай със списание „Съвременний показател", първото списание за разпространение на марксически идеи в България, едва не довежда до прекъсване на дипломатическите отношения. Заради нападките в него срещу царизма Кояндер представя ултимативни искания за спиране на списанието, за уволнение на В. Живкова и извинение на Русия чрез „Държавен вестник". Острата фор-

[130] БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 2, а. е. 834, л. 62—63. Г. Вълкович от София, 11. III. 1885 до Гр. Начович в Букурещ.

[131] П. Павлович. Пос. съч., № 2, с. 6—7. Неправдоподобността на подобни твърдения е отбелязана още тогава от някои руски дейци. През декември 1885 г. шефът на руската червенокръстка мисия в България Юзефович в обстоен доклад излага трайните чувства на любов, които изпитва българският народ към Русия, и обвинява царските дипломати в нетактичност и неумело изпълнение на своите задачи. — Вж. АВПР, ф. Политархив, д. 1284, л. 1404—1421. Писмо на пълномощника на Червения кръст Юзефович от София, 20. XII. 1885.

[132] С. Радев. Строителите на съвременна България. Т. I, II изд., с. 147.

[133] БИА—НБКМ, 14, оп. 4, а. е. 3399, л. 121—122. К. Стоилов от София, 4. VI. 1885 до Гр. Начович в Букурещ.

[134] Пак там, л. 131—132. К. Стоилов от София, 21. VI. 1885 до Гр. Начович в Букурещ.

[135] П. Павлович. Пос. съч., № 2, с. 6.

ма, която взема конфликтът, принуждава Каравелов да отстъпи,[136] като уволнява отговорната редакторка, изразява съжаление в една анонимна бележка във вестника, но списанието не е спряно. В същото време към Петербург политат доклади, в които князът се обвинява като подстрекател на Каравелов, съобщава се, че между двамата има съглашение, насочено против Русия, че се готви изгонването на руските офицери от страната и пр.[137] Рисувайки положението в най-черни краски, Кояндер предлага на правителството си два изхода — руският агент и офицерите да напуснат страната или да се подобрят отношенията с княза при някакво условие и по този начин да се потърси опора в негово лице. Вземането на решителни мерки, според него, е наложително, тъй като „с всеки ден тук губим почва".

Но в Петербург разсъждават по-трезво от своя агент, а и отдавна са отрекли възможността да се търси опора в лицето на Батенберг. Наистина опитите на княза за помирение с царския двор остават до този момент напразни. Както пролича, след конфликта по военния въпрос той проявява отстъпчивост към Петербург във всички въпроси. Желанието му да установи контакт чрез назначение на български агент в Русия, отблъснато още през август 1883 г., не получава удовлетворение и през следващите години. В началото на 1885 г. той прави усилия за помирение както чрез Кояндер, така и по косвен път, като се обръща за съдействие към Берлин.[138] Но отговорът на император Вилхелм е съкрушителен. В края на март 1885 г. в собственоръчно писмо той препоръчва на Батенберг да се държи добре с Русия, без да се надява на подкрепа от страна на Германия. Това писмо е съобщено на Гирс чрез германския посланик в Петербург Швайниц.[139] При усилията си да запази добрите отношения с Русия Бисмарк едва ли би се наел с посредничество в полза на Батенберг, чиято лична съдба не заема никакво място в плановете на германската политика. Отговорът на руското правителство до Кояндер изключва възможността за помирение с княза. Отхвърля се и предложението му за отзоваване на агента и офицерите, което би прекъснало всякаква връзка между Русия и Княжеството и би създало условия за засилване на чуждите влияния в страната. На Кояндер се препоръчва да се сближи с княза, за да се „отрезви партията на Каравелов"[140]. Това показва, че в Петербург все още виждат в либералната партия главната опора на своето влияние в страната и не са готови отново да залагат на Батенберг. Инструкциите завършват с препоръка за хладнокръвни действия, но те не дават ясна картина за намеренията на Русия спрямо княза. Очевидно руската дипломация все още не може да се реши на

---

[136] АВПР, ф. Политархив, д. 1282, л. 1363—1364. Кояндер от София, 24.VI./6 VII. 1885 до Външно министерство.

[137] Пак там, л. 1366—1369. Кояндер от София, 18. VII. 1885 до Азиатския департамент.

[138] АВПР, ф. Политархив, д. 1280, л. л. 1207—1213. А. Кояндер от София, 18. I. 1885 до Н. Гирс; БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 4, а. е. 3399, л. 107. К. Стоилов от София, 9. V. 1885 до Гр. Начович в Букурещ.

[139] Denkwürdigkeiten des Botschafters General v. Schweinitz, Zweiter Band, Berlin, 1927, S. 299. Интересно е, че Батенберг не съобщава на своите приближени в България за получаването на това писмо.

[140] АВПР, ф. Политархив, д. 1281, л. 1327—1329. Влангали от Петербург, 31. VII. 1885 до А. Кояндер в София.

крути мерки спрямо Батенберг и открито вмешателство в българските работи.

Междувременно княз Александър използува престоя си във Виена, където спира в края на месец юли на връщане от сватбата на брат си в Англия, за да поднови усилията си за помирение с Русия. Той разговаря с Калноки и Франц Йосиф, като изтъква готовността си да напусне България, ако силите пожелаят това. От австрийска страна Батенберг получава обещания, че въпросът ще бъде третиран с Бисмарк и с руския император на предстоящата среща в Кремзиер (13—14. VIII, ст. ст.). Князът е поканен да присъствува на военните маневри, които щели да се проведат в Пилзен по това време. Дават му се надежди, че там ще може да узнае нещо по-определено по въпроса.[141] Батенберг разговаря и с руския посланик княз Лобанов, който също обещава съдействие пред правителството си за подобрение на отношенията.[142] Добрият прием на Лондон и любезността на Виена го обнадеждават до известна степен.

По това време енергичният руски агент в София изпраща нов план на своето правителство. Във връзка с постъпките на Батенберг във Виена той пише, че положението може да се уреди по 4 начина. Първият, който Кояндер смята за най-добър, е руска окупация на Княжеството, назначаване на руски генерал-губернатор и въвеждане на руските закони в страната. Даже генералите Соболев и Каулбарс не стигат до подобна нелепа идея. Вторият начин е сваляне на Батенберг и поставяне на предан на Русия княз, който трябва да унищожи „разните родове свобода". Помирението с княза при известни условия, като съставяне на министерство от руски дейци начело с княз Кантакузин, ликвидиране на конституцията и пр., се представя като трети способ. И още една възможност — това е предлаганото от по-рано изтегляне на агента и офицерите, което неизбежно ще доведе до чужда окупация — „австрийска, румънска, турска . . . или наша"[143]. На това писмо император Александър III слага резолюция: „Няма съмнение, че настъпи моментът решително да се действува в България и да се свърши с всички тези въпроси."

Как именно е трябвало да стане това, за нас остава загадка поради ограничеността на документалните сведения. Известно е, че срещата на руския и австрийския император в Кремзиер, на която присъствуват и външните министри на двете страни, има за цел да закрепи постигнатото в Скерневиц разбирателство на базата на статуквото и съществуващите договори. Тя е предшествувана от среща между Калноки и Бисмарк, което показва съгласието на германския канцлер с усилията да се запази австро-руското приятелство и да се загладят недоразуменията.[144] Какви разговори се водят във връзка с положението на българския княз, не се знае. Не разполагаме с много данни и за съдържа-

---

[141] БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 4, а. е. 3399, л. 157—158. К. Стоилов от София, 4. VIII. 1885 до Гр. Начович в Букурещ.

[142] Пак там, л. 164. К. Стоилов от София, 7. VIII. 1885 до Гр. Начович в Букурещ.

[143] П. Павлович. Пос. съч., № 3, с. 7—8. Кояндер от София, 4/16. VIII. 1885 до Влангали в Петербург.

[144] DDF, s. I. t. VI, № 53, 61. Монмарен от Виена, 5. IX. 1885 до Фрейсине в Париж.

нието на разговора между Батенберг и Гирс, които се срещат след това във Франсесбад. Знае се, че князът иска съдействието на царския външен министър за подобряване на отношенията си с императора. Известно е, че при ръководството на руската външна политика Гирс проявява известна боязливост и страх от европейските усложнения. Очевидно поради това той е склонен да приема помирението като по-добро разрешение на въпроса, отколкото детронацията на Батенберг. Преди да действува в тази насока, той заявява, че трябва да говори с Кояндер. Понататък в разговора Гирс строго предупреждава княза, че великите сили са за запазване на статуквото на Балканите. Батенберг го уверява, че България няма да направи опит за съединение без разрешението на Русия.[145] Веднага след това Гирс извиква телеграфически Кояндер на специален разговор.[146] До какво решение стигат двамата, остава тайна поради избухване на Пловдивските събития, които предизвикват рязко усложнение на международната обстановка и положението на българския княз.

Докато Батенберг действува за помирение с Русия, в страната стават нови прегрупирвания на политическите сили. Пълният завой на Др. Цанков е вече безспорен факт. „Средец" открито произнася присъда над Батенберг. „Неговото положение, пише вестникът, не трябва да става причина за разстройството и опропастяването на България."[147] На страната на умерените либерали застават и привържениците на Н. Сукнаров, който подготвя издаването на собствен вестник „Съзнание".[148] След дълго агонизиране съединената опозиция се разпада. Консервативните шефове се ориентират към управляващата либерална партия заради подкрепата, която тя дава на княза. „По-видните наши единомишленици, съобщава К. Стоилов на Начович, споделят мисълта за поддържане на Каката (Каравелов—Е.С.)."[149] На такава позиция стои и Начович, който настоява от Букурещ със специален циркуляр да се оповести отношението на консерваторите към Др. Цанков.[150] Между доскорошните съюзници започва борба. В страната се разпространяват брошури за и против княза от консерваторския или от цанковисткия лагер, води се ожесточена вестникарска полемика.[151] Тя се пренася и в Източна Румелия, където „Съединение" помества дописка от София за династичния въпрос. „Династическият въпрос, пише в нея, каквото и да се казва, е вече отворен. . . Рано или късно ще трябва да се разреши, и то тъй, както го желае Русия, която ще

---

[145] БИА—НБКМ, ф. 271, а. е. 10, л. 90. Бележка за разговора между княз Александър и Н. Гирс във Франсесбад, 1885. Вж. също E. C. Corti. Alexander von Battenberg, S. 187—188.

[146] АВПР, ф. Политархив, д. 1281, л. 1346. Гирс от Франсесбад, 23. VIII. 1885 до Кояндер в София.

[147] „Средец", бр. 141, 13. VII. 1885.

[148] БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 4, а. е. 3399, л. 127. К. Стоилов от София, 12. VI. 1885 до Гр. Начович в Букурещ.

[149] Пак там, л. 137. К. Стоилов от София, 23. VI. 1885 до Гр. Начович в Букурещ.

[150] ЦДИА, ф. 600, оп. 1, а. е. 275, л. 117. Гр. Начович от Букурещ, 27. VI. 1885 до К. Стоилов в София.

[151] Пак там, л. 140. Гр. Начович от Букурещ, 9. VIII. 1885 до К. Стоилов в София.

умее да ни даде да разберем, че никакви заинтересовани замисли не съществуват върху народната ни независимост."[152] „Търновска конституция" веднага отговаря. Тя защищава княза и отрича наличието на династичен въпрос в България. Като доказателство се изтъква помощта, която Русия продължава да оказва на страната.[153] По-нататък вестникът запазва пълно мълчание. Либералите решават, че обсъждането на въпроса в техния орган ще навреди още повече на положението на княза.

РЕШАВАЩАТА ДУМА НА ВЕЛИКИТЕ СИЛИ ЗА СЪДБАТА НА БАТЕНБЕРГ

При това състояние на династичния въпрос става Съединението на Княжеството с Източна Румелия. Ал. Батенберг се съгласява да оглави движението, надявайки се, че това ще увеличи авторитета му в страната. В противен случай срещу него щели да се обявят пламенните агитатори и организатори на Съединението. Наистина Съединението оправдава надеждите на Батенберг за закрепване на положението му. В очите на масите осъществяването на тази българска мечта се свързва с името на княза. Но неговите позиции пред външния свят стават още по-нестабилни. Отношението, което Русия взема към Съединението, се определя именно от нежеланието ѝ да допусне закрепване на Батенберг на българския престол. Всички действия на руската дипломация от това време — изтегляне на руските офицери, отчисляване на княза от руската армия, възразяването против споменаване на името му в турско-българското съглашение и пр., свидетелствуват за рязко и непоправимо задълбочаване на конфликта. Пътищата за евентуално помирение вече са отрязани и в Петербург не скриват това. Солидаризирането на Австро-Унгария, Германия, Италия и Франция с руската позиция по Съединението отежнява положението на българския княз. За австро-немската дипломация Батенберг има значение само на средство за изостряне на англо-руското съперничество на Балканите, което щяло да засили международното значение на Хабсбургската империя и Бисмаркова Германия.[154]

Като противовес на тези сили са действията на английската дипломация. Установено е, че подкрепата, която тя оказва на българското съединение, е съобразена с британските интереси за изтласкване на руското влияние в тази част на Балканите чрез създаване на една по-голяма и враждебно настроена спрямо Русия държава. Тясно свързана с това е задачата за закрепване на престола на неглижирания в Петербург княз. Преведена на езика на английската дипломация, тя се изразява в идеята за персонална уния, клаузата за взаимна военна помощ в турско-българския протокол за съединението и пр.[155] Победоносната защита срещу нападението на Сърбия спечелва за българския народ и неговия княз симпатиите и на европейската общественост.[156]

---

[152] „Съединение", бр. 127, 18. VII. 1885.

[153] „Търновска конституция", бр. 155, 25. VII. 1885; БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 4, а. е. 3399, л. 155. К. Стоилов от София, 24. VII. 1885 до Гр. Начович в Букурещ.

[154] H. Hantsch. L Autriche et l'Europe, p. 591—593; Fr. Schnabel. L'Alemagne et l'Europe, p. 445—479.

[155] А. Пантев. Англия срещу Русия на Балканите 1879—1894, с. 85—125.

[156] С. Радев. Строителите на съвременна България. Т. I, II изд., с. 653—657.

Вътре в страната отношението към княза във връзка със споменатите две важни събития също се поляризира. Силите, които работят за осъществяване на Съединението на Княжеството с Източна Румелия, третират Батенберг като символ на българското единство. Зад управляващата либерална партия застават консерваторите и източнорумелийските либерали. „В последните събития, съобщава на 15/27 октомври 1885 г. Начович на Иречек, консерваторите бяха негови (на Каравелов — Е. С.) най-искрени привърженици. . . Понеже Каравелов относително до княза е прегърнал нашата програма, а това е най-важното според мен, аз искрено желая едно тясно сближение на консервативната партия с днешното министерство за удачното прекарване предстоящата криза."[157] Но въпреки схващанията на шефовете ѝ консервативната партия се намира в пълно разстройство и нейните привърженици в провинцията продължават да бъдат в съглашение с цанковистите. Стоилов и Греков проявяват пълна инертност по отношение на организирането на своята партия. Затова местните консервативни комитети реагират на циркулярите на Цанков по собствено усмотрение — едни ги подкрепят, други се въздържат.[158] Общо сред консерваторите от провинцията липсва яснота върху положението, при което надделяват партизанските страсти. При това състояние на партията въпреки становището на нейните водачи тя не може да окаже полезно съдействие на правителството.

Основна опозиционна сила са умерените либерали на Цанков, към които постепенно се присъединява бившата източнорумелийска консервативна партия. Неодобрението, с което Русия посреща Съединението, е главният аргумент в тяхната пропаганда. Според тях спасението на България може да се очаква само от Петербург, което налага да се изпълни волята му, като се свалят князът и правителството. Такова решение взема опозицията на събранието, което се свиква на 7 ноември в разгара на боевете при Сливница.[159] Поведението на цанковистите е вдъхновено от руските представители в София и Пловдив, които определено заявяват, че Русия не може да направи нищо за България, докато в страната управлява Батенберг."[160] „Не е ли по-добре, възкликва Св. Миларов, да жертвуваме княза, за да задоволим миналото си, да избавим настоящето си и да осигурим бъдещето си?"[161] А Др. Цанков се изказва пред кореспондента на руския вестник „Новое время" за необходимостта от „руска окупация".[162] По този начин за част от българските политически дейци изгонването на княз Александър е един от политическите варианти не само за подобряване на отношенията с Русия, но и за стабилизиране на външнополитическата позиция на България пред останалия свят.

---

[157] П. Миятев. Из архива на К. Иречек. С., БАН, 1953, с. 271.

[158] ЦДИА, ф. 600, оп. 1, а. е. 272, л. 5, 11. Г. Стойчев от Трявна, 8. II. и 27. IV. 1886 до К. Стоилов в София.

[159] „Търновска конституция", бр. 190, 31. XII. 1885.

[160] АИИ БАН, арх. кол. IV, оп. 8. а. е. 163, л. 1144—47 (PRO, FO, 78/3770). Ласелс от Пловдив, 10. XI. 1885 до Солзбъри в Лондон.

[161] БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 3, а. е. 2672, л. 16. Св. Миларов от Пловдив, 20. IX. 1885 до Гр. Начович в Букурещ.

[162] „Търновска конституция", бр. 190, 31. XII. 1885.

Откритата агитация на опозицията тревожи духовете в страната, създава атмосфера на смут и безпокойство. Желанието да бъде даден отпор на действията на цанковистите поражда едно крайно течение в либералната партия. То не само бичува опозицията, но и открито обвинява Русия за нейното отношение към Пловдивските събития. Подобна защита се оказва твърде опасна за княза и правителството. Каравелов взема бързи мерки да ограничи действията на крайните. Първият брой на „Независимост", издаван от З. Стоянов, Д. Петков и Д. Ризов, е конфискуван,[163] а излизането на вестника забранено до вдигане на военното положение. В програмната статия се отстоява искането за независимост на България и се обещава пълна подкрепа на Батенберг. На влошените отношения с Русия се противопоставя идеята за сближение с Турция.[164] Становището на царската дипломация по династичния въпрос, вплетено във възела на политическите събития, подклажда избухването на национализма, който обхваща все още ограничен кръг от българската интелигенция.

Тук трябва да се отбележи и позицията, на която застават първите български социалисти. Тя е изразена на страниците на в. „Демократ", излизал от 25. II. до 19. IV. 1886 г. Осъждайки грубата намеса на царизма във вътрешните работи на страната, вестникът се обявява за запазване на добри отношения с Русия, без чиято подкрепа България не може да се развива като самостоятелна и независима държава. На тази база „Демократ" остро критикува както опозицията на Цанков, така и националистическата агитация, която създава враждебни настроения спрямо Освободителката. Той се позовава на дълбоките исторически връзки между българския и руския народ и жизнените интереси на страната.[165]

Нов подтик за нажежаване на вътрешната обстановка дават мирният договор със Сърбия и турско-българското съглашение за Съединението. Отстъпките, които е принудено да направи българското правителство, за да ликвидира въпросите, се оценяват като следствие от влошените отношения между княза и Русия и в резултат на това загубване на руската подкрепа. Разочарованието от компромисното уреждане на Съединението обхваща все по-широки слоеве от населението. То постепенно прераства в страх за бъдещето на страната и убеждението, че тя не може да съществува лишена от мощната поддръжка на Освободителката. При това тежката за българските възможности война довежда до пълно разстройство на икономиката на страната. Повикът за помирение с Русия се издига от различни политически групировки. „Всички са на мнение, съобщават от Горна Оряховица на Стоилов, щото да се направят каквито жертви би било да се помири княза с Русия; без Русия сякой е убеден, че не може слабата държавица, но и. . . князът да се поддържи."[166]

---

[163] БИА—НБКМ, ф. 178(II В 6984). З. Стоянов от Русе, 2. II. 1886 до Д. Ризов. По същия начин е конфискуван появилият се след Съединението на 28. IX. 1885 г. в. „Самозащита" (З. Стоянов и Д. Ризов), който, защищавайки Съединението и Батенберг като български княз, критикува политиката на Русия.

[164] „Независимост", бр. 1, 18. I. 1886.

[165] Вл. Топенчаров. Българската журналистика 1885—1903. С., 1963, с. 52—60.

[166] ЦДИА, ф. 600, оп. 1, а. е. 241, л. 14. Ат. Х. Иванов от Г. Оряховица, 24. II. 1886 до К. Стоилов в София.

Цанковистите се възползуват от тези настроения, за да организират широко опозиционно движение, в което да включат и консерваторите от провинцията, бившите румелийски „съединисти“ и част от офицерите.[167] Привържениците на консервативната партия в провинцията въпреки сдържаността на ръководството си се придържат към Цанковата партия. „Ние се държим добре с цанковистите, съобщава най-активният консерватор в Свищов Анев, които са твърде малко, но са много добри и с тяжест хора“ и „всички търговци първой гилдий“ — добавя той в следващото си писмо.[168] В другите градове на провинцията положението е същото. Необходимостта от подобряване на отношенията с Русия се чувствува все по-осезателно от членовете на консервативната партия. Последните събития ги убеждават, „че без мощната десница и влиянието на Русия няма спасение за нас, осъществлението на наший идеал, обединението на българский народ става илюзорно без този фактор“[169]. Това изисква да бъдат направени жертви за помирение между княза и руския императорски двор.

Но Др. Цанков и неговите привърженици не се задоволяват вече с подобна възможност. Те възприемат изцяло решението на Петербург за отстранение на Батенберг от българския престол. Както съобщава Кояндер в края на 1885 г., малко след като напуска София, Др. Цанков даже смята, „че единственото спасение на страната е в установяване в нея на макар и временно руско управление“[170]. Тази идея развива и Св. Миларов. В разговор със Стоилов с типичната му склонност към преувеличения и екзалтираност той заявява, „че България трябва да стане руска провинция, че ние не можем да се управляваме, че конституционализмът бил у нас просто шарлатания и че след няколко десетини години, когато България достигне Санстефанските граници, ние трябва да сме щастливи, ако имаме спрямо Русия правата, които днес има Финландия“[171]. Въпреки че руската дипломация не споделя тези крайни възгледи, тя вижда в цанковистите силата, която може да осъществи плана за изгонване на княза, и затова им оказва пълна подкрепа. По искане на Цанков, Балабанов и Бурмов още в края на 1885 г. им е предоставена помощ от 12 000 фр. за издаване на вестник.[172] Името на новия вестник се обсъжда от руското правителство, което не се съгласява той да се нарича „Санстефанска България“. Програмата, съгласувана също с Петербург, задължава органа „да следва политиката на Русия към сегашното положение в България“[173]. След като подписват клетвена декларация, че ще действуват в съгласие с руската дипломация, през април 1886 г. Цанков, Балабанов и Бурмов подновяват „Средец“ под името „Светлина“. Антикняжеската опозиция получава в ръцете си ново силно оръжие.

---

[167] БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 4, а. е. 3399, л. 188—193. К. Стоилов от София, 27. II. 1886 до Гр. Начович в Букурещ.

[168] ЦДИА, ф. 600, оп. 1, а. е. 224, л. 42, 62. Д. Анев от Свищов, 16 и 28. II. 1886 до К. Стоилов в София.

[169] Пак там, л. 62.

[170] П. Павлович. Пос. съч., № 4, с. 10. А. Кояндер от Петербург, 17/29. XII. 1885 до Зиновиев.

[171] БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 4, а. е. 3399, л. 188—189. К. Стоилов от София, 27. II. 1886 до Гр. Начович в Букурещ.

[172] П. Павлович. Пос. съч., № 5, с. 11. П. Богданов от София, 25. XII/5. I. 1885 до Н. Гирс.

[173] Пак там, № 8, с. 13. П. Богданов от София, 5/17. IV. 1886 до Н. Гирс.

В началото на април Др. Цанков се обръща към своите последователи със специален циркуляр. В него той определя задачите на опозицията — „да се отървем от това противонародно правителство и да си придобием отново любовта и покровителството на велика Русия". За тази цел трябва да се свикват протестни митинги в страната, да се съставят опозиционни комитети и да се изпратят от всеки окръг или околия делегати за общото събрание, което ще се проведе в Русе на 27 април.[174] С открито писмо от 18 април и Н. Сукнаров подканя съмишлениците си и „всички ония, които не одобряват политиката на Каравелова", да вземат участие в проектираното общо събрание.[175] Консерваторите от Лом, Свищов, Плевен и др. градове се обръщат към К. Стоилов за инструкции.[176] Те получават нареждане да се въздържат от участие в него. Заедно с това Анев е натоварен с мисия да се срещне с представителите на „съединената опозиция" в Русе и да настои за отлагане на събранието, докато се постигне споразумение между водачите на двете партии. След дълги обсъждания русенската опозиция решава да съобщи на Цанков, че той трябва да се споразумее със Стоилов „за деня и програмата на събранието". В противен случай консерваторите нямало да участвуват в него.[177] Пред опасността другите опозиционни сили да се откъснат от него, Др. Цанков отлага събранието, като организира само протестни митинги в някои градове.[178]

В същия ден, 27 април, управляващата партия свиква в София митинг, петхиляден според „Търновска конституция", на който се изказва доверие към правителството и се осъждат „предателските действия на Др. Цанков и другарите му, явно насочени против свободата и правата на народа."[179] Вместо събрание в Русе Цанков, Балабанов и Бурмов подготвят писмо до княза за необходимостта от сваляне на правителството и подобряване на отношенията с Русия, което разпращат за подписи в провинцията.[180] Към „Светлина" се прибавя още един глас — пловдивският вестник „Съединение", който на 5 април започва отново да излиза. Неговата агитация намира основания в разочарованието на населението в Южна България от начина на уреждане на Съединението, което се оценява като непълно.

Състоянието на българо-руските отношения във връзка с княз Батенберг създава тревожни настроения и сред висшия състав на армията. Русофилски настроените офицери застават на страната на опозицията и постепенно възприемат проповядвания от нея изход от положението. Антикняжеските настроения се подклаждат и от неудовлетворени лични амбиции след войната.[181]

---

[174] „Търновска конституция", бр. 23, 20. IV. 1886.

[175] БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 4, а. е. 3444, л. 120. Открито писмо на Н. Сукнаров, С., 18. IV. 1886 г.

[176] ЦДИА, ф. 600, оп. 1, а. е. 613, л. 3. Хр. Николов от Лом, 16. IV. 1886 до К. Стоилов; а. е. 224, л. 73. Д. Анев от Свищов, 18. IV. 1886 до К. Стоилов и др.

[177] Пак там, а. е. 224, л. 75. Д. Анев от Свищов, 30. IV. 1886 до К. Стоилов в София.

[178] АВПР, ф. Политархив, д. 1288, л. 1765—1767. П. Богданов от София, 2. V. 1886 до Н. Гирс.

[179] „Търновска конституция", бр. 25. 30. IV. 1886.

[180] АБАН, ф. 43 к, а. е. 35, л. 2. Циркулярно писмо на Др. Цанков, София, 5. V. 1886 г.

[181] БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 4, а. е. 3399, л. 188. К Стоилов от София, 27. II. 1886 до Гр. Начович в Букурещ.

Притиснато, от една страна, от подкрепяната от руското агенство Цанкова опозиция, правителството е атакувано, от друга страна, от крайните елементи в собствената си партия. Около министъра на правосъдието д-р В. Радославов, който осъжда умерената политика на кабинета и настоява за неотстъпчивост спрямо решенията на силите, се очертава една фракция. Към нея се присъединяват З. Стоянов, Д. Петков и Д. Ризов. „Независимост" се появява отново на 8. III. 1886 г., за да поднови острите нападки срещу Русия. Нейното съдържание свидетелствува за появата на русофобско течение в тогавашното българско общество. Позицията на царското правителство към Съединението и охлаждането на българо-руските отношения създават противоруски чувства сред част от българската буржоазия и интелигенцията. Те се подхранват от надеждите, че в лицето на Англия и Австро-Унгария като главни съперници на Русия ще се спечели необходимата за съществуването на страната външна подкрепа. За оформяне на русофобско течение в либералната партия несъмнено изиграват роля и източнорумелийските либерали, известни със своите антируски настроения. Оставането на княз Александър Батенберг на българския престол се отстоява като символ на независимостта на страната. „Няма него в България, пише „Независимост", няма самостоятелна и свободна България."[182] Заедно с това групата около Радославов и „Независимост" се нахвърля и срещу П. Каравелов, който не одобрява острия език срещу Русия. Въпреки че не приема руския стремеж за династична промяна, шефът на правителството търси средства за изглаждане на отношенията. Предизвикателствата на „Независимост" само дават храна на цанковистката опозиция и задълбочават конфликта с Петербург. „Търновска" и „Независимост", съобщава Стоилов, се псуват един друг."[183] Официозът помества статии, в които аргументирано се разкрива несъстоятелността на позицията, на която са застанали редакторите на „Независимост". В уводна статия от 29 март отново се разяснява курсът на либералното правителство — поддържане на близки връзки с Русия, без да се допуска намесата на външни сили във вътрешните работи на страната. Вестникът с горчивина порицава безогледната антируска критика, от която страната няма полза. „Може би да е тежко, заключава той, но ний трябва да го кажем: „Независимост" с донкихотството си и детинството си става несъзнателно мост на туй влияние, срещу което се бори."[184]

Стремежът на русофобското течение към откъсване на България от Русия и свързването ѝ с Англия или Австро-Унгария не отговаря на жизнените интереси на страната. Създадено от руското оръжие, Княжеството има в лицето на Освободителката си своята естествена покровителка и защитница. Само с подкрепата на руската дипломация то е в състояние да се противопостави на натиска на западните капиталистически държави. При това огромната част от българския народ запазва трайни чувства на вярност и привързаност към Русия. Сред политическите дейци привържениците на русофилска външнополитическа ориентация са повече от противниците. Историята показа, че откъсването на България от руското вли-

[182] „Независимост", бр. 14, 30. IV. 1886.
[183] БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 4, а. е. 3399, л. 206. К. Стоилов от София, 6. IV. 1886 до Гр. Начович в Букурещ.
[184] „Търновска конституция" бр. 18, 29. III. 1886.

яние се отрази твърде лошо и имаше тежки последици за политическото развитие на страната.

Разколът в либералната партия влошава още повече положението на правителството. Падането му би довело на власт едната от двете крайни опозиционни сили, а това неминуемо щяло да създаде още по-опасна и може би фатална за българския престол криза. Във връзка с предстоящото откриване на Народното събрание през май Стамболов взема мерки да смекчи конфликта и запази единството на партията. По негово внушение З. Стоянов настоява пред Д. Ризов да се спрат нападките срещу Каравелов. „Желателно е, пише той, да престанем засега борбата между Каравелов и нас. И той, и ние — към една цел се стремим."[185] Временното затишие на „Независимост" съвпада с акцията на либералските дейци в Търново и Русе за постигане на компромисно разбирателство с опозиционните сили. На 27 април с. г. русенските дейци З. Стоянов, Т. Кърджиев, Хр. Иванов, Я. Ангелов и др. излизат с „Протокол", в който се призовават „колективните усилия на съществуващите у нас партии за сближението им и сгрупирането на всички партии, за да се действува задружно за завършване на общото народно дело" и за подобряване на „отношенията на България с освободителката Русия". Тези опити обаче пропадат.[186] В навечерието на откриване на Народното събрание групата около Радославов отново настоява за правителствени промени, като И. Цанов и Каролев бъдат извадени от кабинета. Каравелов отказва да изпълни желанието им, намирайки момента неудобен. След дълги съвещания Ст. Стамболов успява да успокои духовете с обещание правителствени промени да бъдат направени след закриване на НС.[187]

Александър Батенберг не остава безучастен към създалата се около него и във връзка с положението му политическа обстановка. Реакцията на Русия към Съединението много ясно му показва, че той не може да разчита повече на помирение. Въпреки това князът предприема известни действия в тази насока. След победата над Сърбия той издава указ до армията, в който се изказва благодарността, която дължи българският народ на създателите на армията — руския император и руските офицери. Идеята е внушена от руския военен аташе във Виена барон Каулбарс. Част от руската дипломация не одобрява възприетата от царското правителство политика спрямо България. Тя предвижда опасностите, които крие курсът за изгонване на Батенберг. Привърженик на изглаждане на отношенията е виенският руски посланик княз Лобанов-Ростовски, който насърчава постъпките на Батенберг в тази насока. Заедно с указа българският княз отправя чрез барон Каулбарс писмо до Александър III. Императорският отговор звучи съвсем обезкуражително. Декларирайки добрите си чувства към българския народ, Александър III заявява, че моментът не е удобен за лични обяснения.[188]

---

[185] БИА—НБКМ, ф. 178(II В 6987). З. Стоянов от Русе, 18. IV. 1886 до Ризов и Петков.

[186] ЦДИА, ф. 600, оп. 1, а. е. 241, л. 22. Ат. х. Иванов от Г. Оряховица, 1. IV. 1886 до К. Стоилов; „Независимост", бр. 16, 7. V. 1886; АВПР, ф. Политархив, д. 1285, л. 1525—1551. П. Богданов от София, 5. V. 1886 до Н. Гирс.

[187] АБАН, Сб. IV, оп. 1, а. е. 24, л. 69—71. П. Генадиев. Исторически случан от живота на българските политически дейци. I. Стефан Стамболов.

[188] АВПР, ф. Политархив, д. 1284, 1885, л. 1425—1426. Проект на писмо на Александър III до Ал. Батенберг.

Политиката на руското правителство по въпроса за Съединението тласка българския княз да търси помощ от западните държави. Но само английската подкрепа не може да закрепи положението му. Известно е, че всички сили подкрепят руското искане името на Батенберг да не се споменава в турско-българското съглашение за Съединението. За да не остане изолирана, и Англия се съгласява на това. Прунуден да отстъпи, князът става все по-враждебен към Петербург.[189] Английската дипломация поддържа тези настроения, като го окуражава с надеждата, че Бисмарк е добре разположен към него и не ще допусне изгонването му.[190] В Лондон все още се надяват да въвлекат по-определено канцлера в българските работи. „Въобще, съобщава К. Стоилов, Негово Височество е абсолютно решен да държи със западните сили и е уверен, че това е в интереса на България; за Русия не го е нито грижа. Бисмарк се е интересувал в тукашните работи и е давал съвети в мъчни обстоятелства."[191] Батенберг даже показва на своя бивш секретар една телеграма на канцлера, че е взето съгласието на Гирс Русия да не се противопостави на евентуално провъзгласяване на княза за крал. Ние не знаем доколко това сведение е правдоподобно. Но то никак не е изключено, като се има пред вид голямата игра на германската дипломация. Чрез постоянния главен съветник при Германското външно министерство (1880—1906) барон Фридрих фон Холщайн, който енергично действува в полза на Батенберг, Германия осъществява своята скрита, но постоянна съпротива срещу Русия на Балканите. Противоречието между позицията на Холщайн и декларациите на Бисмарк в подкрепа на руските искания е само привидно. В същност то разкрива двойствените ходове на германската дипломация.[192] Верен на своята двулична политика, железният канцлер се стреми да задълбочи кризата в българо-руските отношения, да поощри английското правителство, което ще противопостави още повече Лондон на Петербург, без обаче да е готов открито да излезе срещу Русия и да влоши отношенията си с нея заради Батенберг. Наистина германската дипломация подкрепя усилията на руската да се принуди князът да приеме постигнатото българо-турско съглашение, в което неговото име не се споменава.[193] Това показва, че надеждите на Ал. Батенберг за подкрепа от страна на Германия едва ли са основателни.

Окуражен в надеждите си за помощ от Запад и недоволен от своето правителство, което приема измененията в турско-българското съглашение според исканията на Русия, князът се свързва с крайните елементи около „Независимост". Има сведения даже, че той дава 15 000 лв. за издава-

[189] БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 4, а. е. 3399, л. 196. К. Стоилов от София, 6. III. 1886 до Гр. Начович в Букурещ; Също АИИ БАН, арх. кол. IV, оп. 241, а. е. 75, л. 207(PRO, FO, 78/3770). Ласелс от София, 9. XI. 1885 до Солзбъри.

[190] Пак там, оп. 7, а. е. 4868, л. 29. Дневник на Гр. Начович, 4. IV. 1886.

[191] Пак там, оп. 4, а. е. 3399, л. 199. К. Стоилов от София, 6. IV. 1886 до Гр. Начович в Букурещ.

[192] А. Пантев. Българският въпрос в нова книга по историята на германската външна политика в края на XIX в. — Исторически преглед, 1970, кн. 3, с. 100—102.

[193] АВПР, ф. Политархив, д. 1288, л. 1764. П. Богданов от София, 26. III. 1886 до Н. Гирс.

нето на вестника и поддържа неговата безразсъдна антируска агитация.[194] На княза се харесва и поведението на Радославов, който настоява за рискована и необмислена съпротива срещу решенията на великите сили. Опирайки се на крайните, Батенберг става все по-предизвикателен спрямо Русия и недоволен от умерените действия на Каравеловия кабинет.[195]

Трябва да се отбележи, че водейки война срещу опозицията вътре и вън от партията си, П. Каравелов успешно въздържа и княза и следва политиката си на отстъпки пред Русия и силите в името на ликвидиране на кризата и стабилизиране на положението на страната. При несъгласието си да приеме руското желание за изгонване на княза в перспектива тази политика щяла да укрепи и Батенберг на българския престол. Тя се оценява единствено от консервативните вождове. Те не одобряват предизвикателното поведение на княза и споделят общото мнение, че е необходимо помирение с Русия. В този смисъл и Начович, и Стоилов непрекъснато съветват княза.[196] В усилията си да отцепят привържениците си от цанковистите консервативните водачи се опитват да сплотят партията си и да провеждат самостоятелна политика. На 25 април К.Стоилов съобщава, че в дома му се е състояло събрание, на което са присъствували Хр. Стоянов, Д. Греков, Г. Вълкович, Странски, П. Горбанов,Н. Бенев, С. Константинович и Михайлов. Взема се решение да се организира издаване на вестник, с какъвто единствено консерваторите не разполагат по това време. В него ще се акцентува особено на сближението с Русия. Всички се съгласяват с необходимостта консервативната партия да работи за подобряване на отношенията с Петербург. Предприемат се и действия в тази насока. Начович е упълномощен да работи пред руския представител в Букурещ за сближение с Русия от името на консервативната партия.[197] В този смисъл изказва готовност да съдействува и Екзарх Йосиф от Цариград.[198] „Трябва, пише Стоилов на Начович, да се достигне, щото русите да се споразумеят с консерваторите; сближението с Русия, извършено от и чрез консерваторите, ще се лиши от всичките си опасности и ще бъде едно благодеяние."[199] Краткотрайната активност на консерваторския център, която цели да спаси княза и да спечели позиции за партията в бъдеще, остава без резултат. На мястото на Урусов в Букурещ е изпратен Хитрово, но и без тая смяна царското правителство, което гледа на консерваторите като на врагове на Русия, никога не би се сближило с тях.

Въпреки недоволството си от своя пръв министър Ал. Батенберг много добре съзнава, че провалът на правителството в предстоящата сесия на Народното събрание би означавало присъда както на неговата, така и на княжеската политика. При това, като знае любовта на широките

---

[194] БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 4, а. е. 3399, л. 198—207. К. Стоилов от София, 6. IV. 1886 до Гр. Начович в Букурещ.

[195] Пак там, II А 8762. Д. Ризов от София, 17. III. 1886 до З. Стоянов в Русе.

[196] Пак там, ф. 14, оп. 4, а. е. 3399, л. 200. К. Стоилов от София, 6. IV. 1886 до Гр. Начович в Букурещ.

[197] Пак там, л. 210. К. Стоилов от София, 21. IV. 1886 до Гр. Начович в Букурещ.

[198] ЦДИА, ф. 600, оп. 1, а. е. 226, л. 13—14. А. Шопов от Цариград, 18. I. 1886 до К. Стоилов в София.

[199] БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 4, а. е. 3399, л. 212—213. К. Стоилов от София, 25. IV. 1886 до Гр. Начович в Букурещ.

народни маси към Русия, той не смее да повика на власт крайните. След детронацията си Батенберг пише на Ан. Головина: „Вие познавате твърде добре народа, за да знаете, че в България не може да съществува дълго време едно антируско правителство.“[200] Собствените интереси на княза му налагат да се държи за министрите си и да ги подпомага. В навечерието на изборите за Народно събрание, определени за 11 май, Батенберг, придружен от П. Каравелов, прави обиколка в Южна България, за да успокои духовете. Запазването на реда в областта по време на изборите е от голямо значение за престижа на княза и правителството пред външния свят. По време на пътуването в Бургас е разкрит на 6 май известният заговор против княза и неговия министър, организиран от руския офицер в румелийската милиция Набоков.[201] Обръчът около Батенберг все повече се стеснява, а разгарянето на страстите по време на изборите не предвещава нищо добро.

Генералното сражение на политическите сили става в Народното събрание, открито на 2 юни 1886 г. Предварителният успех на либералите в изборите,единодействието между княза и правителството и усилията на Стамболов да преодолее разкола показват, че кабинетът ще успее да се наложи. Но това едва ли би сложило край на острата вътрешна криза. Още в края на февруари Стоилов далновидно пише: „Камарата ще подкрепи Каравелов. Но катастрофата един ден, която ще помете и Каравелов, и княза, е неизбежна!“[202] Наистина правителството с голяма мъка успява да защити политиката си. Раздразнението на политическите страсти стига до крайна степен и от залите на Народното събрание се пренася навън.

Още по време на заседанията русофилската опозиция изработва програма за бъдещите си действия. Създадено е ново централно бюро, в което влизат цанковистките водачи, Н. Сукнаров и свищовският консерватор Анев. То щяло да има два клона — в Русе и Пловдив, за ръководене на борбата в Северна и Южна България. Набелязват се мерки за организационно затягане и общо ръководство на действията в цялата страна.[203] Русофилската опозиция все повече се активизира, а нейните вестници най-безогледно нападат княза и настояват за руска окупация. Фронтът се поддържа от „Светлина“, „Съединение“, „Русенски куриер“, „Бургаски вестник“, „Правда“, „Напред“, „Народ“ и др.[204] В общия хаос се открояват гласовете на „Светлина“ и „Съединение“. „Изворът за злото, пише К. Величков в „Съединение“, е в двореца на българската столица. Той е в оная свещена и неприкосновена особа, която сме имали нещастието да изберем за български княз.“ И заключава: „За да се помирим с Русия, изискват се тридесет и три условия: първото е да се осободим от княза. . .“[205] „Съединение“ даже призовава към действия. „Злото за

---

[200] БИА—НБКМ ф. 161 (IIB 2713), л. 1. **Ал. Батенберг от Дармщат, 1. XII.** 1886 до А. Головина.

[201] С. Радев. Пос. съч., т. I, II изд., с. 743—745.

[202] БИА—НБКМ, ф. 14, оп, а. е. 3399, л. 190. К. Стоилов от София, 27. II. 1886 до Гр. Начович в Букурещ.

[203] ЦДИА, ф. 600, оп. 1, а. е. 615, л. 1—5. Протокол от събрание на депутатите от опозицията от Северна и Южна България, 21. VI. 1886.

[204] Вл. Топенчаров. Пос. съч., с. 43—47.

[205] „Съединение“, бр. 9, 26. VI. 1886.

България е коронованата глава, която управлява. Който отърве България от тази личност, той е за нас най-големия патриот и най-големия за нас доброжелател."[206] „Светлина", „текето от Паренсовата улица", както нарича Начович цанковисткия щаб, приглася с не по-малко усърдие. Опозицията използува обтегнатите отношения със Сърбия и усилено разпространява слухове за ново сръбско нападение над България. Нейната пропаганда намира добра почва сред населението, изтерзано от политическото напрежение и обезпокоено за бъдещето на страната. Тя умело експлоатира трайните чувства на любов и признателност, които българският народ питае към своята Освободителка. „Забележително е, съобщават от Горна Оряховица на Стоилов, че от ден из ден повече се вкоренява омразата и напротив благоприятствуват без изключение до най-последен селянин за Русия. Страшно мразят Англия, Германия, Австрия и като князът държи с тях, мразят и княза. . ."[207]

Либералното правителство ясно съзнава сложността на положението и се мъчи да намери спасителен път. Още докато заседава Народното събрание, Каравелов и Стамболов правят нов опит за помирение с Русия. Те се обръщат към руското дипломатическо агентство с молба за подобряване на отношенията и условията, при които то би могло да се осъществи. Двамата изказват готовност да се оттеглят от властта, ако Петербург желае това, и да дадат възможност за създаване на ново правителство. По въпроса за княза Каравелов и Стамболов заявяват, че неговата власт е ограничена от конституцията, че той няма решителна роля при определяне на външната политика на страната и не може да се наложи на правителството.[208] С това двамата искат да изтъкнат, че Русия може да разчита на България, без да е необходимо изгонването на Батенберг. Страхът от нови, съдбоносни за страната сътресения ги кара да не желаят детронацията. За да бъдат по-убедителни, те заявяват, че вероятно князът среща подкрепа от Лондон, Берлин и Виена. Отговорът на Богданов е категоричен — Русия не може да промени отношението си към Ал. Батенберг, станал враг на нейните интереси.

В политиката си към България царското правителство се ръководи от погрешната оценка на отделните политически фактори в страната. То надценява значението на княза за политическата ориентация на България и затова смята изгонването му от престола като условие sine que non за запазване на руското влияние там. В Петербург пренебрегват отношението на най-влиятелната партия — либералната, към Русия и вместо да се опрат на нея и трайните чувства на народа към освободителите си, възприемат авантюристичната политика на династични промени. Тактиката на руската дипломация е да се демонстрира недоверие към княза и правителството му и да се подкрепя борбата на опозицията, на която се разчита да организира преврат срещу Батенберг.[209] Това означава намеса на Русия във вътрешните работи на страната, което в бъдеще има

---

[206] „Съединение", бр. 28, 10. VII. 1886.

[207] ЦДИА, ф. 600, оп. 1, а. е. 241, л. 26. Ат. х. Иванов от Г. Оряховица, 4. V. 1886 до К. Стоилов.

[208] АВПР, ф. Политархив, д. 1288, л. 1772—1775. П. Богданов от София, 18/30. VI. 1886.

[209] П. Павлович. Пос. съч., № 10, с. 16—19. Програмна записка от Нелидов от Цариград, 28. VI/10. VII. 1886 (одобрена от императора).

катастрофални последици както за България, така и за руското влияние на Балканите.

Правителството на Каравелов е изправено пред неравностоен противник. Действията му се ограничават в даване на отпор на вестникарските аларми на опозицията. „Търновска конституция" защищава княза от нападките, опровергава слуховете за предстояща руска окупация и сръбско нападение, мъчи се да успокои общественото мнение.[210] П. Р. Славейков издава специална брошура „Размишления върху положението ни", в която обосновава политиката на правителството и специално отношението му към династичния въпрос, остро полемизира с опозицията на Цанков и крайната фракция на З. Стоянов, Д. Ризов и Д. Петков, настоява за помирение с Русия в името на националните интереси на страната.[211] В този дух действува и П. Каравелов, който продължава да търси изход от положението чрез преговори с руското агентство. Резултатите от тези опити са съвсем обезкуражителни.[212]

В началото на юли д-р В. Радославов окончателно напуска правителството и излиза в опозиция. Неговата група започва да издава „Народен вестник", чийто няколко броя са изпълнени с критика срещу каравеловата политика и срещу русофилската опозиция. От друга страна, чрез необмислените си предизвикателства Батенберг усложнява сам положението си. След обиколката си в Южна България през май той прави посещение в Букурещ, където е приет от краля и правителството. В разговорите, които води с Карол и румънските министри, Батенберг поставя въпроса за необходимостта от създаване на балканска конфедерация, намеквайки, че разчита на подкрепата на Бисмарк. Това алармира букурещкия кабинет, който се страхува от нови български действия, този път към Македония. Стурдза заминава за Цариград, където настоява пред германския посланик Радовиц да се вземат мерки за сдържане на Батенберг. Бисмарк посреща всичко това като опит да бъде въвлечен в борбата срещу Русия и остро реагира. Опитите от българска страна за изглаждане на конфликта не могат да смекчат гнева на канцлера.[213] Усложненията, които Батенберг създава в германо-руските отношения, настройват срещу него още повече германската дипломация. Франция също показва недобро разположение към страната. Френският печат остро напада тронното слово на княза пред Народното събрание, в което не се споменава нищо за турско-българското съглашение за Съединението. В Париж са недоволни от 8% мито, с което българското правителство облага френските стоки на бившата румелийска граница.[214] При това, кокетирайки с Русия заради страха си от конфликт с Германия, Франция застава на нейна страна и в българските работи.

---

[210] „Търновска конституция", бр. 39, 3. VII. 1886; бр. 42, 24. VII. 1886 и др.

[211] П. Р. Славейков. Размишления върху положението ни. С., 1886, 78 с.

[212] Е. Каравелова. Петко Каравелов и княз Александър. Руски и русофилски интриги. Кулисите на 9-ти август.—Вик, бр. 5, I, 12. XII. 1923, с. 10—11.

[213] БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 1, а. е. 421, л. 20—22. Гр. Начович от Букурещ, 8. VII. 1886 до И. Цанов в София; Вж. също Aufzeichnungen und Erinnerungen aus dem Leben des Botschafters Joseph Maria von Radowitz. Herausgegeben von Haio Holborn,Zweiter Band, 1878—1890, Berlin und Leipzig, 1925, S. 264.

[214] Turkey, № 2 (1886), № 327.

Единствено Англия, доволна от изострянѐто на българо-руските отношения, сѐ стреми да затвърди влиянието си в страната чрез подкрепяне на Ал. Батенберг и неговото правителство. Британската дипломация полага усилия за предотвратяване на всякакви външнополитически усложнения, които биха могли да предизвикат опасна за княза намеса на силите. Активното съдействие се съчетава с подклаждане на русофобските чувства сред българските управляващи среди.[215] В Лондон се страхуват, че изгонването на Батенберг от българския престол ще доведе до руска окупация и изпадане на страната под пълно руско влияние. Английската позиция към българския династичен въпрос ярко се демонстрира по време на детронирането, реинтронирането и абдикацията на княза.[216] Но тя не успява да спаси Батенберг. Отношението на Австро-Унгария и Германия изиграва решителна роля. Въпреки противоречията си с Русия двете държави не желаят прекомерно засилване на английското влияние на Балканите. При това обтегнатостта на френско-германските отношения ги кара да бъдат по-внимателни спрямо Петербург. За австро-немските интереси се оказва по-полезно да бъде удовлетворено руското желание, което щяло да задълбочи англо-руския конфликт на Балканите. С оглед на това на срещата в Кисинген, малко преди преврата срещу Батенберг, Бисмарк и Калноки се споразумяват да поддържат „съюза на тримата императори“ на базата на ненамеса в българските работи. Тази позиция разкрива възможност на Русия да действува свободно в България.[217]

В началото на август развитието на вътрешнополитическата криза достига до своята връхна точка. Тонът на „Търновска конституция“ звучи все по-песимистично. „Опозицията вече е почнала да руши. . . Ако се вярва на това, което се върши подмолно, опозицията е запалила вече фенера и търси посред бял ден съмисленици.“[218] Това вярно предугаждане идва малко късно. Подкрепяни от опозиционните политически сили и руското дипломатическо агентство, русофилски настроените офицери от армията организират известния заговор за детронирането на Батенберг.[219] Той изненадва както княза, така и правителството, които въпреки известни слухове не вярват, че опозицията ще прибегне до подобни крайни мерки. Обвиненията срещу П. Каравелов като съпричастен на заговора сѐ опровергават от австрийските документи.[220] Със̀ свалянето на Батенберг династичният въпрос в България навлиза в нова, още по-остра фаза с фатални последици за страната и отношенията ѝ с Русия.

---

[215] А. П а н т е в. Англия срещу Русия на Балканите 1879—1894, с. 129—133.

[216] АИИ БАН, арх. кол. IV, оп. 241, а. е. 170, л. 456—457. (PRO, FO, 78/3891). Форин офис, 5. IX. 1886 до Ласелс и др.

[217] А. З. М а н ф р е д. Внешняя политика Франции 1871—1891, с. 370; В. Л. Г л е б о в. Основные черты и приемы германской политики на Балканах в конце XIX-начале XX в., с. 80—83; W. L. L a n g e r. European Alliances and Alignments 1871—1890. New Jork, 1931, p. 323—364; В. М. Х в о с т о в. История на дипломацията. Т. 2, с. 262.

[218] „Търновска конституция“, бр. 44, 6. VIII. 1886.

[219] С. Р а д е в. Стронтелите на съвременна България. Т. I, II изд., с. 765—801.

[220] С. Р а д е в. Каравелов и контрапревратът според австрийските тайни архиви. — Зора, бр. 4221, 31. VII. 1933.

* * *

По този начин династичният въпрос се оказва един от най-сериозните проблеми на младата българска държава. Поставен от княз Батенберг във връзка с претенциите му за засилване на монархическата власт, той се превръща в средство за намеса на великите сили във вътрешните работи на страната. Неговият развой предизвиква остра вътрешнополитическа криза. В не по-малка степен той засяга и външната политика на държавата. Нестабилността на българския трон засилва зависимостта на България от европейските сили и сюзерена Турция, намалява съпротивителните ѝ възможности в борбата за изграждане и утвърждаване на относителна самостоятелност и защита на националните интереси. Реализирането на другите външнополитически проблеми в голяма степен се оказва зависимо от състоянието на династичния въпрос. Търсейки опора от страна на великите сили за монархическите си амбиции, княз Александър е готов да им прави отстъпки по ред външнополитически въпроси. Създават се още по-неблагоприятни условия за решаването на най-важните за Княжеството проблеми. Въпреки това българските правителства успяват в известна степен да защитят националните интереси на страната по най-важните външнополитически проблеми — Дунавския въпрос, бежанския въпрос, граничните спорове, Съединението и пр.

Курсът, който възприема царската дипломация по този въпрос, довежда до влошаване на българо-руските отношения. Това поставя на изпитание българската външна политика, отклонява я от нейните основни задачи. Въпреки известни модификации, наложени от състоянието на отношенията с Русия, до детронацията Княжеството запазва своята генерална външнополитическа ориентация. Заблужденията на царската политика, признати още тогава от някои руски дипломати,[221] имат твърде тежки последици за България и отношенията ѝ с Освободителката. 1886 година ознаменува краха на руската политика спрямо България. Русия загубва влиянието си в страната, а българската външна политика взема нов курс.

Развоят на династичния въпрос отразява острите борби между великите сили за влияние в България. Батенберг става жертва на международните отношения. Неговото изгонване се разглежда от Русия като средство за запазване на позициите в създадената от нея държава. Колкото повече се изостря съперничеството ѝ с Англия и Австро-Унгария на Балканите, толкова по-остра форма взема нейният антикняжески курс.

Именно в международните противоречия и главно англо-руското съперничество на Балканите трябва да се търси основната причина за поляризацията в българското общество. Обща черта на слаборазвитите балкански държави през разглеждания период е, че външнополитическата им ориентация се влияе от международната политика и външните явления, а не от социално-икономическото развитие на дадената страна. В 1886 г. Княжеството е твърде изостанало в стопанско отношение — слабо развита промишленост, нищожни капитали и незначителна външна търговия. Поради това не можем да се съгласим с някои автори, които обясняват крайното русофилство и русофобството в този период с ико-

[221] Дневник В. Н. Ламсдорфа (1886—1890). Под редакцией и с предисловием Ф. А. Ротштейна. М. —Л., 1926, с. 133—137.

номическите интереси на различните слоеве на българската буржоазия.[222] По наше мнение основната причина, която влияе върху оформяне на външнополитическата ориентация на различните обществени сили, е сложната международна обстановка и намесата на силите. Борбата на Англия срещу руското влияние на Балканите дава основание на част от българските политически дейци да заложат на британската подкрепа срещу намесата на Русия във вътрешните работи на страната. Страхът от грабителските претенции на западните държави тласка друга част от буржоазията към пряко подчинение и близост с царизма, изразена в течението на крайните русофили. По този начин вътрешнопартийните борби около съдбата на Ал. Батенберг са отражение на империалистическите балкански противоречия.

Разбира се, не трябва да се пренебрегва и значението на социално-икономическите процеси, които се извършват в недрата на българското общество. Неизбежното капиталистическо развитие на младата държава задълбочава класовата диференциация. Тя се изразява в продължаващото разцепление на либералната и консервативната партия, взаимното преливане на партиите от Княжеството и Източна Румелия и оформяне на нови фракции и групи. Икономическите интереси на различните слоеве на българската буржоазия все по-определено диктуват техните политически платформи. Така с течение на времето зад националистическата група на „Независимост" ще застане постепенно свързващата се със западния пазар търговско-промишлена буржоазия. В русофилската опозиция ще влезе оная част от средната търговска буржоазия, която търгува с Русия, едрите земевладелци и лихвари. Но до средата на 1886 г. поради слабото развитие на капиталистическите отношения процесите на политическо обособяване и ориентиране на различните групи на буржоазията не са ярко очертани. Върху оформянето на външнополитическата ориентация на различните обществени сили влияят и партизанските настроения, личните амбиции, психологическите особености, свързани с получаване на образование, възпитание, убеждения, родствени връзки и др. Тенденциите, които се зараждат в политическото развитие на България в периода 1885—1886 г., се изявяват по-определено през следващите години във връзка с развитието на капиталистическите отношения, които неумолимо си пробиват път в хода на историческия процес.

Следователно причините за династичната криза с всичките ѝ последици от вътрешно-и външнополитическо естество се коренят в монархическите амбиции на Ал. Батенберг, борбата между империалистическите държави за господство на Балканите и заблужденията и грешките на царската дипломация.

---

[222] Д. К о с е в. Антируската политика на българската едра буржоазия и П. Р. Славейков. — Исторически преглед, 1949, кн. 2, с. 165—172; История на България, т. II, с. 81—94.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В първите години след Освобождението на преден план в действията на българската дипломация стои въпросът за укрепване и утвърждаване на младото Княжество. Изпълнението на тази задача налага уреждане на редица по-дребни или по-значителни проблеми, като предпоставки за решението на генералната перспективна цел — националното обединение. А именно — създаване на дипломатически апарат, установяване на междудържавни контакти, определяне на границите на Княжеството, включване в международни съглашения и конвенции от различен характер, участие при изработване на правилниците за корабоплаването по р. Дунав, изпълнение на задълженията по Берлинския договор относно железопътното строителство и откупуване на Русе-Варненската железница и др.

Дейността на българската външна политика в тази насока е облекчена от поставеното от Временното руско управление начало. В своята всестранна работа по организиране на новосъздадената държава руските окупационни власти отделят внимание на най-належащите външнополитически задачи. Те начертават насоките, начините, средствата и пр. за тяхното бъдещо разрешение.

През разглеждания от нас период България установява дипломатически отношения с всички балкански страни и с великите сили. Но тя има свои агенти само в Цариград, Белград и Букурещ. Постоянните контакти с европейските държави се поддържат чрез акредитираните в София чужди дипломатически агенти и генерални консули. Опитът да бъде назначен дипломатически агент в Русия (К. Стоилов, 1883) се проваля поради настъпилите усложнения в българо-руските отношения. При липсата на специално подготвени хора първите български дипломати се подбират от средата на видните обществени дейци, които имат политически опит, знаят езици, в повечето случаи са получили образование в Европа и пр. Разбира се, това не гарантира притежаване на дипломатически качества. В годините след Освобождението като български дипломати се проявяват М. Балабанов, д-р Кирович, Гр. Начович, К. Цанков, д-р Г. Вълкович, Н. Стойчев, Ив. Ев. Гешов, П. Каравелов и др. Както видяхме в изложението, те неведнъж се справят блестящо със задачите си.

Разрешението на граничния въпрос създава много затруднения на Княжеството поради сблъскването на интересите му с тези на Сърбия, Румъния и Турция. Международната комисия, натоварена да определи

границите, предоставя на балканските страни отсъждането на много спорни пунктове или дава неясни заключения за други. Възползувани от това, и Сърбия, и Румъния предявяват претенции в ущърб на България. Това създава непрестанни конфликти, безкрайни и безрезултатни обсъждания. Граничните въпроси стават постоянният дразнител в отношенията между България и нейната северна и западна съседка. Българската политика по този въпрос се изразява в стремеж да се защити националната територия, определена от Берлинския договор, и да се осигурят икономическите интереси на пограничното население. До края на проследявания период се урежда само българо-турската граница, а това спомага за ликвидиране на честите гранични стълкновения там и прекратяване на действията на разбойническите банди. Благоприятното решение на сръбско-българския граничен спор през пролетта на 1887 г. е подготвено от твърдата позиция на Княжеството по тоя въпрос през целия 8-годишен период. За по-дълго време остава неуредена само българо-румънската граница.

Включването на България в международните пощенски, санитарни и други конвенции съдействува за издигане на държавния ѝ суверенитет. Независимата политика на страната по Дунавския въпрос осуетява опитите на западните държави да установят пълен контрол върху корабоплаването по реката. В споразумение с Румъния България се противопоставя на постановленията на силите и на натиска на Австро-Унгария, целеща да господствува по Дунав.

Железопътният въпрос най-много обременява българската дипломация. След дълги преговори България е принудена да се съгласи с построяването на исканата от Виена железопътна линия Цариброд — Вакарел като част от международния път Виена — Цариград. Но тя успява да се освободи от Компанията на Източните железници и да поеме пътя на държавното строителство, притежание и експлоатация на железниците. Железопътната линия Русе — Варна е откупена от английската компания-концесионер за най-добрите при тогавашните възможности условия. Чуждите компании са отстранени от Княжеството, а това спасява българския народ поне за момента от експлоатацията на западноевропейския капитал чрез железопътното строителство.

Осъществяването на националното обединение включва реализиране на две задачи — съединение на Княжеството с Източна Румелия и освобождаване и присъединяване на Македония и Тракия. Програмата по този въпрос се изработва по-бавно. Тя се изразява в установяване на тесни контакти с Областта, поддържане в общественото мнение идеята за обединение, финансово подпомагане на културното дело на Екзархията в Македония и Тракия, действуване пред силите за изпълнение на чл. 23 на Берлинския договор и пр. В политиката на всички правителства по националния въпрос има континюитет. Съединението заема попредно място в плановете на българската дипломация поради възможностите за по-лесното му осъществяване. С признаването му от силите е завършен първият етап от националното обединение на българския народ. През следващите години успоредно с укрепване на държавата българската външна политика постепенно ще се концентрира около съдбата на Македония и Тракия.

Съединението дава решително отражение върху българската външна политика. От една страна, Княжеството нараства, засилва се и става фактор на Балканите. Наред с това към неговите външнополитически проблеми се прибавят тези на Областта. А именно — притежаването и строежът на южнобългарските железници, уреждане собствеността на турските бежанци, румелийският дълг към Портата и др. Влиянието на тези обстоятелства върху българската външна политика ще се почувствува по-късно. За четиримесечния период — от признаване на Съединението до детронацията на Ал. Батенберг — решителни промени не стават. Вниманието на българското правителство е заето с ликвидиране последиците от Пловдивския акт и острото поставяне на династичния въпрос.

Сериозно влияние върху хода на българската външна политика след Освобождението имат острите вътрешнопартийни борби и честата смяна на правителствата, което отслабва силите на Княжеството. Погълнати от вътрешните проблеми, българските кабинети отклоняват вниманието си от важните външнополитически мероприятия. На това се дължи донякъде и известното забавяне в изграждането на единна програма за действие по националния въпрос. Още по-неблагоприятно влияние оказва династичният въпрос, който влошава международното положение на страната, охлажда отношенията с Русия, а това има тежки последици за външнополитическия кредит на Княжеството. Например основната причина за отрицателното отношение на Русия към Съединението е конфликтът й с българския княз.

Детайлното проследяване на различните прояви на външнополитическата дейност на българските правителства след Освобождението показва, че младото Княжество има относително самостоятелна външна политика. Тя се определя от непосредствените потребности на държавата и се ръководи от стремеж за защита на нейната независимост. Почти всички български правителства независимо от партийната им принадлежност се стремят да постигнат благоприятно за развитието на страната решение на проблемите.[1] В този смисъл те проявяват самостоятелност и по отношение на Русия. Ярък пример за това е твърдата опозиция на софийския кабинет на решенията на Лондонската дунавска конференция. Опитът на руското правителство като изразител на „европейския концерт" да принуди страната да приеме постановленията на силите относно корабоплаването по реката се сблъсква с решителната неотстъпчивост на Княжеството. Самостоятелност проявяват българските правителства и при решението на железопътния въпрос. Изхождайки от финансовото състояние на страната, те не се ангажират със строежа на Дунавската железница въпреки интереса на Русия към нея.

Неравноправното международно положение на Княжеството се отразява неблагоприятно върху развоя на неговата външна политика. При решението на редица въпроси българските правителства са принудени да правят отстъпки. Формалната зависимост на Княжеството им пречи да следват целите си за защита на националните интереси. Не само Тур-

[1] Различията между консерватори и либерали на власт са тактически. Консервативната партия проявява по-голяма отстъпчивост спрямо великите сили като условие за постигане на добро разположение към България и създаване на по-благоприятни условия за развитието й.

ция като сюзерен, но и съседните балкански държави се стремят да използуват васалното положение на младата държава в своя полза. Така например Румъния и Сърбия искат прилагане на капитулационния режим и спрямо техните поданици. От васалитета в различни случаи успешно се ползуват и великите сили. Именно поради това те поддържат усилията на Османската империя да запази сюзеренните си права и да ограничи проявите на самостоятелност от страна на Княжеството.

През разглеждания период (1879—1886) българската външна политика е ориентирана към Русия. В нейно лице Княжеството вижда своя създател и естествен покровител. Балканската политика на Петербург, насочена към прегражданe влиянието на западноевропейските държави чрез създаване и укрепване на независими държави на полуострова го прави съюзник на българската държава в стремежа ѝ към самостоятелност и обединение на българския народ. Въпреки усложненията с конфликта между Батенберг и император Александър III до края на интересуващия ни период Княжеството запазва своята генерална русофилска ориентация. Тя се диктува не само от добре разбраните политически интереси на младата държава, но и от трайните чувства на любов и признателност, които изпитва българският народ към Освободителката.

В тясна връзка с това стои въпросът за ролята на Русия в провеждането на българската външна политика. Както пролича от изложението, тя оказва постоянна подкрепа на Княжеството при реализиране на неговите външнополитически задачи. Изправена срещу агресивните претенции на западните империалистически държави, българската дипломация сама търси съдействието на Петербург. Неговото ръководство в българските външнополитически акции не намалява самостоятелността на страната. Напротив, то съдействува за нейното укрепване. Затова въпреки българо-руските недоразумения по някои въпроси от вътрешнополитическия живот до август 1886 г. всички княжески правителства продължават да координират своите външнополитически действия с царската дипломация.

Една от основните характерни черти на българската външна политика през визираното време е нейният постоянен контрол от страна на общественото мнение. Годините след Освобождението са период на установяване на буржоазната демокрация у нас. Конституционно-парламентарната форма на управление оказва голямо влияние върху външната политика. Всяко правителство е принудено да дава отчет за общите насоки на дипломатическите си акции и да се съобразява с преобладаващото обществено мнение. Няма външнополитическа проява, която да не е добила, макар и в най-общ вид, публичен характер. Официозите на почти всички правителства публикуват дипломатически документи, излагат своето становище по отделни въпроси и го защищават. Ярко свидетелство за условията, при които се изгражда външната политика, са серията публикации на Министерството на външните работи и на изповеданията, известни като „зелени книги“. Те не са само подражание на установената в европейските държави практика, но и съществена черта на буржоазната демокрация в България с аспект на външната политика. Общественото мнение е един от решаващите фактори при осъществяване на българската външна политика. То определя до голяма степен почти

еднаквия стремеж на всички княжески правителства да защитят икономическата и политическата независимост на България.

При изясняване на българската външна политика изниква въпросът за ролята на княз Александър Батенберг. Конкретното изложение показа, че неговото участие в провеждане на тази политика е неопределящо. Намесата на княз Александър при решение на външнополитически въпроси довежда до конфликт между него и преди всичко либералните правителства. Търсещ опора във външните сили за засилване на монархическата си власт, той проявява отстъпчивост по отношение претенциите на чуждите държави. Подобна позиция често заемат и правителствата на консервативната партия. Така например князът се съгласява България да подкрепи австрийския проект за корабоплаването по Дунав, спира гласуването на закона за поданството, когато някои държави протестират против него, готов е да отстъпи Арабтабия на Румъния и пр. Тази отстъпчивост е сериозно препятствие за правилния ход на българската външна политика. Но либералните правителства ограничават действията на княза и го принуждават да се съгласи с техните решения. Опитите на Батенберг например по време на Бреговския конфликт (1884) и др., да наложи свое решение по даден въпрос остават неуспешни. Лишен от дипломатически качества и ограничен от Конституцията, българският княз е трябвало да се задоволи с твърде скромно присъствие във външнополитическите държавни дела.

Българската външнополитическа тактика се изгражда на базата на: 1) помощта на Русия; 2) използуване на балканските противоречия на великите сили и 3) сближение с балканските държави. При осъществяването и на най-малката задача от външен характер Княжеството си осигурява на първо място дипломатическата подкрепа на Русия. Наред с това то се стреми да лавира между силите, да отклонява неблагоприятните задължения, залагайки на противоположните интереси на европейските държави. Солидарността на стремежите му с тия на останалите балкански християнски държави го кара да търси единодействие с тях. Твърде често през разглеждания период България е инициатор на балканско сближение, но тази тактика ще се наложи на балканските буржоазни правителства едва през първото десетилетие на XX век.

Българската външна политика се оформя и осъществява в условията на изключително сложна международна обстановка. Изостряне на австро-руско-английските противоречия на Балканите след Берлинския конгрес затруднява външнополитическото утвърждаване на страната. Защитата на националната независимост налага непрестанна борба с агресивните претенции на империалистическите държави. Но България не е само обект на международните отношения. С развитието си като самостоятелна държава тя излиза на европейската арена. Поради скромните си измерения, икономическа и политическа слабост и изостаналост Княжеството е неравноправен субект на международното общуване. То не избягва общата съдба на балканските държави — постепенно изпадане в икономическо и политическо подчинение на великите сили.

Външната политика заема важно място в усилията на първите български правителства за изграждане и утвърждаване на младата държава. С основание може да се каже, че тя има решаващо значение в това отношение, като се имат пред вид острите вътрешнополитически кризи, твър-

де краткият за успехи в икономическото развитие период и пр. Действията на българската дипломация защищават правата на Княжеството върху корабоплаването по Дунав, спасяват го от експлоатацията на западния капитал, ограничават проявите на османския сюзеренитет, защищават границите на страната, включват я в международното общуване, регулират различните външни контакти с балканските и други държави, спасяват Съединението — първата стъпка към национално обединение, и пр. Всичко това определя изключителното значение на външната политика в историческото развитие на Княжеството след Освобождението. През следващите години българската дипломация ще продължи борбата за защита на страната от експанзионистичните претенции на западните империалистически държави и за постъпателно еманципиране от Турция, ще концентрира усилията си около въпроса за завършване на националното обединение.

LA DIPLOMATIE DE LA PRINCIPAUTE DE BULGARIE (1879—1886)

ELENA STATELOBA

(Résumé)

Les bases de la politique extérieure bulgare furent posées dès les premières années de l'existence indépendante de l'Etat. La diplomatie de la Principauté se forme et se réalise dans les conditions d'une situation internationale exceptionnellement compliquée. L'aggravation des contradictions autro-russo-anglaises dans les Balkans après le Congrès de Berlin entravent le raffermissement du pays dans la sphère de la politique extérieure. La défense de l'indépendance nationale commande de lutter sans relâche contre les prétentions agressives des Etats impérialistes.

Les tâches essentielles de la politique extérieure bulgare découlent des dispositions du Traité de Berlin qui a démembré le peuple bulgare et sanctionné la création d'un Etat bulgare dans les limites étroites de la Principauté. La Bulgarie est un Etat vassal, chargé de maints engagements internationaux de caractère différent. Le joug séculaire et la guerre lourde de conséquences laissent un héritage misérable — désorganisation financière et économique, manque d'expérience dans les affaires et les traditions d'Etat, retard général en comparaison avec l'Europe. Tout ceci détermine les deux tâches principales de la politique extérieure de l'Etat nouvellement créé:

1) Raffermissement et consécration de la Principauté.

2) Préparation de l'union nationale.

Bien que l'union nationale soit le souci majeur de l'Etat bulgare des décennies durant, dans les premières années après la Libération, ce problème n'a pas une importance primordiale, ce qui est bien compréhensible. Le jeune Principauté est encore mal organisée et très faible. L'édification étatique et politique du pays s'avère une tâche difficile malgré l'aide multiple des autorités d'occupation russes et le travail considérable réalisé par le gouvernement provisoire russe. L'attention des gouvernements qui se succèdent souvent est engagée par les multiples problèmes, liés à la liquidation des conséquences de la Guerre russo-turque et le passage à la vie politique normale. Ce n'est que maintenant que se forment les conceptions des deux partis politiques au sujet de la politique extérieure bulgare. À cette étape de l'histoire de Bulgarie, à savoir les premières huit années après la Libération, la tâche essentielle de la jeune diplomatie est de consolider la Principauté tant à l'intérieur qu'au point de vue international.

La réalisation de cette tâche commande le règlement d'une série de problèmes plus ou moins importants, condition préalable pour la solution de l'objectif perspectif majeur — l'union nationale, à savoir — création d'un appareil diplomatique, établissement de contacts interétatiques, détermination des frontières de la Principauté, participation à des conventions et accords internationaux de caractère différent, participation à l'élaboration des règlements concernant la navigation sur le Danube, exécution des engagements découlant du Traité de Berlin en ce qui concerne la construction ferroviaire et rachat de la ligne de chemin de Ruse—Varna, etc.

Mettant à profit les contradictions balkaniques entre les Grandes puissances et avec l'aide continue de la Russie, les gouvernements bulgares mènent opiniâtrement une politique pour la défense de l'indépendance nationale de l'Etat et le rehaussement de son prestige. Les actes de la diplomatie bulgare défendent les droits de la Principauté sur la navigation sur le Danube, la préservent, du moins pour le moment, de l'exploitation du capital occidental par la construction ferroviaire, limitent les manifestations de la suzeraineté ottomane, défendent les frontières du pays, l'introduisent dans la vie internationale, règlent les différents contacts extérieurs avec les pays balkaniques et autres.

La réalisation de l'union nationale requiert l'exécution de deux tâches — union de la Principauté avec la Roumélie orientale et libération et incorporation de la Macédoine et la Thrace. Le programme concernant ce problème s'élabore plus lentement. Il s'exprime par l'établissement de contacts étroits avec la région, l'entretien dans l'opinion publique de l'idée d'union, aide financière à l'oeuvre culturelle de l'Exarchat en Macédoine et en Thrace, intervention auprès des Grandes puissances pour l'exécution de l'art. 23 du Traité de Berlin, etc. La politique de tous les gouvernements au sujet du problème national est invariable. La question de l'union tient la première place dans les plans de la diplomatie bulgare parce qu'elle est plus facilement réalisable. Indépendamment de cela, la politique envers la Roumélie orientale est étroitement liée à celle à l'égard des terres non libérées. Avec la reconnaissance de l'union par les puissances s'achève la première étape de l'union nationale du peuple bulgare. Pendant les années suivantes, parallèlement à la consolidation de l'Etat, la politique extérieure bulgare sera concentrée progressivement sur le sort de la Macédoine et de la Thrace.

Les différentes manifestations de la politique extérieure des gouvernements bulgares après la Libération témoignent que la Principauté mène une politique extérieure relativement indépendante. Elle est déterminée par les besoins immédiats de l'Etat et par la tendance de défendre les intérêts nationaux. En ce sens les gouvernements bulgares font preuve d'indépendance même à l'égard de la Russie. Presque tous les cabinets, indépendamment de leur appartenance de parti, s'efforcent d'obtenir une solution des problèmes favorable au développement du pays. La participation du prince Alexandre de Battenberg à la conduite de la politique extérieure bulgare n'est pas déterminante.

Pendant la période étudiée la politique extérieure de la Principauté est orientée vers la Russie. La politique de Pétersbourg dans les Balkans, tendant à barrer l'influence des puissances européennes occidentale par la création et le raffermissement d'Etats indépendants dans la péninsule, fait de la Russie l'allié naturel de l'Etat bulgare dans ses aspirations à l'indépendance

et l'union du peuple bulgare. En dépit des complications nées du conflit entre le prince Alexandre et l'empereur Alexandre III, la Bulgarie, jusqu'à la période étudiée, garde son orientation russophile générale. Elle est dictée non seulement par les intérêts réels du jeune Etat mais aussi par les sentiments solides d'amour et de reconnaissance éprouvés par le peuple bulgare envers sa Libératrice.

Le rôle positif de la Russie dans la planification et la réalisation des premières initiatives de politique extérieure de la Bulgarie constitue un précédent original dans l'histoire balkanique à la fin du XIXe siècle. Le soutien constant que l'Etat bulgare reçoit de la Russie pendant presque toutes ses manifestations dans le domaine de la politique extérieure ne le rend pas complètement dépendant du tzarisme. Bien au contraire, grâce à l'aide et l'assistance russes, la Bulgarie consolide ses positions sur l'arène internationale tout en raffermissant son indépendance politique.

La solidarité des aspirations de la Principauté avec celles des autres pays balkaniques l'oblige à l'unité d'action avec ces derniers. Bien souvent pendant la période étudiée la Bulgarie est l'initiatrice de rapprochement balkanique, mais cette tactique s'imposera aux gouvernements bourgeois balkaniques à peine pendant la première décennie du XXe siècle.

Les luttes aiguës au sein des partis, qui secouent la Principauté dans les premières années de son existence et les prétentions monarchiques du prince Alexandre, ayant refroidi les relations avec la Russie et aggravé la situation internationale du pays ont une répercussion défavorable sur le cours de la politique extérieure bulgare. A cela s'ajoute également la dépendance formelle de l'Etat nouvellement formé de l'Empire ottoman, ce qui le place dans une situation d'inégalité de droits sur l'arène internationale. La lutte contre les nombreuses difficultés de caractère intérieur et extérieur met à l'épreuve la jeune diplomatie et influe sur l'élaboration de sa tactique.

Indépendamment des efforts déployés et des succès réalisés, la diplomatie bulgare ne parvient pas à sauver la Principauté du sort commun des Etats balkaniques—la dépendance progressive économique et politique des Grandes puissances.

БИБЛИОГРАФИЯ

I. ИЗТОЧНИЦИ

1. Архивни фондове

Архив при Българската академия на науките
Фонд № 26 — М. Балабанов
Фонд № 43 к — Др. Цанков
Сбирка № 4 — Единични постъпления
Архив на Института за история при БАН
Арх. кол. № IV (Англия)
Арх. кол. № XII (Франция)
Архив на Църковно-историческия и архивен институт
Дневник на Екзарх Йосиф — I, II, III тетр.
Български исторически архив при Народна библиотека „Кирил и Методий"
Фонд № 5 — К. Цанков
Фонд № 11 — Др. Цанков
Фонд № 14 — Гр. Начович
Фонд № 15 — Ст. Данев
Фонд № 19 — Т. Икономов
Фонд № 111 — М. Дринов
Фонд № 112 — Св. Миларов
Фонд № 161 — А. Головина
Фонд № 178 — Д. Ризов
Фонд № 271 — Ал. Батенберг
Фонд № 272 — Ив. Ев. Гешов
Фонд № 286 — Г. Вълкович
Фонд № 290 — Д. Греков
II А 8723, II А 8762, инв. № 1853
Централен военен архив — Гр. Велико Търново
Фонд № 1 — Ал. Батенберг
Централен държавен исторически архив
Фонд № 176 — Министерство на външните работи и на изповеданията
Фонд № 315 — БДА в Белград
Фонд № 321 — БДА в Цариград
Фонд № 327 — БДА в Букурещ
Фонд № 284 — Министерски съвет
Фонд № 568 — Ив. Ев. Гешов
Фонд № 600 — К. Стоилов
Фонд № 700 — Евл. Георгиев
Фонд № 708 — Държавен съвет
Архив внешней политики Россни
Фонд Главный архнв V—A_2 1879—1886
Фонд Политархив 1879—1886
Фонд Канцелярия 1879—1886
Фонд Консульство в Софии 1879—1886
Фонд Секретный архив 1879—1880

Центральный государственный исторический архив
Фонд № 568
Archives du Ministère des Affaires Etrangères de France, s. Correspondance politique, Bulgarie, I/1879; Turquie — Sofia, I/1876—1878.
Archivele Statului, Bucureşti, fondul Casa Regală.
Public Record Office, 105 (Serbia—Diplomatic)

2. Публикувани документи

Архив на Възраждането. Т. II. Документи по Съединението. Под ред на д-р Д. Т. Страшимиров, С., 1908.
Аргиров Ст. Дописки на К. Иречек върху България в чуждите вестници през 1879—1882 г. — Родина, I, кн. 1, С., 1938.
Арнаудов М. К. Стоилов и българската Екзархия в 1882 г.—Год. на Университета „Св. Климент Охридски", Ист.-фил. факултет, т. XXXVII, 1941.
Дневник Д. А. Милютина 1878—1880. Том третий, М., 1950.
Дневници на I—IV ОНС, С., 1879—1886.
Документи за българската история. Т. IV, ч. II, С., 1942,
Гешов Иван Ев. Спомени и студни. С., БАН, 1928, с. 138—178. (Спомени и документи из борбата за Съединението).
Кесяков д-р Б. Принос към дипломатическата история на България 1878—1925. Т. I, С., 1925.
Конституция на Българското княжество. С., 1887.
Кореспонденция по Министерството на външните работи и на изповеданията (от 26 марта да 15 октомврия 1880). С., 1880.
Кореспонденция по Министерството на външните работи и на изповеданията (от 4 февруарий 1881 г. до 27 октомврий 1882), С., 1883.
Кореспонденция по въпроса за Русенско-Варненската железница (от 22 август/3 септември) 1881 г. до 14(26) август 1884 г.). С., 1884.
Кореспонденция по въпроса за Съединението. С., 1886.
Миятев П. Из архива на К. Иречек. С., БАН, 1953.
Освобождение Болгарии от турецкого ига, т. 3, М., 1967.
Павлович П., Авантюры русского царизма в Болгарии. М., 1935.
Проект за Органически устав за държавното устройство на Българското княжество. Пловдив, 1879.
Славейков П. Р. Избрани произведения. Т. II, С., 1956.
Стоилов К. Дневници. Политическата криза в 1879 г. Българска мисъл, 1925, кн. I.
Blue Books, Turey № 7(1881), № 13(1884), № 2 (1886).
Briefwechsel des Botschafters General v. Schweinitz. Berlin, 1928.
Callimaki-Catargi N. Appendice au livre vert roumain sur la question du Danube. Paris, 1881.
Commission Technique européenne formé en vertu d'un acord intervenu entre les puissances signataires du traité de Berlin, 1879. Paris, 1880.
Correspondance diplomatique de Baron de Staal (1884—1900). Publié par A. Meyendorf. T. I, Paris, 1929.
Denkwürdigkeiten des Botschafters General v. Schweinitz. Zweiter Band, Berlin, 1927.
Die Grosse Politik der europäschen Kabinette 1871—1914. Sammlung der diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes. Bd. III, Berlin, 1926.
Documents diplomatiques français relatifs aux origines de la guerre de 1914. Paris, I-re série, t. III, IV, V, VI.
Jorga N. Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles I-er (1866—1880). Bucarest, 1938.
Mémoire à consulter pour la Principauté de Bulgarie contre la Compagnie de Chemin de fer R-Varna. Paris, 1882.
Protocols of the Conference held in London respecting Navigation of the Danube. London, 1883.
Relaţiile internaţionale ale României în documente (1368—1900). Bucureşti, 1971.
Slivăt A., M. Tudoriţă. Traratul româno-austro-ungarn din annul 1883. — Revista archivelor, 2, anul X, Bucureşti, 1967.
Sturdza D. Recueil de documents relatifs à la liberté de navigation du Danube. Berlin, 1904.

3. Преса

В. „Балкан“ — 1883; в. „Братство“ — 1884; в. „Българин“ — 1879; в. „Витоша“ — — 1879—1880; в. „Държавен вестник“ — 1879—1886; в. „Македонски глас“ — 1885; в. „Независимост“ (София) — 1880—1881; в. „Независимост“ — 1886; в. „Отечество“ — 1884; в. „Марица“ — 1879—1885; в. „Работа“ — 1882; в. „Светлина“ — 1882; в. „Средец“ — 1884—1885; в. „Съединение“ (Търново) — 1880; в. „Съединение“ (Пловдив) — 1882—1886; в. „Търновска коиституция“ — 1884—1886; в. „Целокупна България“ — 1879—1880; в. „L'Indépendance roumaine“ (Bucarest) — 1880—1886.

4. Мемоари

Ганчев Д. Спомени 1864—1887. С., 1939.
Гешов Ив. Е в. Спомени из години на борби и победи. С., 1916.
Дневник В. Н. Ламсдорфа (1886—1890). Под редакцией и с предисловием Ф. А. Ротштейна, М. — Л., 1926.
Икономов Т. Мемоари. С., 1973.
Иречек К. Български дневник 1879—1884. Т. I, II, Пловдив — София, 1930.
Каравелова Е. Петко Каравелов и княз Александър. Руски и русофилски интриги. Кулисите на 9-ти август. — Вик, бр. 5, I, 12. XII. 1923.
Маджаров М. Ив. Първата ми и последна среща с княз Александра Батенбергски. — Съвременник, I, юли 1922, кн. 10.
Маджаров М. Спомени. С., 1968.
Мосолов Ал. България 1879—83. Спомени. — Военноисторически сборник, X, 1936, кн. 18.
Панаретов Ст. Едиа мисия в Лондон през 1880 г. — Мир, бр. 9109, 18. XI. 1930.
Пешев П. Исторически събития и деятели. С., 1929.
Соболев Л. К новейшей истории Болгарии; материалы о внутренней политике 1881—1883 г. — Русская старина, IX, 1886.
Цаиов Ил. Из бележките ми по Съединението. С., 1889.
Aufzeichnungen und Erinnerrungen aus dem Leben des Botschafters Joseph Maria von Radowitz. Herausgegeben von Haio Holborn. Zweiter Band, 1878—1890, Berlin und Leipzig, 1925.
Klaeber H. Fürst Alexander von Bulgarien. Dresden, 1904.
Memoriie Regelui Carol I al Romaniei. Vol. XVI, XVII. Bucureşti, 1912.
Queillé M. Mes entretiens avec le Prince de Battenberg. Le Correspondant. Paris, 1908—1909.

II. ЛИТЕРАТУРА

Ариаудов М. Екзарх Йосиф и българската културна борба след създаването иа Екзархията (1870—1915). Т. I, С., 1940.
Бейлис А. С. Русско-болгарские отношения после Берлинского конгресса (1878—1886). В: Доклады и сообщения Львовского Гос. университета им. Ив. Франко, вып. II, история, 1949.
Белов Г. Мнение по въпроса за железните пътища в България. С., 1883.
Беров Л. „Източиите железиици“ в България (1873—1903). — Исторически преглед, 1959, кн. 1.
Благоев Д. Съчинения. Т. I, С., 1952; Т. XI, С., 1960.
Бовыкин В. П. Очерки истории внешней политики России. Конец XIX века. — 1917 год., М., 1960.
Вујовић Д. Француски документи о црногорско-бугарским односима 1879—1912. — Историјски записи, књ. XXII, свеска 2, Титоград, 1965.
Вучковић В. Дипломатска историја Српско-бугарског рата (1885—1886). Београд, 1956.
Вучковић В. Покушај краља Милана да са кандидује на бугарски престо (1887). Глас. САНУ, CCXXVI, Одељене друштвених наука, књ. 6, 1957.
Вълков, Г. Възникване, развитие и уреждане на „военния въпрос“ (1883). — Известия на Военното научно историческо дружество, т. 19, 1975.

Вълков Г. Създаване, развитие и роля на народното опълчение в България (1880—1891). —Исторически преглед, 1974, кн. 2.
Генов Ц. Подготовка, извършване и защита на Съединението през 1885 г. — Исторически преглед, 1960, кн. 4.
Глебов В. П. Основные черты и приемы германской политики на Балканах в конце XIX — начале XX в. — В: Германская восточная политика в иовое и новейшее время, М., 1974.
Головин А. Княз Александър I — български (1879—1886). Варна, 1897.
Горяинов С. М. Разрыв России с Болгарией в 1886 году. — Исторический вестник, год тридцать восьмой, январь 1917, т. CXLXII.
Дамянов С. Френската дипломация и Съединението през 1885 г. — Исторически преглед, 1965, кн. 6.
Данчов Ю. Половин век железопътна политика 1879—1928. — Архив на държавните железници и пристанища в България, 1928, кн. 1.
Димитров И. Народното опълчение от 1880—1882 година. — Военноисторически сборник, 1965, кн. 6.
Димитров И. Вопросът за съединението в политиката на Княжество България (1879—1884). — История и география, 1965, кн. 6.
Димитров И. Князът, конституцията и народът. С., 1972.
Димитров И. Режимът на пълномощията и борбата против него (1881—1883)— ГСУ, ФИФ, т. LVIII, 1964.
Димитров И. Държавният преврат на 27 април 1881 г. и борбата на либералната партия против него — ГСУ, ФИФ, т. LVI, 1962, кн. 2.
Димитров И. Крахът на режима на пълномощията. Разцеплението на либералната партия (1883—1884) — Исторически преглед, 1963, кн. 2.
Доросиев И. История на железниците. С., 1935.
Живановић Ж. Политичка историја Србије у другој половини деветнаестог века. Књига друга. От прогласа независимости Србије до абдикације краља Милана 1878—1889. Београд, 1924.
Икономиката на България до социалистическата революция. Т. I, С., 1969.
Икономов Т. Писма за Сърбия. Русе, 1882.
История на България. Т. II, БАН, С., 1962.
История на Сръбско-българската война 1885. ДВИ, С., 1971.
История Румынии, 1848—1917. Под ред. на В. Н. Виноградова. М., 1971.
Јакшић Гр. Тајна конвенција (1881—1889) — В: Из новије српске историје. Београд, 1953.
Јовановић Сл. Влада Милана Обреновића. Књига друга. Београд, 1934.
Калчов х. К. Българо-турските отношения. С., 1918.
Каменов Евг. Г. Международноправният режим на Дунава и Дунавската конференция от 1948 г. — В: Международноправен режим на Дунава, БАН, С., 1964.
Кирил патриарх Български. Съпротивата срещу Берлинския договор. Кресненското въстание. С., БАН, 1955.
Кирил, патриарх Български. Българската екзархия в Одрииско и Македония след Освободителната война 1877—1878. Том първи. 1878—1885. Кн. I, II. С., 1969.
Ковачева М. Начало на външната политика на Княжество България. — Историческн преглед, 1975, кн. 3.
Коларов М. Източните железницн в България. Пловдив, 1893.
Косев Д. Петко Рачев Славейков. Обществена и политическа дейност.—ГСУ, Ист.-фил. фак., т. XLV, 1948—1949, кн. 2.
Косев Д. Антируската политика на българската едра буржоазия и П. Р. Славейков — Исторически преглед, 1949, кн. 2.
Крачунов К. Дипломатическа история на Съединението на България. Цариградската Топханенска конференция. — Сборник на БАН, т. XIV, С., 1919.
Лазаров Г. Дунава след Версайл. С., 1928.
Людсканов А. К. Дунавский въпрос. — Периодично списание на Българското книжовно дружество, 1885, кн. XIII, XIV.
Манфред А. З. Внешняя политика Франции 1871—1891. М., 1952.
Манфред А. З. Образованне русско-французского союза. М., 1975.
Митев Й. Исторически студии. I. Съединението на България и великите сили. С., 1955.

Морфов Б. Новата международна наредба за Дунава. — Съвременник, I, юли 1922, кн. 10.
Натан Жак. Стопанска история на България. С., 1957.
Недев Н. Дунав от гледището на съвременното речно конвенционално право. С., 1917.
Николов А. Дунавскнят въпрос. С., 1917.
Панайотов Ив. Българската криза и Европа. С., 1924.
Панайотов Ив. Опит за съединение на Княжество България с Източна Румелия през 1880 година. С., 1948.
Пандев К. Начало на македоно-одринското движение в България (1879—1894).— В: В чест на акад. Христо А. Христов, С., 1976.
Пантев А. Англия срещу Русия на Балканите 1879—1894. С., 1972.
Пантев А. Емигрантският въпрос в българо-сръбските отношения (1883—1886).— Векове, 1973, кн. 4.
Пантев А. Българският въпрос в нова книга по историята на германската външна политика в края на XIX в. — Исторически преглед, 1970, кн. 3.
Паренсов ген. П. Из миналото. С. 1908.
Радев С. Строителите на съвременна България. II изд., т. I, С., 1973.
Радев С. Каравелов и контрапревратът според австрийските тайни архиви. — „Зора", бр. 4230, 9. VII. 1933.
Ракочевић Н. Став Црне горе према уједињењу Бугарске и Српско-бугарском рату 1885 године. — Историјски записи, XIV, књ. XVIII, св. 4, Титоград, 1961.
Ротштейн Ф. А. Международные отношения в конце XIX века, М. — Л., 1960.
Самарджиев Б. Някои аспекти на турската политика към Княжество България и Източна Румелия във връзка с османскня сюзеренитет (1879—1886). — В. Националноосвободителни движения на Балканите в края на XIX век. С., 1976.
Сарафов М. Нашата външна търговия през 1880 и 1881 година. — Периодично списание на Българското книжовно дружество в Средец, 1883, кн. VI.
Сказкин С. Д. Конец австро-русско-германского союза. Т. I, 1879—1884, М., 1928.
Славейков П. Р. Размишления върху положението ни. С., 1886.
Снегаров Ив. Руски опити за предотвратяване и дигане на схизмата. С., 1929.
Станишев Хр. История на железниците и съобщенията в България от Освобождението до края на 1939. С., 1948.
Султанов В. П. О борьбе за болгарские железные дороги в первой половине 80-х годов XIX века. — Ученые записки, т. 90. Вопросы новой и новейшей истории. Рязань, 1969.
Теплов Вл. Ал. Турецкиія реформы в связи с вопросам о Македоніи и Старой Сербіи. С. Петербург, 1903.
Терехов В. Сербия и румелийский переворот 1885 г. — В: Проблемы всеобщей истории. М., 1973.
Тодоров Г. Временното руско управление в България (1877—1879). С., 1958.
Тодоров Г. Към въпроса за произхода и същността на политическите програми на партиите в Учредителното събрание. — Известия на Института за българска история, 7, 1957.
Тодоров Г. Уреждането на аграрния и бежанския въпрос в Княжество България в първите години след Освобождението (1879—1881). — Исторически преглед, 1961, кн. 1.
Тодоров Г. Политиката на българските буржоазни правителства по аграрния и бежанския въпрос след държавния преврат от 1881 г. (1881—1886). — Исторически преглед, 1961, кн. 2.
Тодоров Г. Към дипломатическата история на Съединението в България през 1885 г. — Исторически преглед, 1965, кн. 6.
Тодорова Ц в. Дипломатическа история на външните заеми на България 1888—1912. С., 1971.
Тодорова Ц в. Австро-Унгария и съединисткото движение в Източна Румелия и Македония през 80-те години на XIX в. — В: Първи конгрес на БИД. Т. I. С., 1972.
Топенчаров Вл. Българската журналистика 1885—1903. С., 1963.

Узунов Ат. Железниците в Княжество България. Ловеч., 23 декември 1881.
Фандиков Г. П. Международно-правовой режим Дуная. М., 1955.
Хвостов В. М. История на дипломацията. Т. II. Дипломацията в ново време 1871—1914. С., 1965.
Христов Хр. Захарий Стоянов. Обществена и политическа дейност. — ГСУ, Ист-фил. фак., т. XLIV, 1947/48, кн. 2. — история, С., 1948.
Христов Хр. Принос към историята на Съединението. — Известия на БИД, кн. XXII—XXIV, С., 1948.
Albin P. L'Allemagne et la France en Europe 1885—1913. Paris, 1913.
Baicoianu C. J. Le Danube. Aperçu historique, économique et politique. Paris, 1917.
Berindei D. Mihai Kogălniceanu et les problèmes de la politique extérieure roumaine. — Revue roumaine d'études internationales, I (5), Bucarest, 1969.
Bibesco G. Encore Araq-Tabia et le gouvernement roumain. Bucarest, 1884.
Black C. E. The Establishment of Constitutional Government in Bulgaria. Princeton, 1943.
Βλάχον Ν. Β. Το Μακεδονικόν ὡς φασις τοῦ Ἀνατολικόν ζητηματος 1808—1908, *Ἐν Ἀθήναις* 1935.
Cârtână I., I. Seftiuc. Dunărea în istoria poporului Român. Bucureşti, 1972.
La Commission Européenne de Danube et son oeuvre de 1856 à 1931. Paris, 1931.
Corti Egon C. Alexander von Battenberg. Wien, 1920.
Corti Egon. The Downfall of the Three Dynasties. London, 1934.
Corti Egon C. Leben und Liebe Alexanders von Battenberg. Graz-Salzburg-Wien, 1950.
Damé F. Histoire de la Roumanie contemporaine. Paris, 1900.
Dantschoff I. Das Eisenbahnwesen in Bulgarien. Leipzig, 1917.
Demiroff D. Danube politique et international. Grenoble, 1907.
Driault Ed. et M. Lhéritier. Histoire diplomatique de la Grèce de 1821 à nos jours. Tome IV. Paris, 1926.
Droz J. La France et l'Europe. — In: L'Europe du XIX et du XX siècle (1870—1914), vol. III. Problèmes et interprétations historiques, Milan, 1962.
Fellner Fr. Der Dreibund. Europäische Diplomatie vor dem Ersten Weltkrieg. Wien, 1960.
Gogeanu Paul. Dunarea in relatiile internationale. Bucureşti, Ed. Politica, 1970.
Hallgarten G. W. F. Imperialismus vor 1914. Die soziologischen Grundlagen der Aussenpolitik europäischer Grossmächte vor dem ersten Weltkrieg, Bd. 1, München, 1963.
Hajek A. Bulgariens Befreiung und Staatliche Entwicklung unter seinem ersten Fürsten. München, 1939.
Hantsch H. L'Autriche et l'Europe. — In: L'Europe du XIX et du XX siècle (1870—1914), vol. IV. Problèmes et interprétations historiques. Milan, 1962.
Hauser H. Histoire diplomatique de l'Europe (1871—1914). 1. Paris, 1929.
Haselmayer Fr. Diplomatische Geschichte des zweiten Reiches von 1871—1918. Bd. IV. München, 1962.
Hyde-May A. A Diplomatic History of Bulgaria, 1870—1886. Univesity of Illinois. Studies in the Social Sciences, vol. III, 1928.
Jelavich Ch. Tsarist Russia and Balkan Nationalism. University of California Press, 1958.
Jorga N. Histoire de roumains et de la romanité oriental. Vol. X. Bucarest, 1945.
Kapižić H. Der Aufstand in Hercegovina im Jahre 1882 mit Hinblick auf die Einflüsse aus Bulgarien. — Etudes balkaniques, 2—3, 1965.
Karal E. Z. Osmanli Tarihi. Cilt VIII. Birinci meşrutiyet ve istibdat devirleri 1876—1907. Ankara, 1962.
Langer W. L. European Alliances and Alignments 1871—1890. New Jork, 1931.
Larmeroux J. La politique extérieure de l'Autriche-Hongrie 1875—1914. T. I. La marche vers l'Orient (1875—1908). Paris, 1918.
Lascaris M. Grecce and Serbia during the war of 1885. — Slavonic Review, vol. XI, № 31, London, July, 1932.
Λασκαρις Σ. Θ. Διπλωματικη ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, 1821—1914. *Ἐν Ἀθήναις*, 1947.
Medlicott N. La Grande-Bretagne et l'Europe. In: L'Europe du XIX et du XX siècle (1870—1914). Vol. III. Problèmes et interprétations historiques. Milan, 1962.
Mitev J. L'Attitude de la Russie et de l'Angleterre à l'égard de l'Union de la Bulgarie en 1885. — Etudes historiques, I, 1960.

Netea V. Les relations de Jon Ghica avec certains diplomates anglais; ses missions et ses fonctions à Londres. — Revue roumaine d'histoire, 1972, I.
Petrov M. Die Wahl des Prinzen von Battenberg zum Fürsten Bulgariens 1879. — Bulgarien Historical Review, 1973, 2.
Sarova K. L'Union de la Bulgarie du nord et de la Bulgarie du sud (1885) et l'opinion publique dans les autres pays sud-slaves. — Etudes balkaniques, 1967, 6.
Schnabel Fr. L'Allemagne et l'Europe. — In: L'Europe du XIX et du XX siècle (1870—1914) Vol. III. Milan, 1962.
Seton-Watson R. W. Histoire des Roumains de l'époque romaine à l'achèvement de l'unité. Paris, 1937.
Smedowski A. La diplomatie de Bismark et la crise bulgare de 1886/87. — Revue d'histoire diplomatique, 49 (1935).
Statelova E. La Bulgarie et le problème Danubien (1879—1883). — Etudes historiques. T. VI, 1973.
Stavrlanos L. S. The Balkan Federation. Univ. of Wiconsin. London, 1944.
Tamborra A. La crise balkanique de 1885 et l'Italie. — In: Actes du prémier congrès international des Etudes balkaniques et sud-est européennes. T. IV. S., 1969.
Todorowa Z v. Osterreich-Ungarn und die bulgarische Unabhängigkeitfrage (1878—1909). — Etudes historiques. T. II. 1965.
Torre A. L'Italie et l'Europe. — In: L'Europe du XIX et du XX siècle (1870—1914). Vol. IV. Problèmes et interprétations historiques. Milan, 1962.
Velichi C. Les relations roumano-grecques pendant la période 1879—1911. — Revue des études sud-est européennes. T. VII, 1969, 3.
Velichi C. Sofia. Reprezentanţele diplomatice ale României. Vol. I, 1858—1917. Bucureşti, 1967.
Voinov I. F. La question macédonienne et les réformes en Turquie. Paris, 1905.

ПОКАЗАЛЕЦ НА ИМЕНАТА

Абдул Хамид II — 131, 133, 163
Александър II — 54, 131, 181—183, 188
Александър III — 7, 13, 64, 132, 158, 159, 161, 165, 207, 213, 221, 233
Алон, Р. — 72
Ангелов, Я. — 221
Андраши, Д. — 191
Анев, Д. — 158, 218, 219, 224
Антонович, Б. — 114
Арнаудов, М. — 127, 133, 138, 156
Арсениев, С. — 34, 38, 67, 72
Асим паша — 207

Байкойану, К. — 31
Балабанов, М. — 74, 80, 92, 98—100, 105, 106, 110, 111, 115, 116, 127, 147—149, 156, 158, 202, 208, 218, 219, 230
Балачану — 128
Барер, К. — 29—31
Барклей, Дж. — 43, 45, 49
Бароци — 115
Батенберг, Ал. — 6—8, 13, 14, 22, 25, 28, 37, 43, 45, 46, 54, 58, 64—66, 69, 83, 86, 91—98, 103—106, 111, 112, 115, 118, 124, 126, 129—135, 140, 145, 146, 148—151, 153, 155, 157—159, 163—167, 173—177, 180—200, 202, 204—229, 232—234.
Батенберг, Л. — 130, 181
Батенберг, Х. — 181
Бейлис, А. — 7
Белдиман, А. — 24, 102, 170
Белов, Г. — 57, 67
Бенев, Н. — 223
Бер, В. де — 60
Берж, Ж. — 182
Бериндей, Д. — 128
Берковски, П. — 152—155
Беров, Л. — 41, 45
Берхем — 96
Бибеско, Г. — 114, 182
Бигелебен, Р. — 32, 37, 129
Бизантиос, А. — 95
Биконсфилд, Д. — 189
Бисмарк, О. фон — 11—13, 96, 103, 127, 129, 132, 154, 176, 195, 204, 207, 212, 213, 222, 226, 227.
Благоев, Д. — 142, 177
Бляк, К. — 7, 184, 188
Бляк, У. — 76
Бовикин, В. — 11
Богданов, П. — 82, 86, 105, 176, 218, 219, 221, 222, 225
Боголюбов — 105, 113
Богориди, А. — 152, 153, 155, 182, 192, 198
Богориди, Е. — 182
Богориди, К. — 182
Боди, Д. — 111, 112
Боереску, В. — 102, 118
Бонту — 64, 84
Браницки, Кл. — 165
Брътиану, Й. — 27, 83, 134, 170, 175, 176
Бурнян, Е. — 27, 28, 47, 48
Бурмов, Т. — 98, 141, 142, 218, 219
Бюлов, Б. — 96, 104
Бьост — 120

Валдемар Датски — 183, 192, 198, 206, 207
Вановски, П. — 68
Вацлик, К. — 76
Велики, К. — 92, 93, 102, 123, 171
Величков, К. — 143—145, 155, 159, 224
Венд, А. — 71
Виктория — 181, 188
Виноградов, В. — 124
Вилхелм I — 13, 181, 212
Винсент, Е. — 155
Влангали, А. — 212
Влахов, Н. — 92
Войнов, И. — 147
Вуйович, Д. — 92, 94, 95
Вучкович, В. — 7, 8, 91, 110, 112, 127, 170—172, 198
Вълков, Г. — 145, 196
Вълкович, Г. — 15, 34—38, 49, 60—64, 71—74, 107, 111, 130, 131, 150, 152, 157, 158, 199—201, 205, 211, 223, 230

Ганчев, Д. — 197
Гарашанин, М. — 110, 112, 170
Генадиев, П. — 221
Генадиев, Х. — 152
Генович, Н. — 162, 163, 168
Генов, Ц. — 164

Георгиев, Евл. — 85, 93, 104, 115,167, 182
Герджиков, И. — 165
Гешов, Ив. Ев. — 85, 113, 145, 150, 155, 157, 159, 165, 167, 172, 175, 230
Гешов, Ив. Ст. — 152, 153, 160
Гийо — 60
Гика, Е. — 29, 31, 110, 119
Гинсбург, Г. — 46, 47, 57, 58, 60, 64—66, 122
Гирс, Н. К. — 22, 24, 28, 29, 43, 44, 46, 47, 49, 51, 52, 58, 63, 65, 67, 70, 72, 78—83, 85, 93, 94, 98, 101, 104, 105, 110, 111, 116, 122, 129, 140, 145, 163, 165, 176, 182, 184, 186—188, 206, 207, 212, 214, 218, 219, 221, 222.
Гладстон, У. — 143, 161, 187, 195
Глебов, В. — 11, 227
Гогеану, П. — 26
Головина, А. — 224
Горбанов, П. — 208, 223
Горчаков, А. — 208, 223
Грейг — 47
Греков, Д. — 72, 173, 186, 202—204, 208, 216, 223
Греков, М. — 192
Гренвил, Дж. — 34, 37, 38, 62, 70, 71—74, 76, 102.
Грозев, И. — 84
Груич, Е. — 163
Груич, С. — 93, 107, 133
Губонин — 81

Давидов, А. — 22, 43, 44, 46, 93, 94, 98, 140, 182, 184, 186—188
Даме, Ф. — 26
Дамянов, С. — 139, 166
Данев, С. — 77, 205
Данчов, И. — 81
Данчов, Ю. — 40
Диамандиев, В. — 148
Димитров, Д. — 19
Димитров, И. — 70, 80, 142, 144, 146, 153, 181, 188, 190, 192, 193, 196, 197
Дондуков-Корсаков, А. — 16, 106, 140, 161, 182, 183, 202
Доросиев, И. — 40
Доростоло-Червенски, Гр. — 118
Дрио, Е. — 91, 127, 129—131
Дроз, Ж. — 13
Дука, Г. — 115
Дюрие, Е. — 72
Дюферин, Ф. — 76

Едхем паша — 53, 63
Ек, полк. — 152
Екзарх, Ал. — 182
Ембирикос — 86
Ернрот, К. — 28, 29, 53—55, 58—60, 97, 121, 191
Есарку, К. — 29, 119

Желязкович, Г. — 107
Живанович, Ж. — 96
Живков, Г. — 144, 145
Живков, Н. — 160
Живкова, В. — 212

Зравкович, полк. — 106
Зиновиев, И. — 210, 218
Зичи, Ф. — 50

Иванов, Ат. — 217, 225
Иванов, кап. — 106
Иванов, Хр. — 221
Изволски, А. — 110
Игнатиев, Н. — 161, 183, 192
Икономов, Т. — 75, 77, 78, 81, 107, 127, 186, 192
Иречек, К. — 24, 45, 72, 95, 145, 149, 216

Йакшич, Г. — 36
Йелавич, Ч. — 7, 195, 196, 180
Йованович, С. — 96, 173
Йонин, А. — 78, 154, 198, 211
Йорга, Н. — 93, 95, 118
Йосиф I, екзарх — 100, 133, 134, 147, 148, 151, 154—158, 162, 163, 177, 223

Калай, В. — 53, 54, 63, 64, 128, 154, 191
Калевич, Л. — 111, 134
Калимаки-Катарджи, Н. — 27, 113
Калмиков, А. — 163, 164
Калноки, Г. — 34, 37, 69, 166, 167, 172, 213, 227
Калчов, К.х. — 142, 143
Каменов, Е. — 20
Кантакузин, М. — 203, 213
Капиджич, Х. — 127
Каравелов, Л. — 207
Каравелов, П. — 28, 56—58, 80, 81, 83—87, 89, 102, 112, 113, 116, 122—125, 134, 153, 158, 160, 161, 163—165, 172, 173, 190, 197—209, 211, 212, 214, 216, 217, 219—221, 223—230
Каравелова, Е. — 226
Карал, Е. — 133
Карамихайлов, Д. — 114, 156, 158
Каранфилович, Д. — 107
Карол I — 83, 93, 95, 96, 114, 115, 118, 127, 128, 135, 170, 181, 182, 226
Каролев, Р. — 221
Картана, И. — 26, 118
Катарджи, Дж. — 171
Каулбарс, А. — 68, 69, 74, 154, 213
Каулбарс, Н. — 221
Кауфман, П. — 72, 74
Кевенхюлер, Р. — 25, 28, 45, 47, 50, 112, 121, 187
Кейе, М. — 70
Кенеди, Р. — 71, 111
Кесяков, Б. — 21, 42, 113, 123
Кирил патр. — 140, 148, 149, 156, 157, 162
Кирович, Д. — 24, 33, 45, 93, 108, 121, 126, 230
Киченовский, В. — 56

Кларк, Т. — 82
Клери, А. де — 72
Клопенбург — 64
Ковачев, Й. — 107, 156
Ковачев, Н. — 205
Ковачева, М. — 16
Когълничану, М. — 103, 113, 128
Коларов, М. — 40
Кондуриотис — 127, 148
Константинович, С. — 223
Копиткин — 57, 58, 60
Корвин — 93, 106, 130
Кортн, Е. — 7, 112, 115, 180—182, 185, 189, 195, 205, 214
Косев, Д. — 180, 229
Костафору — 95
Кояндер, А. — 79—85, 110—112, 116, 118, 123, 161—163, 199, 200, 203—205, 209—214, 218
Кох, пастор — 207
Краварев, Н. — 153
Краулей — 84
Крачунов, К. — 166
Кребел, Е. — 152
Крилов, В. — 60
Криспи — 113
Круп — 72
Кръстевич, Г. — 164
Кумани, А. — 51, 58, 188
Къмпиняну — 117, 171
Кърджиев, Т. — 221

Лавеле, Е. де — 160, 161
Лазаров, Г. — 19
Ламсдорф, В. — 228
Ландау, Х. — 70
Ландес — 81
Ланжи — 182
Ларме ру, Ж. — 12
Ласелс, Ф. — 34, 46, 49, 61, 62, 73, 74, 76, 78, 90, 102, 172, 173, 216, 222, 227
Ласкарис, М. — 132, 139, 170
Леже, Л. — 167
Ленджър, У. — 139, 227
Леритие, И. — 91, 127, 129—132
Лесовой, И. — 130, 195
Лилиенфелд — 207
Лишин, А. — 24, 28, 29, 51, 52, 58
Лобанов-Ростовскн, А. — 68, 213, 221
Локок — 112, 133
Людсканов, А. — 19, 21, 23, 30, 33, 37, 38
Лъмлей — 76

Маврокордато, Е. — 73, 81, 82
Маджаров, М. — 151, 152
Манфред, А. — 13, 227
Маринович — 36
Медликът, Н. — 13
Мейендорф, А. — 88, 154
Милан — 83, 93, 96, 97, 108—112, 126, 129, 130, 149, 171—174, 182, 192, 198, 205, 206
Миларов, С. — 192, 216, 218
Миличевич, М. — 108
Милошевич, Р. — 197
Милютин, Д. — 48, 49, 188
Минчович, П. — 103
Митев, Й. — 138, 145, 166, 174
Михаил, митр. — 110
Михайлов — 223
Михайлович — 70
Миятев, П. — 216
Миятович, Ч. — 24, 175
Мозлей, Ф. — 70—76
Моллов, Д. — 144
Монмарен — 213
Моренхайм, А. — 35, 38, 73
Морфов, Б. — 38
Мосолов, А. — 130
Муравнев — 207
Мураневич, А. — 81
Мусурус паша — 35, 37

Набоков — 224
Назос — 170
Натан, Ж. — 84
Наумов, Д. — 143, 144
Начович, Г. — 30—32, 45, 69, 70, 75, 83, 84, 87, 90, 92, 104, 110, 111, 112, 115, 116, 118, 121, 123—125, 133—135, 147, 152, 161, 162, 164, 167—171, 175, 176, 181, 182, 185, 197, 201—203, 205—214, 216, 218—220, 222—226, 230
Недев, Н. — 19
Неднм, Махмуд бей — 98
Нелидов, А. — 134, 157, 158, 168, 225
Нетеа, В. — 36
Нешич, С. — 106
Никола — 95, 182
Николов, А. — 19
Николов, Хр. — 219
Нихад паша — 94, 98, 101
Новиков, Е. — 144, 146

Обручев, Н. — 55, 58, 154

Павлович, П. — 210, 211, 218, 225
Палашковски, С. — 76
Палгрейв, У. — 43, 143, 183, 185, 187
Панайотов, И. — 143—146, 166
Панаретов, С. — 145, 151
Пандев, К. — 160, 161, 164
Пантев, А. — 7, 13, 20, 37, 38, 41, 62, 73, 91, 99, 109, 110, 112, 132, 139, 145, 148, 155, 166, 172, 187, 192, 195, 215, 222, 227
Папазооглу, Д. — 165
Паско, Р. — 77
Паренсов, П. — 186, 188
Пашнч, Н. — 109
Петков, Д. — 168, 217, 220, 226
Петров, И. х. — 167
Петров, М. — 183
Петрович, Б. — 182
Пертеф ефендн — 98
Пиколо, Н. — 93

Пирочанац, М. — 108, 133
Плеве, П. — 106
Ползиков, А. — 95
Поляков, С. — 46, 47, 122
Помянов, К. — 208
Попов, С. — 107
Попова, Ст. — 192
Попович, М. — 206

Радев, С. — 6, 19, 25, 40, 50, 60, 65, 83, 86, 87, 91, 96, 97, 103, 118, 138, 153, 164, 166, 167, 170, 173, 175, 180, 182, 194, 199, 209, 211, 215, 224, 227
Радовиц, Й. — 226
Радославов, В. — 220, 221, 223, 226
Ракочевич, Н. — 139, 170
Рангабе, К. — 130
Ремлинген, А. — 60, 107
Ренол, Л. — 72
Ридезел — 130
Ризов, Д. — 150, 161, 217, 220, 221, 223, 226
Риниг, М. — 142
Ройс, В. — 103, 127, 183, 204
Рокерб, Л. — 115
Романенко, А. — 23, 24, 27
Рон — 48
Ротехам — 96, 104
Ротщтейн, Ф. — 11, 12, 139

Саид паша — 94, 192
Самарджиев, Б. — 92, 100, 101, 139, 170
Саранчев — 57
Сарафов, М. — 123
Сафет паша — 50
Севтиук, И. — 26, 118
Секиари, П. — 81, 82
Сеит Валие — 154
Сер, А. де — 48
Сиборн, Х. — 22, 23
Симич, Дж. — 108, 109, 110
Ситън-Уотсън, Р. — 114
Сказкин, С. — 7, 12, 41, 47, 48, 56, 58, 59, 60, 65—67, 122, 126, 129, 132, 154, 180, 187, 188, 191, 194, 195, 198, 204
Славейков, П. Р. — 153, 180, 197, 226
Сливат, А. — 129
Снегаров, И. — 100
Соболев, Л. — 67—69, 71, 72, 74, 108, 152, 153, 187, 195, 213
Солзбъри, Р. — 46, 95, 167, 183, 185, 189, 216, 222
Сорокин, А. — 162
Спространов, Н. — 156, 168
Стаал, Г. де — 88, 154
Ставрианос, Л. — 91, 138, 157
Стамболов, Ст. — 144, 145, 161, 221, 224, 225
Станишев, Хр. — 41
Станчев, П. — 144
Стателова, Е. — 118, 120
Статеску, Е. — 29
Стонлов, К. — 15, 32, 34—38, 56, 59, 63, 65, 68, 69, 73, 74, 75, 84, 86, 90, 92, 94, 99, 100, 118, 123, 126, 130—135, 142—144, 146, 148—152, 155, 156, 162, 164, 167, 173, 175, 185—187, 199—203, 205—214, 216—225, 230
Стойчев, Г. — 216
Стойчев, Н. — 42, 49, 51—54, 61, 68, 69, 74—81, 121, 150, 191, 230
Стоянов, З. — 161, 180, 217, 220, 221, 223, 226
Стоянов, Х. — 168, 169, 223
Стоянович, А. — 102
Странски, Г. — 145, 223
Страшимиров, Д. — 143
Стурдза, А. — 29, 93, 119
Стурдза, Д. — 33, 115, 226
Струве, Г. — 57—60, 64—66, 68
Струсберг — 84
Сукнаров, Н. — 67, 112, 197, 208—210, 214, 219, 224
Султанов, В. — 41, 55, 64, 122
Сюлейман бей — 207

Тамбора, А. — 166
Теплов, В. — 148
Терехов, В. — 139
Тилау, фон — 119, 136
Тилев, Г. — 145, 158
Тодоров, Г. — 91, 97—99, 101, 102, 139, 140, 142, 164, 166, 170, 184
Тодорова, Цв. — 7, 41, 43, 45, 61, 70, 71, 73, 74, 86, 87, 121, 138
Тончев, Д. — 165
Топенчаров, Вл. — 217, 224
Торе, А. — 12
Тротер — 160, 162
Тудорика, М. — 129
Тъпчилещов, Сл. — 83, 108, 112, 130

Уайт, У. — 203, 206
Убрил, П. — 63
Увалиев, Т. — 95, 130
Узунов, А. — 56
Урусов, С. — 223
Утин — 46

Фазлъ бей — 98
Фалкояну, С. — 115
Фандиков, Г. — 20, 21, 37
Фарлей, Л. — 43, 187
Фародей — 70
Фелнер, Ф. — 12
Ферикиди, М. — 175
Фицморис, Е. — 37, 73, 77, 155
Фолкенщайн — 120
Фостър, К. — 155
Франгя, А. — 103
Франц Йосиф I — 213
Фредерик — 182
Фрейсине, Л. — 28, 167, 213
Фридрих — 195

Хаджиенов, И. — 59, 60, 65, 167
Хайд-Мей, А. — 7

Хайек, А. — 7
Хаймерле, Х. — 27, 28, 47, 55, 154, 191
Хаканов, Г. — 145, 152
Халгартен, Г. — 41
Ханч, Х. — 12, 215
Харовер, Т. — 42, 51, 52, 54, 55, 63, 64, 68, 75—81.
Хаселмайер, Ф. — 11
Хвостов, В. — 7, 11, 13, 139, 227
Хесенски, А. — 147, 182, 196
Хеберле — 86
Хилков, М. — 68, 81, 115
Хитрово, М. — 60, 63—65, 70, 101, 104, 126, 129, 223
Хирш, М. — 42, 44—46, 50—55, 60, 69, 71, 75, 76, 79, 84, 86, 89
Хогде — 190
Хогер — 187
Хозер, Х. — 139
Холщайн, Ф. фон — 222
Хрисовелони — 85
Христов, Хр. А. — 148, 164, 180
Христов, Хр. — 160

Цанков, Др. — 23—28, 46—50, 58, 74, 77, 78, 80, 81, 94, 99, 102, 103, 106, 109, 110, 115, 120, 121, 124, 133, 143, 145—148, 158, 190, 196—203, 208, 210, 214, 216, 218, 219, 226
Цанков, К. — 23—27, 29, 32, 34, 56, 59, 60, 69, 81, 115, 116, 118, 119, 130, 230
Цанов, И. — 86, 94, 98, 111, 112, 118, 131, 134, 161—163, 170—172, 176, 203, 221, 226
Церетелев, А. — 143—145

Чернев, П. — 74, 106
Черни — 46
Чокоев, М. — 205
Чомаков, Ст. — 155, 167
Чърчил, Р. — 167

Шалмел-Лакур, Р. — 38, 132
Шарова, К. — 139
Швайниц, ген. — 212
Шепелев, А. — 52, 53, 55, 105, 188
Шефер, Ж. — 28, 38, 132, 182, 183
Шишмарев, В. — 28—32, 34, 35
Шлезингер, М. — 86
Шнабел, Ф. — 11, 215
Шопов, А. — 168, 223
Шьонберг, Ербах — 111

Юзефович, Т. — 211
Юруков, Д. — 152, 153

Янкулов, Д. — 152, 153
Яншин — 57

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор 5
Увод 10

Глава първа. България и Дунавският проблем (1879—1883) 19
Приемане на Княжеството в Европейската комисия в Галац. Българо-румънска опозиция срещу австрийския проект. Проектът на К. Барер. Българската дипломация и Лондонската дунавска конференция в 1883 г.

Глава втора. Железопътният въпрос и политиката на великите сили (1879—1886) 40
Австро-английско съперничество за приоритет по железопътния въпрос. Конференцията на 4-те във Виена. Различните жп. проекти. Идеята за арбитражно решение на Русе-Варненския въпрос и българският успех на четиристранната конференция. Преки преговори с компанията Русе — Варна. Решение на жп. въпрос от Каравеловия кабинет

Глава трета. България в балканските взаимоотношения (1879—1885) 91
Установяване на дипломатически отношения със съседните балкански страни. Първи проблеми на двустранните отношения. Определяне границите на Княжеството. Българо-румънско сътрудничество при решаване на въпроси от международен характер. България — инициатор за балканско сближение

Глава четвърта. Политиката на Княжеството за обединение на българския народ 138
Първи стъпки на българската дипломация по въпроса за националното обединение. Оформяне на княжеската тактика за подготовка на националното обединение. Съединение на Княжество България и Източна Румелия

Глава пета. Династичният въпрос в политическото развитие на България 180
Изборът на българския княз. Недоволството на Ал. Батенберг от Търновската конституция. Опит за самовластно управление. Княжеските прерогативи според конституцията. Русофилската опозиция против княза. Решаващата дума на великите сили за съдбата на Ал. Батенберг

Заключение 230
Резюме на френски език 236
Библиография 239
Показалец на имената 246

ИЗСЛЕДВАНИЯ ПО БЪЛГАРСКА ИСТОРИЯ, т. 4
ДИПЛОМАЦИЯТА НА КНЯЖЕСТВО БЪЛГАРИЯ (1879—1886 г.)

ЕЛЕНА СТАТЕЛОВА

Художник Тотю Данов
Худ. редактор Д. Донков
Техн. редактор Д. Калинова
Коректор Н. Милоева

Изд. индекс 6619
Дадена за набор на 27. XII. 1978 г.
Подписана за печат на 4. VI. 1979 г.
Формат 70×100/16 Тираж 1700
Печ. коли 15,75 Изд. коли 20,41

Код 19 $\frac{9531472511}{0626\text{-}2\text{-}79}$

Цена 2,65 лв.

•

Печатница на Издателството на БАН
1113 София, ул. „Акад. Г. Бончев"
Поръчка № 541